T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOĞU-BATI KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİNDE ORTA ASYA'DAN GÖÇLER (M.S. VI. YÜZYILA KADAR)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mehmet MANDALOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Ankara-2011

ONAY

Mehmet MANDALOĞLU tarafından hazırlanan “Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde Orta Asya’dan Göçler (M. S. VI. Yüzyıla Kadar)” başlıklı bu çalışma, 18.02.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı / Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Salim KOCA (Başkan) ……..

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ ……..

Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM ……..

Prof. Dr. Salih ÇEÇEN ……..

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK ……....

ÖNSÖZ

Türkler, tarihin her döneminde çeşitli sebeplerle başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Türklerin sürekli göç etmeleri neticesinde onlar için göçebe, göçer evli, konargöçer gibi kavramlar kullanılmıştır. Türklerin ilk yurtlarından başka bölgelere göç etmeleri çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Nitekim göç bu esas nedenlere dayalı olarak gerçekleşen bir yer değişikliği hareketidir. Orta Asya'dan yapılan göçler neticesinde Türklerin hâkimiyet altına aldıkları bölgelerde sosyal, siyasi, iktisadi etkiler yaşanmıştır.

Türkler ortaya çıktıkları tarihten itibaren kavimlerini bir araya getirerek devlet kurmuşlar, kurdukları devletleri sayesinde mükemmel teşkilâtı olan, yapıcı ve yaratıcı bir unsur olarak dünya tarihindeki önemli yerlerini almışlardır. Türklerin doğuda Çin Seddi'nden batıda Atlas okyanusuna, güneyde Hind Okyanusundan kuzeyde Sibirya'ya kadar olan geniş bir coğrafyada yaşadıklarını ve bu bölgelerde meydana gelen medeniyetlerin oluşumuna katkı sağladıklarını arkeolojik veriler göstermektedir. Onların meydana getirdikleri yüksek medeniyet insanlığın tarihi gelişimine de katkı sağlamıştır. Türklerin anayurttan çeşitli bölgelere yayılmaları yeni kültür çevrelerini tanımalarına ve onlarla iletişim halinde bulunmalarına olanak sağlamıştır. Yapılan göçler neticesinde yeni kültür çevreleri tanınmış, bu kültür çevrelerinin potası içerisinde milli kimliklerini koruyan Türk devletleri olduğu gibi kendi kimliklerini kaybedenler de olmuştur.

Tezimizin ana bölümü Orta Asya'dan yapılan Türk göçleriyle ilgilidir. Bu bağlamda, giriş bölümünde genel bir göç kavramına ve tanımlamasına yer vererek, göçün hangi şekillerde geliştiğini açıklamaya çalıştık. I. Bölümdeki çalışma alanımızı Orta Asya'dan yapılan Türk göçleri oluşturmuştur. Tezimizin II. Bölümünde Kimmer ve İskitlerin göçlerine değindik ve bu göçler sonucunda meydana gelen kültürel etkileşimi

açıklamaya çalıştık. Tezimizin son bölümünde Hun Göçlerini ve bu göçlerin oluşturduğu kültürel etkileşimi bulacaksınız.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında şüphesiz en büyük pay kıymetli hocam Prof. Dr. İlhami DURMUŞ' a ait. Kendisine sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Çalışmalarım sırasında fikirleriyle yol gösteren Prof. Dr. Salim Koca'ya, Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM'a, Prof. Dr. Salih ÇEÇEN'e, Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK'a, haritaların çizimlerinde yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Salih ŞAHİN'e, tezimin tüm safhalarında benden desteklerini esirgemeyen eşim Rukiye ve aileme, oğlum Hasan Utku'ya, iş arkadaşlarıma ve beni destekleyen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ankara/Çamlıdere Mehmet MANDALOĞLU

03. 08. 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i

İÇİNDEKİLER…….....iii

KISALTMALAR…….xıv

HARİTALAR DİZİNİ……xv

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR……1

I. KAYNAKLAR……...1

A. YAZILI KAYNAKLAR……...1

B. SÖZLÜ KAYNAKLAR……..5

C. ARKEOLOJİK KAYNAKLAR……6

II. ARAŞTIRMALAR……6

GİRİŞ

I. GÖÇ KAVRAMI……...8

A. GÖÇ NEDİR?.....8

B. SOSYAL BİR OLGU OLARAK GÖÇ…….9

C. GÖÇLERİN NEDENLERİ…….9

D. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM……11

BİRİNCİ BÖLÜM
ORTA ASYA'DAN YAPILAN TÜRK GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. TÜRK ADI, TÜRK YURDU VE ORTAYA ÇIKAN İLK KÜLTÜRLER……12

A. TÜRK ADI……12

B. TÜRK YURDU……13

C. İLK KÜLTÜRLER……15

1. Anav Kültürü……16

2. Afanasevo Kültürü……16

3. Andronovo Kültürü……17

4. Karasuk Kültürü……18

5. Tagar Kültürü……18

6. Taştık Kültürü……19

II. TARİHTE TÜRK GÖÇLERİ……19

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ……21

1. İpek Yolu Ticaretinin Ele Geçirilmek İstenmesi……22

2. Kuraklık ve İklim Koşulları……23

3. Nüfusun Artması ve Otlakların Azalması……24

4. Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar……26

5. Türk Boyları Arasındaki Mücadeleler……26

6. Dış ve İç Baskıların Artması……27

7. Yeni Yerleri Keşfetme ve Buraları Fethetme Arzusu……28

B. GÖÇLER VE GÖÇ YOLLARI……29
1. Milattan Önce Yapılan Sumer Göçleri……..29
a. Sumerlilerin Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkışları……30
b. Sumerlilerin Anayurtları, Mezopotamya'ya Göçleri, Göç Yolları ve Yayılma Sahaları…….32
c. Sumerlilerin Kültürel Etkileri……..35
2. Milattan Önce Yapılan Diğer Göçler…….38
3. Milattan Sonra Yapılan Göçler……...41
a. Batıya Yapılan Türk Göçleri……41
(1) Kuzey Yolu……...41
(2) Orta Yol…….43
(3) Güney Yolu……..44

C. GÖÇ ZAMANI VE ZAMANLAMASI…….44

D. ORTA ASYA'DAN ÇIKIŞ, GÖÇLERİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ VE YAYILMA SAHALARI……45
1. Orta Asya'dan Çıkış……..45
2. Göçlerin Gerçekleştirilmesi……46
3. Yayılma Sahaları……47
a. Anadolu'ya Yapılan Türk Göçleri……..49
b. Hindistan'a Yapılan Türk Göçleri……..52

E. GÖÇLERDEN SONRA ANAYURDUN DURUMU…….53

III. GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ……...53

A. SOSYAL ALANDAKİ ETKİLERİ……..54
1. Oniki Hayvanlı Türk Takvimi……..54
2. Eğlenceler ve Toplantılar…….56
3. Atlı Göçebe Kültür…….56
4. Çadırlar…….58

B. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ……59
C. DİNİ ALANDAKİ ETKİLERİ……..59
D. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ……60
E. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ……61
F. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ETKİLERİ ……...62

İKİNCİ BÖLÜM
KİMMER VE İSKİT GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. KİMMERLERİN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI, YURTLARI VE KÜLTÜRLERİ……63

A. KİMMERLERİN KÖKENİ……...63

B. KİMMERLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……64

C. KİMMER YURDU……65

D. KİMMER KÜLTÜRLERİ……67
1. Srubna Kültürü……...67
2. Katakomb Mezarları Kültürü……...68
3. Kuban Kültürü…..……..69
4. Maykop Kültürü……..70
5. Kolhide Kültürü……..71

II. TARİHTE KİMMER GÖÇLERİ……71

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ……...72
1. İskitlerin Baskısı……72
2. İktisadi Sebepler……74

B. KİMMER GÖÇLERİNİN SAFHALARI……74

C. KİMMER GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI……76
1. Kimmer Doğu Göç Kolu……...77
2. Kimmer Batı Göç Kolu……78
3. Kimmer Güney Göç Kolu……78

D. KİMMERLERİN YAYILMA SAHALARI……...78
1. Kimmerlerin Kuzey Kafkasya'ya Göçleri……79
2. Kimmerlerin Önasya'ya Göçleri……80
3. Kimmerlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Göçleri……...80
a. Kimmer – Urartu İlişkileri……81
b. Kimmer – Asur İlişkileri……85
4. Kimmerlerin İç ve Batı Anadolu'ya Göçleri……87
a. Kimmer – Frig İlişkileri……88
b. Kimmer – Lidya İlişkileri……..90
c. Kimmer – İyon İlişkileri……94
5. Kimmerlerin Doğu Karadeniz Bölgesine Göçleri……..94
a. Kimmerlerin Sinop'a Göçleri……..96
b. Kimmerlerin Amasya'ya Göçleri……97
c. Kimmerlerin Samsun ve Çevresine Göçleri……...98
d. Kimmerlerin Trabzon ve Çevresine Göçleri……...99
e. Kimmerlerin Karadeniz Ereğlisi'ne Göçleri……99
f. Kimmerlerin Rize ve Çevresine Göçleri……..99
g. Kimmerlerin Giresun ve Çevresine Göçleri……100
h. Kimmerlerin Ordu ve Çevresine Göçleri……...101

E. KİMMERLERİN SONU……..…..101

III. İSKİTLERİN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI……102

A. İSKİTLERİN KÖKENİ……...…102

B. İSKİTLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……104

C. İSKİT YURDU……106

IV. TARİHTE İSKİT GÖÇLERİ……108

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ……108
1. Siyasi Sebepleri……...108
a. Yüeçiler (Toharlar)'in Göçleri ve Baskıları……..108
b. Sarmatların Göçleri ve Baskıları ……111
c. Massagetlerin Baskıları……112
d. Hunların Baskıları ……..…113
e. Bunkturkların Baskıları……..114
2. İktisadi ve Sosyal Sebepleri……114

B. İSKİT GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI……116
1. İskitlerin Batıya Göçleri……118
2. İskitlerin Güneye Göçleri……..119

C. İSKİTLERİN YAYILMA SAHALARI……..120
1. Çin'in Kuzeybatısından Hazar Denizine Kadar İskit Yayılması...123
2. Hazar Denizinden Tuna Nehri'ne Kadar İskit Yayılması……124
3. Kafkaslarda İskit Göç ve Yayılması……125
4. Anadolu'da İskit Göç ve Yayılması……126
a. İskit – Urartu İlişkileri……130
b. İskit – Asur İlişkileri……132
c. İskit – Mannai İlişkileri……134
d. İskit – Pers İlişkileri……134
5. Mısır, Suriye ve Filistin'de İskit Göç ve Yayılması……139
6. İskitlerin Karadeniz Bölgesine Göçleri……..141
7. İskitlerin Sivas ve Çevresine Göçleri……144

8. İskitlerin Yunanistan ve Atina'ya Göçleri…….145
9. İskitlerin Avrupa'ya Göçleri……..146

D. İSKİTLERİN ORTA ASYA'YA GERİ DÖNÜŞLERİ…….147

E. İSKİTLERİN SONU……...148

V. KİMMER VE İSKİT GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ…….149

A. SOSYAL ALANDAKİ ETKİLERİ……151
1. İskitlerde At Kültürü ve Göçlere Etkisi……..…151
2. İskitlerde Hayvancılık……154

B. SİYASİ ALANDAKİ ETKİLERİ……...155
1. Urartu Devleti Üzerindeki Etkileri……155
2. Geç Hitit Devleti Üzerindeki Kimmer Etkileri……...157
3. Frig Devleti Üzerindeki Kimmer Etkileri……158
4. Lidya Devleti Üzerindeki Kimmer-İskit Etkileri……159
5. Grekler Üzerindeki İskit Etkileri……...160
6. Kafkasya'daki İskit Etkileri……161
7. Hazar Denizi Civarındaki İskit Etkileri……162
8. Anadolu'daki Etkiler ve Arkeolojik Buluntular……162
9. Karadeniz'in Kuzeyinden Tuna'ya Kadar Olan Bölgelerde İskit Etkileri……164
10. Gürcistan Üzerindeki Etkileri……...164

C. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ……...165

D. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ……166
E. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ……..167
1. Süsleme Sanatı Üzerindeki Etkileri……168
2. Ahşap İşlemeciliğindeki İskit Etkileri……169

3. Metal İşçiliğindeki Etkileri……170
4. İskit Sanatının Yunan Sanatına Etkileri……170
5. İskit Sanatının Sarmat Sanatına Etkileri ……...171
6. Kurgan Yapımı Üzerindeki Etkiler ve Kurganlardan Çıkarılan Sanat Eserleri……...171
7. İskit Hayvan Üslubu……173

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUN GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. ASYA HUNLARININ KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI……175

A. ASYA HUNLARININ KÖKENİ……175

B. ASYA HUNLARININ TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……..175

C. ASYA HUNLARININ YURDU……187

II. TARİHTE ASYA HUN GÖÇLERİ……189

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ……189
1. Siyasi Sebepleri……...189
   a. Yüeçiler (Toharlar)'in Göçleri ve Baskıları……..190
   b. Sienpi Göçleri ve Baskıları ……193
   c. Uar-Hun Baskıları ……...193
   d. Vusunların Göçleri ve Baskıları……...194
2. İktisadi Sebepleri……196

B. ASYA HUN GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI……..198
1. Göç Öncesi Durum, Göçler Sırasında Konaklanan veya Yerleşilen Yerler……..200

2. Hunların Batıya Göçleri…….202
3. Hunların Doğuya Göçleri……...204
a. Hun – Çin İlişkileri……205
b. Hun Akınlarının Çin'e Etkisi ve Çin Seddi…….207
c. Çinlilerin Türklere Karşı Politikaları……208
4. Hunların Kuzeye Göçleri……212

C. ASYA HUNLARININ YAYILMA SAHALARI……213

D. ASYA HUNLARININ SONU……214

III. ASYA HUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ……..216

A. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ……...217
B. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ…….218
C. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ…….....219
D. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ETKİLERİ …….222

IV. AVRUPA HUNLARININ KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……224

A. KAYNAKLARA GÖRE AVRUPA HUNLARI……224

B. AVRUPA HUNLARININ KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……..226
1. Hunların Batıya Göçleri…….227

C. KAVİMLER GÖÇÜ ÖNCESİNDE AVRUPA'NIN DURUMU……..230

V. HUNLARIN AVRUPA'DA GÖRÜNMELERİ……...232

A. BALAMİR DÖNEMİ VE KAVİMLER GÖÇÜ…….234
1. Kavimler Göçünün Sebepleri……...235
2. Kavimler Göçünün Başlaması, Göç Yönleri ve Hunların Yayıldıkları Bölgeler……236
3. Hunların Kafkasya'ya Gelişleri ……...240
4. Hunların Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya Göçleri…….243

B. ULDIZ DÖNEMİ VE ROMA İLE İLİŞKİLER……245

C. RUA DÖNEMİ……247

D. ATTİLA DÖNEMİ……..249
1. Doğu Roma (Bizans) – Hun İlişkileri…….251
a. I. Balkan Seferi…….252
b. II. Balkan Seferi……253
2. Batı Roma – Hun İlişkileri……..255
a. Campus Mauriacus Savaşı……257
b. Roma Seferi……...258
3. Attila'nın Ölümü……...259
4. Attila'nın Ölümünden Sonra Avrupa Hunları……...260

E. KAVİMLER GÖÇÜNÜN SONUÇLARI……..262
1. Siyasi Sonuçları……...262
2. Sosyal Sonuçları…….264
3. Dini Sonuçları……...264

F. AVRUPA HUNLARININ SONU……..265

VI. AVRUPA HUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ…….265

A. YAYILDIKLARI BÖLGELERDEKİ ETKİLERİ…….268
1. Kavimler Göçü'nün Roma'ya Etkisi……269
2. Kavimler Göçü'nün Avrupa'ya Etkisi ve Avrupa'da Yeni Kurulan Krallıklar…….270
3. Kavimler Göçü'nün Alanlara Etkisi……272

B. KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ……...274
1. Sosyal Alandaki Etkileri…….274
2. Sanat Alanındaki Etkileri……...276
3. Dil ve Edebiyat Alanındaki Etkileri…….278
4. Dini Alandaki Etkileri……..281

VII. AKHUNLARIN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI……282

A. AKHUNLARIN KÖKENİ……..282

B. AKHUNLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI……282

C. AKHUNLARIN YURTLARI……..284

VIII. TARİHTE AKHUN GÖÇLERİ……284

A. AKHUN GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI…….285
1. Akhunların Batıya Göçleri…….289
2. Akhunların Güneye Göçleri……..289

B. AKHUNLARIN SONU……..290

IX. AKHUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ…….290

SONUÇ……...293

KAYNAKÇA……...295

HARİTALAR……..317

ÖZET……...330

ABSTRACT……332

KISALTMALAR

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

C. : Cilt

CAH: Cambridge Ancient History

Çev. : Çeviren

DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

DTCFD: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ed.: Editör

GÜFEFSBD: Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

M.Ö.: Milattan Önce

M.S.: Milattan Sonra

OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları

s. : Sayfa

S. : Sayı

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDAD. : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

TDAV. : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TTK: Türk Tarih Kurumu

TTKB: Türk Tarih Kongresi Bildirileri

TÜBA – AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

vb.: Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

YL: Yüksek Lisans

yy.: Yüzyıl

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: MÖ 8. Yüzyılda Kimmer ve İskitlerin Yayıldıkları Bölgeler

Harita 2: Büyük (Asya) Hun Devletinin En Geniş Sınırları (GÜLER, Ali; **Türklük Bilgisi,** Ankara, 2001).

Harita 3: İskitlerin MÖ 7-3. Yüzyılda Yayıldıkları Bölge: İskitya

Harita 4: MÖ 6-4. Yüzyıllarda İskitlerin Komşuları ve Göç Yolları

Harita 5: Kimmerler ve İskitler Dönemde Ön Asya

Harita 6: Kimmerler ve İskitlerin Ön Asya'ya Giriş Yolları

Harita 7: Anadolu'da Kimmerlere ve İskitlere Ait Buluntu Merkezleri (DEMİR, Timur; **"**Anadolu'da Kimmer-İskit İz ve Etkileri", **Basılmamış YL Tezi)**

Harita 8: Türklerin Anayurdu ve Göç Yolları

Harita 9: Anayurttan Yapılan Türk Göçleri

Harita 10: Anayurttaki Konar-Göçer Medeniyetler ve Göç Yolları

Harita 11: Yüeçi, Hsiung-nu ve Vusun Göç Yolları

Harita 12: 4. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Kadar Kavimler Göçü. (http://www.aygunhoca.com/images/harita2/22- (erişim) 03 Ocak 2011)

Harita 13: Hun Baskısıyla Batıya Yapılan Göç Hareketleri (http://www.mcuma.150.com **–** erişim 11 Nisan 2010).

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I. KAYNAKLAR

Kaynaklar, tarih ile ilgili bilgi veren en önemli malzemelerdir. Bir tarihi bilginin güvenilir olması, o bilgiyi veren kaynağın güvenilir olmasına bağlıdır. Bu yüzden tarihi bilgi kadar o bilgiyi veren kaynak da önemlidir. Tarihi bilginin doğruluğunun kaynağın güvenilirliğine bağlı olması kadar araştırmacının içinde bulunduğu durum da etkilidir. Bu ifadeden araştırmacının tarafsız olması tarihi bilginin doğruluğunun yansıtılması kadar önemlidir. Asya Hunları hakkındaki bilgilerimizin kaynağını Çin yıllıkları oluştururken Avrupa Hunları hakkındaki bilgilerimizin kaynağını Bizans ve Latin kaynakları oluşturmaktadır. Bu kaynakların tarafsız olamayacağı düşünülerek iyi bir tahlil ve tenkide tabi tutulduktan sonra değerlendirilmelidir. Türk tarihinin kaynaklarını yazılı, sözlü ve arkeolojik kaynaklar olarak tasnif etmek yerinde olacaktır.

A. YAZILI KAYNAKLAR

Yazılı belgeler tarihin önemli kaynakları arasındadır. Tarihin eski dönemlerine ait kaynaklar yeterince fazla değildir. Yazılı kaynaklar arasında kitabeler, döneminde yazılmış kitaplar, sözlükler, yıllıklar, sözleşmeler, mektuplar ilk akla gelenlerdir.

Asur kaynaklarında Kimmerler ve İskitler hakkında bilgi veren vesikalara rastlanmaktadır. Bu vesikalardan biri Asur imparatorlarından Asarhaddon (M. Ö. 680-668) devrine ait Prizma (B)'dir. Bu vesikada Gimirrailer'den ve Aşguzailer'den bahsedilmektedir. Bu kavimlerden Gimirrailer'in Kimmerler, Aşguzailer'in İskitler olduğu kabul edilmektedir.

Pers kaynaklarında İskitler hakkında bilgiler edinilmektedir. Pers Kralı Darius'a ait olan Behistun kitabesi İskitler hakkında bilgi veren tek Pers

kaynağıdır. Bu kaynakta Saka tigrakhauda, Saka haumavarga ve Saka tiay para daray olmak üzere üç Saka kolunun adı geçmektedir.

Firdevsi'nin Şehname'si İran-Turan mücadelelerini anlatan bir kaynaktır. Bu kaynakta sözlü kaynak olarak değerlendirilen destanların yazılı hale geldiği görülmektedir. Bu kaynakta geçen destan kahramanı Alp Er Tunga, Turanlıların başbuğu Afrasyap ile özdeşlenmektedir.

İskitler hakkında bilgi sahibi olduğumuz en önemli kaynak Herodotos'un kendi adıyla anılan tarih kitabıdır. M. Ö. 484-425 yılları arasında yaşayan Herodotos Yunanlı tarihçi ve antik yazardır. Tarihin babası olarak da anılmaktadır. Herodot Tarihi olarak bilinen eseriyle tanınmaktadır. Herodotos'un bu eseri dokuz kitaptan oluşmaktadır. Kitabının dördüncüsü İskitler hakkında bilgi vermektedir. Herodotos, İskitlerin gelenek göreneklerini, yerleşmiş oldukları coğrafyayı, mezarlarını, Darius'un İskitya'ya seferini ve İskitler'in savaş taktiklerini anlatmaktadır. Herodotos, dördüncü kitabın dışında diğer kitaplarında da İskitler ve kuzeydeki göçebeler hakkında bilgiler vermektedir. Kitabının geneli ise Persler ve Yunanlılar ile Persler arasında yapılan savaşlardan bahsetmektedir.

İskitler hakkında bilgi veren kaynaklardan birisi de Hippokrates'in eseridir. M. Ö. 460-377 yılları arasında yaşayan Hippokrates tıptaki başarılarından dolayı "Tıbbın Babası" unvanını almıştır. Hippokrates, "Havalar, Sular ve Mevkiiler" adını taşıyan eserinde ise İskitler hakkında bilgiler vermektedir. Hippokrates, İskitlerin yaşadıkları coğrafya, hayat tarzları, coğrafya ve iklimin onlara etkisi ve fiziki görünümleri hakkında bilgiler vermektedir.

İskitler hakkında bilgi veren diğer antik Grek yazarı Thukydides'tir. M.Ö.460-400 yılları arasında yaşamıştır. Thukydides, "Peloponnessoslularla Atinalıların Savaşı" adını taşıyan üç kitaptan oluşan eserinin II. kitabında İskitler'in at üzerinde savaşan ve silah olarak ok ve yay kullanan bir kavim

olduklarını, onların askeri yönden büyük bir güce sahip olduklarını anlatmaktadır.

İskitler hakkında bilgi veren bir diğer yazar Amasya'da doğmuş olan Strabon'dur. Strabon, M. Ö. 63 - M. S. 24 yılları arasında yaşamış olan ünlü coğrafyacı ve tarihçidir. Strabon, 17 kitaptan oluşan "Geographika"sında İskitler hakkında bilgiler vermektedir. Kitabının İskitler ile ilgili bölümlerinde İskitlerin gelenek-görenekleri, İskit coğrafyası hakkında bilgiler vermektedir.

İskitler hakkında M. Ö. 430 yılında Atina'da doğmuş olan Ksenophon bilgi vermektedir. Ksenophon'un "Kyros'un Anabasisi" adını taşıyan eserinde İskitler'in M. Ö. IV. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'daki hareketleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Kitabeler yönünden Hunlara ait bilgiler Göktürk Kitabeleri kadar fazla değildir. Hunlara ait yazılı kaynakların başında Esik Yazıtı gelmektedir. Esik kalıntıları M. Ö. 500 yıllarına tarihlendirilmektedir. Esik kurganından çıkarılan eserler arasında yer alan gümüş bir kap üzerindeki yazının M. Ö. V. yüzyıldan kalma olduğu düşünülmektedir.

Hunlar ile ilgili bilgilerimizin kaynağı Çin yıllıklarına dayanmaktadır. Çinlilerin komşularıyla olan ilişkilerini raporlar halinde yazma gereksinimleri Çin yıllıklarını oluşturmuştur. Çinlilerin olan biteni yazma ihtiyaçları resmi tarihlerinin kayıt altına almasını sağlamıştır. Bu yıllıklar Hun Tarihinin aydınlatılmasında büyük önem taşıyan en önemli yazılı kaynaklardır. Çin'in ilk resmi tarihi olarak gösterilen Shih-chi yıllığı Hun Devleti hakkında bilgiler içermektedir. Bu yıllığın 110. bölümünde Tung-huların Motun'dan atını, hatununu ve iki ülke arasındaki çorak araziyi istediği anlatılmaktadır. Yıllıkta geçen bu bölüm "Türk Devlet Anlayışı"nın ve "Devlet Malı" ile "Şahsi Mülkiyet" kavramlarının oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Çin'in Han-shu'da İskitler hakkında bilgiler verilmektedir. Han-shu'da İskitlerden Sai olarak bahsedilmektedir.

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat-it Türk adı ile bilinen eseri sadece bir sözlük olarak anılmamalıdır. Divanü Lugat-it Türk, Türk milletinin zengin kültürünü nesillere aktaran, onların tarihini, coğrafyasını, halk edebiyatını günümüze taşıyan ansiklopedik bir eserdir.

Avrupa Hun Devleti ile ilgili bilgilerimizin çoğunluğunu Bizans ve Latin kaynakları oluşturmaktadır. Priskos dışında Avrupa Hunlarını görerek bilgi veren kaynak bulunmamaktadır. Priskos'un hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Priskos, 448 yılında İmparator II. Theodosios tarafından Attila'nın sarayına elçi olarak gönderilmiştir. Priskos'un Hun ülkesindeki izlenimlerini içeren eseri V. yüzyıl Avrupa ve Türk tarihi açısından önemli bir kaynak konumundadır.

Süryani rahibi St. Efraim Hunların batıdaki görgü tanıklarındandır. Hunlar hakkında "Haykırmaları aslanların kükremelerine benzer, küheylanları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçuşurlar. Orduları ile bir tufan gibi kapladıkları arz üzerinde dehşet saçarlar. Silahlarına karşı koyacak kimse yoktur " şeklinde bilgiler vermektedir.

Avrupa'da Hunlar hakkında ilk etraflı bilgi veren Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus'dur. Marcellinus, IV. yüzyılda yaşamasına rağmen Hunları hiç görmemiştir. Marcellinus, Hunlar hakkındaki bilgileri ikinci elden kayıtlara ve rivayetlere dayanarak yazmıştır. Ammianus Marcellinus, Hunların kültürleri, adetleri ile hayat tarzlarına dair bilgiler vermiştir.

Got asıllı olan Jordanes VI. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen Hunlar hakkında bilgi veren iki eser bırakmıştır. Jordanes'in, "De Suma Temporum Vel Origine Actibusque Romanorum" adlı kitabında Hunlar hakkında sınırlı bilgi yer alırken "Romana Et Getica" adlı eserinde Hunların tasvirleri, Gotlarla mücadeleleri, Avrupa içlerine ilerlemeleri, Attila ve onun harpleri, ölümü ile oğulları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Jordanes'e göre Hunlar çevik atlıdırlar, her zaman ok atmaya hazırdırlar ama yüzleri korkunçtur.

Bunların dışında Avrupa Hunları hakkında Eunapios (V. yüzyıl), Olympiodoros (V. yüzyıl), Zosimos (V. yüzyıl), Prokopios (VI. yüzyıl), Ionnes Malalas, Agathias, Chronicon Paschale, Sokrates, Sozomenos, Marcellinus Comes, Orosius, Salvianus (V. yüzyıl), Hieronymos (V. yüzyıl), Prosper Tiro (V. yüzyıl), Claudius Claudianus (V. yüzyıl), Sidonius Apollinaris (V. yüzyıl), Damaskios (VI. yüzyıl), Gregorius Von Tours (VI. yüzyıl) eserlerinde bilgiler bulunmaktadır (Ahmetbeyoğlu,2001: 1-6).

B. SÖZLÜ KAYNAKLAR

Sözlü kaynaklar olarak bir tarihi araştırmanın içerisinde yer alan kısımlar efsaneler, destanlar, eski Türk inançları olarak değerlendirilebilir. Destanlar yazıya geçirilmemekle birlikte nesilden nesile aktarılmıştır. En önemlileri Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tunga Destanı'dır. İran-Turan mücadelelerini konu alan Şehnamede Turanlılar'ın başbuğu Afrasyap adı geçmektedir. Afrasyap'ın Alp Er Tunga olduğu kabul edilmektedir.

Türk töresi de sözlü kaynakların en önemlilerindendir. Töre, Türk kültürünün temelini oluşturduğu gibi toplumlar arası etkileşimi sağlayan en önemli iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Çin yıllıkları da Türklerin törelerine ne kadar bağlı olduklarını ifade etmektedir. Töre, Türklerde sözlü kaynaklardan olmakla beraber insanların uymak zorunda oldukları hukuk normlarıdır. Yazılı olmamakla beraber, töreye sıkı sıkıya bağlılık devlet otoritesinin devamını sağlamıştır. Töreye aykırı davrananlar ağır cezaya uğrayacaklarını bilmektedirler.

Hun Hakanı Motun'a ait Çin yıllıklarında geçen destansı ifadeler sözlü kaynakların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu yıllıklar yazılı kaynaklar içerisinde yer alsa da destansı ifadelere yer verilmesi sözlü kaynakların varlığını göstermektedir.

C. ARKEOLOJİK KAYNAKLAR

Türk kültürünün araştırılmasında ve incelenmesindeki en önemli başvuru kaynaklarından birisini arkeolojik materyaller oluşturur. Tarihi kaynak olarak kullanılabilecek vesikaların sayıca az olması arkeolojik materyalin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Arkeolojik buluntular yazılı materyalleri desteklemekle birlikte, tek başlarına da kaynak olarak kullanılabilmektedir. Arkeolojik materyaller içerisinde en önemli yeri ise kurganlardan çıkarılan veriler oluşturur. Kurganlardan ve ören yerlerinden çıkarılan at koşum takımları, ziynet eşyaları, şehir ve kale kalıntıları, donmuş insan ve hayvan cesetleri, seramikler, çeşitli silahlar önemli buluntulardandır.

Konar-göçer hayat tarzını benimseyen Türklere ait kışlaklarda ve Avrupa'ya kadar yayıldıkları bölgelerde yapılan arkeolojik çalışmalarda onların izlerine rastlanmaktadır. Türklerden kalma en önemli buluntu merkezleri Altay-Sayan, Minusinsk bölgelerindedir. Bu bölgelerde M. Ö. 2500 yıllarından M. Ö. 1700 yıllarına kadar geçen zaman içerisinde Türklerin yaşamlarına dair izlere rastlanmaktadır. Minusinsk bölgesinde M. Ö. 1700 yılları ile M. Ö. 1000 yılları arasında Andronova kültürünün öne çıktığı görülür. Arkeolojik kaynaklar arasındaki verilerin bir diğeri Esik kurganından çıkarılan buluntulardır. Esik kurganından çıkarılan en kıymetli buluntu "Altın Elbiseli Adam" olarak literatüre geçen altınla işlenmiş bir zırhtır. Bu Türk tiginlerinden birine ait bir cesettir. Esik kurganı kadar önemli bir buluntu merkezi Pazırık kurganlarıdır. Pazırık kurganlarından mezar odaları içerisinde donmuş halde cesetler ve eşyalar bulunmuştur. Bu buluntular içerisindeki Pazırık halısı sanat alanındaki en önemli buluntudur.

II. ARAŞTIRMALAR

Yazılı ve sözlü kaynakların kullanılması ve arkeolojik materyalin değerlendirilmesi sonucunda Orta Asya kültür tarihi üzerinde pek çok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, arkeolojik veriler ışığında da

şekillendirilmeye çalışılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda artış olduğu gözlenmiştir. Yapılan çalışmalardan bazılarını değerlendirmek konumuzun içeriği açısından uygun olacaktır.

Kimmerler hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Taner Tarhan, çalışmalarında Kimmerlerle beraber İskitler hakkında da bilgiler vermektedir. "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi" ile yaptığı çalışması Kimmerler'in değerlendirilebilmesi açısından önem taşımaktadır. K. Kretschmer'in Kimmerler ve İskitler hakkında yazmış olduğu ansiklopedi maddeleri de konunun önemini vurgulamaktadır.

T.T. Rice tarafından yazılan The Scythians, Thames and Hudson, London, 1961 adlı eserde bazı eksiklikler bulunmakla birlikte arkeolojik materyalin kullanılarak değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Eserin çoğu çalışmada kullanılmış olması bilim dünyasında kabul gördüğünü göstermektedir. Ülkemizde İskitler hakkındaki çalışmaların dayanak noktasında yer alan Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri çalışmamız açısından önemlidir. Burada hem İskitler, hem Hunlar hem de Yüeçiler hakkında bilgi verilmesi önemlidir. Ülkemizde son dönem bilim adamları arasında yer alan ve İskitler konusunda ilk akla gelen İlhami Durmuş yaptığı çalışmalarla İskitler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Durmuş, İskitler adlı kitabında onların yayıldığı coğrafya, adı, kökeni, gelenek-görenekleri, siyasi ilişkileri, sanatı, dili ve dini hakkında çok geniş bilgiler vermektedir.

Bahaeddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu, Akdes Nimet Kurat, Salim Koca, Ahmet Taşağıl, Ali Ahmetbeyoğlu, gibi bilim adamlarının Hunlar hakkında yapmış oldukları çalışmalar oldukça teferruatlı bilgiler içermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Türk bilim adamlarının yanı sıra Hunlar hakkında yabancı bilim adamlarının da çalışmaları oldukça fazladır. Çalışmamızda bunların pek çoğundan faydalanılmış olup, burada içlerinden bir kısmı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

I. GÖÇ KAVRAMI

A. GÖÇ NEDİR?

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, insan ve insan topluluklarının bulundukları bölgelerden başka bölgelere sürekli veya geçici olarak yer değiştirmesidir. Göç olayında en çok insan faktörünün etkilendiği söylenebilir. Bu açıdan göç; insanların sosyal, siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı sürekli yaşadıkları yerlerden başka yerlere toplu veya bireysel olarak taşınmaları sürecidir. Bu süreç bir bölgedeki nüfusun artmasında veya azalmasında etkilidir.

Arkeoloji biliminde "göç" kültürel değişimlerin açıklanmasında çok sık kullanılan bir kavramdır. Hemen hemen bilinmeyen tüm ani kültürel değişimleri açıklamada göç teorisinin öne sürüldüğü arkeoloji biliminde, göçün nedenleri, göçün şekli, göç türleri, göç sonrası yerel unsurlarla ilişkiler gibi göçün doğal süreçleri popüler ancak çok fazla açmazı olan bir konudur (Koparal, 2005: 2).

En temel anlamı ile göç insanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesidir (Durugönül, 1997: 95). Bir topluluğun kendi yerini, yurdunu terk ederek başka bir yere gitmesine veya yer değiştirmesine göç denir (Demirağ, 2003: 19; Koca, 2002: 457). Başka bir tanıma göre göç, belirli bir zaman içinde bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine yönelik yer değiştirmektir (Gündüz-Yetim, 1997: 110). Nüfus çalışmalarında, hareket terimi göç ve sirkülasyon terimi ile birlikte kullanılır. Göç en az bir yıl süren ikamet değişikliği içeren bir hamle anlamına gelir. Sirkülasyon ise kısa dönemli bir hamleyi içerir. Alışveriş, turizm, pastoral göçebelik ve değişen tarım örnekleridir (Witherich, 2004: 22). Göç, coğrafi bir yerleşim yerinden

ayrılan kişilerin veya grupların başka bir coğrafi bölgede hayatlarını devam ettirmek için gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareketidir. Göç genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler hareketidir (Çelik, 1999: 4).

B. SOSYAL BİR OLGU OLARAK GÖÇ

Göç olayı sosyal açıdan değerlendirildiğinde sebepleri ve sonuçları açısından oldukça hayati bir öneme haizdir. Tarihteki toplumlardan hiç biri bir neden olmaksızın yurdunu terk etmeyi düşünmemiştir. Sosyal açıdan da değerlendirildiğinde göç olayının çeşitli faktörlere dayandırıldığı görülmektedir. Göç olayının nasıl sonuçlanacağı ise meçhuldür. Göç eden kitlenin hangi devlet veya güce karşı hâkimiyet mücadelesi vereceği veya bu mücadeleyi kazanıp kazanamayacağı da belli değildir. Orta Asya'da yaşayan Türklerin bu coğrafyadan başka coğrafyalara göç etmelerinin temelinde çeşitli nedenlerin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Göç olayı ilkçağlarda yeryüzüne yayılma, keşfedilmemiş alanları keşfetme, doğal kaynakları bulma, avlanma ve toplayıcılık faaliyetlerinin yapılmasına dönük gerçekleşirken daha sonraki dönemlerde yapılan göçler yalnız ihtiyaçların karşılanmasına dönük değil dış bölgelere, ülkelere hatta kıtalar arasında bile yapılmıştır. Göçün en temel özelliği insanların geçimlerini sağlamak için tarım ve hayvancılık açısından en uygun yerleri elde etme düşüncesidir.

C. GÖÇLERİN NEDENLERİ

Bir bölgeden başka bir bölgeye göç hareketleri göçlerin ortaya çıkış sebepleri, oluştuğu mekânlar, göçe katılan insan sayısı gibi durumlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Türklerin anayurttan çeşitli bölgelere, farklı iklim kuşaklarına göç etmelerinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. ***Olumsuz İklim Koşulları:*** Olumsuz iklim koşullarının değişmesine bağlı olarak meydana gelen kuraklık ve bu kuraklık sonucu hayvanların beslenmesine yetecek gerekli meraların aranması.
2. ***Nüfusun Artması ve Otlakların Azalması:*** Toprağın artan nüfusu besleyemez hâle gelmesi veya hayvanlar için yeterli otlakların kalmaması, iktisadî düzeni sarstığı zaman, Türkler kendi yaşantılarına uygun, tabiatın zengin ve nispeten nüfusun az olduğu bölgelere yönelmişlerdir. Otlakların yetersiz kalması veya nüfusun artması da Türklerin iklimi ve coğrafyası müsait yeni bölgelere göç etmelerinin nedenleri arasındadır. Türklerin göç etmelerindeki en önemli etken ise hayvanlar için yeni otlakların aranmasıdır. Otlakların azalması sonucu gerçekleştirilen göçleri mevsim göçleri olarak değerlendirmemiz mümkündür. Atlı topluluklar büyük mevsim göçlerini ve ani baskınlarla komşu sınırları aşarak haraç toplamayı mümkün kılan oldukça önemli ve süratli bir yer değiştirme vasıtasına sahiplerdi. Yeşil vadilerde ve nehir kıyılarında mevsimlere bağlı ekincilikten ve orman bölgelerindeki avcılıktan daha yararlı olan bu yaşama tarzından ötürü, Hunlar ve Göktürkler yüzyıllar boyunca İç Asya'nın geniş topraklarının tek egemeni kaldılar (Diyarbekirli, 1972: 35-38).
3. ***Dış ve İç Baskıların Artması:*** Dış baskılardan dolayı Türklerin bağımsızlıklarını kaybetmek istememeleri Yabancı kavimlerin baskısı veya kendi aralarındaki hâkimiyet mücadelesi göçlerin diğer bir sebebidir.
4. ***Kuraklık ve Salgın Hastalıklar:*** Hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Türkler, kuraklık, salgın hastalıklar gibi tabiî olayların etkisiyle göç etmek zorunda kalmışlardır.
5. ***Türklerin Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi (Günesin doğduğu yerden, battığı yere kadar her yeri fethetme arzusu):*** Türklerin yeni yerleri keşfetme ve buraları fethetme düşüncesi göçlerin bir diğer nedenidir.

D. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Kültürel etkileşim toplumların ve bu toplumlara ait kültür unsurlarının çeşitli sebeplerle bulundukları coğrafyalardan başka coğrafyalara yer değiştirmeleri sonucu kültür unsurunun bir toplumdan başka bir topluma geçmesi olayıdır. Bu durum kültürel yayılma olarak da değerlendirilebilir. Kültürel yayılma ise uzun zaman gerektirir. Bu yayılmanın kolay olması beklenmez. Toplumlar mevcut kültürlerini kısmen ya da tamamen değiştirmekle beraber yeni kültürün içinde de kaybolabilmektedir. Toplumların sürekli etkileşim içinde bulunmaları kültürel unsurların birbirine etki etmesine neden olur. Unutulmamalıdır ki toplumlar bir başka toplumun kültürünü benimserken kültürlerin kendi toplumsal yapılarına uyum sağlayıp sağlamamasına dikkat ederler.

Kültürel etkileşimin ortaya çıkmasında en önemli etki göç edilen yerin ve göç eden kavmin kültürel özellikleridir. Göç eden bir topluluk yeni geldiği yere kendi kültürünü taşıyabildiği gibi o yerin kültürünü de benimseyebilmektedir. Kültürel alandaki etkileşim her alanda olabileceği gibi daha net ifadelerle siyasi, sosyal, dini, iktisadi ve askeri alanlarda öne çıkmaktadır. Toplum hayatının temeli olan kültürel hayatta görülen etkileşim toplumların hayat biçimlerini de etkilemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ORTA ASYA'DAN YAPILAN TÜRK GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. TÜRK ADI, TÜRK YURDU VE ORTAYA ÇIKAN İLK KÜLTÜRLER

A. TÜRK ADI

Tarih boyunca pek çok Türk kavmi yaşamış, bunlardan bazıları siyasi teşekkül haline gelerek tek bir bayrak altında toplanmıştır. "Türk" kelimesine ilk önce V. yüzyıla ait (M.S. 420) Pers metinlerinde rastlanmıştır. Burada "Turanlı" manasındadır. VI. yüzyıla ait (M.S. 515) bir Bizans kaydında "Türk-Hun" (kudretli Hun) şeklinde kullanılmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 10). Türk adının hangi anlama geldiği konusunda yapılan araştırmalar oldukça fazladır. Kafesoğlu, Türk kelimesini Çin ve İslam kaynaklarına dayandırarak açıklamaya çalışmaktadır. O'nun kullandığı Çin kaynaklarına göre "miğfer", İslam kaynaklarına göre "terk edilmiş" anlamlarına gelmektedir (Kafesoğlu, 1993: 43). Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat-it Türk adlı eserinde "olgunluk çağı" anlamına gelmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 1992: 353). Kafesoğlu, Orhun kitabesindeki Türk tabirinin "devletin esas halkını teşkil eden millet "manasına geldiğini G. Doerfer'in görüşüne dayanarak açıklamaktadır (Kafesoğlu, 1993: 43). Türk sözü Türkçede bulunan törü-mek / türemek fiilinden çıkmış olup, törü-mek=türemek=törük=türük=türk şekline dönüşmüştür (Durmuş, 2009: 54). Türk kelimesini devletinin resmi adı olarak ilk kez kullanan siyasi teşekkül Göktürk Devleti'dir. Türk adının M. S. VI. yüzyıl ortasında Göktürkler tarafından kurulmuş olan devlet (552-744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır (Durmuş, 2006: 2).

B. TÜRK YURDU

Türklerin ilk olarak tarih sahnesine çıktıkları yerin neresi olduğu meselesi bilim adamları tarafından üzerinde tartışılmış bir konudur. Tarihin her döneminden Türkler, devlet geleneklerini korumuşlardır. Yaşadıkları zaman dilimi ile coğrafi mekânları açısından ele alındığında, Türk dünyasının yayılış sahası, Asya ve Avrupa'nın büyük bir bölümü ile Afrika'nın kuzey bölümünü kapsadığı görülür (Özey, 2002: 266). Türklerin sürekli hareket halinde olmaları onların belirli bir anayurt bölgesi tayin edilmesini güçleştirmektedir. Türklerin göç eden bir millet olmasından dolayı ilk yurtlarının neresi olduğu üzerinde de farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buna göre tarihçiler, Çin kayıtlarına dayanarak Altay dağlarını, sanat tarihçileri Tanrı Dağları kuzey-batı Asya sahasını, bazı kültür tarihçileri İrtiş-Urallar arasını veya Altaylar-Kırgız bozkırları arasını veya Baykal Gölü'nün güney-batısını, bazı dil araştırıcıları da Altayların doğusunun veya Kingan silsilesi bölgesinin Türk anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir (Kafesoğlu, 1993: 47).

Türk yurdunun coğrafi sınırını çizebilmek az çok mümkün olmakla beraber, belirli ve daha dar bir bölgenin tayini oldukça zordur (Kafesoğlu, 1988: 145). Son yıllarda Orta Asya'da yapılan arkeolojik çalışmalar Türklerin ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda kesin sayılabilecek bilgiler vermiştir. Buna göre, Türklerin ilk ana yurdu, Altay ve Sayan (Kögmen) dağları çevresi (aşağı yukarı Minusinsk-Tuva Abakan bozkırları) ile Altay-Sayan dağlarının kuzeybatı bölgesi yani Aral gölü çevresi ile Tanrı dağları bölgeleridir (Koca, 2002: 453; Koca, 1990: 12; İzgi, 1982: 632; Rasonyı, 1971: 41). Burada, taş devrinin ilk çağlarından beri "brakisefal savaşçı beyaz ırk" yani Türklerin ilk ataları yaşamaktaydı (Çandarlıoğlu, 2003: 11). Türklerin ana kabilelerinin ana vatanı Altay, Sayan, Tarbagatay ve Tanrı dağları sahası bunun ova ve bozkırları olmuştur (Togan, 1986: 20). Batı Türkistan'da, Tuva'da Minusinsk havzasında Türklerin yaşadıklarına ve bu bölgelerden başka bölgelere göç ettiklerine dair arkeolojik veriler bulunmaktadır. Bu bölgede Hun halkının

sofistik kültürü ile tanışılmış, onların askeri kamp ve kolonileri hakkında bilgi sahibi olunmuştur (Jettmar, t. y. : 1).

Türk ırkının anavatanı Asya'nın orta kısmıdır. Burası doğuda Kadırgan Dağlarından, batıda Ural Dağları ile Hazar Denizine kadar, kuzeyde Sibirya'dan, güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş sahadır (Arsal, t. y. : 3; Çay-Durmuş, 2002: 487). Diller üzerine yapılan son incelemelere göre M.Ö. 2000 ortalarında Türkler, Ural-Altay dağları arasındaki (Hazar denizinin kuzey doğusundaki bozkırlar) bölgede yaşamışlardır (Çandarlıoğlu, 2003: 11).

Türklerin tarih boyunca yaşamlarını geçirdikleri en önemli yurtları bozkırlardır. Bu yüzden Türklerin bu medeniyetine Bozkır medeniyeti denilmektedir. Bozkır Türklerin hayatında oldukça önemli bir coğrafyadır. Bu coğrafyada yaşayan kavimlere de bozkır kavimleri denilmektedir. Bozkır, Rusça step karşılığı olarak kullanılır fakat bozkır, geniş coğrafi alanları içine alan bir kelimedir. Bozkır kelimesi, Türk kültürünün neşet ettiği Kuzey Çin ve merkezi İç Asya bölgeleri için kullanılacaktır (Kalkan, 1997: 1129). Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş bozkır coğrafyası içinde Moğolistan bozkırlarının Türk tarih ve kültürü açısından özel bir yeri vardır. Moğolistan bozkırları konar-göçer kültürlerin en iyi takip edilebildiği coğrafyalardan birisidir (Durmuş, 2007b: 36). Bozkır kavimlerinin yayıldığı coğrafya çok geniş düzlüklerle kaplı ve doğal otlak görünümündedir. Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar, güney-doğu ve kuzeybatıya gittikçe düzleşmektedir. Aşağı Sir Derya (Seyhun) ve Aral Gölü istikametindeki bozkırlar Güney Sibir ovalarını teşkil etmekte ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine uzanmaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522: Durmuş, 2007a: 41; Kurat, 1992: 6).

Bozkır coğrafyası Pamir, Tanrı Dağları, Altaylar ve Batı Türkistan üzerinden aşağı Tuna bölgesine kadar bütün Rusya'yı içine almaktadır. Batıda Silezya'ya kadar uzanırken; doğuda çok sayıda geçitle Doğu

Türkistan ve Gobi bölgesiyle bağlanmaktadır. Bölgenin doğusu büyük çöl sahasıyla kaplıdır, buna karşılık batı kısmı genellikle verimli ve yaşamaya doğudan daha elverişlidir. Kuzeye doğru bu mekân eski zamanlarda bataklıklar ve sık ormanlarla tamamen kaplanmıştı, güneye doğru geniş alanlar Hazar Denizi ve Karadeniz, geri kalan kısımlar İran'daki dağlık arazinin yükselen dağ sıraları ve Kafkas dağlarıyla sınırlanmıştır (Durmuş, 2007a: 41).

Balkaş Gölü ve Talas nehrinden İnci, Yayık ve Ukrayna'nın güney bölümü Don ve İtil nehirlerine doğru uzanan bozkırlar, Hazar Denizi'nin kuzeyi ve Uralların güneyinden, tarihte "kavimler kapısı" olarak bilinen kum, çöl sahasından sonra, Karadeniz'in kuzeyinden Karpatlara, Tuna boyuna kadar uzanmakta idi. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar, Orta Asya ve Batı Sibir'deki yayla ve bozkırların devamı niteliğindeydi. Arada geçilmesini güçleştiren yüksek dağlar veya büyük çöller olmadığından Orta Asya'daki kavimler doğudan batıya kolayca geçebilirlerdi (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522; Durmuş, 2007a: 41). Doğudan batıya, batıdan doğuya gidilen yolların üzerinden geçtiği bozkır coğrafyası bu geçişi kolaylaştırmaktaydı (Durmuş, 2007a: 41). Nitekim daha milattan birçok yüzyıllar önceleri "kavimler kapısı" yolu ile birçok kavim Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya gelmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522).

C. İLK KÜLTÜRLER

Orta Asya çok sayıda kültürün beşiği olmuştur. Burada ortaya çıkan kültürler daha geniş sahalara yayılmıştır. Böylece kültürler Çin Seddi'nden Tuna nehrine kadar uzanan coğrafyada varlığını hissettirmiştir. Coğrafi şartlardan dolayı hareketli hayat tarzları olan bozkır kavimleri Asya'nın ortası merkez olmak üzere doğu-batı yönünde hareket ederek, kültürlerin oluşumu ve gelişiminde birinci derecede rol oynamışlardır (Durmuş, 2007a: 40).

Orta Asya'nın tarih öncesi "Yontma Taş Devri'ne kadar gitmektedir. Bu devir M. Ö. 5000 yılları olarak tarihlendirilmektedir. Türklerin ilk atalarının (Proto-Türk), tarihin bu döneminde avcılık ve toplayıcılık yaparak geçindikleri anlaşılmaktadır (Koca, 2002: 454). Bu kültürler daha sonraki "atlı-göçebe Türk medeniyeti"ni oluşturan kültürlerdir (Koca, 1990: 14).

1. Anav Kültürü

Orta Asya'nın en eski kültür merkezlerinden biri Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarında Anav adını taşıyan yerden ortaya çıkarılmıştır. Burada yapılan kazılarda M. Ö. 4000-1000 yılları arasında tarihlendirilebilen oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rast gelinmiştir. Anav kültürünün insanı at, koyun, sığır besliyor ve çiftçilik yapıyordu. Bu kültürü yaratan topluluğun milliyeti ise kesin olarak tespit edilememiştir. Anav kültürünün ortaya çıkışı, M. Ö. 4000 yıllarına, başka bir iddiaya göre 9000-10000 gibi çok eski tarihlere kadar geriye gitmektedir. Buna göre, Anav Kültürü, Türklerin atalarına veya onlarla akraba olan kavmi mal edilebilir. Türk kültürünün temel unsuru olan at, ilk defa Anav kültüründe görülmüştür (Koca, 2002: 455). Hayvan türlerinin zamanla küçülmesi ve dağ çayları vahalarında yerleşik kültürlerin gelişmesi, zamanla iklim şartlarının kuraklığa doğru gittiğine işaret etmektedir. Anav kültürü bu yerleşme şeklinin bir örneğidir. Bu kültürde insanlar yağışlar azaldığı için, dağ sularından istifade ile sulu ziraat kültürüne geçmişlerdir (Gürün, 1984: 39).

2. Afanasevo Kültürü

Sibirya bozkırlarında, M. Ö. 3000-1700 arasındaki devrede, göçebe bozkır yaşantısını gösterir (Tarhan, 1970: 19). Bu kültür Altay dağlarından Etil (Volga) nehrine kadar uzanan geniş bozkır sahaya yayılmıştır. Eski Türk hayatının temel unsurları olan at ve koyuna ait kemikler, ilk defa Afanasevo kültürünün kurganlarında yan yana görülmüştür (Koca, 2002: 455). Bozkır göçebeliğinin artarak belirli bir hale geldiği görülür. Bu devrede İndo –

Avrupalılar gittikçe hareketlenip, sürüler ve arabalarla yayılarak göç etmeğe başlarlar (Tarhan, 1970: 19). M. Ö. II. binyıl boyunca insanlar batıdan önemli bir darbe almış ve bu yolda Doğu Asya'da metalurji gelişmeye başlamıştır. Göçebe metalurjistler Afanesyevo kültürünün oluşmasında Minusinsk ve Altay bölgelerinde etkili olmuşlardır. Sonra onlar ormanlara itildiler fakat geri geldiler ve olayların seyrinde daha önemli rol oynadılar (Jettmar, t. y. : 2). İlk defa at Orta Asya'da ve kuzey yörelerinde ehlileştirilmiş ve Ural – Altay kökenli kavimler vasıtasıyla sonraki devirlerde diğer bölgelere yayılmıştır. Ural – Altay'daki Afanasyevo kültürü bu çağın temsilcisidir. Bozkır yaşantısının karakteristik tüm elemanları bu kültürde görülmektedir (Tarhan, 1979: 360).

3. Andronovo Kültürü

Afanasevo kültürünün gelişmiş bir şekli olan bu kültür, M. Ö. 1700-1200 yılları arasında, Altay dağlarının güneyinden Yenisey'e, Tanrı dağlarından Yayık (Ural) nehrine kadar olan bütün bozkır sahayı tamamen kaplamıştır. Andronovo kültürünü, "beyaz, brakisefal (yuvarlak kafalı) tipte, atlı-savaşçı bir kavim olan Türklerin atalarının yaratmış olduğu" tahmin edilmektedir (Koca, 2002: 455). Bu kültür Hun devrine ve hatta Göktürk çağına kadar devam etmiştir (Gürün, 1984: 38).

Türklerin atalarının Proto – Türk olarak adlandırılmasından hareketle bu Proto – Türklerin yayılmasının ve genişlemesi Andronovo kültür bölgelerinden hareket edilerek tespit edilebilir. Buna göre, Türkler, M. Ö. 700'e kadar Altaylara yerleşirken, bir yandan da, belki M. Ö. 1100'lerden itibaren, kalabalık kütleler halinde, Çin'in kuzey batısındaki Kan-su, Ordos bozkırlarına doğru kaymaya devam etmişlerdir. Çin kaynaklarında 'Hiung-nu" adı ile gösterilen topluluğun çekirdeği bu Asya Hun (Türk) kütlesidir (Kafesoğlu, 1993: 50). M. Ö. 1000'e doğru, İndo – Avrupalılar göçebe olarak kuzey bozkırları üzerinden doğuya yayılmaya başlarlar. Bunun akabinde "Andronovo Kültürü" sona erer (Tarhan, 1970: 21). Bunun M. Ö. X.

yüzyıldaki bozkırlar üzerinden doğuya yapılan Pontik – Tokhar göçleri ile bağıntılı olduğu problematiktir (Tarhan, 1970: 26).

4. Karasuk Kültürü

Yenisey nehrine katılan Karasuk ırmağı çevresinde M. Ö. 1200-700 tarihleri arasına ait yeni bir kültür ortaya çıkarılmıştır. Karasuk adıyla tanıtılan bu kültürde Andronova geleneğiyle birlikte demir madeni bulunmuş ve işlenmesine başlanmıştır. Eski Türk hayatının en önemli unsurlarından olan dört tekerlekli arabalar ve keçeden derme çadırlar ile mezara yiyecek, içecek koyma gibi dini adetler, ilk defa bu kültürde görülmüştür (Koca, 2002: 456). Sibirya'da Karasuk diye anılan (M. Ö. 1200-700) ve Yukarı Yenisey kıyısında bulunan Minusinsk bölgesinde yapılan kazılarda çıkan brakisefal kafataslarında düzenli bir artış görülmüştür. Bu büyük bir olasılıkla Proto-Türklerin ya da ön-Türklerin sonraki devirlerde buraya yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır (Roux, 2007: 54). M. Ö. 1150'den itibaren Kuzey Çin'in göçebe kavimlerinin kuzey batıya, Ordos bölgesinden Moğolistan ve Sibirya'ya göçleri başlar. Belki de Karasuk göçlerinin sebebi olan Shang Devleti, M. Ö. 1027'de yerini Chou hanedanına bırakıyordu (Tarhan, 1970: 22). M. Ö. 800 civarında Altay dağları ve Minusinsk yakınındaki bozkırlara atlı göçebeler hâkimdir. Karasuk medeniyeti yavaş yavaş ortadan kaybolur (Tarhan, 1970: 26-27).

5. Tagar Kültürü

Karasuk kültürünü, M. Ö. 700-100 yılları arasında, Abakan ve Minusinsk bölgesinde Tagar kültürü takip eder. Tagar kurganlarında, tunçtan yapılmış iki yanı keskin bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları, saplı aynalar, süslü altın ve tunçtan tokalar, iğneler, taçlar, bilezikler, küpeler, taraklar ve üç ayaklı süslü tunç kazanlar bulunmuştur. Bu eşyalardan bazılarının üzerine işlenmiş olan hayvan tasvirleri, eski Türk sanatının özünü oluşturan hayvan üslubunun bütün özelliklerini göstermektedir (Koca, 2002: 456). Minusinsk

bölgesinde görülen Proto-Türklere ait kafatasları Tagar kültür bölgesinde de görülmüştür. Tagar çağında (M. Ö. 700-300) brakisefal kafataslarındaki artış Türklerin o güne kadar hep kuzeyde kalan atalarının miladın başlarında, önceleri yavaş yavaş, daha sonralarıysa birden kopup gelerek Balkaş Bozkırları ile Tanrı Dağlarının kuzey bölgelerine kadar eriştiklerini göstermektedir. Bu yeni gelenler, önlerine çıkan Hint-Avrupalıları kovmuşlar, onlara karışmışlar ya da onları etkileri altına alarak, kendi kültür ve dillerini benimsemelerini sağlamışlardır (Roux, 2007: 54).

6. Taştık Kültürü

Tagar kültürü, M. Ö. 300 yıllarından sonra Taştık bölgesinde yeni bir gelişme gösterir (Koca, 2002: 456). Tagar ve Taştık kaya resimleri ile mezarlarında ele geçen türlü buluntular, Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bu bakımdan, bu kültürlerin yaratıcılarının Türkler'in ataları oldukları hususunda asla şüphe edilmemektedir (Koca, 1990: 16).

II. TARİHTE TÜRK GÖÇLERİ

Kavimlerin tarih sahnesine çıkışlarında, başka kavimlerle karışıp, kaynaşmalarında ve bazen büyük bir güç olarak ortaya çıkmalarında göçlerin büyük etkisi olmuştur. Göçler tarih öncesi ve tarihi devirlerde belirli fasılalarla gerçekleşmiştir. Bu göçlerin büyük bir kısmı Asya içlerinden yapılmıştır (Çay-Durmuş, 2002: 475). Türkler Orta Asya'daki anayurtlarından başlayarak sürekli göç etmişlerdir. Bu da, nüfusça kalabalık olduklarını gösterir. Nüfuslarının çokluğu ve gayet hareketli bir hayat sürmeleri, Türklerin dünya tarihinde çok önemli roller oynamalarını mümkün kılmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 9).

Türk göçlerini ilkel göçebe anlayışından ayırt etmek gerekir. Konar-göçerlerin nerede duracakları ve durdukları yerde ne kadar kalacakları belli değildir. Türkler göç ettikleri toprakları vatan kabul etmektedir. Türkler konar-

göçer hayata alışmış olmalarına rağmen bazı boylar imkânlar dâhilinde ziraatla de uğraşmışlardır. Tarihte Türklerin göç hareketleri, ilkçağlarda başladı, ortaçağların sonlarına kadar sürdü. Bu dönemde Türkler, Orta Asya'dan Çin'e, Hindistan'a, Mezopotamya'ya, Ön Asya'ya, Küçük Asya'ya ve Avrupa'ya göç etmişlerdir (Arsal, t. y. : 3). Altay-Sayan Dağlarının güneybatı kısmında yaşayan Proto-Türkler, M. Ö. 1700'den itibaren etrafa hâkim olmaya ve yayılmaya başlamışlardır. Bu Proto-Türklerden bir kısmı bugünkü Kazakistan üzerinden Maveraünnehir'e kadar gelerek oradaki Akdeniz ırkları ile temas kurarken, batıya doğru açılan gruplar da Ural (Fin-Ugor) kavimleriyle irtibat sağlamışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522). Göç eden bazı Türk boyları göçtükleri yerlerdeki devletlerin egemenliği altına girmişler, o milletin kültür hayatı içinde milli benliklerini kaybetmişlerdir. Bazı Türk boyları ise yerli halkı kendileri temsil etmişler, onları Türkleştirmişlerdir. Bu göçler sonunda birçok yeni Türk devleti kurulmuştur. Yayılmacı göçebe kavim ilkin, doğrudan göçebe komşularını kendisine katılmaya mecbur eder. Bundan sonra ise yeni boy birleşimi içinde belirli bir tabakalanma meydana gelir. Bütün birleşmenin başına egemen boy, yani idareci boy geçer, bağlı kılınan boyların idaresini ise çoğunlukla ana hükümdar ailesinin üyeleri, bazı durumlarda ise komutanları devralır. Bazı durumlarda ise mağlup kavimlerin reisleri, bağlı kılınan hükümdar sıfatıyla yerlerinde kalır (Czegledy, 2004: 79).

Tarihi devirlerin başlangıcında doğudan gelen Türk göçleri sayesinde Türkleşmiş ülkelerden biri Doğu Avrupa'nın güney kısmıdır, yani Yayık ırmağıyla Ural dağlarından Tuna nehrine kadar uzanan, Hazar deniziyle Karadeniz'in kuzeyindeki geniş sahadır (Arsal, t. y. : 3).

Orta Asya'da ortaya çıkan ve burada boylar halinde yaşayan Türkler siyasi birliklerini tamamlayıp bir devlet çatısı altında birleştiklerinde komşuları ile ilişkilerde bulunmuşlardır. Türklerin ilişki halinde oldukları devletlerden en önemlisini Çin oluşturmaktadır. Tarih boyunca Çin, kuzeyindeki göçebelerin gözünü kamaştırıp sık sık saldırıya uğrasa da göçebelerin hareketi genelde

batıya yöneliktir. Bunda nüfus kalabalığı en önemli etkendir ve bu bakımdan, Türkçe konuşanlar başlıca rolü oynar. M. S. II. ve III. yüzyıllarda Türkçe konuşan topluluklar batıya doğru ilerler, Hint-İranlıları kovar ya da özümser, Türkistan'ı işgal eder. Maveraünnehir'den itibaren Türk göçebe boyları gitgide yerleşik düzene girer. Bu göçebeler, yalnız karmaşık ilişkiler yürüttükleri yerleşik düzendekilerin hasmı değil, birbirlerinin de rakibidirler ve aralarında kıyasıya çarpışırlar. Bir grup diğerine karşı zafer kazandığı zaman diğeri kaçar ve bir otlak alanı elde etmek için bir üçüncü grubu taciz eder. Bozkır, çevreye yayılan böyle zincirleme tepkilerle sarsılır (Chaliand, 2001: 21).

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ

Göçü tetikleyen unsurlar içerisinde anayurt ile göç edilen merkez arasındaki çevresel farklılığın derecesi ile göç eden grubun sosyal yapılanması etkilidir. Anayurt ile göç edilen merkez arasındaki çevresel farklılığın derecesi ise göç eden grubun yeni yerleşime adaptasyon sürecini açıklamada çok önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır (Koparal, 2005: 7-8).

Orta Asya'da yaşayan Türk devlet ve toplulukları çeşitli sebeplerden dolayı yurtlarını terk ederek başka coğrafyalara göç etmişlerdir. Türklerin anayurtlarını terk ederek başka yerlere göç etmelerinin çok ciddi sebeplere dayanması gereklidir. Türklerin Orta Asya'dan göçlerini tek bir nedene bağlamak mümkün değildir. Tarihte göçler konusu ile ilgili yapılan araştırmalar hiçbir kavmin kendiliğinden ve keyif için yer değiştirmediğini, oturulan topraktan ebediyen ayrılmanın bir insan için çok müşkül olduğunu ve göçlerin ancak bir takım zaruretler yüzünden vukua geldiğini göstermişlerdir (Kafesoğlu, 1993: 53).

Türklerin anayurtlarından başka yerlere göç etmelerinin temelindeki unsur ekonomik faktörlerdir. Tarihi kayıtlarda Türk göçlerinin iktisadi sıkıntı, yani

Türk anayurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması dolayısıyla olduğu belirtilmiştir. Kuraklık, nüfus kalabalıklığı ve otlak darlığı Türkleri göçe mecbur etmiştir (Kafesoğlu, 1993: 54; İzgi, 1982: 632).

Türkler geçimini daha çok hayvan yetiştirerek sağlıyorlardı. Bozkırlarda tabiat verimsizdi. Tarım yapma imkânı kısıtlıydı. Türklerin normal bir hayat sürebilmek için ihtiyaç duydukları gıda malzemeleri, giyim eşyası vb. gibi imkânlar komşu ülkelerde yeterince bulunmaktaydı. Bu durum Türklerin komşu ülkelere göç ve akınlarına neden olduğu gibi bazen da ekonomik ve ticari sebeplerden dolayı imkânları fazla olan diğer Türk topraklarına saldırmalarına da sebep oluyordu. Böylece tarihi devirlerde Türklerden bir kütle başka bir Türk zümresini yerinden çıkararak göçe mecbur etmiştir (Kafesoğlu, 1993: 54; Çandarlıoğlu, 2003: 14).

Çeşitli Türk boyları; kuraklık, nüfusun kalabalıklaşması, otlakların yetersizliği, mevsimlerin değişikliğe uğraması sonucunda hayat tarzlarının etkilenmeleri ve daha çok hayvancılığa dayalı ekonomik yapılarının bozulması, başka bir Türk boyu tarafından yaşadıkları yerlerin istilaya uğraması gibi sebeplerle değişik zamanlarda, değişik yerlere göç etmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522).

1. İpek Yolu Ticaretinin Ele Geçirilmek İstenmesi

Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yoludur. Bu yolun kontrolü için pek çok mücadeleler olmuş, mücadeleyi kazanan milletler çok hızlı bir şekilde büyüyüp güçlenerek İmparatorluk düzeyinde devletler kurabilmiştir. Ticaretle birlikte bölgeler arası kültürel alış veriş de sağlanmış, bir millete ait kültürel özellikler başka milletlere aktarılarak o milletin içerisinde yayılma imkânı bulmuştur. Milattan yüzyıllar öncesinde başlayan ipek ticareti devam etmiş, milletlerin kültürel etkileşiminde önemli rol üstlenmiştir. Uzakdoğu'dan gelen ipek ve baharat, Batı dünyası için, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol

oynamış, Doğu kültürünün Batı tarafından tanınmasını da sağlamıştır. Doğu'nun ipeği ile baharatının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur.

İpek Yolunun güzergâhı doğuda Chang'an şehrinden baylayan hat, iki güzergâha bölünürdü. İpek Yolu'nun güney güzergâhı Dunhuang ve Yangguan geçitinden geçtikten sonra batıya doğru ilerleyerek Kunlun Dağları ve Conglin Dağları'nı aşar, oradan da bugünkü Xinjiang Özerk Bölgesi ve Afganistan'ın kuzeydoğusu, İran ve Arap Yarımadası üzerinden Roma İmparatorluğu'na ulaşırdı. Kuzey güzergâhı ise, Dunhuang ve Yumen geçitinden geçtikten sonra batıya doğru ilerleyerek Tanrı Dağları'nın güney eteklerinden Conglin Dağları'nı aşar, oradan da Orta Asya üzerinden güney güzergahıya birleşirdi. Bu iki güzergâh, "Kara İpek Yolu" olarak da adlandırılır. Göçebelerin ana yolu, Sayan-Altay'dan Orta Asya'nın zengin tarım ülkelerine doğrudur ve Yakın Doğu da bu kuşağın içinde yer alır. Daha sonraları "İpek Yolu" buradan geçecektir (Marsadolov, 2002: 528).

Bu güzergâhların dışında pek bilinmeyen Güneybatı İpek Yolu'da bulunmaktaydı. Sichuan Eyaleti'nden başlayan bu yol, İravadi Nehrin'den geçerek Burma'nın kuzeyine, oradan da Hindistan'ın kuzeydoğusunda Ganj Irmağı'nı takip ederek İran Platosu'na ulaşırdı. Bu güzergâh bilinen en eski İpek Yolu olup Çinli arkeologlar tarafından 1986 yılında keşfedilmiştir.

2. Kuraklık ve İklim Koşulları

Türklerin konar-göçer bir hayat benimsemelerinin sebebi hayvancılıkla uğraşmalarıdır. Hayvancılıkla uğraşan Türkler iklim olaylarından oldukça fazla etkilenmişlerdir. Göçebeler yılın yarısını yaylakta yarısını kışlakta geçirir. Kışın yaylalar çekilmez; yazın ovalar kuraktır. Göçebeler, koşullar gerektirirse uzun mesafeler üzerinde yer değiştirir (Chaliand, 2001: 26).

Orta Asya'da meydana gelen kuraklık hem Avrupa'nın hem Asya'nın beşeri tarihi üzerinde derin tesirler bırakmıştır (Haddon, 1941: 9). Büyük ölçüdeki kuraklıklar, nüfus kalabalığı ve otlak darlığı ekonomik sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Kuraklığın yaşanması otlakların yetersiz kalmasına neden olmuş ve Türkleri, iklimi ve coğrafyası uygun yeni bölgelere sevk etmiştir. Hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Türkler, kuraklığın etkisiyle farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. M. S. IV. yüzyılda yaşanan Hun göçlerinde Orta Asya'da yaşanan kuraklık oldukça etkili olmuş ve Hunları etkilemiştir.

Bugünkü Moğolistan ve Türkistan'da yaklaşık olarak M. Ö. VIII. yüzyılın başlarında meydana gelen ve oldukça uzun süren bir kuraklık Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarında kayda değer bir nüfus baskısına sebep olmuştur. Otlakların kuraklıktan büyük ölçüde zarar görmeleri Doğu Bozkırlarındaki göçebelerin Çin'in kuzeybatı sınırlarına kaymalarına sebep olmuştur (Durmuş, 1993: 22; Tarhan, 1979: 365; Çay-Durmuş, 2002: 476). M. Ö. VI. yüzyılın başlarına gelindiğinde iklimde ısınma yaşanmıştır. Miladi IV-V. yüzyıllara gelindiğinde ılımanlaşan iklim bugüne dek çok değişmeden gelmiştir (Aytbayev, 2002: 664). İklim şartları dolayısıyla göçlerin Orta Asya'dan yapıldığı, ayrıca hayvanların evcilleştirilmesinin de Orta Asya'da başladığı hususlarında tarihçiler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır (Gürün, 1984: 35).

3. Nüfusun Artması ve Otlakların Azalması

Orta Asya'daki Türk nüfusunun hızla artması göçlerin bir diğer sebebidir. Orta Asya'daki anayurttan başlayan sürekli göç hareketleri, Türklerin nüfusça kalabalık olduğunu gösterir (Kafesoğlu, 1988: 142). Göçlerin yapılması gıda eksikliğinden ve nüfus fazlalığından ileri geliyordu. Bir memleketin nüfusunun fazlalaşması oranın normal şartlar altında kâfi gelen gıda verimini aşmış olur (Haddon, 1941: 9). Nüfusu besleyecek miktarda ürün elde edilememesi, av

hayvanlarındaki azalmalar, nüfusun artması neticesinde göçler kaçınılmaz olmuştur.

Asya bozkırları, Türk insanına sınırlı oranda tarım yapma imkânı vermektedir. Asya konar-göçerleri sınırlı tarım yapabilme imkânından dolayı hayvancılığa yönelmiş, zamanla ehlileştirdikleri küçük ve büyük baş hayvanları besleyerek maişetlerini bu yolla temin etmişlerdir (Kalkan, 1997: 1139). Bu durum da otlakların önemini artırıyordu. Otlak yüzünden boylar arasında sık sık silahlı çatışmalar meydana geliyordu. Bu çatışmalarda mücadeleyi kaybeden boy veya topluluğun kendisine yeni bir yurt ve otlak araması gerekiyordu (Koca, 2002: 458).

Orta Asya'daki Türk nüfusundaki artış, hayvan sayısının da artışına neden olmuştur. Hayvan sayısının hızla artması yeni otlak arayışına neden olmuştur. Türklerin geçim kaynaklarının hayvancılığa dayalı olması kendi gelecekleri için sürülerinin beslenebilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yüzden Türkler mevsimlik göçler gerçekleştirmişlerdir. Bu göçler yaylak ve kışlak olarak adlandırılmaktadır. Yaylak ve kışlakların hangi boya ait olduğu bellidir. Boylar kendilerine ait yaylak ve kışlaklar arasında yılda iki defa hareket etmektedirler. Bu, zorunluluktan oluşan bir göçtür ve tekrarlanmazsa boyu oluşturan her bir ferdin yok olmasına sebep olabilir. Bu yüzden mevsimlik yaşanan bu göç, bozkır kavimlerinin organik yapısı içinde hayati bir önem taşır (Yılmaz-Telci, 2010: 17).

Atın ehlileştirilmesi ile geniş ovalara ve otlaklara hâkim olan Türk boyları, atın getirdiği hareketlilikten de faydalanmışlardır. Fakat bu hareketlilik artan at sürülerine ve koyunlara yeni otlaklar arama zaruretini de beraberinde getirmiştir (Kalkan, 1997: 1139). Sürülerine taze ot bulmak isteyen göçebe Kingan, Altay veya Tarbagatay dağlarının yamaçlarına tırmanmaktadır (Grousset, 1999: 15). Verimli sahaların cazibesiyle göç eden halk, genellikle zengin vadiler ve verimli topraklara bitişik kademeli arazi ve yaylalarda oturmuşlardır (Haddon, 1941: 10).

4. Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar

Türklerin ilk anayurdu olarak kabul edilen Orta Asya yazları kurak, kışları soğuk bir iklim özelliği taşımaktadır. Orta Asya'nın bu iklim özelliği salgın hastalıkların oluşmasına neden olmuştur. Aşırı soğukların sebep olduğu salgın hastalıklara "yut" (yutmak) adı verilmektedir. Sık sık meydana gelen "yut"larla başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı. İşte böyle durumlarda Türk toplulukları için yeni ekonomik sahalar aramak bir zaruret halini alıyordu. Böylece, göçler başlıyordu (Koca, 2002: 458).

Bazı yıllar kar yağışının fazla oluşu, kışlak olarak seçilen yerlerde bazen don olayının görülmesi, kar kalınlığının normalin üzerinde olması sürülerin ot bulamaz hale gelmesine ve açlıktan kırılmasına neden olurdu. Don olunca, hayvanların ayakları "bıcır" oluyordu. Hayvanlar arasında baş gösteren bulaşıcı ve salgın hastalıklar büyük ölçüde hayvan kırımına sebep olurdu.

5. Türk Boyları Arasındaki Mücadeleler

Türk siyasi hayatında istikrarın olmaması ve siyasi çekişmeler göçlerin bir diğer nedenlerindendir. Siyasi çekişmelerin yaşanmasındaki en önemli nokta Türklerde veraset hukukunun belirli bir kurala bağlı olmamasıydı. Türk hâkimiyet anlayışına göre hanedanın her üyesinin tahta çıkma hakkının bulunması her hükümdar değişikliğinde taht kavgalarına ve bu kavgalar da devletin zayıflamasına, hatta bölünmesine neden oluyordu. Mücadeleyi kaybeden taraf yerini terk ederek yeni yerlere göç etmeyi tercih ediyordu (Koca, 2002: 458).

Türk Hâkimiyet telakkisinde Orun, yani yer alma düzeni her boyun hangi bölgede hangi otlaklara yerleşeceğini belirlemişse de artan nüfus ve hayvan sayısı mücadeleleri kaçınılmaz kılmıştır (Kalkan, 1997: 1139). Hayvanların

beslenmesi hayati önem taşıdığından, yeşil otlakların başka boylar tarafından sahiplenilmesi kaçınılmaz olarak otlak üzerinde hak iddia eden boylar arasında çatışmalara sebep oluyordu. Sadece otlaklar değil, burada otlayan hayvanların da gasp edilmesi sıklıkla rastlanan bir durumdu. 'Baranta' adı verilen bu gasp olayları bazen öyle kanlı yaşanıyordu ki, çoğu zaman çatışmayı kaybeden boy, bulunduğu bölgeyi terk etmek zorunda kalabiliyordu. Tarihte Avrasya bozkırlarında doğudan batıya doğru yaşanan büyük göçlerin sebepleri arasında bu ve benzeri olguların yaşanmış olması gerekir (Yılmaz-Telci, 2010: 17).

6. Dış ve İç Baskıların Artması

Türkler çeşitli zaman dilimlerinde ağır dış baskılarla uğraşmak durumunda kalmışlardır. Bu baskılar sonucu Türkler yabancı bir devletin idaresi altına girmek istememişlerdir. Savaşlar neticesinde göç etmeğe mecbur kalan Türkler yabancı bir devletin idaresine girip, bağımsızlıklarını kaybetmektense, yurtlarını terk edip, yeni bölgelerde bağımsız yaşama isteğine sahip olmuştur (İzgi, 1982: 632; Çandarıoğlu, 2003: 14-15). Çünkü Türkler bağımsız yaşayabildikleri toprakları yurt olarak kabul etmişlerdir. Çinliler, Kitanlar (Hıtaylar) ve Moğollar çeşitli tarihlerde Türk toplulukları üzerinde baskılarını hissettirerek, onları yerlerinden etmişler (Koca, 2002: 459), V. ve XI. yüzyıllardaki Moğol hücumları sonunda yapılan göçler bu şekilde olmuştur (Çandarıoğlu, 2003: 14-15).

Türk toplulukları, sadece dış baskılara değil, aynı zamanda birbirlerinin baskılarına da maruz kalıyorlardı. Hatta dış baskılardan çok iç baskılarla meydana gelen göçün sayısı daha fazla idi. Özellikle, Karadeniz'in kuzeyine, Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a olan göçler, hep Türk topluluklarının birbirlerini itmeleri ve yerinden etmeleri sonucunda meydana gelmiştir (Koca, 2002: 460)

7. Yeni Yerleri Keşfetme ve Buraları Fethetme Arzusu

Türkler yeni yerleri keşfetme ve keşfedilen yerleri fethetme arzusunda idiler. Onların yaşam biçimi bu arzularını kolaylaştırabilecek nitelikte idi. Konar-göçer hayat tarzı onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Ufuklarını da son derece genişletmiştir. Atın sağladığı sürat ve üstünlük duygusu da onların bu arzularını gerçekleştirmelerinde büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Türkler at sayesinde geniş fetih ve göç hareketinde bulunabilmişlerdir (Koca, 2002: 462). Türkler yeni keşfettikleri yerdeki yaşam biçiminin kendi yaşam biçimlerine uygun olmasına dikkat etmişlerdir. Türkler, bozkır coğrafi ve iktisadi şartlarının yer almadığı ve kültürlerinin yaşama imkânının zayıfladığı sınırlarda duraklamışlar; ormanlık, sıcak veya çok rutubetli bölgelere pek girmemişlerdir (Kafesoğlu, 1993: 55).

Türklerin birbiri arkasına çeşitli yönlerde yayılmalarını sağlayan unsurlardan biri Türk maneviyatının sağlamlığıdır. Bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılacak tehlikeleri göğüslemeğe hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım mücadelesi içinde yaşamak, her millet için doğal sayılacak bir davranış değildir. Türklerde açık şekilde görülen ve onların tarih boyunca hareketli bir topluluk halinde sürekliliğini mümkün kılan bu ruhî davranış başarılar arttıkça daha da kuvvetlenmiş, her askerî başarı yeni bir siyasî hedefe yol açmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 15). Bu durum Türklerde, “cihan hâkimiyeti ülküsünün” doğmasına zemin hazırlamıştır. Cihan hâkimiyeti ülküsünün temelini ise dünyayı huzur ve sükûna kavuşturmayı gaye edinen bir fetih felsefesi ve her yerde adil, insanları eşit sayan Türk töresini yürürlüğü koymak oluşturmaktadır. Cihan hâkimiyeti ülküsü sayesinde Türkler yeni yerleri keşfetme ve keşfettikleri yerleri fethetme arzusunda olmuşlardır.

B. GÖÇLER VE GÖÇ YOLLARI

Kavimlerin ortaya çıkışlarında ve başka kavimlerle etkileşimlerinde göçlerin etkisi büyüktür. Göçlerin büyük bir kısmı Asya içlerinden yapılmıştır. Göçlerin yapıldığı yer ise Türklerin anavatanı olarak kabul edilen Orta Asya'dır. Orta Asya merkezli yapılan göçler dalgalar halinde belirli zaman dilimlerinde yapılmıştır. Kavimler bir yerden başka bir yere çeşitli sebeplerle göç ederlerken belirli güzergâhları takip etmişlerdir. Göçler çoğunlukla doğudan batıya doğru olmuş bazen de ters istikamette yapılmıştır. Binlerce yıl dalgalar halinde devam eden göçler başlıca iki yoldan olmuştur. Bunlardan biri kuzey yoludur. Bu yol Ural dağları ile Hazar denizi arasından ve Karadeniz'in kuzeyinden geçmektedir. Güney yolundan Kafkasları geçmek suretiyle kuzey yoluna ulaşan kafileler de olmuştur. Güney yolundan Ön Asya'ya aralıklı olarak yapılan göçler tarih öncesi devirlerde başlamıştır. Buraya ilk göç edenlerin Sumerliler olduğu kabul edilmektedir. Sumerliler'in Turanî bir kavim olması, bunların menşeini Orta Asya'ya götürmektedir (Durmuş, 1993: 21).

1. Milattan Önce Yapılan Sumer Göçleri

Sumerliler ile ilgili bilgilerimizin çoğunluğu I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki zaman diliminde yapılan kazılar sonucunda gün yüzüne çıktı. Sumerliler ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunluğunu dilleri, kültürleri, yaşam biçimleri üzerinde yapılan araştırmalar oluşturmuş, onların nereden geldikleri ve erken tarihleri üzerinde fazla durulmamıştır. Ülkemizde Sumeroloji araştırmaları ise Atatürk'ün talimatı doğrultusunda başlatılmıştır. Atatürk, Sumerlilerin Türklerle kültür ve dil bakımından yakın olduğu düşüncesindedir. O, Sumerlilere ait bilimin henüz çocukluk çağında olduğu bir devrede, dillerinin Türkçeye benzediğine ve Asya topraklarından gelmiş olduklarına inanmıştı (Çığ, 1994: 235).

a. Sumerlilerin Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkışları

Alman Sumerolog Hartmut Schmökel'e göre Sumerliler, "geniş yüzlü, küçük kafataslı, ileriye doğru çıkan düz burunlu, ince dudaklı, küçük ağızlı, kısa alt çeneli, dar alınlı ve geniş tıknaz bedenli insanlar" olarak tanımlanmışlardır. Onlar, rölyef, mühür ve stellerden çıkarıldığı kadarıyla, tıknaz, küçük kafatası olan, açılmış iri gözlü, siyah saçlı, kat kat ve ustaca kesilmiş uzun sakallı, taç veya örgülü saçlı, çoğunlukla da kel insanlardı (Uhlıg, 2006: 65). Sumerliler İsa'dan üç bin yıl önceki zamandan evvel Irak'ın güneyini yurt edinmiş ve bu mıntıkanın, yani Irak'ın kuzey kısmına bile tam mânasile yerleşememiş küçük bir kavimdir. Göçlerinin tarihini nisbi kronolojiye, yani kazılarla ortaya çıkan tabakalardan hangisine rastladığına göre bile, tespit edemiyoruz; kaldı ki mutlak kronoloji ile yani müspet yıllarla tespit edilebilsin. Sumerliler Irak topraklarını 1000 yıldan fazla bir zaman Sami Akadlarla paylaşmışlardır (Landsberger, 1943: 89). "Eski Ortadoğu'nun Kültür Tarihi" adlı eserinde Hartmut Schmökel, Sumerlilerin 3. bin yılın biraz öncesinde göç ettiklerini ve kuzeydeki üstünlüklerini elde tutarlarken güneyin bin yıldan daha fazla bir zaman önce Sumerlileştiğini belirtmektedir (Uhlıg, 2006: 55). Daha İsa'dan 2000 yıl öncelerinde bile, kendileri ve dilleri artık ölmüş bulunduğu halde, Sumer dili Babil mekteplerinde İsa'nın doğumuna kadar okutulmuş ve Babil mabetlerinde Sumer ilâhileri terennüm edilmişti. Babil yazısının yayılması ile Sumer dili batıya kadar yayılmış bulunuyor, 1400 ile 1200 yılları arasına rastlayan devrede Hitit Devleti'nin merkezindeki mekteplerde de Sumerce okutuluyordu. İkinci bin yıl ortalarında bir taraftan Babillilerin yurtları, diğer taraftan Anadolu ve Mısır olmak üzere sınırlanmış bölgede de Sumerce okutuluyordu (Landsberger, 1943: 89). Sumerce yapı bakımından Ural-Altay ve bazı Kafkas dilleri ile benzerlikler gösterir (Günbattı, 2007: 14). Kullanmış oldukları dilin Ural-Altay dil ailesine ait olması, bu kavmin Asya menşeli olduğunu göstermektedir (Çeçen-Gökçek, 2005: 2).

Sumerlilerin etnik kökenlerinin üzerinde çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde öne çıkan en önemli görüş Sumerlilerin Türklüğü meselesidir. Yapılan araştırmalarda Sumerlilerin Türk oldukları konusuna delil teşkil edecek en önemli kanıtı onların dillerine yansımış sözcük dağarcığında aramak yerinde olacaktır. Sumerce ile Türkçe arasındaki gerek ses gerekse anlam bakımından benzer bazı kültür kelimeleri Sumerlilerle Türkler arasındaki bu bağlantıyı daha da güçlendirecektir (Çeçen-Gökçek, 2005:2). Kompleksiv cümle yapısı ile sıkı bir ilgisi olan zincirleme ibare şekli arka arkaya sıralanıp sonunda bir gramer eki ile bağlanan ve bir kül teşkil eden ibarelerdir. Bu hususiyeti Türkçede görürüz (Landsberger, 1943: 95). Buradan hareketle Sumerlilerin Türklüğü izah edilmeye çalışılmaktadır. Sumerlilerin dilleri ve dil grupları diğer dünya dilleri ve dil grupları arasında karşılaştırılmıştır. Sumerce ile Türkçenin karşılaştırılması neticesinde iki dildeki ortak kelimelerin varlığı Sumerlilerin etnik yapısının Türk olduğu tezini doğrulamaktadır. Arkeolojik ve antropolojik belgeler de Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesine katkı sağlıyor ve Türklükleri tezini güçlendiriyor (Durmuş, 2006: 13). Türkçe"ev-de„yerine Sumerce"e-ta„gibi benzerliklerde gevşek bir akrabalık ifade eder. Yine bu gevşek akrabalığın diğer bir delili daha, Sumercede olsun, Türkçede olsun birinci şahsın *M* ikinci şahsın *S* ile gösterilmesidir (Landsberger, 1943: 95). Öte yandan, Sumerliler'in dilleri de bu görüşü destekler mahiyettedir. Zira Sumerce, yapı bakımından Türkçe'nin de dâhil olduğu "eklemeli" veya "bitişken" diller grubu içinde yer almaktadır. Hatta bu konuda yapılan araştırmalarla 200-300 kadar Sumerce kelimenin Türkçe ile ilgisi görülmüştür (Koca, 1992: 38). Ayrıca, yapı bakımından aynı benzerlik Urartu dili ile Türkçe arasında da görülmüştür (Koca, 1990: 23). Filolojik çalışmaların yanı sıra, Sumer şehirlerinde yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar da Sumerlilerle Türkler arasındaki akrabalık veya aynı ırktan oluşları üzerinde bilimsel kuralları ortaya koyabilmektedir. Mezopotamya iklimine uymayan yünlü giysiler giymeleri, Mezopotamya'da bulunmayan madenleri işlemiş olmaları, ölü gömme adetleri ve brekisefal yapıya sahip olmaları, Sumerlilerle

Türkler arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Çeçen-Gökçek, 2005: 4-5).

b. Sumerlilerin Anayurtları, Mezopotamya'ya Göçleri, Göç Yolları ve Yayılma Sahaları

Sumerliler, Klasik Yunan kaynaklarında Mezopotamya (iki nehir arası memleket) adı verilen, Arap kaynaklarında da aynı manada Beynennehreyn denilen bugünkü Irak'ın güneyinde, sadece Bağdat-Basra arasındaki kısmında yerleşmiş eski bir kavimdir (Bilgiç, 1982: 81). Sumerlilerin ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda bazı fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Asya'dan bir yerden göçtükleri kabul edilmekle beraber, anavatanlarının neresi olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır (Günbattı, 2007: 1). Tanınmış Sumerolog S. N. Kramer ise Sumerliler'in ana yurtlarının bilinmediğini belirtmektedir (Bilgiç, 1982: 86; Kramer, 2002: 64). Klasik çağlarda Babil ülkesi adıyla bilinen Sumer, Mezopotamya'nın aşağı yarısından oluşur; bu alan kabaca günümüz Irak'ının, Bağdat'ın kuzeyinden Basra Körfezi'ne kadar olan bölümüyle özdeştir (Kramer, 2002: 13). Bilim adamlarından bazıları onların esas yurtlarının Orta Asya olduğu üzerinde görüş belirtirken bazıları da onların esas yurtlarının başka yerler olduğu düşüncesindedir. Tanınmış Sumerolog S. N. Kramer, Sumerliler'in Enmerkar ve Lugalbanda destanlarında anlatılan kahramanlık öykülerine dayanarak, ilk Sumer beylerinin Hazar Denizi yakınlarında bir yerde aranan Aratta adlı şehir devletiyle yakın bir ilişki içinde olduklarını, Sumerliler'in ana yurtlarının Aratta bölgesinde olabileceğini söylemektedir (Günbattı, 2007: 2; Kramer, 2002: 57).

Sumerliler M. Ö. IV. binin ikinci yarısında, Klasik Yunan kaynaklarında " iki nehir arası ülke" anlamına gelen Mezopotamya'nın güneyine göçmüş bir kavimdir (Günbattı, 2007: 1). Sumerlilerin Mezopotamya'ya göçleri üzerinde değişik görüşler bulunmaktadır. "Eski Ortadoğu Saltanat Kapısının Sanat Tarihi" kitabının yayımcısı olan Winfried Orthmann yazdığı önsözde Sumerce

konuşan halk gruplarının bu bölgenin ilk sakinleri olmadığını, milattan önceki bir zamanda buraya göç ettiklerini belirtmektedir (Uhlıg, 2006: 56). Kramer, Sumerliler'in kara yoluyla Mezopotamya'ya gelmiş olabileceklerini ima etmektedir (Bilgiç, 1982: 87; Günbattı, 2007: 2). Onların buraya genellikle doğudan gelmiş oldukları düşüncesi hâkimdir (Ötker, 2006: 3; Bilgiç, 1982: 85). Kramer, Sumerlilerin M.Ö. dördüncü binin ikinci yarısında gelmiş olduklarını belirtmektedir. Sumerliler, Önasya kavimlerinin ve memleketlerinin nisbi kronolojilerine ve ondan öncesi için bu devletlerin ve kavimlerin senkronik kayıtlarına, mukayeseli kral listeleri ve kronikler ile arkeolojik kayıtlar ve buluntular tablolarına dayanan nisbi kronolojilerine göre, M. Ö. 3500 yıllarından biraz sonra güney Mezopotamya'ya göç etmiş olmalıdırlar. Bu tarih 3300'ler de olabilir (Bilgiç, 1982: 86-87). Göç edenler, geçiş bölgelerindeki halklarla savaşmaktan ziyade, yeni bir vatan bulmak amacındadırlar ve geniş alanları dalgalar halinde geçerek sular altında kalmış Fırat ve Dicle bölgesine ulaşırlar (Uhlıg, 2006: 13). Göç edenlerin Mezopotamya'yı özellikle seçip seçmedikleri tam olarak bilinmemektedir. Mezopotamya tarihi Sumerlilerin buraya gelmeleriyle başlamıştır. Onların Mezopotamya'ya nereden geldikleri tam olarak tespit edilememiştir. Bu konu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında en kuvvetlisi, Sumerliler'in Mezopotomya'ya Aral Gölü çevresinden, yani Orta Asya'dan geldikleri şeklinde ileri sürülen görüştür. Bu görüşte olan bilim adamları, Sumerliler'in eski Türk topluluklarından biri veya Türklerle akraba bir kavim olabileceği kanaatine varmışlardır (Koca, 1992: 38). Sumerlilerin dilleri de bu görüşü destekler mahiyettedir (Durmuş, 2006: 3). Kuzey Asya'da yaşayan Türk boyları özellikle Hazar Gölü yörelerinden, Kuzey İran'dan Güney Mezopotamya'ya göç etmişler, burada adları da Türkçe olan "Ur ve Uruk" kentlerini kurmuşlardır (Hatiboğlu, 1979: 31). Sumerlilerin Orta Asya'dan Mezopotamya'ya geldikleri görüşünü savunan Salim Koca, dayanak noktası olarak Hrozny'nin eserine atıfta bulunmaktadır. Sumerliler kendi kaynaklarında ilk yurtlarının yerini, "Arali (Aral)'den geldik, Kaphuzi (Kafkasya)'den geçtik" şeklinde bir ifade ile belirtmişlerdir (Koca, 1992: 44). Sumerlilerin kendi kaynaklarında geçen bu ifadeyi kabul ettiğimizde onların

Aral Gölü çevresinden Mezopotamya'ya geldikleri sonucuna varılmaktadır. Uhlıg, ise Hazar Denizi çevresindeki bu oluşumların net olmadığı görüşündedir (Uhlıg, 2006: 14). Akdoğan, Sumerliler'in Mezopotomya'ya İran Yaylası üzerinden inmiş olmalarının muhtemel olduğu görüşündedir. Mezopotamya'da Türklerin yaşadığına ve bunların bir tablette rastlanan, icat etmiş oldukları bir nota yazısı ile Sumer ilahisini yazdıklarını belirtmektedir (Akdoğan, 2008: 153-154). Landsberger'e göre bütün büyük Sumer şehirlerinin Mezopotamya'nın güneyinde bulunmasını ve kuzeye doğru çıktıkça yerleşim yerlerinin azalmasını, Sumerliler'in en eski ve büyük tanrılarından " yer altı sularının beyi" Enki'nin kült yeri olan Eridu'nun Mezopotamya'nın en güneyinde bulunmasını Sumerliler'in Basra Körfezi üzerinden geldiklerinin önemli bir delili saymıştır. Landsberger, bir Sumer efsanesinde cennetin bulunduğu yer olarak geçen Dilmun (bugünkü Bahreyn) adasının bir Sumer tanrısı ve eşinin kült yeri olduğunu ve bu tanrılara buradan başka bir yerde tapılmadığını belirterek, Sumerliler'in Mezopotamya'ya ulaşmadan önce bu adada oturmuş olabilecekleri görüşünü ileri sürmüştür (Günbattı, 2007: 1).

Sumerliler Mezopotamya'nın tamamına değil, sadece Aşağı Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir. Onlar, sahip oldukları bu topraklara, yani Aşağı Mezopotamya'ya "Kengi", Yukarı Mezopotamya'ya da "Subartu" (Su arkası?) adını vermişlerdir. Sumerliler Aşağı Mezopotamya'da şehir devletleri halinde teşkilatlanmışlardır (Koca, 1992: 38). Güney Mezopotamya'ya erken 5. bin yılda göçenler mülk edinen ve güç kullananların yanı sıra, mülksüzler, memnun olmayanlar ve bağımlı olanlar da vardı (Uhlıg, 2006: 10-11). Güney Mezopotamya'da Sumer ilinde yapılan arkeolojik araştırmalar Sumerlilerin Aşağı Mezopotamya'nın yerli halkı olmadığını göstermiştir. Arkeolojik kazılar, silindir mühürler ve piktografik yazının oldukça gelişmiş olması Sumerliler'in güney Mezopotamya'ya en az Uruk katı ortalarında veya sonlarına doğru göç ettiklerinin açık delilleridir (Bilgiç, 1982: 83-85). Yazının bu dönemde icat edilmiş olması Sumerlilerin oluşturmuş oldukları edebi, fikri bütün maddi kültür unsurlarını burada ortaya koydukları anlaşılmaktadır.

Sumerlilerin kültürel hayatları, yaşam biçimlerindeki özellikler, kullandıkları dillerindeki kelimelerle Türkçedeki kelimelerin özdeşliği, dillerinin Ural-Altay dil grubundan olması, Orta Asya Türk kültürüne özgü efsanelerin Sumerlilerde de var olması, dini inanç sistemlerindeki benzerlikler ve tapınaklarındaki mimari yapıların özellikleri gibi etkenler onların Orta Asya kökenli bir kavim olduklarını doğruladığı gibi kanaatimizce onların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya geldiklerine işarettir. Yine onların Orta Asya'dan geldiklerine işaret kabul edebileceğimiz unsurları Orta Asya Türk devletlerinde gördüğümüz dağ, ağaç, ırmak kültlerinde aramamız yerinde olacaktır.

c. Sumerlilerin Kültürel Etkileri

Sumerliler Mezopotamya'ya nereden ve nasıl gelmiş olurlarsa olsunlar onların gelişleri etnik ve kültürel bakımdan yerli nüfusla birleşimi sağlamıştır. Kullandıkları yazı sistemiyle etkili bir iletişim aracına sahip olmuşlar ve diğer medeniyetlerin de etkileşimine olanak sağlamışlardır. Türk dilinin en eski izleri Sumer kaynaklarındaki Türkçe sözlerdir. M.Ö. 3100-M.Ö. 1800 yılları arasına ait Sumerce metinlerde 300'den fazla Türkçe söz yer almaktadır. Sumerceyle Türkçedeki ortak sözler ya ortak kökenden gelmektedir ya da alış veriş sonucu ortaya çıkmıştır. Hangi ihtimal doğru olursa olsun Türkçenin ilk verileri M.Ö. 2000-3000 arasına çıkmakta, yani bundan 4-5000 yıl geriye gitmektedir. Ortak sözler Türklerle Sumerlilerin komşu olduklarını da gösterir. Türklerin hiç olmazsa bir bölümü M.Ö. 2000-3000 yılları arasında, belki de daha önce Ön Asya'da yaşamış olmalıdır (Ercilasun, http://turkoloji.cu.edu.tr/ 31 Aralık 2010). Sumer kelimesi geç Akad dilinde "kültür arazisi" anlamına gelmektedir ve bu nedenle de yerleşikler haklı olarak göçmenleri "Sumerliler" yani "kültür getiriciler" olarak adlandırırlar (Uhlıg, 2006: 16).

Sumerlilerden günümüze ulaşan en önemli kültürel etkiyi onlar tarafından icat edilmiş olan yazının bulunması ve kullanılması oluşturmuştur. Yazının Sumerliler tarafından icat edilmiş olması onların çağdaş ve sonraki

kavimlere kaynak olan çok yönlü ve unsurlu zengin bir kültür ve medeniyetin yaratıcısı bir kavim olduklarına işaret etmektedir (Bilgiç, 1982: 103). İlk Sumer yazısı, nesnelerin ve eşyaların resimleri halindeydi. Yani, her türlü nesne ve eşya resimler ile ifade ediliyordu. Bunlar, resim olmaktan çıkıncaya kadar sadeleştirilerek, kullanılması kolay fonetik (ses) yazı sistemine dönüştürülmüştür. Sonunda, bu yazı, her türlü fikri, tarihi ve edebi metni yazmaya elverişli bir hale getirilmiştir. Sumer çivi yazısı Mezopotamya kavimlerinin ortak yazısı olarak uzun süre yaşamıştır. Mezopotamya dışında, Hititler, Urartular, Hurriler ve Persler de bu yazıyı kullanmışlardır. Hatta Mısır sarayında da çivi yazısını bilen birçok kâtip bulunuyordu (Koca, 1992: 41).

Sumerlilerin yazının dışındaki diğer bir etki alanını ise dil oluşturmaktadır. Sumerliler tarafından kullanılan dil ile Türk dilinin ilgisi yıllardır araştırılan konulardandır. Benno Landsberger'e göre Sumerlilerin kullandıkları Sumerce dili onların Mezopotamya'ya göç etmelerinden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Sumerce'ye iki ve daha fazla heceli ve Sumerce'nin bünyesinden farklı yer adları ile meslek adları ve diğer kültür kelimeleri girmiştir (Bilgiç, 1982: 85). Landsberger tarafından yapılan çalışmalarda da Sumerce ile Türkçe arasındaki benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Sumerliler tarafından kullanılan Sumer dilinin eklemeli ve bitişken bir özellik göstermesi Ural-Altay dil grubuna dâhil olduğunu göstermektedir. Sumerce kompleksif denilen, muğlâk fakat mantıki sıraya bağlı cümle teşkili karakteri ile Türk dili ailesine yakın bir yapıya sahiptir. Kompleksif diller, önce faili, sonra çeşitli derecedeki mefulleri ve tali cümleleri ve sonra ana fiili bir an içinde zihinde, konuşmanın mantığına göre sıralayıp ona göre cümleyi ortaya koyan dillerdir. Sumerce'de kompleksif cümle yapısı ile ilgili olarak zincirleme cümle şekli vardır. Sumerce'nin bu hali de Türkçeye benzer. Yani ibareler arka arkaya sıralanır ve sonunda bir gramer eki ile bağlanan bir bütün teşkil ederler (Bilgiç, 1982: 105). Bu yüzden Sumercede kullanılan kelimeler ile Türkçede kullanılan kelimeler arasında benzerlikler vardır. Sumerce ile

Türkçe arasındaki benzerliklerin ortaya konulduğu ilk çalışmayı Alman araştırmacı Hommel yapmıştır. Hommel yapmış olduğu araştırmasında 300-350 arasında kelime tespit etmiştir. Osman Nedim Tuna tarafından yapılan araştırmalar da Sumerce ile Türkçe arasında ses ve anlam bakımından bazı kelimelerin aynı olduğunu göstermektedir. Dingir=Tengri (Tanrı), kapkagag=kapkacak, men=men (ben), sag=sag (sağ, sağlam, iyi), tibira= (demir), tin=tin (hayat, ruh), giş=yış (Orman, dağ, ağaç), gişig=eşik, gud=ud (Öküz), tir=yir (yer, toprak), nigin=Yıgın (Yığın, küme), zibin=cibin (sinek), urugal=kurgan (mezar), ud=öd (zaman), umuş=ukuş (anlayış, akıl), agar=ağır,zag=sağ (sağ taraf), uş=us(akıl), u=u (uyku), ziz=çeç (tahıl yığını), şir=yır(şarkı, türkü), marun=karınca, dip=yip(ip), dirig=irig (iri, kaba sert) kelimeleri Osman Nedim Tuna'ya göre Sumerce ile Türkçe arasında ortak olan kelimelerden bazılarıdır (Koca, 1992: 44). Osman Nedim Tuna, Sumerce ile Türkçe arasında bir bağlantının olduğunu yaptığı çalışmasında ortaya koymuş ve en az 160 kelimenin iki dilde ortak olarak kullanıldığını kanıtlamıştır. Sumerce ile Türkçeyi karşılaştıran bir diğer araştırmacı Olcas Süleyman'dır. Olcas Süleyman, 60 kelimenin Türkçe ile Sumerce arasında aynı anlamda kullanıldığı sonucuna varmaktadır. Sumerce ile Türkçe arasındaki benzerlik çalışmaları sadece tarihçi, filolog gibi akademisyenler tarafından yürütülmemiştir. Bu konuya ilgi duyan, merak uyandıran kişiler de bu alanda çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmayı yürütenlerden birisi de Mehmet Ünal Mutlu'dur. Yüksek Mühendis olan Mehmet Ünal Mutlu, İlk kubbenin kimler tarafından yapıldığını bir kubbenin onarımı esnasında merak etmiş, bu merakını gidermek için araştırma yapmaya karar vermiştir. Araştırmalar O'nu Sumerlilere kadar götürmüştür. Mehmet Ünal Mutlu da 20 civarında kelimenin Türkçe ile Sumerce'de ortak kullanıldığını tespit etmiştir. Sumer atasözleri de Türk atasözlerinin hemen hemen aynıdır (Hatiboğlu, 1979: 39).

Sumerlilerin kullanmış oldukları yazı ve dil bütün Mezopotamya, Suriye-Filistin, bilhassa Anadolu, kısmen Mısır'a yayılmış ve buralar üzerinden klasik Batı âlemine ve dolayısıyla bütün dünyaya geçmiş ve

bugünlere ulaşmıştır (Bilgiç, 1982: 82). Göçler neticesinde Sumerlilerin kültürlerinin Avrupa'yı etkilediği görülmektedir. Kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, hatta özel evlerin yapı tekniği ve stili daha sonraki milletlerin mimarisinde şu veya bu tarzda görülmektedir. Yapılarda en az 5 bin yıl önce Sumerlilerin uyguladıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencereler, mozaikler, duvar süsleri, kabartmalar, sunaklar, nişler, avlular, Orta Doğu'da olduğu gibi Yunan ve Roma yolu ile Avrupa mimarisine girmiştir. Silindir mühürlerinde görülen, tapınakların duvarlarını süsleyen Hayat ağacının iki tarafında duran veya birbiriyle kavga eden mitolojik hayvan figürleri, arslan başlı kartal, uzun boyunları birbirine geçmiş masal hayvan sahneleri İtalya, İspanya, Fransa, İsviçre ve Orta Almanya'da bulunan Ortaçağ kiliselerinde çeşitli süslemeler halinde görülmektedir (Çığ, 1994: 236). Sumer kültür ve medeniyetinin diğer bölgelere yayılmasında en önemli etkiyi Akadlılar'ın Sumer maneviyat ve fikriyatını sadeleştirerek Akadça'ya geçirmiş olmaları etkili olmuştur. Böylece, Akadlılar'ın kendilerinden başka diğer komşu kavimler de, onların aracılığı ile Sumer kültür mirasından faydalanmaya başlamışlardır (Bilgiç, 1982: 118).

2. Milattan Önce Yapılan Diğer Göçler

Milattan önce yapılan göçlerin tarihlerini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak anayurttan başlayan göç hareketinin binlerce yıl devam ettiğini düşünüyoruz. Bu düşüncemizi arkeolojik çalışmalar doğrulamaktadır. Eski Çin, Mezopotamya, İran, Hindistan ve Anadolu medeniyetleri üzerinde yapılan araştırmalarda belirgin şekilde Türk kültürünün izine rastlanması, Türklerin çok eski zamanlarda bu yerlere göç etmiş olduklarını göstermektedir (Koca, 2002: 463).

M. Ö. 3000'lerde Orta Sibirya'ya Moğollar'ın atalarının iyice yayıldıklarını kalıntılardan anlıyoruz. Bu sırada, daha batıda ve güneyde (ya Altay – Sayan bölgesinde veya Aral –Balkaş gölleri arası yurtlarında) oturan

Türklerin ataları da doğu ve kuzey yönlerinde yayılmaya başlamışlardır (Türkkan, 1987: 182-183).

M.Ö. 2700'lerden itibaren yeni bir göç dalgasının başlaması da iklim şartlarıyla ilgili görülmekte ve bazı bölgelerin gittikçe kuraklaşması ile izah edilmektedir (Gürün, 1984: 37). M.Ö. 2500'ler civarında Çin'e geldiği anlaşılan yeni göçmenler o sıralarda Orta Asya'dan dört istikamete de yönelmiş yeni bir dalganın bir kolunu teşkil etmektedir. M.Ö. V. ve IV. binlerde Orta Asya'dan çeşitli istikametlerde yapılmış göçler, herhalde o tarihlerdeki iklim şartları ile ilgili olmalıdır (Gürün, 1984: 36). Çin'in kuzeybatısındaki Şensi ve Kansu bölgesine M.Ö. 2500 yıllarında bir Türk göçü oldu. Ordos bozkırlarına doğru yayılan Türkler, beraberlerinde kendi kültürlerini de getirdiler. Bu kültür, at ve koyun yetiştiriciliğine dayanıyordu. Bununla beraber darı, arpa ve buğday ziraatı de yapılıyordu. Bu göçler neticesinde Kuzey Çin, Türk atı ile tanışmış oldu (http://www.türkvedünyatarihi.com/18 Ağustos 2010). Türklerin cedleri olarak kabul edilen bu topluluğun bu bölgeye göç ettikleri anlaşılmakla beraber, nereden geldikleri tam olarak tespit olunamamaktadır. 2500 tarihlerinde Kuzey Avrupa'ya, Ukrayna ve Galiçya'ya doğru da bir göç dalgası tespit edilmektedir. Bu gelenler bir süre sonra daha batıya, Bohemya, Moravya, Bavyera'ya kadar uzanmışlardır. 2300 senesine doğru yeni bir göç dalgasının Avrupa'ya bakır işlemeciliğini getirdiği görülmektedir. 2000 yılından itibaren Hindistan'a gelen göçmen topluluklara Ariler dendiği bilinmektedir (Gürün, 1984: 37).

M.Ö. 2000 yıllarından itibaren Kansu'da kırmızı, beyaz ve siyah renklere boyanmış çömleklere rastlanmıştır. Bu çömlekler ile Batı Türkistan'da Anav'da bulunan çömleklerin ortak özellikler göstermesi dikkat çekicidir. Ayrıca, yine Çin'de M.Ö. 1800 yıllarında tunç eserlerle karşılaşılmıştır. Bu eserler, M.Ö. 1400 yıllarına kadar büyük bir yaygınlık göstermektedir. Çömlek, tunç ve tunç işçiliğinin Çin'e Türkler tarafından

getirildiği kabul edilmektedir (http://www.türkvedünyatarihi.com/18 Ağustos 2010).

Yakut ve Çuvaş Türkleri pek eski çağlarda Türk ana kütlesinden ayrılıp, anayurt dışına çıkmış Türk topluluklarıdır. Yakut Türkleri, Kuzey doğu Sibirya tundralarına, Çuvaş Türkleri de Ural dağlarının güney batı eteklerine gelip yerleşmişlerdir. Her iki topluluk da Orta Asya'nın dışına çıkmakla kalmamışlar, diğer Türk toplulukları ile kültürel bağlarını da tamamen koparmışlardır (Koca, 2002: 464). Güney Asya bozkırları, Asya bozkırlarının bir devamıdır. Bu bölgeye çok eski devirlerden itibaren Orta Asya'dan Hunlar, Oğuzlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar göç etmişlerdir. Bu Türk kavimleri, buradan Orta Avrupa ve Balkanlara kadar yayılmışlardır. Asıl vatanı Vistül-Pripet olan Ruslar, Karadeniz'in kuzeyinde Türk kavimlerinin boşalttığı bozkırlara yavaş yavaş yerleşmişlerdir (http://www.türkvedünyatarihi.com/18 Ağustos 2010).

M. Ö. 2000 sıralarında Moğollar'ın atalarıyla Türklerin ataları, Güney Sibirya'nın bozkırlarında karşılaşmış ve karışmış, bu bölgeyi melez bir halk kaplar olmuştur. Bu melez halk daha çok Moğol soy özellikleri göstermekteyse de, hızla Türk bozkır kültürünü, hatta dil şekillerini benimsemiştir. M. Ö. 2000 döneminde ve M. Ö. 1900-1700 sıralarında, batıdan gelme yeni bir Türk göçü veya akını Güney Sibirya'da görünür ve İrtiş-Yenisey-Baykal bölgelerini Türk yurdu yapar (Türkkan, 1987: 182-183).

Türkler, M. Ö. 700'e kadar Altaylara yerleşirken, bir yandan da, belki ondan da evvel M. Ö. 1100'lerden itibaren kalabalık kütleler halinde, Çin'in kuzeybatısındaki Kan-su, Ordos bozkırlarına doğru kaymaya devam etmişlerdir (Kafesoğlu, 1988: 145).

3. Milattan Sonra Yapılan Göçler

Milattan önce yapılan göçler yeterince aydınlatılamamıştır. Buna rağmen, milattan sonraki göçler hakkında yeterli ve kesin sayılabilecek bilgilere mevcuttur. Hunlar Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a (I. asır sonları, II. asır ortaları) ve Avrupa'ya (375 ve müteakip yıllarda); 350'lerde Uar-Hunlar Afganistan ve kuzey Hindistan'a (Akhun-Eftalitler); Ogurlar güney-batı Sibirya'dan güney Rusya'ya (461-465 yılları) göç etmişlerdir (Kafesoğlu, 1988: 146-147; Kafesoğlu, 1993: 52).

Milattan hemen sonra kavimlerin hareketinin doğudan batıya yöneldiği kesindir (Grousset, 1999: 12). Ancak doğuya, güneye ve kuzeye yapılan göçler de mevcuttur. Buna göre doğuya göç edenler Çin ve Uzakdoğu ülkelerine yönelmişler, Çin'e yerleşmişlerdir. Kalabalık Çin nüfusu içinde milli benliklerini yitirerek kayboldular. Kuzeye gidenler Sibirya'ya doğru yönelmişlerdir. Güneye gidenler Hindistan, Afganistan ve Çin'e yönelmişlerdir. Güneye yapılan Türk göçünün iki hedefi vardı: Bunlardan biri Kuzey Çin, diğeri de Kuzey Hindistan idi. Türkler, Kuzey Çin'e sadece akınlar düzenlememişler, burada çeşitli adlar altında devletler de kurmuşlardır. Kuzey Çin'de Tabgaç (Toba) Devleti'ni (338-557) kuran bir Türk hanedanı idi (Koca, 2002: 465). Orta Asya'dan güneye göç edenler Afganistan ve Hindistan'a yerleştiler. İklim koşulları savaşçı özelliklerini kaybettirdi.

a. Batıya Yapılan Türk Göçler

Türk göçleri genellikle doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir.

(1) Kuzey Yolu

Batıya gidenler iki yol izlemişlerdir. Birinci ve en büyük göç yolu, Hazar denizinin kuzeyinden Rusya bozkırları üzerinden Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya giden yoldur. Bu yol "Kuzey Yolu" olarak adlandırılmaktadır (Koca,

2002: 465; Gürün, 1984: 33; Çay-Durmuş, 2002: 475). Bu yol Ural Dağları ile Hazar Denizi arasından ve Karadeniz'in kuzeyinden geçmektedir (Durmuş, 2009: 37). Türklerin batı istikametinde yaptıkları göçlerinde en çok kullandıkları yol kuzey yolu olmuştur. Bu yön ve bu yol üzerinde Türklerin önüne aşamayacakları tabii bir engel veya Çin, İran ve Bizans gibi yerleşik medeniyete sahip büyük bir devlet çıkmamıştır. Türk topluluklarına kuzey yolunu açan Hun Türkleridir (Koca, 2002: 466). İlk göçler diyebileceğimiz, Avrupa'ya yönelik bu insan hareketlerini, Ön Asya ve Arabistan Yarımadası istikametindeki göçler takip etmiştir. Filistin'de yapılan kazılardan çıkarılan neticeler, tarih öncesi en eski çağlardan beri, Filistin'in kuzeyden ve kuzeydoğudan gelen milletler tarafından işgal edile gelmekte olduğunu göstermektedir. Bu göç dalgaları durmadan devam ettiği için, ilk gelenler arkadan gelenlerin tazyiki ile ileriye doğru göçlerini sürdürmüşler, Süveyş'den Afrika'ya, Ön Asya'dan, Kıbrıs, Rodos, Girit ve Yunanistan'a geçmişlerdir (Gürün, 1984: 33).

Büyük Bozkır Yolu'nun en uzun hatlarından biri Avrasya "bozkır koridoru"ndan geçer. Çin-Ordos'tan, Moğolistan-Sayan-Altay- Kazakistan – Aral Gölü- Güney Sayan'a; Hazar Denizinin kuzey ve güney kıyılarından Kuban nehri- Kuzey Kafkasya ve Kafkasya'nın içlerine; Yakın Doğu ve Batı'ya ya da daha düz bir hat olan Sayanlar'dan Volga nehri bölgesi boyunca Ukrayna-Bulgaristan-Macaristan-Yunanistan-Fransa'dan Atlantik Okyanusu'na doğru uzanır (Marsadolov, 2002: 528). M.Ö. IX. yy'da ortaya çıkan ve daha sonraları işleyen Avrasya'nın büyük bozkır yolu, önemli düşüncelerin, ahenkli sanatsal imgelerin, gelişmiş teknolojik yeniliklerin, silahların, at koşum takımlarının vb. şeylerin dünyaya daha hızlı yayılmasını sağlamıştır (Marsadolov, 2002: 531). Bu göç yolunu kullanan Türkler milli benliklerini kaybederek bir kısmı Slavlaştı, bir kısmı da Hıristiyanlığı kabul etti. İtil Volga Bulgarları ise bu durumdan etkilenmedi. Kuzey yolu Han hanedanlığı döneminde sönük geçmiş, buna mukabil orta ve güney yolları kervanların gelip geçtikleri güzergâh olarak kullanılmıştır. Kuzey yolunun uzunluğu takriben 2100 kilometre mesafesindedir. Tang sülalesi (618-906)

zamanında Tang-shu'nun çizdiği Kuzey İpek Yolu Beşbalık ile Tokmak arasında uzanmaktadır. 1043, 280 km'lik bu yolda 70 li'lik yani 38,640 kilometrelik düzgün aralıklarla askeri karakollar vardır (Gökalp, 1973: 34).

Eski taş devrindeki ilk göçlerin, Kuzey yolunu seçmiş oldukları tahmin edilmektedir. Bu şekilde 3 göç dalgası bilinmektedir. Ancak bu 3 dalga arasında veya daha evvel yahut daha sonra, başka göçlerin vuku bulmuş olması da şüphesiz imkân dışı değildir (Gürün, 1984: 33).

(2) Orta Yol

İkinci göç istikameti, Hazar Denizinin güneyinden; Arabistan Yarımadası ve Ön Asya'dır (Gürün, 1984: 33; Koca, 2002: 465). Göç edenler Orta Doğu İslam ülkelerine hâkim oldular, Bizans'a ait Anadolu'yu fethederek, burada yeni bir yurt kurdular. Bu yol "Orta Yol" olarak adlandırılmaktadır (Koca, 2002: 465). Buradan da Ege Adaları, Balkanlar ve Yunanistan'a geçilir (Gürün, 1984: 33). Türklerin göç ederken ve ticari faaliyetlerinde kullandıkları orta yol Çin'den batı istikametinde takip edilmektedir. Bu yol Tanrı dağlarının güneyinden batıya doğru gitmektedir. Çin'den batıya doğru Tanrı dağlarının güneyini takiben batıya giden yol Orta Yol olarak bilinmektedir.

Çin'e, Hindistan'a, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya giden Türk toplulukları, içine girdikleri çevrede gittikçe eriyerek milli kimliklerini tamamen kaybetmelerine karşılık, "orta yolu" takip ederek Orta Doğu İslam ülkelerine hâkim olan ve Anadolu'yu fethedip, burada yeni bir vatan kuran Türk toplulukları, hem siyasi istiklallerini hem de milli kültürlerini bütünüyle korudular (Koca, 2002: 467). Orta Yolu kullanan Türkler Müslümanlığı benimsediler, milli benliklerini kaybetmediler. Öteki Türk göçleri büyük kitleler halinde zaman zaman olmuş ve gidenler anayurtla ilgilerini tamamen kesmişlerdir. Orta yolu kullanan Türkler ise anayurtla bağlantılarını kesmemişler, hatta kazandıkları paraları Maveraünnehir'in ötesindeki

ailelerine göndermişlerdir (Köymen, 1966: 9). Tanrı Dağlarının güneyinden batıya doğru giden Orta Yolun uzunluğu takriben 1700 kilometredir.

(3) Güney Yolu

Çin kaynağı T'ang-shu güney ticaret yolu hakkında bilgiler vermektedir. Bu Çin kaynağı güney yolunu Hsi-chou (Yar-khoto)'dan başlatmakta olup batıya doğru Tanrı dağlarına muvazi olarak devam eden yol Yen-ch'i (Karaşar), An-hsi(Kuça), Ta-shih (Aksu)'ye gelmekte, Aksu'da birden kuzeybatıya dönerek Tanrı dağları silsilesini güneyden kuzeye kat ederek Isık-gölün güneyine varmaktadır. Böylece güney yolu Sui-shih (Tokmak)'da, Isık-gölün kuzeyinden gelen kuzey yolu ile birleşmektedir. Tokmak'ta birleşen her iki yol, batıya doğru devam ederek Ta-lo-ssu (Talas)'ya doğru gitmektedir (Gökalp, 1973: 40-41).

Prof. A. Herrmann Tun-huang'da başlayıp Yü-t'ien (Hotan) üzerinden Su-lo (Kaşgar)'a varan yolu da "güney yol" olarak adlandırmaktadır. Prof. A. Herrmann'a göre Güney yolu 1900 km uzunluktadır (Gökalp, 1973: 10). Güney yolundan Ön Asya'ya aralıklı olarak yapılan göçler tarih öncesi devirlerde başlamıştır. Buraya ilk göç edenlerin Sumerliler olduğu kabul edilmektedir. Sumerlilerin Turanî bir kavim olması, bunların menşeini Orta Asya'ya götürmektedir (Çay-Durmuş, 2002: 475).

C. GÖÇ ZAMANI VE ZAMANLAMASI

Bozkırlarda göç zamanının tespiti, coğrafi şartlara ve hayvan cinsine göre değişiklik gösterir, toprak ve bitki örtüsünün nitelikleri büyük önem taşırdı. Mesela, koyun ve deve için otların ıslak olmaması gerekirdi. At için kireçli, deve için tuzlu toprak makbul sayılırdı. Ayrıca otlakların ne zaman hangi hayvan tarafından kullanılabileceği uzmanlık isteyen bir işti. Özellikle keçi ve koyun otları kökünden kopardığından buralarda sonraları at ve sığır otlatılmazdı. Bunun tam tersi at ve sığırların beslendikleri alanlarda, keçi ve koyun otlatılabilirdi. Bol su ve otlaklara sahip belirli bir toprak parçası

kullanıldığı sürece değer kazanırdı. Verimliliği bittiği anda terk edilirdi (Onat, 1992: 64).

Göçebeler, hayvanlarının yemlerini düşünmek ve sürülerine zarar vermeyecek alanlara göçmek zorundadırlar. Büyük ölçüde hayvan besleyen kavimlerin plansız dolaşmaları düşünülemez. Her hayvan besleyicinin, hayvanları için en uygun yeri seçmesi gerekir (Rasonyı, 1971: 49). Belli bir düzen içinde gerçekleştirilmesi gereken bu yer değiştirme olayında şüphesiz en büyük sorumluluk kabile başkanlarına düşerdi. Halkı yönlendiren, onları bir arada tutan, otlak yerlerini belirleyen ve dağıtan bu kişilerdi. Bu bakımdan göç gelişi güzel bir olay olarak kabul edilmemelidir. Yetiştirilen hayvan türü, coğrafi şartlar, toprak ve bitki örtüsü bu hareketi yönlendiren başlıca faktörler arasında sayılabilir (Onat, 1992: 64). Mallar ilkbaharda beslenecek otu ve suyu her yerde buldukları gibi sonbaharda da yağan yağmurlar dolayısıyla yeteri kadar taze ot biter. Kış ve yazın bulunması gerekli yerin kesin şartları vardır, bunlara uyulmazsa mal telef olur (Rasonyı, 1971: 49). Göçe öncülük eden gruplar ilk önce merkezlerde toplanır, yerleşim merkezi olmadığı durumlarda askeri, ticari ya da tanıdık yerlerde toplanmışlardır (Koparal, 2005: 6).

D. ORTA ASYA'DAN ÇIKIŞ, GÖÇLERİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ VE YAYILMA SAHALARI

1. Orta Asya'dan Çıkış

Eskiçağ tarihçileri ve paleograflar bundan 35 bin yıl önce Yenisey nehrinin doğusunda Güney Ural, Kuzey Kazakistan, Moğolistan, Kuzey Çin'den bir kısım insanların göçtüklerini söylüyorlar. Onlar Yenisey'in doğusunda "Dyukitay" kültürünün temelini atmışlardır. Tahminen 11-10, 5 bin yıl önce Yenisey bölgesinde "Dyukitay Kültürü" kaybolmuş onun yerini "Sumangin Kültürü" almıştır. Dyukitaylıların bir kısmı Alaska'ya göç etmişlerdir (Aytbayev, 2002: 666).

Türkler tarih boyunca çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve göç ettikleri bölgelerde güçlü devletler kurmuşlardır. Bu Türk göçleri, ilk anayurt olan Orta Asya'dan başlamış ve diğer coğrafyalara yayılmıştır. Orta Asya çeşitli kültürlerin beşiği olmuştur. Coğrafi şartlardan dolayı hareketli hayat tarzları olan bozkır kavimleri Asya'nın ortası merkez olmak üzere doğu-batı yönünde hareket ederek, çeşitli kültürlerin oluşumu ve gelişiminde birinci derecede rol oynamışlardır (Durmuş, 1996: 86).

Türklerin ataları Orta Asya'dan Güney Sibirya ve Kazakistan bölgelerine sızmışlardır (Ögel, 1991: 3-21). M. Ö. IV. asırda Gobi'nin cenubu Kan-su, Huang-ho dirseği havalisinde görülen Türklerin askeri, iktisadi özellikleri, dil, din ayrılığı vb. dolayısıyla dışarıdan geldikleri belirtilmiştir. Daha sonra yapılan arkeolojik ve antropolojik neticeler daha çok Asya Hunları diye tanınan Türk kütlelerinin anayurt bölgesinden çıkış tarihini ve göç istikametini tespite imkân vermektedir (Kafesoğlu, 1988: 145). Eski Türkler veya Türk soyları bu topraklardan komşu bölgelere, hatta Batı Avrupa'ya hareket etmişlerdi. Merkezi Asya'nın aynı kökten gelen Türk boyları, ayrı ayrı kollara parçalanmış ve farklı bölgelere dağılmışlardı. Hunlardan önce, Hazar Denizinin batısındaki topraklara hayvancılıkla uğraşan kavimlerin göçleri olmuştur. Yunanlılar bu kavimleri Kimmerler ve İskitler olarak tanımlamaktadırlar (Aliyev-Aliyeva, 2002: 158).

2. Göçlerin Gerçekleştirilmesi

Göçlerin yapılması düşünüldüğü kadar kolay olmasa gerek. Bir yerden başka bir yere giden Türkler geçtikleri bölgelerdeki kavim ve topluluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlar, yaptıkları mücadelelerden başarılı bir şekilde ayrılmışlardır. Türk göçlerini başarılı şekilde hedeflerine ulaştıran başlıca sebep hemen bütün göçlerin Türk hükümdar ailelerine mensup kişiler tarafından büyük bir disiplin içinde sevk ve idare edilmesidir (Kafesoğlu, 1988: 147).

Türklerin binlerce yıl boyunca hareket halinde bulunmaları, anayurtlarından çıkarak dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmaları büyük bir tarihi oluşumdur. Göçlerin birinci karakteri, vatan kurma maksadını güden büyük çapta fütuhattır. Bu göçler belirli gayelerden yoksun ve sonu bilinmez birer macera hareketi değildir (Çandarlıoğlu, 2003: 13-14). Tarihte Türk yayılmasının bir diğer şekli de sızma diyebileceğimiz yol olup bazı kalabalık boy parçalarının, ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde hizmet almaları şeklinde belirir (Kafesoğlu, 1988: 147). Türkler böylece yeni katıldıkları topluluklar içinde üstün başarılar gösterecek askeri kuvvetlere veya siyasi hayata hâkim olmuşlar, hatta devlet dahi kurmuşlardır (Çandarlıoğlu, 2003: 14). Gerek fütuhat gerekse sızma şeklindeki Türk yayılması kolay cereyan etmiyor bazen pek şiddetli çatışmalara neden oluyordu (Kafesoğlu, 1988: 147). Bu durum, ağır darbelere maruz kalan yabancılar tarafından Türklerin sevimsiz karşılanmasına sebep oluyordu (Çandarlıoğlu, 2003: 14).

Göçlerin yapılması toplumsal hayatta da değişikliklere neden olmaktadır. Toplumdaki değişiklik kadınların hayatında çok fark yapmadı. Kadınlar, yine ailenin bakımı ile eski Türkçe tabiri ile “evçi” olarak kalmakta, ilaveten göç esnasındaki güçlüklere ve çatışmalara bile karşı koyabilmekte idiler (Esin, 1985: 2).

3. Yayılma Sahaları

Türklerin göç hareketleri, ilkçağlarda başladı, ortaçağların sonlarına kadar sürdü. Bu dönem içinde birçok Türk boyu, Orta Asya'dan Hindistan, Uzakdoğu, Orta Avrupa ülkelerine göç ettiler. Bu göçler sonunda birçok Türk devleti kuruldu. Türk kitleleri dağınık şekilde yaşamışlardır. Bu da birbirlerinden farklı gelişme yoları takip etmeleri sonucunu vermiştir. Böyle bir gelişme, Türk tarihinin belirli bir zaman kesiminde bütün olarak değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Çeşitli Türk kitleleri yüzyıllar boyunca

yeni yurtlar, yeni iklimler arayarak, tarihlerini çeşitli bölgelerde yapmışlardır (Çandarlıoğlu, 2003: 9).

Eski Türk kültüründeki at ve koyun besleme, dört tekerlekli üstü kapalı araba, derme çadır, tunç, iki ağızlı bıçak, hayvan üslubu gibi unsurlar ile mezara yiyecek ve içecek koyma âdeti, Orta Asya'da ortaya çıkarılan Anav, Afanasevo, Andronovo, Karasuk ve Taştık kültürlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Türklerin ataları (Proto-Türk), çok eski çağlarda Abakan bozkırlarından Etil (Volga) ve Ceyhun (Öğüz) nehrinin ilerisine kadar olan bütün Orta Asya topraklarına yayılmışlardır (Koca, 2002: 457). Türkler tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren geniş bir coğrafi alana yayılmışlar ve kültürlerini göç ettikleri en uzak noktalara kadar taşımışlardır. Türkler, yayıldıkları bölgelerdeki yer sahipliğine göç etmeleri sonucunda ulaşmışlardır.

Türklerin kuzey Avrasya'daki merkezi mevkii, onları muhtelif yabancı kültürler ile temasa getiriyordu. Türk dünyasının sınırları, kuzey-batıda Avrupa'ya; doğuda, bugünkü Mançurya ile Çin'e değiyordu. Bugünkü Kuzey Çin eski devirde yalnız Çinlilerin değil, Çinli olmayan ve aralarında Türklerin atalarının da bulunduğu karışık kavimlerin vatanı idi (Esin, 1985: 5).

M.Ö. iki bin ortalarında Türkler doğuda Baykal gölü, batıda Sibirya üzerinden Yayık (Ural) ırmağına kadar uzanan bölgede; güneyde Tanrı dağları, güney-batıda Kazakistan ve Güney Harezm'le sınırlı geniş sahada yaşıyorlardı (Çandarlıoğlu, 2003: 12). Türklerin ilk ataları "savaşçı" kitleler olarak M.Ö. 1700'den itibaren, etrafa hâkim olmağa başlamışlardı. Bu yayılma iki yüzyıl sonunda Altayları ve Tanrı dağlarını içine almış bulunuyordu. Aynı soydan gelen topluluklar Kazakistan üzerinden Maveraünnehir'e gelerek burada Akdeniz ırkları ile temas kurarken batıya doğru açılan gruplar da Fin-Ugor kavimleriyle bağlantı sağlamışlardı (Çandarlıoğlu, 2003: 12). Türklerden kalabalık kitleler (Yaklaşık M.Ö. 1100 yıllarından itibaren) Çin'in kuzeybatısındaki Kan-su ve Ordos bozkırlarına

doğru yayılıyordu. Çin kaynaklarında "Hun" adı ile gösterilen topluluğun çekirdeği bu Türk kitlesidir. M.Ö. 1300-1000 yılları arasında bir kısım Türklerin Türkistan sahasında bulundukları anlaşılmaktadır. Kuzeybatı Çin'de görülen boyalı seramiklerin daha ziyade Önasya kaynaklı oluşu, bu iki ayrı bölge arasındaki bağlantıyı Türklerin sağladığını göstermektedir (Çandarlıoğlu, 2003: 12).

M. Ö. VII. yüzyılın başlarına kadar Altaylar ve çevresinde yaşayan Türkler, asıl anayurtlarını artık tamamen boşaltmışlardı. Üç ayrı göçle, Ordos'a, Volga'ya ve Kuzey Batı Asya'ya yayılmıştı (Çandarlıoğlu, 2003: 13).

M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Hazar ve güney Rusya da Türklerin yaşadıkları bölgeler arasına girmiştir. Bu duruma en iyi örnek mühim bir kısmını Türk kabilelerinin oluşturduğu, konar-göçer, atlı kültüre sahip bir kavimler topluluğu olan İskitlerdir. Türklerin irili ufaklı siyasi kuruluşlar meydana getirerek varlıklarını asırlar boyu devam ettirdikleri saha, Kuzey Çin'den başlayıp bütün Orta Asya'yı, İran'ı ve Anadolu'yu içine alarak Avrupa'da Tuna dirseğine kadar uzanan geniş kuşaktır. Bugün de Türk toplulukları bu kuşak üzerinde varlıklarını sürdürmektedir (Çandarlıoğlu, 2003: 16).

a. Anadolu'ya Yapılan Türk Göçleri

Anadolu tarih öncesi devirlerden itibaren kavimlerin göç ederek kültürlerini yaşamaya çalıştıkları bir coğrafyadır. Bu kavimler arasında Asya kökenli olanlar önemli bir yer tutmaktadır. Onlar yalnız Anadolu kültür coğrafyasında yayılmamışlar, Ön Asya dünyasının diğer kültür coğrafyalarına da yayılmışlardır (Durmuş, 2006: 12). Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın 26 Ağustos 1071 tarihinde kazandığı Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Anadolu Türk yurdu olmuştur. Anadolu'nun Malazgirt Zaferi'nden önceki tarihlerde Türk yurdu olduğunu iddia eden araştırmacılar,

bu iddialarına çeşitli referanslar göstermek suretiyle bu iddialarını sağlamlaştırmaya çalışmaktadırlar. Prof. Dr. Ekrem Memiş Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Memiş'e göre, ele geçmiş bir vesika Türklerin günümüzden yaklaşık olarak 4200 yıl önce Anadolu'da oldukları hakkında bilgi veren ilk yazılı belgedir (Memiş, 1988: 35). M. Ö. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da güçlü bir devlet kurmuş olan Akkad krallarından Sargon ve torunu Naram-Sin'e ait olan bu metinlerde, adı geçen kralların Anadolu'ya yaptıkları seferler hakkında bilgi verilmektedir (Memiş, 1988a: 55). "Şartamhari metni" adı verilen ve "Mücadelenin kralı" anlamına gelen bu vesika, aslında üç nüsha halinde olup, biri Mezopotamya'da Babil'de, ikincisi Mısır'da Tel el Amarna'da, üçüncüsü de Anadolu'da Hattuşaş (Boğazköy) arşivinde ele geçirilmiştir. Sözü edilen metin Anadolu'da Hattuşaş arşivinde bulunan KBo III 13 numaralı metindir. Hitit dilinde ve Hitit çivi yazısıyla yazılmış olan metin Hititler zamanında Akkadça orijinalinden Hititçe'ye tercüme edilmiştir. Metin H.G. Güterbock tarafından 1938'de neşredilmiştir (Memiş, 1988: 36). Memiş'e göre bu metin Anadolu hakkında bilgi veren en eski yazılı vesikadır. M.Ö. III. bin yılın sonlarında Anadolu'da büyük bir devletin olmadığı, her şehirde bir küçük krallığın hüküm sürmekte olduğu nun metinden anlaşıldığını söyleyen Memiş, metinde geçen Akkad İmparatoru Naram-Sin'in 17 Anadolu kralının oluşturduğu koalisyona karşı savaştığını ve onları mağlup ettiğini belirtmektedir (Memiş, 1988: 37). Memiş, Anadolu'nun Türklerin ilk yurdu olduğu savını Tufan Olayı'na dayanarak güçlendirmeye çalışmaktadır. Çünkü Türklerin Anadolu'ya yaklaşık 4200 yıl önce nereden ve nasıl geldikleri sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Memiş'e göre, Tufan olayında anlatılan geminin karaya oturduğu bölge Doğu Anadolu bölgesidir. Nuh'un Yafes isimli oğlunun torunlarından birinin "Türk" adını taşıması Türklerin Tufan olayıyla ilgisini göstermektedir. Tufan olayı ile ilgili Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ta bilgiler bulunmakta olup tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Tufan olayını arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen veriler de doğrulamaktadır (Memiş, 1988: 38-43). Tufan olayı ile ilgili bir tarihleme yapılacak olursa, Tufan olayı, M.Ö. 2650'lerde vuku bulmuş olmalıydı. Akkad kralı Naram-

Sin'in Anadolu'ya yapmış olduğu sefer ise M.Ö. 2200'lere tarihlenmektedir (Memiş, 1988: 45). Anadolu, Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki en kısa yolu oluşturur. Başka bir tabirle, adı geçen iki kıta arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Anadolu bu durumu dolayısıyla tarihin en eski devirlerinden itibaren, batıdan doğuya, doğudan batıya yönelmiş pek çok kavimler göçüne sahne olmuştur. Bu kavimler, ister doğuya ister batıya gitsinler geçici ya da sürekli olarak Anadolu'da kalmışlar ve Anadolu'nun kültürel bünyesi üzerinde az ya da çok değişiklikler yapmışlardır (Memiş, 1986a: 59). Ekrem Memiş, her ne kadar Anadolu'nun milattan önceki durumu ile ilgili kesin ifadeler kullanmaktaysa da bunlar iddiadan öteye gitmemektedir. Ancak yapılacak yeni çalışmalar bu iddiaları ortadan kaldırabilir. Anadolu, Asya ile Avrupa arasında bir köprü olmaktan daha fazla, tarihin değişik dönemlerinde, Asya'dan ve Avrupa'dan hatta Kuzey Afrika'dan; kimi fetih amacıyla, kimi de ticaret, göç gibi nedenlere bağlı olarak gelen farklı toplulukların yaşam alanını oluşturmuştur. Doğudan ve güneyden gelenler, buradan Orta Anadolu yaylalarına, ardından batıya ve Trakya'ya ulaşmışlardır. Aynı durum Trakya üzerinden Anadolu'ya gelenler için de söz konusudur (Zoroğlu, 2002: 194). Türklerle ve Türklükle bağlantılı kavimlerden biri olan Etrüskler, başlangıçta Anadolu'nun kuzeydoğu bölgelerine daha doğudan gelmişler, Batı Anadolu'da bir süre kaldıktan sonra M. Ö. X. Ve VIII. yüzyıllarda iki göç dalgası halinde İtalya'ya gelmişlerdir. İtalya'ya gitmeyenler ise Batı Anadolu'da kalmıştır. Etrüskler Limni adasını ele geçirmişler ve orada yaşamışlardır (Durmuş, 2006: 9).

Anadolu ile Orta Asya'nın ilişkilerinin oldukça erken bir dönemde başladığını gösteren arkeolojik veriler de vardır. Bunlardan biri "doğu kökenli" olan arkeolojide "boynuz biçimli riton" olarak bilinen metal içki kaplarının Anadolu'da ve Yunanistan'da M. Ö. VI. yüzyıldan itibaren görülmesidir. Bunlar, boynuz biçimlidirler ve boynuzun incelen ucu genellikle bir geyik başı biçiminde bitirilmiştir ve çoğunlukla metalden yapılan bu biçimdeki içki kapları Kafkas ve Doğu kökenli olarak bilinirler (Zoroğlu, 2002: 195). Doğu Anadolu'ya M. Ö. IV. yüzyılda başlayan Türk göçleri, M. S. VII. yüzyılda

şiddetlenerek devam etmiştir (Cantay, 2004: 27). M. S. 397-398 yıllarında Anadolu'nun doğusu, orta ve güney kesimleri Hunlar tarafından kısa bir süre işgal edilir. 1071 tarihi Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri değil, binlerce yıldır tanıdıkları bu toprakları son yurt edinmelerinin başlangıcıdır (Zoroğlu, 2002: 196-197).

b. Hindistan'a Yapılan Türk Göçleri

Hindistan'ın İndus-Pencab havalisine doğru ilk Türk hareketinin de M.Ö. birinci binin başlarında olduğu tahmin edilmektedir (Çandarlıoğlu, 2003: 13). Hindistan'a göçler Sind/İndus vadisini dış dünyaya bağlayan Kabil, Kandahar ve Mekran bölgesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Türklerin Hindistan'a ilk göçlerinin M.Ö. 2500-1500 yılları arasında olduğu ve demir çağına geçişin bu göçle birlikte gerçekleştiğine; yerli Hint dillerinde bu dönemde kazanılmış Türkçe kelimelerin ve Proto-Türk savaşçılarının heykellerinin varlığı delil olarak kabul edilmektedir. Bu birinci göçten sonra M.Ö. II. yüzyılda Sakalar Sind/İndus ve Mekran taraflarından Hindistan'a girmişlerdir. M.Ö. II. yüzyılın başlarında Yüeçiler bu bölgeye geldiklerinde M.Ö. VI. yüzyıldan beri burada yaşayan Sakaların bir bölümü Yüeçilere katılırken, diğer bir kısmı Keşmir'e geçmişler ve burada bir devlet kurmuşlardır. Diğer bir kalabalık Saka grubu ise Amuderya/Ceyhun üzerinden Merv ve Herat yoluyla M.Ö. 150-100 yılları arasında Kuzey Hindistan'ın Çandhara/Sicistan bölgelerine ulaşmışlardır. Sakalar bengü taşlarını Hindistan'a dikmişlerdir. Sakalar zaman içinde yerli kültürleri özümseyerek erimişler ve M.Ö. XIX. yılında yeni kurulan Part Devleti'nin hâkimiyetine girmişlerdir. Güneydeki Sakalar yarı bağımsız bir şekilde hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Güneydeki Sakaların desteği, M.S. II. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kuşanların Kuzey Hindistan'da güçlerinin zirvesine çıkmalarında etkili olmuştur (Türkeş-Günay, 2007: 90-91).

E. GÖÇLERDEN SONRA ANAYURDUN DURUMU

Türk kavimlerinin hepsi göç hareketine katılmamış olup, bir kısmı anayurtta varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunlar burada zaman zaman büyük devletler kurmuşlar (Hun, Göktürk, Uygur Devletleri gibi), Orta Asya'nın tek hakimi olmuşlardır. Onlar bununla da kalmamışlar, göçler vasıtasıyla oluşan yeni Türk vatanlarını bitip tükenmez insan kaynağı ile devamlı beslemişlerdir (Koca, 1990: 25). Türklerin Yakut kolunun bu devirde Sibirya'ya göç ettikleri sanılmaktadır. Bir müddet onlarla birlikte yaşayan Çuvaşlar ise batıya yönelerek Ural dağlarının güneyine gelmişlerdir. M.Ö. IV.-III. yüzyıllarda iki büyük Türk kitlesinden biri İrtiş nehrinden batıda Hazar çevresine kadar olan bölgede yaşıyordu (Batı Türkleri). İkinci kitle ise İç Asya'nın çeşitli yerlerinde ve Kuzey Batı Çin'deydiler (Doğu Türkleri) (Çandarlıoğlu, 2003: 13). Orta Asya'da kalan boylar Hunların yönetiminde ilk Türk devletini kurmuşlardır.

III. GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

Göç eden bir millete ait olan kültürel izler başlıca milletlerin günlük hayatlarında, karakter yapılarında, kullanmış oldukları aletlerde, konuşma dillerinde, bıraktıkları sanat eserlerinde, örf-adet, gelenek-göreneklerinde aranmalıdır. Konar-göçer hayat tarzı, kültür hayatında oldukça etkili olmaktadır. Daha çok taşınabilir maddi kültür unsurları üzerinde faal olunmasına sebep olmaktadır. Gene bu maddi kültür unsurlarında, yaşanılan hayat tarzına ait özellikler yansımaktadır (Çay, 1986: 40). Yazılı olmayan döneme ait olan göçlerle ilgili bilgilerin çoğunluğunu arkeolojik kazılardan edinilen veriler oluşturmaktadır. Göç olayı hareketlilik içeren bir kavram olduğundan etnik köken çalışmalarının da merkezinde yer almaktadır. Göçe ilişkin Charles Tilly göç hareketlerini altı modelle sınıflar ve göç kavramına ilişkin göç sürecini dört ana madde ile sınırlar. Ona göre

1. Bir topluluk diğerini yok eder ve yerini alır.
2. Bir topluluk diğerini esir alır.

3. Bir topluluk diğerini fetheder ve yerel topluluk ile simbiyotik bir ilişki geliştirir.
4. Bir topluluğa dışarıdan sızanlar vardır ancak yönetici grup konumunu korur (Koparal, 2005: 5).

Göç eden topluluğun elde ettiği sonuçlar ile başka bir topluluğun göçlerden elde ettiği sonuçlar birbiriyle mukayese edilebilir. Ancak bu karşılaştırmada göçlerin nedenleri, yönleri, biçimleri ile iyi analiz edilmeleri gerekir.

Türklerin Orta Asya kültürünü diğer bölgelere göçler sonucunda taşıdıkları bilinmektedir. Bu göçlerin sonucunda Orta Asya'da yaşayan Türklerin dilleri, efsaneleri, gelenek-görenekleri başka bölgelere taşınmış ve bu bölgelerdeki halkların kültürleriyle kaynaşmıştır.

Türklerin göçleri ve akınları sonrasında başka toplumlardan etkilendikleri de görülmektedir. Bu etkilenme ise daha çok ilişkide bulundukları Çin toplumundan olmuştur. Bu etkileşimde Çinlilerin Türklere karşı uyguladıkları politikalarının da etkili olduğu görülmektedir. Çin, Antikçağ ve Ortaçağ boyunca Yukarı Asya göçebelerinin uygarlaştırılma merkezi oldu. Buralara giren göçebe dalgaları biçim değiştirdiler; devlet yönetmeyi öğrenip, sonunda yerleşik düzendekilerin dinlerini kabul ettiler. Çoğunlukla da İslamiyet'i ve Budizm'i. Çin, Orta Asya'dan gelen tüm bu göçebelere dilini, kültürünü aşılar (Chaliand, 2001: 22).

A. SOSYAL ALANDAKİ ETKİLERİ

1. Oniki Hayvanlı Türk Takvimi

Orta Asya kültür ve medeniyeti dünyanın değişik yerlerine yayılmıştır. Türkler değişik kültür çevreleriyle etkileşim içine girmişlerdir. Türklerin başka kültür çevreleriyle etkileşim içine girdikleri konulardan birisini takvim sistemi

oluşturmaktadır. Her ayın bir hayvan ismiyle tanımlandığı bu takvim sistemini kullanan Türkler göçler neticesinde gittikleri bölgelerde bu takvimi kullanmışlardır.

On iki hayvanlı takvim sistemi bütün dünyada Çin kültürünün bir parçası olarak tanınır ve bilinir. Bazı Türkologlara göre ise, on iki hayvanlı takvim sistemi bozkır kültürün temsilcisi olan Türklerin icadıdır ve onlardan Çinlilere geçmiştir (Tavkul, 2007: 26). Bu takvim sistemi göçler neticesinde diğer kültürler tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bu takvim sistemini Türk kültürünün etki sahasına giren geniş coğrafyada görmek mümkündür. On iki hayvanlı takvim sistemi Türk kültürü vasıtasıyla Altay-Sibirya, Orta Asya, Kafkasya ve Kafkas Ötesi, Doğu Avrupa topraklarında yaşamakta olan Türk halklarının kültürel yapılarının önemli unsurlarından biri olmuş, Türkler kültürel etkileşime girdikleri çeşitli yabancı kavimlere bu takvim sistemini yaymışlardır (Tavkul, 2007: 26-27).

On iki hayvanlı eski Türk ve Çin takvimlerinin bir benzerinin Amerika kıtasındaki Aztekler arasında kullanılması (Tavkul, 2007: 27) Amerika kıtasına Türk göçlerinin yapıldığını ve bu göçlerin kültürel etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. On iki hayvanlı takvimin Aztekler arasında kullanılmış olması bu etkileşimi ve kültür alış verişini göstermektedir.

Bazen Türklere bazen Çinlilere atfedilen, milattan önceki binyıldan kalma, on iki hayvanlı takvim Chavannes'nın tarihi araştırmasına göre, Çin'in kuzeyindeki Türk boyları arasında, M.Ö. V. yüzyıl sıralarında doğmuş ve M.Ö. II.- I. yüzyılda Çin'e yayılmıştı (Esin, 2002: 511). On iki hayvanlı Türk ve Çin takvimleri arasında önemli sayılabilecek farklılıklar vardır. Eski Türk takviminin en önemli özelliği hayvancılığa dayalı bir ekonomik sistemin gereklerini yansıtmasıdır. Çin takvimi ise tarıma dayalı bir takvimdi. Tarım ekonomisi için takvimin düzenleyicisi olarak astronomi bilgisi büyük önem taşıyordu. Başlangıçta ay yılına dayanan on iki hayvanlı Türk takvim sistemi Göktürkler zamanında güneş yılına çevrilmiştir. Bunda şüphesiz, astronomi

konusunda daha ileri seviyede bulunan Çin kültürünün Türk kültürünü etkilemiş olması söz konusudur (Tavkul, 2007: 27).

2. Eğlenceler ve Toplantılar

At, Türklerin hayatında oldukça önemli bir konuma sahiptir. At, binek hayvanı olarak kullanılmasının yanında kurban edilen bir hayvandır. Spor ve eğlencelerin de vazgeçilmezidir. Çevgen (Polo), Gökbörü, Oğlak oyunları günümüzde bile Kırgızlar ve Afgan Türkleri arasında oynanmaktadır. Erzurum ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde oynanan cirit oyunu, eski savaş kültürünün bu güne kadar gelen, spor şeklindeki bir uzantısıdır. Ayrıca Orta Asya'da yapılan at güreşleri Türklerin içtimaî hayatını daha farklı bir açıdan renklendirmiş ve verilen büyük ödüller daimi bir teşvik unsuru olmuştur . Sosyal hayatla bütünleşen adetlerin arasında Türk boylarında, erkeklerin evlenebilme hakkına sahip olabilmeleri için gelin adayını at koşturmada, ok atmada ve Türk güreşinde yenme zarureti vardı. İlgi çekici diğer nokta Türk kadınının damat adayıyla güreşmesidir (Kalkan, 1997 : 1137).

Hunlarda her yıl ilkbaharın beşinci ayında devlet işlerinin görüşüldüğü kurultay toplanırdı. Çeşitli şenliklerin ve spor etkinliklerinin yapıldığı bu toplantılarda, bir taraftan da devlet işleri görüşülerek karara bağlanırdı. Bu meclislere ileri gelen boylar davet edilir, gelmeyenler devleti protesto etmiş kabul edilirdi (Küpçü, http://www.ihkupcu.com/11 Ocak 2010).

3. Atlı Göçebe Kültür

At kelimesi eski Türk metinlerinde ve Kaşgarlı'da Yunt olarak geçmektedir. Yunt kelimesi, daha çok sürüler halinde bulunan hayvan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. At, hayvanlar âleminde gerek dış görünümündeki güzelliği, gerekse insan tabiatına uyum sağlayabilme özelliğiyle seçkin bir yere sahiptir. Atın yaşayabileceği coğrafi yapılar göz önüne getirildiğinde, otun ve suyun bol olduğu bir mekânın gerekliliği

anlaşılır. Bu mekânın, zorlayıcı coğrafi şekiller, yüksek dağlar, dar düzlükler ve hareketi sınırlayıcı çıkıntılarla kaplı olmaması gerekir (Kalkan, 1997: 1129). At, Türklerin bütün hayatında ön plana çıkmaktadır. Uçsuz bucaksız coğrafyaların kısa zamanda aşılması, geniş otlaklar ve sürülerin kontrol altında tutulması, yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa göç, tanrıya ve atalara kurban edilmesi, etinin yenilmesi, sütünün içilmesi ve boyların kendi aralarındaki ve diğer düşmanlara karşı verilen mücadelelerde hep at görülmektedir. Bu durumda at Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında en önemli unsurlardan birisidir (Durmuş, 2005: 15). Bozkır kavmi olan Türklere "atlı kavimler" ve onların oluşturdukları kültüre de "atlı kültür" denilmiştir (Durmuş, 2007b: 44). Haşin iklim şartları ve hayatın ağırlığı, bu kavimleri süratle yer değiştirmeye zorlamış ve böylece çevikliği dolayısıyla at, onların mevcudiyetlerinin kaçınılmaz bir faktörü halini almıştır. Bu kavimler, sonsuz bozkır düzlüklerinde ata binme sanatında mükemmel bir dereceye ulaşmışlardır (Baştav, 2005d: 180; Baştav, 1964: 40).

Asya'daki Türk boylarına hâkimiyet hükmünü diğer kavimler üzerinde perçinleştiren Prjevalskiy atı sayesinde Hunlar, Çin'den, İran'a, Batı Avrupa'ya, Mezopotamya'ya ve Hindistan'a kadar varan geniş topraklara yayılmışlardır. Göç ettikleri yerlerde at yetiştirme fennine sahip olmayan kavimleri rahatlıkla düzenli birlikleri ile hâkimiyetleri altına almışlardır (Kalkan, 1997: 1141).

Atlı okçular İran minyatüründe ve Çin resminde sayısız kez kullanılmıştır. Türk göçebe savaşçılarının İran ve Çin kültürlerinde kullanılması göçebelerin komşu kavimler üzerindeki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir (Chaliand, 2001: 29). Türkler, Ön Asya ve Anadolu'ya göç edince at kültürlerini de birlikte getirmişlerdir. (http://www.tariharaştırmaları.com/23 Şubat 2010a).

4. Çadırlar

Kendilerine yeni bir vatan arayan Türkler, sürekli göç ettiklerinden sistemlerini de ona göre kurmuşlardı. Arabaları yürüyen ev gibiydi. Yükseklikleri 3 metre, genişlikleri 3-3,5 m idi. Tekerlekleri ise 2.15 m çapındaydı. Yolculuk sırasında besleyici ve kolay olmasından dolayı et taşıyorlardı. Etleri atlarının sırtına, eyer arasına koyuyorlardı. Böylece et, hem pastırma haline geldiğinden yenebiliyordu, hem de atın terleyen sırtının eyer tarafından tahriş edilmesi önleniyordu. Pastırma halindeki bu çiğ etleri yediklerini gördükleri Hunlara Avrupalılar çiğ et yiyen anlamına gelen "Barbar" dediler (Küpçü, http://www.ihkupcu.com/11 Ocak 2010) . Asya ve Avrupa Hunları'nın sayıları 5'ten 500'e kadar değişen, içi keçe, post, kürk ve dokuma minderlerle kaplı, üstü de deriyle örtülü büyük arabalı bölükler halinde göç ettikleri kaynaklardan anlaşılmaktadır (Tekçe, 1993: 80). Bu şekildeki yaşam şekli göç edilen bölgelerdeki halklar tarafından da benimsenmiştir.

Konar-göçer Türkler, göç ettiklerinde konaklayabilmek için çadırları kullanmışlardır. Çadır için "yurt" ifadesi Türkler arasında çoğunlukla kullanılmaktadır. Yurtlar, Moğolistan'dan Karadeniz'e kadar olan on bin kilometrelik bir alan üzerinde yayılmıştır. Yurt, konik damlı, birbirine deri sırımlarla bağlanmış söğüt ya da ardıç dallarından örülerek yapılmış, silindir biçimli esnek çadırdır; yalıtımı, dikkate değer biçimde soğuktan ve rüzgârdan koruyan çuha kalınlıklarına bağlıdır. Tepede, açık duran değirmi bir basınç halkası, direkleri tutar ve dumanın dışarıya atılmasını sağlar: Buna "gök penceresi" ya da "ışığın geldiği göksel göz" denir (Chaliand, 2001: 29-30; Roux, 2007: 120). Bu yerinden çıkarılabilir kapak, ancak ocağın ateşi söndürüldüğü ya da ateşin muhafaza edilebilmesi için üzeri külle örtüldüğü zaman kapatılmasına olanak veriyordu (Roux, 2007: 120). Bronz kazanlar, Moğolistan, Kuzey Çin, Altaylar, Urallar ve Macaristan'da bulunmuştur. Her göçebe yurdunda mutlaka bir kazan vardı. Tıpkı alfabe, kemer tokaları ve duvara asılan eşyalar gibi, kazan Kuzey İpek Yolu boyunca, ticaret sayesinde

Mançurya'dan ta Macar ovalarına kadar yayılmıştır (Haussig, 1997: 161). Selçuk kümbetleri Türk çadırının taşa aktarılmasından ortaya çıkmıştır (Akurgal, 1982: 231).

B. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Konar-göçer Türklerde ekonominin temel kaynağı hayvancılığa dayanmaktadır. Bununla birlikte tarımsal faaliyetlerin yapıldığı da görülmektedir. Konar-göçer Türkler yetiştirdikleri ürünlerle hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta, hem de ihtiyaç fazlası ürettikleri ürünü satarak ekonomik kazanç elde etmektedirler. Yoğurt, pastırma, bulgur ve tarhana gibi "konserve" türündeki somut kültür ürünleri dönemlerinin birer büyük Türk buluşudur (Akurgal, 1982: 231). Türkler tarafından keşfedilen bu gıda maddeleri göçlerin etkisiyle başka toplumlar tarafından öğrenilmiş ve onlar tarafından da kullanılmıştır.

C. DİNİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Orta Asya gibi muazzam bir coğrafyada yaşayan Türk toplulukları zamanla çeşitli inanç sistemlerini benimsemişler birini bırakıp bir diğerine geçmişlerdir. Bir önceki inanç sistemi yenisinin gelmesiyle birlikte kaybolmamış, kendini yeni inanç sisteminin içine uydurarak varlığını sürdürmüştür. Türk zümrelerinin girdiği her yeni din, onlara yeni bir şeyler öğretip belli ölçüde düşünce ve hayat tarzlarına etki etmiştir (Ocak, 1997: 11).

Orta Asya'nın Türk bölgelerinde, özellikle Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeletinin bulunmuş (Gömeç, 2003: 101) olması Türklerin hayatında atın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Türklerin yılın muayyen aylarında ölmüş ataları ve Tanrıları için at kurban etmiş olmaları, ata dini bir anlam yüklediklerini göstermektedir.

Atlı göçebeliğe ait Asya'daki kültür alanlarından en önemlisini Anav kültür merkezi oluşturur. Anav, Orta Asya'daki önemli bir medeniyet merkezidir. Kuzey kurganın üst tabakaları II. Kültürü, güney kurganın alt tabakaları III. Kültürü ihtiva ederler. Anav'ın ikinci kültürü, evcil hayvanlar hakkında çok malumat temin etmiştir. Evcil ata ait olan kemikler de II. Kültürde bulunmuştur. Yapılan tetkikler sonucunda kuzey kurganındaki at kemiklerinin M. Ö. IV. yüzyılın ilk yarısına ait oldukları tahmin edilmektedir. Atlı kültürün ilk temsilcileri İskitlerdir. M. Ö. VIII – VI. Asırlarda Alpler-Kafkaslar arasındaki sahada belirgin olarak atlı kültürün kalıntıları vardır. Şibe, Katanda, Berel, Tüekta, Pazırık, Noin-Ula kurganlarında atların gömüldüğü bölümlerden eğerler, koşum takımları ve eğer altı örtüleri gibi birçok atla ilgili zengin malzeme ele geçirilmiştir" (Kalkan, 1997: 1131-1132).

D. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Türklerin hayatında atın kullanılması göçlerin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Göçler neticesinde kültürlerin etkileşiminde atlı göçebelik ve atlı kültür ön plana çıkmaktadır. Atın üzerinde kolay hareket imkânı sağlayan kıyafetler diğer topluluklar tarafından kullanılmıştır.

Askeri alandaki en önemli etkiler savaş araç-gereçlerinin kullanımında göze çarpmaktadır. Ok ve yay savaş araç gereci olarak kullanılmış, aynı zamanda da toplumdan topluma geçerek etkileşim sağlanmıştır. Bu etkileşimin oluşmasındaki en önemli unsur ise değişik bölgelere yapılan göçlerin etkileridir.

Tarihte "at ilk defa Orta Asya'da ve kuzey yörelerinde 'Alt Paleotik' devirden itibaren ehlileştirilmiş ve 'Ural-Altay' kökenli kavimler vasıtasıyla, diğer bölgelere yayılmıştır. Bilhassa M. Ö. III. binde Ural-Altay yöresi ile Güney Rusya bozkırları arasındaki kültürel bağlar ilginçtir" (Aksoy, 1998: 40).

Göçebe atlı, İskitlerdeki gibi mızrak, Hunlardaki gibi kılıç kullanarak ağır süvari saldırısıyla sadece bir kez çarpışmaya girişir. Atlarla ilgili yenilikler -gem, dizgin, üzengi- tümüyle göçebe âleminin icatlarıdır. Part oku, İskitlerin ve tüm onları izleyenlerin kullandıkları oktur. Onlu tertip de tüm göçebelerde ortaktır. Hunlardan Osmanlılara kadar birlikler, yüz, bin, onbin diye disiplinli tertipler halinde örgütlenir (Chaliand, 2001: 29).

E. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ

Türkler, İslamiyet'ten önceki dönemde kendilerine özgü bir sanat anlayışı geliştirmelerinde konar-göçer bir kavim olmalarının etkisi büyüktür. Konar-göçer Türkler sanat eserlerini daha çok taşınabilir malzeme üzerine yapmışlar, eserlerinde Orta Asya bozkırları ve ikliminin etkilerini işlemişlerdir. Karpatlardan Altaylara kadar uzanan sahadaki arazide ele geçirilen arkeoloji eşyası İskitlerden başlayarak Hunlar ve Avarlar vasıtasıyla Macarlar zamanına kadar bu mıntıkanın sanat ve arkeoloji malzemesinde bir devamlılık bulunduğunu gösterir. Bu deliller bu mıntıkanın müşterek bir medeniyeti olduğunu gösterir (Baştav, 2005: 180). Grek, Mezopotamya ve Acem (İran) tesiriyle göçebelerde bronz ve kıymetli madenlerin işlendiği kuyumculuğun, deri, keçe ve ağaç işlemecilik sanatlarının geliştiği, bu sanat dallarıyla belli boyların uğraştığı söylenebilir. Kuzey İpek Yolu'ndaki tüccarlar da bu sanatkârlara ve sanatların gelişip yaygınlaşmasına yardımları olmuştur (Haussig, 1997: 163).

Türkler, yaptıkları resimlerini kendi hayat tarzlarına göre oluşturmuşlardır. Onların yaşamlarının vazgeçilmezleri olan mücadele sahneleri resimlerine de yansımıştır. Onlar, yaptıkları hayvan resimlerini genellikle birbirleriyle mücadele eder, yani boğuşur bir vaziyette tasvir etmişlerdir. Türk resim sanatındaki kayalar, anıtlar, mezar taşları, keçeler, halılar, kilimler ve çeşitli süs eşyaları stilize edilerek (üsluplaştırılarak) işlenmiştir. Türk kültürünün özünü Orta Asya'dan birlikte getirdikleri halıcılık,

kilimcilik, çinicilik ve minyatürcülük gibi her türlü sanat eserleri oluşturur. Bu sanat eserlerinden halıcılık ve kilimcilik Türk yaratısıdır. Selçuk mimarlığının birçok süsleme öğesi Orta Asya kökenli olup onlara Orta Asya'daki Budist Türklerinin anıtsal duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Bugün yaşamakta olan Türk halk sanatının büyük bölümü Türklerin ilk ana yurtlarından getirdikleri kalıtım (miras) olup bunlar uygarlığımızın en özgün yanını oluştururlar (Akurgal, 1982: 231).

F. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ETKİLERİ

Göçün bireyler ve küçük gruplar üzerinde yaratmış oldukları etkileri incelendiğinde kültürel açıdan birbirleriyle benzer özellikler taşıdıkları görülecektir. Bu savın en güzel örnekleri edebiyat alanında görülmektedir. Göç yaşamış olan halkların ürettiği destana dayalı edebiyatın birbirine benzerliği en çarpıcı örneklerden biridir. Çoğunlukla ilgili olduğu göç örneğini açıklarken bu edebiyat örneklerinin taraflılığı ve olayları lehine çarpıtma payı göz önünde tutulmalıdır (Koparal, 2005: 6). Proto-Türklerin bir kısmı bugünkü Kazakistan üzerinde yayılarak oradaki dolikosefal "Akdeniz ırkları" ile temas kurarken, batıya doğru açılan gruplar da Ural (Fin-Ugor) kavimleri ile bağlantı sağlamışlardı. Bu durumun, bir yandan Ural dili, diğer yandan İndo- Avrupa dilleri ile Türkçe arasında kelime alışverişini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 1986: 48-49). Edebiyat alanındaki diğer bir etki Karagöz oyununun nesilden nesile aktarılmasıdır. Çünkü gölge oyunu Orta Asya kökenlidir (Akurgal, 1982: 231).

İKİNCİ BÖLÜM
KİMMER VE İSKİT GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. KİMMERLERİN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI, YURTLARI VE KÜLTÜRLERİ

A. KİMMERLERİN KÖKENİ

Kimmerlerin kökenleri konusu bilim dünyasında tartışılmasına rağmen etnik kökenleri üzerinde bir fikir birliğine varılamamıştır. Kimmer ve iskiter, ana vatanı Türkistan olan topluluklardır. Kimmerleri, Avrupai bir ırk olan Homo-Europeus grubuna bağlayanlar bulunduğu gibi, onların Kelt, Trak, Ermenilerin atası ya da İran menşeli olduğunu düşünenler de vardır. Diğer taraftan, Kimmerlerin Ural-Altay kökenli, yani Türklere akraba bir topluluk olduğu yönünde de güçlü deliller bulunmaktadır (Tellioğlu, 2005: 238). Kimmerlerle Traklar veya Keltler arasında akrabalık bağı bulunduğundan Ermenilerin ataları olduğuna kadar sekiz farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi de; Ural-Altay kökenli, yani Türklere akraba, hatta Proto-Türklerin bir parçası olduğu varsayımıdır. Türk mitolojisinde yer alan rivayetler ve ilk dönem kaynaklarda Kimmerleri bazı Türk topluluklarının atası olarak gösteren kayıtlar bu varsayımı güçlendirmektedir (Tellioğlu, 2007a: 17-18). Kimmerlerin kökenlerine dair yazılı kaynaklar tek tek incelendiğinde çarpıcı olan bir husus açık bir şekilde kendini ifşa eder. O da Kimmerlerin ilginç bir şekilde Türk dünyası ile olan akrabalığıdır. En erken Gürcü vekayınamesi Kartlis Chevroba'dan tutun 1680 yılında yazıldığı iddia edilen "Cağfar Tarihi" adlı kitaba, Macar efsanesinden Hazar Kağan'ı Yusuf'un yazmış olduğu mektuba ve hatta Bizans tarihçisi Prokopius'un bir Kimmer kökeni vurgusu yaptığı Utrigur bağlantısına varıncaya kadar yazılı belgeler Kimmerlerin bir Türk taifesi olduğu yönünde fikir beyan etmektedir (Şengül, 2008: 34).

Kimmerlerin kökeni üzerine yapılan çalışmalar İslam dünyasındaki kaynaklarda da yer almıştır. İslam dünyasındaki güncellemelerde Bulgar'ın atası Yafes oğlu Kemari (Kimmer) olarak gözükmektedir (Şeşen, 1988: 30-34). O dönemde Bulgarların yaşadıkları yerlerde eskiden Kimmerler yaşamaktaydılar. Bizans kaynaklarındaki güncellemelerde de Bulgar kabilesi sayılan Utigurlar, Kimmerlerin devamı gibi görülmektedir (Karatay, 2008: 50).

Kimmerlerin kökenlerini kesin bir biçimde kanıtlayabilecek elimizde bir delil bulunmamasına rağmen yapılan araştırmalar onların etnik açıdan Orta Asya menşeli olduklarını göstermektedir. Kimmerler, Ural – Altay kökenli bir toplumdur. Yani Proto-Türkler kavramı ile organik bağlantılıdır. Kimmerler, Orta Asya orijinine dayanan "Kurgan Kültürleri"nin tipik bir temsilcisidir. Bozkırların geniş sahalarına yayılmış olan "Atlı Kavimler Medeniyeti"nin büyük bir batı kolunu teşkil ederler (Tarhan, 1979: 357). Kimmerler ve İskitlerin kökeni hakkında farklı görüşler mevcut olmakla birlikte hem Kimmerlerin hem de İskitlerin Türk kültür dairesi içerisinde yer aldıkları hususunda kuvvetli deliller bulunmaktadır (Tellioğlu, 2007a: 16).

B. KİMMERLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Bozkır coğrafyasında doğuda Hazar denizinden batıda Tuna nehrine kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hem tarih öncesi devir kültürleri hem de tarihi devir kültürleri açısından önemli bir yere sahiptir. Kimmerler M. Ö. II. bin yıl başlarından M. Ö. VIII. yüzyıla kadar Kırım merkez olmak üzere yaşamışlardır (Durmuş, 2002a: 637). Kimmerler meselesi, İskit araştırmaları ile ortaya çıkmış ve buna paralel olarak gelişmiştir: İskitler üzerine yapılan araştırmalar bir tesadüfle başlar. XVII. Yüzyılın son çeyreğinde, Sibirya'daki kurganlarda gizli kazılar yapan bir defineci çetesi çok kıymetli altın eserler ele geçirmişti. Durum, Çar Deli Petro'ya (Petro I. 1689-1725) ihbar edildi ve eserlere el koyularak, St. Petersburg'a getirildi. Koleksiyoncular ve sanatseverler, şimdiye kadar bilinmeyen bu değişik tarzdaki yapıtlara hayran

kaldılar ve fazlasıyla etkilendiler. Bu olayı takiben Sibirya ve Güney Rusya'da tesadüfen bulunan benzer şekilli buluntular, bu sanata karşı bir ilginin doğmasına neden olmuş ve bu materyalin, Avrasya bozkırlarında bir zamanlar yaşamış olan göçebelerle bağıntılı bulunduğu anlaşılmıştır. Günümüze kadar devam eden araştırmalar, Kimmerlerin, Güney Rusya ve Kafkasya Bronz Çağ kültürlerinin bir "temsilcisi" ve "taşıyıcısı" olduğunu ortaya koymuştur (Tarhan, 1979: 356). Asurlar döneminden kalma belgeler incelendiğinde Kimmerlerin ortaya çıktıkları dönem Asur kralı Sargon (M. Ö. 722-705) zamanına tesadüf ettiği görülmektedir. M.Ö. 2. Bin başlarından M. Ö. 8. Yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu Avrupa bozkırlarında ve Kafkasya yöresinde yaşamış, müteakip çağlarda da "Kimmerler" adı ile tanınmışlardır. Bunlar, tarihi kaynaklar vasıtasıyla, isimleri zamanımıza kadar gelmiş olan ilk bozkır sakinleridir (Tarhan, 1979: 355).

C. KİMMER YURDU

Kimmerlerin adı ilk defa M. Ö. 715 yılında Asur devlet yıllıklarında geçmiştir. Onlar için "Gimmiri" ismi kullanılmıştır. Yurtları ise belirtilmemiştir (Haussig, 1997: 36). Bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler M. Ö. II. bin yılbaşlarından M. Ö. VIII. yüzyıla kadar Kırım merkez olmak üzere, Karadeniz'in kuzeyindeki Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır (Durmuş, 2007a: 29; Tarhan, 2002a: 602). Bu tarihler arasında Güney Rusya Tunç çağı kültürlerinin "taşıyıcıları" ve "temsilcileri" olan bir topluluktu (Tarhan, 2002a: 602). Güney Rusya'da Kimmerlerle bağıntılı arkeolojik materyalin M. Ö. II. binin başlarına kadar uzanmasına karşılık, yazılı kaynaklarda adlarının geçmesi ancak M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren başlamaktadır (Durmuş, 2007a: 29).

Kimmerlerin anavatanı ile ilgili en önemli bilgileri Homeros'un Odysseia adlı eserinden edinmekteyiz. Homeros Kimmerlerin ülkesi hakkında;

Güneş batarken ve kararırken tekmil yollar
Vardık sınırlarına derin akışlı Okeanos'un,
Ordadır Kimmerlerin ülkesi ve kenti, " (Homeros, XI: 14).

ifadesiyle bilgi vermektedir. Homeros Kimmer ülkesinin özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Homeros Kimmer ülkesinin bol sisli olduğunu ve bulutlarla örtülü olduğunu bildirmektedir. Hiçbir zaman güneş ışınlarının görünmediği de Homeros tarafından bildirilmektedir *(Homeros,* XI: 14).

Kimmer anavatanının Donetz'deki bozkırlar olduğu; bu bölgenin İskitler tarafından işgal edilmesi sonucu, olasılıkla, Kafkasları aşarak bu yolla Anadolu'ya yayıldıkları kabul görmektedir (San, 2002: 2).

Herodotos Kimmer yurdu hakkında **"** İskitya'da Kimmer kalelerinin ve boğazının bulunduğunu ve Kimmeria denilen bir bölge olduğunu söylemektedir (Herodotos, IV: 12).

Bir bölgede yaşayan veya o bölgeye göç eden toplumlar ya geldikleri coğrafyanın adını kavimlerinin adı olarak ya da kendi kavimlerinin adını geldikleri ya da yaşadıkları coğrafyanın adı olarak kullanmışlardır. Bu kavimlerden bir tanesi de Kimmerlerdir. Kimmerlerden kalan arkeolojik verilerin yanı sıra Kimmer yer isimlerinin bulunması Kimmer göç ve yayılımının filolojik delilleri arasında görülmektedir. İskitya'da ve özellikle Kırım'da Kimmer varlığının izleri toponimikaya yansımıştır: Kimmer Bosporu, Kimmer Geçidi, Kimmerya ve Dinyester boyundaki Kimmer krallarının mezarı. Onlarla yapılan uzun savaşların hatıraları İskitler'de muhafaza edilmiştir (Grakov, 2008: 59). Antik çağda Kerç Boğazı, "Bosporus Kimmerius (Kimmer Boğazı)" adını taşımakta, Kırım'da Grek kolonileri olarak görülen Kimmerikum, Kimmeris, Kimmerike gibi yerleşmeler ve yer adları bir zamanlar Kimmerlerin bu topraklara egemen olduklarını vurgulamaktadır. Kırım adının da Kimmer'den türediği bilinmektedir (Tarhan, 2002b: 520).

D. KİMMER KÜLTÜRLERİ

1. Srubna Kültürü

M. Ö. II. binyılın ikinci yarısıyla I. binyıl başlarının arkeolojik kültürü, kuzeyden güneye doğru Kuybişev'den Volgagrad arasındaki alanı, doğuda ise İtil'den Orenburg bölgesi ve yine İtil'den Uralsk şehrinin bulunduğu alana kadar uzanan sahayı içine alan İtil ötesinde ortaya çıkmıştır. Burada ölüler, özel kurganlar altında bir iki kat kütükler içinde, üstü kütükle örtülü çukurlarda ve ağaç gövdesi veya tomrukla kapatılmış oyuklarda uyuyormuş gibi oldukça büzülmüş bir şekilde defnedilmişlerdir. Arkeologlar, bu kültüre ahşap mezar veya Hvalinsk kültürü adını vermektedirler (Grakov, 2008: 54).

"Kimmer Kültür Tarihi" ve ilk Kimmer – İskit bağıntıları bakımından çok önem taşır. Bazı araştırıcılara göre bu devrede Pre-İskit boyları, tedrici olarak Kimmer sahası içine sızmışlardır. Bu nedenlerle Kimmer ve Erken İskit kültürleri arasında kesin bir ayırım yoktur, arkeolojik materyali birbirinden ayırmak imkânsızdır. Diğer bir görüşe göre Kimmerler, İskitleri temsil eden Srubna kültürünün bazı yerli kollarından müteşekkil bir toplumdur, yani aynı orijine bağlıdırlar. Bu kültür çevresini temsil eden ve Tahta Mezar Yapıları diye adlandırılan kurganlarda büyük bir gelişim görülür. Bozkır adetlerini yansıtan karakteristik gömüler ilginçtir. Pre – İskit kültür çevresinin temsilcisi olan bu kurganlar M. Ö. VIII. yüzyıldaki İskit İstilası'nı takiben, M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren bütün görkemleri ile gelişim gösterirler. Srubna Kültürü 3 safhalıdır:

I.Safha: M. Ö. 1500-1200 arasına tarihlenir. Bu devrede aşağı Volga üzerindeki eski "Poltavka" bölgesi içinde gelişim göstermiş, M. Ö. XIII. yüzyılda batıya yayılmaya başlamıştır. Önce Don ve Donetz bölgelerini etkisi altına almış, M. Ö. XII. yüzyıldan sonra Dinyeper yöresine yayılmıştır.

II. Safha: Bu devreye Khvalinsk Periodu denir. M. Ö. 900 civarına kadar devam etmiştir. Khvalinsk kültürünün, Andronovo Kültürü ile bağıntılı olduğu tespit edilmiştir. Bu kültürün taşıyıcıları, Türk ırkının bir Proto – tipini yansıtır. En önemli buluntular keramiklerdir. Form ve bezeme bakımından Srubna kaplarının benzeridir. Bunlar güneyde Tanrı dağlarına, batıda ise Don havzasına kadar yayılmışlardır. Ayrıca ok, yay, kılıç ve baltalar tipiktir. Bu devirde at, sadece binek ve yük hayvanı olmakla kalmamış, eti de yenmeye başlanmıştır.

III. Safha: M. Ö. 900'den, M. Ö. 700/600'e yakın olan devreyi kapsar. Bu devirde bilhassa doğu Kırım yöresindeki kültür elemanları, Katakomb ve Srubna kültürlerinin bir kombinasyonunu yansıtmaktadır (Tarhan, 1979: 364).

2. Katakomb Mezarları Kültürü

Bu kültüre "katakomp kültürü" denilmesinin sebebi, ölülerin yeraltındaki hücrelere, yani arkeologların çoğu kez "katakomp" dediği mağaralara defnedilmiş olmasıydı. Eğer Kimmerler gerçekten M. Ö. II. binyılda teşekkül etmişlerse, o takdirde onların ilk kültürleri de "Katakomp Kültürü"dür. (Grakov, 2008: 54).

Bu kültür doğuda Volga, batıda Dinyeper, güneyde ise Azak denizi ile sınırlanmış geniş bozkır kuşağında görülmektedir. Bazı yörelerde bilhassa batı kesimde taş sandık mezarlar dikkati çeker. Keramikler tipiktir. Ancak batı tesirleri dikkat çekicidir. Keramik bakımından batıdan etkilenmişler, ancak silah formları yönünden ise etkilemişlerdir. "Hoker" tarzına benzer gömme adetleri ilginçtir, ayrıca bu gömüler tipik bozkır ayrıntılarını yansıtırlar. Mezarlardan çıkarılan tüm buluntular bozkır sakinlerinin göçebe – çoban bir yaşam tarzı ile yerleşik ziraat arası bir yaşantıyı sürdürdüklerini göstermektedir (Tarhan, 1979: 361).

Katakomb mezarları kültürü ile Kuban kurganları birbirleriyle organik olarak bağıntılıdır. Arkeolojik materyalin hemen hemen birbirinden ayırt edilmesi mümkün olmadığından, her iki kültür grubu, Kuban-Katakomb kompleksi olarak da adandırılmıştır (Durmuş, 2007a: 29).

3. Kuban Kültürü

Kurganlar, bozkır göçebe hayat tarzının en önemli halkalarından biridir. Bozkırda yaşayan insanların dünyadaki yaşam biçimi olan çadır hayatının ölümden sonraki kısmıdır. Yığma mezar tepeleri olarak tanımlandırabileceğimiz kurganlara "Tümülüs" adı da verilmektedir. Kurgan adı verilen mezarları bozkır göçebeleri yaratmış ve bununla birlikte bir kültür de oluşmuştur.

Kuban kültürü M.Ö. XII. ve VII. yüzyıllar arasında yaşanmıştır. Bu dönem bronz devrinin sonu ve demir devrinin ilk zamanlarına tekabül etmektedir. Bu dönemin ana karakterlerinden biri bronzdan yapılma araç gereç, eşya ve silahların oldukça yüksek bir ustalıkla işlenmesidir (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010). Kuban kurganları, Kimmerler'in bu devrede Kafkaslar üzerine yayılmaya başladıklarını göstermektedir. Bu kültür kompleksinin arkeolojik materyalinde, batı tesirlerinin görülmesi İndo – Germenler'in hareketleri ile bağıntılı olduğunu yansıtmaktadır (Tarhan, 1979: 362). Ukrayna, Kırım ve Don-Volga kıyılarında bile bu kültürün izlerine rastlamak mümkündür (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010).

Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan Kuban bölgesi ve merkezi Kafkasya yaylaklarını kapsayan Koban mıntıkasındaki buluntular, Güney Rusya'nın Bakır ve Bronz Çağları, M. Ö. II. bin yıl başlarından, "İskitler Devri"ne kadar olan devreyi kapsamaktadır (Tarhan, 1979: 360). Basit Çukur Mezarlar veya Alçak Kurganlar, Kimmer öncesi "Maden Devri"nin en eski mezar tipini teşkil etmekte, M. Ö. 2500'den önceye ve M. Ö. II. bin başlarına

tarihlendirilmektedir. Bu tip gömülerin esas olarak yayılma alanı, Dinyeper ile Aşağı Volga arasında uzanan geniş bozkırlardır (Tarhan, 1979: 360).

Göçebe çobanların Ural nehrinin doğusunda M. Ö. 2000 yıllarında ortaya çıkışı, görünüşe göre Dinyeper ve Ural bozkırları arasında Alçak Kurgan ve Katakomp mezarları kültürüne etki etmiştir. Bunu her iki bölgede seramiklerdeki benzerlikler ispatlamıştır. M. Ö. II. bin yılın başlarında ata binme sayesinde çoban göçebelik çabuk yayılmaya başlamıştır (Durmuş, 2007a: 29).

Atlı-göçebe hayat tarzı M. Ö. I. bin yıl içerisinde de Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürmeye devam etmiştir (Durmuş, 2007a: 29). Yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler ve yapılan kazılardan ele geçen arkeolojik materyal bunu en iyi şekilde göstermektedir.

Kimmerlere ait olan Kuban kültürü M. Ö. 1000'den 750'ye kadar olan devrede, Kuzey Kafkasya'da ve Orta Kafkasya'nın diğer yörelerinde görülür (Tarhan, 1970: 25).

4. Maykop Kültürü

Milattan önce 3 bin yıllarında hükümran olan Maykop kültürünün merkezi Ön Kuban idi. 1970'li yıllara kadar bilim adamları, 'Maykop Kültürü'nün sadece Karadeniz sahillerinde yaşadığı kanaatindeydi. Bu kanaatin dayandığı bir temel yoktu. Daha sonra Nalçik'te açılan kurganın yapılış şekli ve muhteviyatının Maykop kurganlarının aynısı olduğu görüldü. Profesör Veselovsky N. I tarafından 1897'de Adıgey Cumhuriyeti'nin başkenti Maykop'ta bulunan "Bereketli Kurgan" denilen gömülü bir tepecikten ismini alan Bronz Çağı Maykop Kültürü, Kuzey-Batı'daki Taman Yarımadasından Güney-Doğu'daki Dağıstan'a kadar Kuzey Kafkasya'nın gözde bölgelerine yayılmıştır. Bu kültürün ortaya çıkışı, oluşumu ve gelişimi Yakın Doğu'dan Trans - Kuban bozkırları ve tepelerine kadar olan bölgede yaşayan grupların

bu kültürün içine sızmalarıyla yakından bağlantılıdır (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010).

5. Kolhide Kültürü

Kolhide Kültürü, Koban Kültürü'nden çok az bir zaman sonra ortaya çıktı. Bu kültür bir öncekine o kadar çok benzemektedir ki, ikincisinden ayrıca söz etmeyi adeta gereksiz kılmaktadır. Kolhide Kültürünün elimizdeki ilk buluntuları Abhazya'da ortaya çıkarıldı. Bu iki kültürün de temeli Maykop Kültürü'dür. Aynı şekilde bugünkü Abhazya bölgesinde yaşayan Kolkhis kültürü de Maykop kültürüne çok yakındı. Bronzdan demire geçiş döneminde "Kolkhis Kültürü" çok gelişmişti ve Kuzey Kafkasya, halklarının bronzdan demire geçişini temsil eden bugünkü Kuzey Osetya merkezli "Koban Kültürü" ve sonraki Maykop kültürü ile zaman ve kaynak bakımından büyük benzerlik taşıyordu (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010).

II. TARİHTE KİMMER GÖÇLERİ

Kaynaklarımıza göre, bozkırın önemli bir kısmına sahip olan ilk büyük göçebe kavim Kimmerler (M.Ö. XII-VIII. yy.) idi (Czegledy, 2004: 12). Orta Asya menşeli olan Kimmerler, M. Ö. 1800-1700'li yıllarda ana yurtlarından batıya göç ederek Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara beş yüz yıl kadar hâkim olmuşlardır. Kimmerlerin ortaya çıktığı saha ile ne zaman batıya göç ettikleri bilinmemektedir (Tellioğlu, 2007a: 17). M. Ö. 1700 yıllarından itibaren Asya kökenli göçebe topluluklar Avrupa istikametinde yayılmaya başladılar. Bu toplulukların ilki Kimmerlerdir. Orta Asya'yı terk ederek batıya kayan Kimmerler, Etil ile Dnyeper nehirleri arasındaki bozkır sahaya dağılıp yerleştiler. Kimmerlerin bu bölgedeki hâkimiyetleri M. Ö. VIII. Yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyıl içinde doğudan İskitler tarafından sıkıştırılan Kimmerler, yerlerini terk ederek Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdiler ve Orta

Anadolu'ya doğru yayıldılar. Kimmerlerin Karadeniz'in kuzeyindeki yerleri ise tamamen İskitlerin eline geçti (Koca, 2002: 464).

M. Ö. XIII. yüzyıldan sonra çeşitli kollar halinde yaklaşık beş yüz yıl Kafkasya, Kırım ve Özü (Dinyeper) havzasına yayılan Kimmerler, M.Ö. VIII. yüzyıl ile M. Ö. 500 arasındaki dönemde İskit akınları sebebi ile güneye ve batıya çekilerek muhtelif memleketlere göç etmişlerdir. Bununla birlikte, Kırım ve çevresindeki yer isimlerinde, Kimmer adı günümüze kadar yaşamaktadır (Tellioğlu, 2007a: 18). Kimmerllerin İskit baskısı sonucu Kafkas geçitlerini aşarak Anadolu'ya göç etmeleri, hem göç yolları üzerindeki bölgelere yaptıkları etkilerden dolayı bu ülke tarihlerinde, hem de Anadolu tarihi üzerine yazılmış çeşitli kaynaklarda açıkça görülebilmektedir. Asur yazıtlarına göre Kimmerlerin Güney Kafkasya'da gözükmesi Sargon'un (M.Ö. 722-705) idaresinin son dönemine denk gelmektedir. İskitlerin göç yolları üzerinden çekilerek güneye yönelen Kimmerlerin ilk ulaştığı saha Gürcistan düzlükleri olmuştur. Bu bölgeye gelmeleri ile birlikte yörenin siyasi vaziyetini baştan sona değiştiren Kimmerler, Gürcistan'ın Karadeniz sahilindeki Kolhis[1] krallığının yıkılmasına sebep olmuşlardır (Tellioğlu, 2007a: 19). M. Ö. 750 ile 700 yılları arasında Kimmerler, Türkistan'dan ve Batı Sibirya'dan gelen İskitler tarafından Güney Rusya bozkırlarının dışına çıkarılmışlardır (Grousset, 1999: 24).

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ

1. İskitlerin Baskısı

Kimmer göçlerinin en önemli sebebi İskit göçlerinin yapılmasıdır. Kimmerlerin İskit baskısı sonucu göç etmek zorunda kalmaları Kimmerlerin İskitlere karşı koyabilecek güçlerinin de olmadığını göstermektedir. Çünkü böyle bir güç olsa idi Kimmerler yurtlarından göçmek zorunda kalmayabilirdi.

[1] Kolhis, Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde kuzeyde Sokhum'dan güneyde Batum'a kadar uzayan bölgenin adıdır.

İskitler, M. Ö. VIII. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine gelmişlerdir (Durmuş, 2007a: 30). Herodotos; Göçebe İskitlerin Asya'da yaşadıklarını, Massaget'lerle yaptıkları bir savaştan yenik çıkarak, Araxes ırmağını geçtiklerini ve Kimmerlerin yanına göç ettiklerini bildirmektedir (Herodotos, IV: 11). İskitler doğudan batıya doğru yöneldiklerinde, Karadeniz'in kuzeyinde Hazar Denizi'nden Tuna nehrine kadar uzanan geniş coğrafyaya doğru dağılarak, Kimmerlerle karşılaşmışlardır (Durmuş, 2007a: 30-31).

İskitler bu bölgeye geldikleri zaman, Kimmerler büyük bir istila karşısında oldukları düşüncesiyle toplanıp durumu görüştüler. Halkın eğilimi kendiliklerinden çıkıp gitmekti, böylesini uygun buluyordu; krallar ise yurtlarını bu istilacılara karşı sonuna kadar savunmak istiyorlardı (Herodotos, IV: 11).

Sonunda halk ve kralları ikiye bölündüler, birbirleriyle savaşmış ve Kimmer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras ırmağı kıyılarına gömdü. Geride kalanlar onları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını terk etmişlerdir. İskitler geldiğinde kimseler kalmamıştı (Durmuş, 2007a: 30-31; Herodotos, IV: 11).

İskitlerin baskıları sonucu Kimmerlerin göçleri M. Ö. VIII. yüzyıl ile M. Ö. 500 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Kimmerler İskitlere karşı yaptıkları mücadeleleri kaybetmişler ve bulundukları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. İskitlerin Kimmerleri yurtlarından etmelerinin sebeplerini ise bugünkü Moğolistan ve Türkistan topraklarında meydana gelen kuraklıkta aramak gerekir. M. Ö. VIII. – M. Ö. V. Yüzyıllar arasında İskitlerin baskısı ile çeşitli memleketlere göç etmek zorunda kalan ve kendilerine yeni bir yurt arayan bu cengâver kavmin muhtelif boyları, Avrupa içlerine kadar yayılmış ve iki asra yakın bir zaman zarfında da Anadolu'yu istila etmişlerdir (Tarhan, 1979: 355).

İskitler, M. Ö. VI. Yüzyıl sonlarında Araks (Volga) nehrini geçerek Kimmerler'i Karadeniz bozkırlarından çıkardılar (Grakov, 2008: 44). At

üzerinde savaşan İskitler, yaya olarak savaşan Kimmerlere karşı üstünlük sağlamışlardı. Sonunda Kimmerler, Karadeniz boyunca Kafkaslara doğru çekilmek mecburiyetinde kalmışlar (Memiş, 1987a: 567), bilahare Küçük Asya'ya yerleşmişlerdir (Grakov, 2008: 44).

Kimmerlerin İskitler karşısında duramayarak zorunlu göç etmeleri yeni kentlerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bu kentlerin Kimmerler tarafından kurulması kültürel etkileşimin olduğunu göstermektedir. Herodotos, Kimmerlerin İskitlerden kaçarlarken Asya'dan geçtiklerini belirtmektedir. Kimmerler İskitlerden kaçarlarken İskitler de Kimmerleri kovalamışlardır. İskitler, yollarını şaşırdıkları için Media'yı istila etmemişlerdir (Herodotos, IV: 12).

2. İktisadi Sebepler

Kimmerler'i yurtlarından eden İskit baskısının nedenleri bu çağlarda cereyan eden ve doğu – batı yönünde gelişim gösteren büyük depresyonların sonucuna bağlanmaktadır. Bu devrede, bugünkü Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen kuraklık Orta Asya'nın ve Güney Rusya'nın bozkır bölgelerinde kayda değer bir nüfus baskısını oluşturmuştur. Otlak sahaların kuraklık geçirmesi, doğu bozkırlarında yaşayan Hun kabilelerinin, Çin'in kuzey – batı sınırlarına doğru kaymalarına neden olmuştur. Ancak, bunlar İmparator Suan (M. Ö. 827-781) tarafından yenilgiye uğratılarak geriye püskürtülmüşlerdir. Bunun sonucunda da bu kabileler batıya yönelmiştir. İskitler'i batıya iten neden, bu hareketlerle direkt olarak bağlantılı olmalıdır (Tarhan, 1979: 365).

B. KİMMER GÖÇLERİNİN SAFHALARI

1. ***Tarih Sahnesine çıkmalarıyla başlar –muhtemelen M. Ö. 1800-1700 den itibaren – M. Ö. XIII. Yüzyıla kadar devam eden dönem:*** Bu devrede doğudan, Orta Asya yöresinden gelerek

Kafkasların kuzeyindeki bozkırlardan, Donetz havzasına kadar uzanan geniş sahada yaşamışlardır. Bu göç hareketleri Andronovo kültürünün genişlemesi ile bağıntılıdır. Andronovo kültürünün batı yönde yayılımı, bu kültürün batısında yer alan Kimmer kültürlerini etkilemiş, bunların hareketleri de İndo – Avrupalıların yerlerinden oynamalarına neden olmuştur (Tarhan, 1979: 360-361).

2. ***M. Ö. XIII. Yüzyıldan M. Ö. VIII. Yüzyıla kadar devam eden dönem:*** Kimmerler, bu süre içinde çeşitli kollar halinde, Kafkasya, Kırım ve Dinyeper havzasındaki sahalara yayılmışlardır. Bu yayılma, Orta Asya yöresinde görülen ve daha sonra bütün Karadeniz çevresini etkileyen Kavimler Kaynaşması ile bağıntılıdır: M. Ö. XIV. ve M. Ö. XIII. yüzyıllarda başlayan ve İran'ı etkileyen göç dalgaları bu depresyonun bir sonucu olmalıdır. Aynı göç hareketinin dalgalanması safhalar halinde devam edecektir (Tarhan, 1979: 362).

3. ***M. Ö. VIII. Yüzyıl ile M. Ö. 500 civarındaki devre:*** 900 ile 750 arasında Kimmer kültürünün son safhası görülmektedir. Bu çağın buluntuları arasında meşhur altın tacı ile Galiçya'daki Mihalkova hazinesi, Kafkas etkileri taşıyan Kiev'in güneyindeki Podgortsa hazinesi, Odessa'nın doğusunda Koblevo'da bronz delikli baltalar ve güney Rusya'da çok bol bulunan namlusu çift tırtıllı mızraklar sayılabilir (Grousset, 1999: 23). M. Ö. 750 ile 700 yılları arasında İskitler Turgay bölgesinden ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya gelmişler ve oradaki Kimmerleri kovmuşlardır (Grousset, 1999: 26). Bu devirdeki göçler Kimmer Göçleri/Önasya Dünyasında Kimmerler ve İskitler devrini kapsar. Kimmerler bu devrede, doğudan gelen İskit istilası ve baskısı neticesinde güneye ve batıya doğru çekilerek, muhtelif memleketlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Tarhan, 1979: 365). M. Ö. VIII. yüzyıl sonlarında İskit baskısı sonucu Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, günümüzdeki

> Gürcistan düzlüklerine ulaştığında bölgenin siyasi vaziyetini baştan sona değiştirmiş ve Karadeniz sahillerine hâkim bulunan Kolhis krallığının yıkılmasına sebep olmuştur. Ülkenin iç kesimlerinde ise, Kimmer ve akabindeki İskit akınlarına karşı duramayan ahali, dağlık bölgeye çekilmek zorunda kalmış, Gori yakınındaki dağlık bölgede ilk şehirlerini kurmuşlardır (Tellioğlu, 2005: 239).

C. KİMMER GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI

Kimmerler artan İskit göçleri karşısında dayanamayarak M. Ö. VIII. yüzyılın son on yılı içerisinde göç etmeye başlamışlardır. Bu göçün merkezini Karadeniz'in kuzeyinde bulunan bozkırlar oluşturmuştur (Durmuş, 2007a: 31; Çay-Durmuş, 2002: 496). Kimmerler oradan hareketle Kafkas yolunu seçerek, Kafkas geçitlerini aşmışlar ve Urartu topraklarına yayılarak Anadolu'yu istila etmeye başlamışlardır (Çay-Durmuş, 2002: 496; Durmuş, 2007a: 31). Kimmerlerin göçleri güney batıya, Anadolu içlerine ve batıya, Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine ve Trakya'ya doğru gerçekleşmiştir (Demir, 2008: 6). Herodotos, İskit baskısından kaçan Kimmerlerin Asya'dan geçtiklerini, Khersonessos'ta, İçinde bugün Sinop'lu Yunan kolonlarının oturdukları kentler kurduklarını, peşlerinden gelen İskitlerin Media'yı istila etmediklerini, Kimmerlerin kaçarlarken kıyı boyunu bırakmadıklarını ve İskitlerin Kimmerleri içeriye saparak Media'ya girdikleri güne kadar Kafkasları sağlarına alarak izlediklerini belirtmiştir (Herodotos, IV: 12). Herodotos'un verdiği bilgiye göre İskitlerin Kimmerleri takip ederken izledikleri yol, Kafkasları sağlarına almaları ifadelerinden anlaşıldığı gibi Hazar Denizi'nin batı kıyılarından olmalıdır, bu yolla Media bölgesine ulaşmışlardır. Kimmerler ise büyük olasılıkla Kafkasların batısından, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını kullanarak Anadolu içlerine girmiş olmalıdırlar. Kimmer ve İskitlerin Anadolu'ya yaptıkları göçlerinin geliş tarihi ve yönleri tartışma konusudur. Kimmerlerin Anadolu'ya geliş yönü konusunda araştırmacılar iki gruba bölünmüş; Birinci grup Kimmerlerin Urartu'nun Kuzeyinden, Kafkasya'nın Kuzey Ermenistan ve Güney Gürcistan bölgesinden geldiklerini; İkinci grup

ise Urartu'nun güneyinden Urmia gölü civarındaki Mana'dan girdiklerini kabul ederler (Demir, 2008: 6-7).

Kimmerler Kızılırmak, Sakarya bölgelerinde yayılarak kuzeydoğu Anadolu'yu işgal etmişlerdir. Kimmerleri takip eden İskitler MÖ.6.yy' da Doğu Anadolu ve oradan diğer bölgelere yayılmışlardır (Yılmaz, http://www.karalahana.com/23 Şubat 2010; Çeçen, t. y. : 9), Kimmerler, Doğu Anadolu'daki merkezi bugünkü Van olan Urartu devletini tehlikeli bir şekilde yıpratırlar (M. Ö. 714) (Tarhan, 1970: 25; Tarhan, 1979: 355; Tarhan, 1984: 110). Anadolu'nun doğusundaki Urartu, M. Ö. VIII. yüzyılın ortalarında bir taraftan Kuzey Suriye ve Fırat'a kadar, diğer taraftan Kafkaslar'a kadar uzanan büyük bir devlet olmuştu. Bunlar gerek Sargon ve haleflerinin, gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen Kimmer tehlikesi yüzünden Asur nüfuz bölgesinden çekilmişlerdir (Çay-Durmuş, 2002: 497). Urartu-Kimmer mücadelesi sonucunda istilacıların yolu Anadolu'nun içlerine doğru çevrilmiştir (Durmuş, 2007a: 31). Ana kitleler, Asur devletini tehdit ettikten sonra, batı yönde Anadolu içlerine doğru ilerleyerek Frigya, Lidya ve Batı Anadolu'daki Grek şehirlerini yağma ve tahrip ederler. Ayrıca bir kol Zagros dağlarını aşıp Medler'le birleşir (Tarhan, 1970: 25; Tarhan, 1979: 355; Tarhan, 1984: 110). Kimmerlerin Anadolu içindeki yayılması sayesinde Urartu devleti çökmekten kurtulmuştur (Durmuş, 2007a: 31).

1. Kimmer Doğu Göç Kolu

Kimmer Doğu Göç Kolu Güney Rusya'dan hareketle Merkezi Kafkasya yöresi Geçitlerini kullanarak Önasya dünyasına yönelmiştir (Tarhan, 1976: 364). Kimmerlerin Doğu Göç Kolu Anadolu'da o derece etkili olmuştur ki, Urartu Kralı I. Rusa bu akınlar ve Asur baskısı sonucu intihar etmiştir (Tarhan, 1976: 100).

2. Kimmer Batı Göç Kolu

Kimmerlerin batı göç kolu Avrupa içlerine kadar yayılır: Orta Avrupa'daki bunlarla ilgili arkeolojik malzeme Trako-Kimmer buluntuları adı altında tanımlanmaktadır. Akabinde İskitlerin Macaristan ovalarını da istila etmeleriyle, takriben M. Ö. 500 yılı dolaylarında politik güç olarak tarih sahnesinden silinirler (Tarhan, 2002b: 528).

3. Kimmer Güney Göç Kolu

Kimmerlerin batı göç kolundan ayrılan bazı boylar, güneye yönelirler ve Romanya-Bulgaristan ovalarına yayılırlar. Ancak İskitlerin Tuna bölgesine sarkmaları Kimmerleri yeniden göçe zorlar: M. Ö. VII. yüzyılın ortalarında aynı baskıya maruz kalan Trak boylarından –Thynler, Bithynler, Trerlerle birlikte boğazları geçerek, Anadolu topraklarına girerler. Bu yeni göç dalgaları güneye İyonya bölgesine yönelmeden önce Çanakkale Boğazı'nın Asya sahillerinde ve hinterlandında dolanırlar. Çanakkale'de Nara Burnu üzerindeki Abydos kenti kuşatılır ve bazı kentler haraca bağlanır, bu arada da Edremit Körfezindeki Antandros ele geçirilir. Bazı antik kaynaklara göre Kimmerler orada uzun süre yaşamışlar ve bu nedenle de bu şehir antik çağda uzun bir süre "Kimmeris" adıyla anılmıştır. Batı Anadolu'ya inmeye başlayan yeni göç dalgası, Lidya'nın bu yörelerde toprak kaybına neden olur. Aynı zamanda da batıdan Lidya üzerinden gelen İyonya'ya yönelen ana Kimmer kuvvetleriyle birleşir (Tarhan, 2002b: 528).

D. KİMMERLERİN YAYILMA SAHALARI

Kimmerler Proto-Türkler olarak tanımladığımız Ural-Altay kökenli bir kavim olup bozkır göçebelerinin batı kolunu oluştururlar. M. Ö. II. binin başlarından M. Ö. VIII. yüzyıllar arasında –merkez Kırım olmak üzere- Karadeniz'in kuzeyinde, Hazar denizi ve Tuna nehri arasında, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardı (Tarhan, 2002b: 520;

Durmuş, 1993: 22). Kimmerler hakkındaki ilk bilgiler ünlü ozan Homeros tarafından verilmiştir. Homeros'un Odysseia adlı destanında Kimmerlerin "oldum olası bol sis ve bulutlarla örtülü bir ülke" olan Kırım Yarımadasında yaşadıkları belirtilmektedir (Memiş, 2007: 189). Kimmerler, akınlarını yalnız Küçük Asya'ya değil, Avrupa'ya ve Mısır'a kadar genişletmişlerdir (Veliyev, 2004: 90). Kimmerlerin tarihte önem kazanmaları, Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkıra hâkim olan ilk göçebe kavim olmasından kaynaklanır (Tellioğlu, 2007a: 17).

1. Kimmerlerin Kuzey Kafkasya'ya Göçleri

Kimmerler eski Kuzey Kafkasya halkları ve kabilelerindendir. Gimriler Azak Denizi'nin Kuzey ve doğusunda yaşıyorlardı (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010).Kimmerlerin "doğudan batıya doğru" Kafkasların kuzeyindeki bozkırlarda Donetz havzasına yayılmaları, özellikle Ukrayna bozkırlarında yaşayan Hint-Avrupa kökenli toplumların hareketlenmelerine neden olur. M. Ö. XIII-VIII. yüzyıllar arasında da Kafkasya ve Dinyeper havzasındaki bölgelere yayılırlar. Kimmer boylarının M. Ö. XIII. yüzyılda batıya doğru yayılmaları Hint-Avrupa kökenli toplumların yeniden hareketlenmelerine neden olur (Tarhan, 2002b: 520). İskitlerin önünden batıya çekilen Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı büyük ölçüde kaplamıştır. M. Ö. VIII. yüzyılda başlayan ve takriben M. Ö. 500 civarına kadar olan devrede İskitlerin istila ve baskısı sonucunda güneye ve batıya doğru çekilerek göç etmek zorunda kalmışlar, Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkırı tamamıyla ele geçirmişlerdir. Kimmerler, bu bölgeyi denetim altına alan ilk göçebe kavim olarak tarihe geçmiştir (Tellioğlu, 2005: 239; Tarhan, 2002b: 520). Göç edemeyen bazı Kimmer boyları ise, İskit egemenliği altında Kırım ve çevresinde yaşamlarını sürdürürler ve zamanla onların içinde eriyerek tarih sahnesinden çekilirler. Antik kaynakların bildirdiğine göre, Taurlar, Toreteler, Dandariler, Psessler, Thateler ve Maotler, İskit egemenliği altındaki, Kırım ve çevresindeki Kimmer boylarını yansıtmaktadırlar (Tarhan, 2002b: 520). Ayrıca bazı yer adları da asırlarca

devam etmiş ve kullanılmıştır (Bosforos Kimmerios / Kimmerikum / Kimmerike vs.). Halen kullanılan Kırım adının da Kimmer adından türediği bir gerçektir (Tarhan, 1979: 365).

2. Kimmerlerin Önasya'ya Göçleri

M.Ö. VIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitler görülmeye başlamıştır. İskitler, Kimmerler'in ülkesine girerek bir kısım Kimmerliyi kendi içlerine kabul etmişlerdir. İskitler bu coğrafyada yaşayan mevcut Kimmerliler ile bütünleşerek kendilerinin yönetici zümre olarak kabul edilmesini sağlamış olabilirler. İskitler bu bölgede Kimmerlerle iyi ilişkiler kurmadıkları onları yurtlarından çıkarmalarından anlaşılmaktadır. İskitler'in Kimmerleri yaşadıkları topraklardan çıkarmaları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda büyük bir yıkım ve değişime neden olmuştur. Bunun sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda çok sayıda yerleşim yeri tahrip edilmiş, bu durum Kimmer-İskit çekişmesinin bir sonucu olarak belirmiştir. Bu durumun tabii sonucu olarak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır bölgelerinden hem karma ekonomiden hayvancılığa geçiş olmuş hem de Kimmerler, Güney bozkırlarının dışına, batıya ve Önasya dünyasına göç etmek zorunda kalmışlardır (Tarhan, 1976: 78; Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009,b).

3. Kimmerlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Göçleri

M. Ö. 750 yıllarında doğudan İskitler tarafından sıkıştırılan Kimmerler, Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girmişler (Memiş, 2007: 189; Haddon, 1927: 24), akabinde ise Orta Anadolu yönünde yayılmışlardır. Kimmerlerin Anadolu'ya girmeye başladıkları tarihte Anadolu'nun siyasi manzarası şöyle idi: Asur devleti, Sargon (721-705) zamanında çok kuvvetlenmiş olup Fırat'ın doğusundaki Güney Anadolu bölgelerinden başka bu hattın batısındaki Kargamış, Zincirli (Sam'al), Maraş (Gurgum), Malatya (Milid), Adana, Tarsus (Que) ve Kayseri mıntıkalarını da ele geçirmişti. Halefi Sanherib (704-682)

çağında Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri kaybedildi. Müteakip kral Asarhaddon (681-669) devrinde ise Asur'un Anadolu'daki kuvveti gittikçe zayıfladı. Bu arada Milid de kaybedilmiştir. Asurbanipal tahta geçtiği zaman seleflerinden bu hudutları devralmış ve bunları Kimmerlere karşı muvaffakiyetle koruyabilmiştir (Tansuğ, 1949: 535-536).

Sargon 720 yılında doğudan gelen Kimmerleri ve İskitleri geri püskürttü ve onlar Küçük Asya içlerine doğru yöneldi (Haddon, 1927: 24). Kimmerlerin Anadolu'ya girişleri hakkında Herodotos bilgi vermektedir. Herodotos Kimmerlerin İskitler tarafından baskıya uğratılarak evlerini bırakıp Anadolu'ya girdiklerini belirtir (Herodotos, I: 6-15; IV: 11-12). Kimmerlerin İskit baskısına dayanamayarak Orta Asya'dan batıya doğru gerçekleştirmiş oldukları göç hareketi bütün halkın mal ve mülklerini yanlarına alarak gerçekleştirdikleri bir harekettir. Kimmer öncülerinin Doğu Anadolu'da gözükmesi hakkındaki ilk kayıt, M. Ö. 715 tarihli bir Asur Yıllığıdır (Tellioğlu, 2005: 240-241).

Karadeniz ve Kafkasların kuzeyinde (M. Ö. 2000 yılından beri) yaşamakta olan Kimmerler, M. Ö. 720'de İskit akınlarına uğramıştır. İskit baskısıyla Kimmerlerin Doğu Kolu M. Ö. 709'dan itibaren büyük kütleler halinde Kafkasya'dan güneye doğru inip Anadolu'ya girmeye başlamışlar, Kur'a, Çoruh, Aras, Yukarı Fırat ve Yukarı Dicle vadilerine yayılıp yerleşmişlerdir (Cantay, 2004: 26; Tellioğlu, 2005: 240-241).

a. Kimmer – Urartu İlişkileri

Kimmerler, Anadolu'ya girince önce Urartu Devleti üzerine yürümüşler ve M.Ö. 714 dolaylarında Urartular'ı mağlup etmişlerdi. Asur kralı II. Sargon da (M.Ö. 722-705) bu barbar kavimlere karşı müdafaa savaşları vermiş, Asur kralı Asarhaddon ise İskit kralı Bartatua ile anlaşarak, Kimmerler'in Orta Anadolu'ya kadar püskürtülmesini sağlamıştı (Memiş, 2007: 189).

Anadolu'nun doğusundaki Urartu Devleti 8. yüzyılın ortalarında bir taraftan Kuzey Suriye ve Fırat'a kadar, diğer taraftan Kafkaslara kadar yayılan büyük bir devlet olmuştu (Tansuğ, 1949: 536). Kimmer ve İskit göçebe kavimleri, Urartular üzerinde etki bırakmışlar ve bölgenin siyasi coğrafyasında etkin rol oynamışlardır. Urartu toprakları, kuzeyden gelerek Kafkas Dağları'nı aşıp Anadolu'ya giren Kimmerler için bir geçiş bölgesi durumundaydı (San, 2000; 2). Kafkaslardaki Demirkapı ve Derbent geçitlerini aşarak (Memiş, 1987: 567) Doğu Anadolu'ya ulaşan Kimmerlerin Anadolu topraklarına girmeleriyle Urartu Devleti ile Kimmerler arasında ilişkiler başlamıştır (Durmuş, 1997b: 274). Kimmer ve İskitler kendi aralarında çekişme olan Urartu ve Asur üzerine akınlar yapmışlar her ikisini de olumsuz etkilemişlerdir.

Urartu Devleti, Asur Devletine karşı savunma kaleleri inşa etmiş, bu savunma organizasyonu bölgede göçebe halkların hareketleri ile büyük yaralar almaya başlamıştır. Göçebe kavimlerin M.Ö. 774 yılında Güney Kafkaslarda görünmesi, ilk önceleri Urartu devletini fazla rahatsız etmemiştir. Büyük olasılıkla küçük gruplar halinde gerçekleşen bu ilk göç dalgası ile gelen gruplar bölgedeki siyasi güçlerle anlaşma yoluna gitmiş olmalıdırlar (Çilingiroğlu, 1994:103). Urartular gerek Sargon ve haleflerinin, gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen Kimmer tehlikesi yüzünden Asur nüfuz bölgesinden çekilmişlerdi. Urartu – Kimmer mücadelesi sonunda istilacıların yolu İç Anadolu'ya döndürülmüş ve Urartu devleti de yıkılmaktan kurtulmuştur (Tansuğ, 1949: 536). Olaylar, Kimmerler'in Urartu engelini aştıklarını, Urartu yerleşim sahasında ve Anadolu'da giderek yayıldıklarını göstermektedir (San, 2000; 2; Durmuş, 1997b: 274). Kimmerlerin yayılmaları karşısında Urartu kralları Kimmer akınlarını önlemek için harekete geçmişlerdir (Durmuş, 1997b: 274).

Kimmer akınları özellikle Anadolu'nun siyasi yapılanmasında büyük değişikliklere neden olmuştur. Göçebe kavimlerin saldırıları Urartu devletine ciddi zarar vermeye başlamıştı. Urartu Devleti kuzeyden artarak gelen

göçlerin baskısı ile daha önce gelen göçebelerin yeni alanlara göç etme istekleri, yol güvenliğinin bozulmaya başlaması, yiyecek ve ticarette kullanılabilecek değerli kaynakların ele geçirilebilmesi için yağmalama faaliyetlerine başlanması gibi nedenlerle göçebe kavimlere karşı önlem almak zorunda kalmıştır (Çilingiroğlu, 1994:103). Kuzeyden gelen Kimmer göç ve akınları ile Asur kralı II. Sargon'un (M. Ö. 721-705) M. Ö. 714'teki ünlü 8. seferin ağır darbeleri karşısında Urartu kralı I. Rusa (yaklaşık olarak M. Ö. 730-714) başkent Tuşpa'da intihar eder (Tarhan, 2002b: 522). II. Sargon'un 714 yılında Urartular'ı ve müttefiklerini hezimete uğratmasından bir süre öncesine kadar kuzeyden Ön Asya'ya sızan Kimmerler sınırları zorlamış ve hatta belli bir bölgeyi işgal etmişlerdi. Bunlar, bir süre sonra bizzat Asuriler'i de rahatsız edeceklerdi (Grakov, 2008: 43). Anadolu'nun doğusundaki Urartu krallığı gerek Sargon ve haleflerinin, gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen Kimmer tehlikesi yüzünden Asur nüfuz bölgesinden çekilmiş, kısa bir süre sonra Kimmerlerin İç Anadolu'ya yönelmesi sonucu yıkılmaktan kurtulmuştur (Tellioğlu, 2007a: 21).

Urartu Devleti'nin başında bulunan kral II. Argişti (M.Ö. 714-685) zamanında devletin bağımsızlığının korunmasında oldukça başarılı olunmuştur. Urartu Devleti'nin üzerine Kimmer kavimlerinin yapmış olduğu akınlar tehlikeli bir durum arz etmiştir (Memiş, 2007: 209). II. Argişti döneminde Kimmer akınları Urartu topraklarında etkili olmaya başlamıştır. Kimmer akınları II. Argişti'yi sınır bölgelerini takviye ederek buralarda savunma gücünü artırmaya sevk etmişti. Alınan önlemler sonucunda Argişti devrinde Kimmer göçü fazla olmamıştır (Tellioğlu, 2005: 241). Urartu kralı II. Argişti kuzeye yönelerek Kimmer akınlarını önlemeye çalışır, ancak M. Ö. 707'de ağır yenilgiye uğrar (Tarhan, 2002b: 523; Çilingiroğlu, 1994:103). Urartu'nun Kimmerler karşısında aldığı bu ikinci yenilgiden sonra, II. Argişti egemenliğini M. Ö. 685 yılına kadar sürdürür ki bunu, ülke topraklarını korumak amacıyla, Kimmerler'in kendi ülkelerinden geçerek batıya doğru ilerlemelerine izin vermesiyle sağladığı kabul edilmektedir (San, 2000; 3). II. Argişti zamanında Kafkaslardan Anadolu içlerine kadar inen Kimmerler

Urartular için büyük tehlike oluşturmuştur. II. Argişti Kimmerler'e karşı harekete geçtiyse de daha çok savunmaya yönelik kaleler inşa ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi Erzincan yakınlarındaki Altıntepe'de yapılmış olan sınır kalesidir (Durmuş, 1997: 274).

Kimmerlerin Urartu yerleşim merkezlerine saldırılarını ve bazı yerleri yakıp yıktıklarını gösteren arkeolojik buluntular elde edilmiştir. Patnos yakınlarındaki Giriktepe ya da Değirmentepe höyüğünde yapılan kazılarda bir Urartu Sarayı bulunmuştur. Sarayın şiddetli bir yangın geçirdiği, bu yangın sonucu tahrip olduğu, kerpiç tuğlaların pişerek sağlamlaştığı ve günümüze kadar sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. Sarayda yangın sırasında yanmış olan insanların cesetleri bulunmuştur. Yangında bu cesetler yanarak kömürleşmiştir. M. Ö. 8. Yüzyıl sonlarına doğru saray ve eklentilerinin düşman saldırıları sonucu yanarak çöktüğü ve içindekilerin kurtulamadığı düşünülmektedir. Bu ani saldırıyı yapan düşmanın kuzeyden Kafkaslar üzerinden gelen Kimmerler olduğu sanılmaktadır. Urartu Kralı II. Argişti'nin kuzeye doğru harekete geçmesi de Giriktepe Sarayı'nın Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir (Durmuş, 1997b: 274).

Urartu kralı II. Rusa (yaklaşık olarak M. Ö. 685-645) akıllıca bir politika izleyerek, dalgalar halinde Urartu topraklarında ilerlemekte ve yayılmakta olan Kimmer boyları ile anlaşır, ezeli düşman Asur'a karşı ittifak yaparak bir kısım Kimmer boylarını Urartu topraklarında iskân ettirir ve bunların yerleşmelerini sağlar. Bu arada Asur sınırlarında Kimmerlerle yapılan bir savaşta ünü kral II. Sargon hayatını kaybetmiştir. Urartu kralı II. Rusa'nın müttefiki olan Kimmerlerin ana göç kolu ise batıya doğru yönelmiş ve Frig devleti egemenliğindeki topraklara doğru ilerlemeye başlamıştır (Tarhan, 2002b: 523; San, 2000: 3). II. Rusa'nın Kimmerlerle anlaşarak onları batıya yönlendirmesi sonucu Urartular Kimmer saldırılarından kurtulmuştur. Bu durumun oluşmasında arkadan gelmekte olan İskitlerin de etkisi vardır (Durmuş, 1997b: 274).

b. Kimmer – Asur İlişkileri

Kuzeyden Ön Asya'ya sızan Kimmerler sınırları zorlamış ve hatta belli bir bölgeyi işgal etmişlerdi. Bunlar, bir süre sonra bizzat Asuriler'i de rahatsız edeceklerdi (Grakov, 2008: 43-44). Kimmerlerin Anadolu'ya girdikleri dönem Asur tarihinde (M. Ö. 722-626) Sargonidler devri olarak anılır. Kimmerlerin Anadolu'ya girmeleri ve çok kısa bir zamanda Asur sınırlarına ulaşmaları Kimmerlere karşı tedbir alınmasını zorunlu hale getirmiştir.

Sargonidler devrine adını veren ve bu dönemin başlarında kral olan II. Sargon idaresinde (M.Ö. 722-705) bütün yakın doğuyu tek bir bayrak altında toplamaya başlayan Asur devleti çok güçlenmiş Fırat'ın doğusunda güneydoğu Anadolu coğrafyasından başka bu hattın batısında Kargamış, Zincirli, Maraş, Malatya, Adana, Tarsus(Que) ve Kayseri bölgelerini de ele geçirmiştir (Durmuş, 1997b: 275; Tellioğlu, 2007a: 21). Asur kaynaklarında ilk kez Kimmerlerin ortaya çıkışı Kral Sargon zamanına rastlamaktadır (Durmuş, 2007a: 31). Asur kralı II. Sargon, 708'de Babil'i ele geçirdiği gibi Kimmer akınlarından ülkesini korumayı başarmıştı. Hatta Frigyalılar ona elçi göndererek Kimmerlere karşı yardım istemişti (Tellioğlu, 2005: 241).

Kral Sanherib (M.Ö. 704-682) zamanında Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri kaybedilmiş (Durmuş, 1997b: 275) olmasına rağmen bu dönemden kalmış vesikalarda Kimmerlerden bahsedilmemektedir (Tansuğ, 1949: 536-537).

Asarhaddon (M. Ö. 681-668) devrinde Kimmerler hakkındaki bilgiler çoğalır. Asarhaddon ilk yıllarında Hubuşna'ya (Konya Ereğlisi) kadar gitmiştir (Tansuğ, 1949: 536-537). M. Ö. 679 yılında Asur kralı Asarhaddon Kimmerlere büyük bir darbe indirmiştir (Memiş, 2007: 190). M. Ö. 677 civarında Kimmer başbuğu Teuşpa yönetimindeki Kimmer akıncıları –Konya Ereğlisi dolaylarındaki- Hubuşna yöresinde yenilgiye uğratılmış ve Kimmerlerin, müttefiki Hilakku devleti mağlup edilmiştir (Tansuğ, 1949: 536-

537; Tarhan, 2002b: 523). Kral Asarhaddon bu zaferini yıllıklarında "Ülkesi uzakta olan Kimmer Teuşpa'yı öldürdüm ve ordusunu yok ettim." ve daha sonra Tanrı Şamaş'a "Planlarım gerçekleşecek mi… Gimirri savaşçıları" diye sormakta. Asarhaddon İskitler'in kumandanı Partatua'yla temasa geçip, anlaşma yapmak suretiyle bu ittifakı parçaladı. Yaptığı anlaşmaya sadık kalan Partatua, İskitler'in bir kısmını yanına alarak, kuzeye çekildi (Grakov, 2008: 43-44).

Asur Devletinde Esarhaddon dönemi, M. Ö. 671'de Mısır'ın ele geçirilmesi ile Asur Devletinin en geniş alana ulaştığı devre tekabül etmesine rağmen M. Ö. 665'te kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi yüzünden bu genişleme sürdürülememiş, Mısır kaderine terk edilirken, Diyarbakır'dan Ereğli'ye kadar uzanan topraklar da Kimmerlerin eline geçmiştir. Durumu lehine çevirmeye çalışan Esarhaddon, İskit Kralı Bartatua'ya kızını vererek onlarla anlaşmış ve İskit akınlarının yönünü Kimmerlerin üzerine çevirmeye muvaffak olmuş, böylece onları batı sınırından uzaklaştırmıştır. Neticede Kimmerler İç Anadolu'ya yönelmiş, Frigya'yı ele geçirdikten sonra 645'te Lidya'yı yağmalamıştır (Tellioğlu, 2005: 241).

Asurbanipal tahta geçer geçmez Kimmerlere karşı ilk savunma tedbirleri alınmıştır. İçinde Asur devletinin de dâhil olduğu Tabal – Hilakku - Ludya'dan oluşan Anadolu mukavemet cephesi oluşturulmuştur (Durmuş, 1997b: 275; Tansuğ, 1949: 538). Kimmerlere karşı Anadolu'da birden fazla devletin bir araya gelerek birlikte mukavemet etmeleri bu dönemde Kimmerlerin gücünü göstermektedir. Asur kralı Asurbanipal zamanında Kimmerler kralları Tugdamme'nin önderliğinde büyük kalabalık halinde Asur sınırına ulaşmış ve orada karargâhlarını kurmuşlardır (Durmuş, 1997b: 275). Tugdamme, taarruzdan evvel Asur – Tabal – Ludya cephesini ortadan yarıp, Asur ve Ludya arasına girmişti. Kimmer taarruzunun geliş istikameti ve onların o zamanki sıklet merkezlerini tayin etmeye yardım edecek bir vesikadan Kimmer sürülerinin Asur'a bağlı olan Şupria eyaletini tehdit etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Kimmer akınlarının Asur'un

kuzey-batı hudutlarından, Dicle ile Fırat arasında beklenmekte olduğunu anlatır. Esasen müstevlinin Milid – Tabal Kralı ile ittifak etmiş bulunması da onun Malatya'ya kadar civar bir mıntıkada bulunduğunu teyit etmektedir (Tansuğ, 1949: 538). Fakat Kimmer kralı Tugdamme Asur sınırına saldırdığı sırada müthiş bir hastalıktan ölmüştür. Kimmer baskısı daha fazla devam etmemiş ve onlar geri çekilmişlerdir (Durmuş, 1997b: 275). Tugdamme'nin ölümü ve Kimmer tehlikesinin bertaraf edilmesi 626 yılında gerçekleşmiş ve bu Asurbanipal'in son hükümet senesi olarak kabul edilmiştir (Tansuğ, 1949: 542). Asurbanipal zamanındaki bu ilk Kimmer-Asur karşılaşmasının tarihini ilk Kimmer saldırısını Asurbanipal'in ilk yıllarına tarihlemek doğru olur. Bu Kimmer baskısı Tabal'den başka Ludya üzerinde de hissedilmiş olup, ilk Ludya – Kimmer karşılaşması da aynı tarihlerde olmuştur (Tansuğ, 1949: 540). Asurbanipal zamanında Kimmerlerle Asurlular arasında bir antlaşma yapılmıştır. Fakat bu antlaşmadan sonra da Asurlularla Kimmerler mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Durmuş, 1997b: 275; Tansuğ, 1949: 541).

Kimmerler Asurlular üzerine ikinci kez saldırmışlardır. Ancak Kimmerlerin kendi aralarındaki mücadeleler de onların gücünü azaltmıştır. Asur sınır bölgelerinde sebebi henüz bilinmeyen büyük bir bozgundan sonra Kimmer gücü birden bire son bulmuştur (Durmuş, 1997b: 277).

4. Kimmerlerin İç ve Batı Anadolu'ya Göçleri

Kimmerlerin Anadolu'ya yönelmesinin sebebi, İskitlerin yurtlarını ele geçirmesidir. İlk defa M. Ö. 709 yılında Anadolu'ya gelen Kimmerler, Kapadokya'ya yerleşerek ülkeye büyük zarar vermiştir. Bu da Kimmerlerin İç Anadolu'nun siyasi tablosunu baştan aşağı değiştirdiğini göstermektedir (Tellioğlu, 2007a: 21).

a. Kimmer – Frig İlişkileri

M.Ö. IX. yüzyılda Gordion'da güçlü bir kale kuran Frigler, M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına doğru etki alanlarını, İç Anadolu'da iyice geliştirerek, Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir'in tümünü; Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzeyine, Kütahya ilinin batısına ve Tokat iline kadar genişletmeyi başarmışlardır (Sevin, 2001:193). Friglerin sınırları Sakarya boylarından Kızıırmak'a, Karadeniz kıyılarına kadar uzanır. Friglerin sınırlarını Karadeniz bölgesinde genişlettikleri bu dönemde Doğu Karadeniz'de Kimmerler bulunmaktaydı (Yılmaz, http://www.karalahana.com/23 Şubat 2010).

M. Ö. 677 civarında Kimmer akıncıları Asur Kralı Asarhaddon önderliğindeki kuvvetlere karşı Hubuşna yöresinde yenilgiye uğratılmıştır. Doğu Göç Kolu'na mensup boylar, M. Ö. VII. yüzyılın başlarında Frigya egemenliğindeki topraklara yayılarak istila etmişlerdir (Tarhan, 2002b: 523). Frigler, M.Ö. VI. yüzyılda Kafkaslar üzerinden Doğu Karadeniz yoluyla Kimmerlerin saldırılarına uğramışlar ve bu saldırılar sonucunda güç kaybetmişlerdir. Kimmerlerin bu saldırıları Friglerin egemen oldukları toprakların istila edilmesine neden olmuştur. Kimmerlerin Frigler üzerine yaptıkları akınları neticesinde Frig başkenti Gordion ele geçirilmiştir. M. Ö. 696/695 civarında Orta Kızılırmak bölgesinin batısındaki Frigya topraklarına saldıran Kimmerler (Tellioğlu, 2007a: 22) Orta Anadolu'da ilk defa Frigler'le karşılaşmışlar ve yapılan savaşta Frig kralı Midas, Kimmerler'e yenilmiştir (Memiş, 2007: 190). Gordion tahrip edilerek yağmalanmış ve efsanevi kral Midas "boğa kanı içerek intihar etmiştir" (Tarhan, 2002b: 523). M. Ö. 676 yılında Frig başkenti Gordion'un ele geçirilmesi ve istila halinde vuku bulan Kimmer Göçü Frig devletinin ortadan kaldırılışında etkili olmuştur (Durmuş, 1997b: 277; Tellioğlu, 2007a: 22). Kimmerler, Frig devletine son verdikten sonra batıya doğru yürüyüşlerine devam etmişlerdir (Memiş, 2007: 190). Bir kısım Kimmer boyları Batı Karadeniz bölgesine yayılırken, Frig devletini yıkan ana göç kolu, Kapadokya bölgesine yerleşerek burada bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren Kimmer Anadolu Bozkır Devletini teşkil

etmişlerdir. Bu organize güç yaklaşık bir yüzyıl boyunca Eski Anadolu'nun tarih sahnesinde önemli roller oynamıştır (Tarhan, 2002b: 523-524; Tellioğlu, 2007a: 22). Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz bölgesine yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulundurmuştur. M.Ö. 585'ten itibaren İskit baskısı sebebi yeniden göç eden Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyine çıkarak bölgeyi terk etmişlerdir (Tellioğlu, 2007: 655). Orta Anadolu'ya doğru yayılmaya başlayan Kimmerler; Anadolu'da Kummuh, Meliddu, Tabal doğuda Supria (Diyarbakır) ve Batıda Hubuşna (Konya Ereğlisi)'ya kadar yayılmışlar, M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Kızılırmak'a kadar ulaşmışlardır (Durmuş, 1997b: 277).

Kimmerlerin Urartu devletine çarparak İç Anadolu'ya yönelmelerinde ve Frig siyasi hayatının sona ermesinde Kimmer dalgalarına tahammül edilememesinin etkisi vardır (Tansuğ, 1949: 536).

Kimmer-Frig mücadelesiyle ilgili yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Frig-Kimmer ilişkileri hakkında bilgi veren kaynakların olmaması arkeolojik verilere dayalı bilgileri kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Gordion kazılarında saptanan tahrip tabakası, kuşkulu da olsa, Kimmer yıkımıyla ilişkili görülür. Bu eylemde saldırının izleri özellikle Büyük Megaron ve Teras Kompleksi yapıları yanı sıra, savunma birimlerinde de gözlemlenmiştir. Ayrıca, megaronlarda ve yönetimsel yapılardaki yangın izleri de bu amansız saldırının diğer bir kanıtı olarak görülür (San, 2000: 3). Gordion kazılarından kentin tahrip edildiğini gösteren kanıtlar elde edilmiştir. Friglerin başkenti olan Gordion'da yaşayan halk evlerindeki eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terk etmek zorunda kalmışlardır (Durmuş, 1997b: 278; Sevin, 1982: 256). Gordion'da Kimmerlerin kalıcı olduklarına ilişkin kanıtların olmayışı, bu yağmacı göçebelerin kenti salt yağmalayarak geçip gittikleri yönünde bir görüşün ileri sürülmesine neden olmuştur (San, 2000; 4).

b. Kimmer – Lidya İlişkileri

Doğu Anadolu'da Urartu, Orta Anadolu'da Frig devletleri son zamanlarını yaşarlarken, Batı Anadolu'da merkezi Sardes kenti olmak üzere yeni bir devlet ortaya çıkmıştı. Bu devlet Lidya idi. Kimmerler, Lidya devleti ile mücadele etmişlerdi (Memiş, 2007: 214). Lidya Devleti'nin sınırları güneyde Kayra, doğuda Frigya, batıda Ege denizi sahilindeki İyonya ve Eolya, kuzeyde ise Temnos dağıyla çevrilmiş olan Batı Anadolu bölgesidir (Tellioğlu, 2007a: 22).

Kimmerler M. Ö. 676 yılında Frig hâkimiyetine son verdikten sonra hareket yönlerini batıya doğru çevirmişlerdir. Kimmerler batıya yönelerek Lidya sınırlarına dayanmışlardır. Kimmerlerin Lidya sınırlarına dayanmaları batı komşuları olan Lidya'nın huzursuz olmasına neden olmuştur. Sardes, ilk olarak Kimmerler, ondan sonra Trer'ler ve Lykia'lılar tarafından ve son olarak da Kiros ve Kroissos zamanında zapt edilmiştir (Strabon, XIII: 4). Kimmerlerin Lidya üzerine yöneldiklerini Grek ve Asur kaynakları bildirmektedir. Bu kaynaklardan Kimmerlerin Lidya'nın başkenti Sardes'e farklı dönemlerde saldırılar düzenledikleri anlaşılmaktadır. Antik yazar Strabon'un verdiği bilgiler doğrultusunda Kimmerlerin açıkça Sardes'i ele geçirdiklerine ve daha eski bir Kimmer istilasına işaret edildiği görülmektedir (Strabon, XIV: 1). M. Ö. 660'dan itibaren batıdaki Lidya üzerine Kimmer boyları akınlar yapmaya başlamışlarsa da başarılı olamamışlardır (Tellioğlu, 2007a: 22).

Lidyalılar, Kimmerlerin kendi bölgelerine ulaştıklarını görünce telaşlanmışlardır. Hatta onlar Asurlulardan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Asurbanipal zamanından kalma belgelerden Lidya kralı Giges'in Ninive'ye yardım istemek için elçiler gönderdiğinden bahsedilmektedir (Durmuş, 1997b: 278; San, 2000: 4). Lidya kralı Gyges (Asur kaynaklarında Gugu) Kimmer tehlikesine karşı Asur devletiyle yakınlaşma politikası güder ve Asur kralı Asurbanipal'den yardım ister: Asur kralı aynen şunları

söylemektedir: “Gugu ayaklarıma kapandı”. M. Ö. 660-657 dolaylarında ilk Kimmer akınlarına karşı koyabilen Lidya kralı Kimmerler’i Lydia’da mağlup ederek, iki Kimmer komutanını da zincire vurulmuş bir vaziyette Asurbanipal’e göndermiş ve Asurbanipal’e olan şükran borcunu ödemiştir (Tarhan, 2002b: 526; Grakov, 2008: 44).

Bu diplomatik temaslar sürerken M.Ö.657’de Kimmerler Lidya’ya saldırmışlardır. Sardes’ten uzak bir ovada yapılan savaşı Giges’in ordusu kazanmıştır (Durmuş, 1997b: 278 **).** Başkent Sardes dışında gerçekleşen bu ilk Lidya Kimmer karşılaşması için M. Ö. 667-644 ve M. Ö. 657 olmak üzere iki farklı tarih önerilmektedir. Bu Lidya başarısında Asur katkısının olup olmadığı bilinmezliğini korumaktadır (San, 2000: 4).

Kimmerler yaptıkları savaşı kaybetmelerine rağmen amaçlarından vazgeçmemişlerdir. Kimmerlerin amaçlarından vazgeçmediklerini gösteren Asur kayıtları vardır. M.Ö.646/45 yıllarına doğru Kimmerler, büyük kitleler halinde ve çok ani bir biçimde Lidya’ya ikinci bir saldırı düzenlediler (Durmuş, 1997b: 278). Kimmerler düzenledikleri saldırıda başarılı oldular. Onların başarıları Lidya kralı Gyges’in ölümüne neden oldu. Gyges’in ölüm tarihi ile ilgili muhtelif rakamlar tespit edilmiştir. Onun ölüm tarihi olarak Grek kaynaklarının verdiği bilgiler doğrultusunda 652; Mısır kronolojisine göre ise 654 olarak kabul etmek gerekmektedir (Tansuğ, 1949: 548). Asur kralı Asurbanipal’in annallerinde ise Giges’in Kimmerler tarafından öldürülüp, cesedinin yerlerde sürüklendiği ve ülkesinin yakılıp yıkıldığı bildirilmektedir (Memiş, 2007: 215). Lidya kralı Giges’in ölümüyle sonuçlanan savaştan sonra Kimmerler, Lidya’nın başkenti Sardes’e ulaşmışlardır. Sardes’i yakıp yıkan göçebeler burada durmayarak hızla geri dönmüşler, bir kısmı kuzeybatıya yönelerek Edremit yakınlarındaki Antandros kendi çevresine yerleşmişlerdir (Durmuş, 1997b: 278).

Herodotos, Kimmerlerin Lidya üzerine akınları hakkında Lidya kralı Giges’in yerine geçen oğlu Ardys’in geçtiğini, İskitlerin yurtlarından kovdukları

Kimmerler'in Asya'ya geldikleri ve akropol hariç, Sardes kentini aldıklarını ve bu kenti aldıklarında Lidya Devleti'nin başında Ardys'in hüküm sürdüğünü belirtmektedir (Herodotos, I: 15). Lidya'lıların başına Ardys'in geçmesinde Asur'un desteğini kaybeden Lidya'nın Kimmerlerden M.Ö.655-652 yılları arasında ağır bir yenilgi almasının etkisi vardır (Demir, 2008: 106-108).

Kimmerler'in 654 yılı civarında Lydia sınırlarından içeri girerek Sardes'i işgalleri sırasındaki çarpışmalarda Gyges'in ölümü üzerine oğlu Ardys'nin geçmesi Lidya'nın Kimmerlerin elinde bir süre kalmasına neden olmuştur. Kimmerler, Ardys karşısında Kilikya'da ağır bir yenilgi almışlardır (Grakov, 2008: 44).

Ardys, Kimmer yıkımının yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla Asur'a yönelir ve Asurbanipal'den yardım ister. Liderleri Dugdamme başkanlığındaki Kimmerler'in, Boğazlar yoluyla kuzeyden gelen Trerler'le birleşerek Lidya krallığı üzerine M. Ö. 654 yılında üçüncü kez saldırmaları akropol hariç Sardes'i aldıkları, daha çok aşağı kentin zarar görerek yağmalandığı kazı verileriyle de desteklenmektedir (San, 2000: 5).

M. Ö. 652'de Lidya ordusunu yok edip kral Giges'i harp meydanında öldürerek ülkeyi baştanbaşa yağma eden Kimmerler, Giges'in oğlu Ardis'in Asur kralı Asurbanipal'a tabi olarak Asur ordusunun yöreye gelmesi üzerine Lidya'dan Kilikya'ya doğru inmişler ve M. Ö. 650'de bu bölgede Asurlularla yaptıkları muharebeyi kaybetmişlerdir (Tellioğlu, 2007a: 22).

Ardys döneminde Lydia Boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçen Trako-Kimmer grupları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak bu dönemde Lydia pek başarılı olamamış ve büyük olasılıkla M.Ö. 645 yılında Sardes Kimmerler tarafından akropolisi hariç yağlanmaktan kurtulamamıştır (Demir, 2008: 106-108).

Herodotos, Lidya Kralı Ardys'in 49 yıl başta kaldığını, onun yerine oğlu Sadyattes'in geçtiğini ve O'nun da 12 yıl başta kaldığını ve O'ndan sonra da Alyattes'in başa geçtiğini bildirmektedir. Yine Herodotos Lidya Kralı Alyattes'in, Kimmer'leri, Asya'dan sürdüğünü ve İzmir'i ele geçirdiğini bildirmektedir (Herodotos, I: 16). Lidya kralı Alyattes M.Ö. VI. yüzyılın başlarında kuzeydeki Bitinya Bölgesi üzerine sefere çıkmıştır. Lidya'nın kuzeyinde Antandros yöresine yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüyerek onları Kızılırmak'ın doğu yakasındaki Kapadokya bölgesine sürmüştür (Durmuş, 1997b: 278). Lidya kralı Alyattes ise M.Ö. 609 dolaylarında Kimmerleri tamamen ortadan kaldırmıştır (Memiş, 2007: 190). Kimmerlerin ortadan kaldırılmasıyla Batı Anadolu'daki Kimmer izleri de silinmiştir.

Kimmerler M.Ö. 657 yıllarından M.Ö. VI. yüzyılın başlarına kadar başta Lidyalılar olmak üzere diğer topluluklar içinde Batı Anadolu'da tehdit unsuru oluşturmuşlardır (Durmuş, 1997b: 279).

Frig Devletini yıkan, Lidya'yı ele geçiren Kimmerler, bu gelişmelerin akabinde İç Anadolu bölgesinde bağımsız bir devlet tesis edecektir. Bu arada bazı Kimmer boyları da kuzeye yönelerek Sinop'tan Trabzon'a kadar uzanan kıyı şeridinde yerleşmiştir (Tellioğlu, 2004: 20). Ancak bu dönem fazla uzun sürmemiş ve M. Ö. 630 civarında Kilikya'da Asurlulara karşı ağır bir yenilgiye uğranılmasından sonra Kimmerler arasında büyük karışıklıklar çıkmıştır. Aynı dönemde İskitlerin de İç Anadolu'ya yönelmesi Kimmerleri yeniden göç etmeye mecbur etmiştir. Bu defa Kafkas dağlarının Karadeniz'e uzanan kıyı şeridini takip etmek sureti ile kuzeye yönelen Kimmerler Kırım ve çevresine göçmüştür. Bununla birlikte bazı Kimmer boylarının Suriye'ye inerek burayı yurt tuttukları, 17. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren şahıs, aile ve yer isimlerinden anlaşılmaktadır. Bu grup muhtemelen Asurlulara karşı uğranılan yenilgiden sonra bölgede kalmıştır (Tellioğlu, 2005: 242).

c. Kimmer – İyon İlişkileri

Herodotos Kimmerlerin Batı Anadolu'da İyon kentleri üzerine yaptıkları saldırıların yakıp yıkma ve yağmalama şeklinde olduğunu, kentleri boyunduruk altına alamadığını ve bir çapulcu akınından öteye geçemediğini bildirmektedir (Herodotos, I: 6). Kimmerlerin İyon kentlerini yağmaladıklarının en belirgin izleri M. Ö. 644/43 dolaylarında Efes'e gerçekleştirilen saldırılarda ve Magnesia ile Klazomenai'de yaptıkları tahribatlarda saptanabilmiştir (San, 2000: 5).

M. Ö. 644/643 dolaylarında ünlü Ephesos/Efes şehri kuşatılır, güçlü surların gerisine çekilen halk, şehri savunur. Magnesia hücuma uğramış, ele geçirilerek yağmalanmıştır. Priene ve Didyma gibi diğer ünlü merkezler de bu yağmalamadan paylarını almışlardır. British Museum'daki Klazomenai lahdinde, Kimmerlerle İyonyalıların mücadeleleri çok canlı bir şekilde resmedilmiştir. Kalinos gibi ünlü şairler coşkulu mısralarla İyonya halkını, Kimmerlere karşı mücadeleye çağırmışlardır. Kimmerler bu bölgede büyük ganimetler elde ettikten sonra geri dönmüşlerdir (Tarhan, 2002b: 529).

5. Kimmerlerin Doğu Karadeniz Bölgesine Göçleri

Karadeniz havzası, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok milletin hâkimiyet kurmak istediği bir saha olmuştur. Tarihi kayıtlar Türkistan'dan Doğu Karadeniz bölgesine göç eden toplulukları bu mıntıkanın ilk ahalisi olarak göstermektedir (Tellioğlu, 2007a: 15).

Samsun'dan Batum'a, oradan Artvin-Bayburt'u içine alacak şekilde Köse yaylası üzerinden Canik dağları boyunca Samsun'a ulaşan alan, Doğu Karadeniz bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu saha, coğrafi bakımdan günümüzde Orta Karadeniz bölgesinin bir kısmını, yani Ordu'nun

doğusundaki Melet çayının batısından Kızılırmak'a kadar uzanan kesimi de içine almaktadır (Tellioğlu, 2007a: 1).

Kimmerlerin Karadeniz bölgesine yayılmaları, Frigya devletini yıktıktan sonra Lidya sınırına dayanan bazı Kimmer boylarının Orta Anadolu'dan kuzeye- Amasya yöresindeki Paflagonya üzerinden Karadeniz sahillerine ulaşması ile olmuştur (Tellioğlu, 2007a: 23-24; Tarhan, 2002b: 524). M.Ö. IX. yüzyılda İskitlerin baskısıyla yerlerinden oynayan Kimmer boyları bu göç sonucunda, M. Ö. 695'ten itibaren batıda Herakleia Pontika'dan (Karadeniz Ereğlisi) Sinop dâhil, doğuda Trabzon'a kadar olan kıyı kesimine yayılmışlar (Özsait, http://www.karalahana.com/23 Şubat 2010; Tellioğlu, 2007a: 23-24; San, 2000; 3; Durmuş, 1997b: 278), ancak İskit baskısı karşısında duramayarak Kırım ve çevresine çekilmek zorunda kalmışlardır (Tellioğlu, 2005: 1-3).

Doğu Karadeniz bölgesi milattan önceki dönemlerden itibaren Türkler tarafından bilinen ve yurt tutulan bir yöredir. Orta Asyalı toplulukların M. Ö. VIII. Yüzyılda bu sahaya göç etmesiyle, Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk varlığı ortaya çıkmış oldu. İskitlerin sıkıştırması ile bugünkü Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya gelen Kimmerler, M. Ö. 695 civarında Frig devletini yıkarak bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuşlardı. Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz bölgesine yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulundurmuştur. M. Ö. 585'ten itibaren İskit baskısı sebebiyle yeniden göç eden Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyine çıkarak bölgeyi terk etmişlerdir (Tellioğlu, 2007: 655).

Doğu Karadeniz bölgesindeki Kızılırmak, Yeşilırmak, Çoruh ve Kelkit nehirleri Türklerin hem bölgeye hem de Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya yayılırken geçtikleri yol güzergâhını tayin etmektedir. Türkler Doğu

Anadolu'dan Orta Anadolu'ya gelirken kuzeyden güneye doğru takip ettikleri güzergâh içerisinde Çoruh nehrinin kaynağından itibaren Karadeniz sahilinde Giresun'a kadar uzanan dil ile Çoruh ve Kelkit vadileri önemli olmuştur. İkinci yol bütün Yeşilırmak havzasını kapladıktan sonra aşağı Kızılırmak bölgesine ve Batı Anadolu içlerine kadar uzanmıştır (Tellioğlu, 2007a: 3).

Kimmerlerin Karadeniz Bölgesindeki varlığını gösteren arkeolojik ve filolojik kanıtlar mevcuttur. Ünye'de bulunan bir gümüş kap M.Ö. VI. yüzyılın sonuna tarihlendirilmekte ve Kimmer sanatının son eserlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Strabon'daki (VII, 4, 3) bir kayda göre "... Trapezos Dağı ve aynı isimde şehir yer alır. Aynı dağlık bölgede Kimmerius Dağı vardır...". Kimmerius Dağı şimdiki Ağarmış Dağı olarak belirlenmiştir (Tarhan 1979: 367; Özsait, http://www.karalahana.com/23_Şubat_2010). Bayburt-Trabzon arasındaki Kemer Dağı, Rize'nin doğusundaki Kemer köyü, kayalığı ve burnu, Kimmerlerden bölgede kaldığı düşünülen yer isimleridir (Tellioğlu, 2007a: 24).

a. Kimmerlerin Sinop'a Göçleri

Kimmerlerin Sinop'taki egemenliklerinin başlangıç tarihleri net olarak belirlenememiştir. Strabon Kimmerlerin önce Paphlagonia'yı ondan sonra da Frigya'yı istila ettiklerini belirtmektedir (Strabon, I.3.21). Bu bilgiye göre Kimmerlerin M. Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde Sinop'a ulaşmış olabileceği düşünülmelidir.

Kimmer Doğu göç kolu Anadolu'da etkin bir rol oynamış, Urartu kralları Kimmerlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kimmer ana göç grubu Urartu topraklarından geçerek Batı ve Güneybatı Anadolu'ya yönelmiştir (Koçak, 1993: 34-35). Batı Göç kolunu takip eden Kimmerler doğudan Kafkaslar üzerinden hareketle Kapadokya Bölgesine ve oradan da Sinop'a çıkan Kimmerlerdir (Koçak, 1993: 35). Antik kaynaklara göre, Miletos'un Karadeniz

sahillerindeki güçlü bir kolonisi olan Sinop tahrip edilir, “Oikist/Kurucu” Abdondas öldürülür ve Yunanlı kolonistler geçici bir süre için yarımadadan sürülürler ve bazı Kimmer boyları bu yörede yerleşir. Böylece Kimmerlerin bölgedeki hâkimiyetleri kurulmuş olur (Tarhan, 2002b: 524; Koçak, 1993: 35).

b. Kimmerlerin Amasya’ya Göçleri

Kimmerler, Demirçağında Anadolu’da bulunan devletlerin karşısında bir tehdit unsuru oluşturmuş, Karadeniz bölgesindeki yayılmaları ve bu dönemde Amasya ve civarı Kimmerlerin egemenlik alanı içerisinde kalmıştır (http://www.amasya.gov/tr/05 Kasım 2009).

Amasya’da Kimmerler dönemine ait fazla eser bulunmamasına rağmen Kimmerlerin Amasya dolaylarına yaptıkları göçün en önemli kanıtını Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesi İmirler Köyü Yedi Pelitler mevkiinde bir rastlantı sonucunda bulunan alçak kurgan ispatlamakta ve bu kurganda ele geçirilen arkeolojik veriler geleneksel ölü hediyelerini oluşturmaktadır. (Tarhan, 2002b: 524). Defineciler tarafından tahrip edilmiş bir şekilde saptanmış kurganın M. Ö. VIII/ VII. yüzyılda yaşamış Avrasyalı atlı göçebe savaşçılarından bir savaşçıya ait olduğu düşünülmektedir. Tüm buluntuları kurtarılamayan mezardan ele geçen, insan ve at gömüsü, uzun demir kılıç, tunç balta, , bronzdan at gem parçaları ile yedi tane kovanlı İskit tipi ok ucu ve demir namlulu, bronz kovan saplı bir savaş kazması ile bunun tunçtan kabzası şimdi Amasya Müzesi’ndedir. Bu savaş kazmaları M. Ö. VII. yüzyıla tarihlendirilebilir (Karpe, 1995: 233). Bu kazma-baltaların benzerlerinden birisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır. İkinci benzer örnek ise Muş yöresinde bulunmuştur (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a). Yazılı kaynaklara göre önce Kimmerler daha sonra da İskitler kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya’dan gelip geçici olarak Önasya’ya gelmişlerdir (Karpe,

1995: 233;). Bunlara ek olarak, mezardan hayvan figürleriyle süslü altın bir bileziğin de çıkmış olduğu ve bilinmeyen bir kişiye satıldığı söylenmektedir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a). Kimmerlerin Amasya dolaylarına yaptıkları göçün bir diğer kanıtı ise Gümüşhacıköy ilçesinin daha önceki bir adının da "Kımeri" oluşudur (Tarhan, 2002b: 524).

İskitler, genellikle Kimmerler'in yerleşim yerleri üzerine yerleşmişlerdir. Bu nedenle Amasya ve civarındaki Kimmer egemenliği sonrasında İskit egemenliği görülür (http://www.amasya.gov/tr/05 Kasım 2009).

c. Kimmerlerin Samsun ve Çevresine Göçleri

Antik Grek ve Roma/Latin kaynaklarında Sinop'un doğusundaki "Themiskyra" bölgesi, başka bir deyişle de Amisos'un (Samsun) doğusunda uzanan Thermodon/Terme çayı havzası ve dolayları Amazonların yaşadıkları topraklar olarak gösterilir. Bir rastlantı sonucunda eski eser kaçakçılarınca bulunan ve yağmalanan iki alçak kurgan ve içindeki çok zengin ölü hediyeleri, bu insanların bu bölgede gerçekten de yaşadıklarını kanıtlayan arkeolojik bulgulardır. Bozkır göçebe kültürünün ve geleneklerinin ve de çok eski bir Türk töresinin gereği olarak at üzerinde savaşan Kimmer ve İskit kadınları ve kızları, Karadeniz sahillerini iskân eden, Yunanlı kolonistleri bir anlamda dehşet içinde bırakmış ve bunlar -çeşitli yörelerde- birer mitos haline dönüşerek Antik çağ kaynaklarında ve devamında yer almış ve saygı görmüşlerdir. İster eski Anadolu'da ve ister Kafkasya'da ve diğer yörelerde nerede bir Kimmer ve İskit göçü ya da istilası varsa, orada muhakkak bir Amazonlar Efsanesi ve öyküleri çıkar. Bu bir rastlantı değildir (Tarhan, 2002b: 524).

d. Kimmerlerin Trabzon ve Çevresine Göçleri

Kimmerlerin Karadeniz bölgesindeki yayılmalarının en önemli kanıtını doğuda Trapezus'a/Trabzon oluşturmaktadır. Trabzon yakınındaki Ağırmış Dağ'ın antik çağda Kimmerius Dağı adını taşıması Kimmerlerin Trabzon ve çevresindeki yayılmalarının önemli bir kanıtıdır (Tarhan, 2002b: 524).

e. Kimmerlerin Karadeniz Ereğlisi'ne Göçleri

Kimmerler Karadeniz bölgesinin batı kesiminde Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) kadar yayılırlar. Antik kaynaklara göre batıdaki Herakleia Pontika /Karadeniz Ereğlisi, "Mariandynoi" kabilesinin topraklarında kurulmuş olan bir Megara kolonisidir. Balkanlar üzerinden gelen "Mariandynoi" kabilesinin, efsanevi şefi olarak sözü edilen "Heros Kimmerios", bu temaların en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Tarihi gerçek olarak bazı Kimmer boyları bu yörede yaşamışlar ve Grek kolonistlerle savaşmışlardır. Kimmerlerin Karadeniz bölgesinde yayılması bu yöredeki bazı küçük yerleşim gruplarını etkilemiş, bu toplumlar, daha gerilere, dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır (Tarhan, 2002b: 525). Anavatanı Orta Asya olduğu bilinen ve Türk kültür dairesinde bulunduklarına dair kanıtlar olan Kimmerler, M. Ö. 695'ten itibaren Karadeniz Ereğlisi ile kuzeye çıkarak doğuda Trabzon'a kadar olan sahayı ele geçirmiş, ancak İskit baskısı karşısında duramayarak Kırım ve çevresine çekimek zorunda kalmışlardır (Tellioğlu, 2005a: 1).

f. Kimmerlerin Rize ve Çevresine Göçleri

Doğu Karadeniz bölgesinde Kimmer ve İskitlerden önce yerli halklar yaşamıştır. Doğu Karadeniz'de yaşayan eski halklar hakkında Herodotos, Ksenophon gibi antik yazarların eserlerinde bilgiler bulunmaktadır. M.Ö. 2000'lerde Kafkas dağları ile Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler'in

Ülkesi, M.Ö. 720 yıllarında İskitler tarafından işgal edildi. Kimmerler'in Azak denizi ile Kafkaslar arasında yaşayan kolu, İskitlerin baskısı ile M.Ö. 714 yıllarında yurtlarını bırakarak Aras ve Çoruh nehri boylarınca yayıldılar. Kimmerler'in bu ilk göçleri, en eski destanî Gürcistan tarihi olan "Kartlis-Çkhovrebe"da Gürcistan ve komşularını esarete aldıkları ilk seferi diye anılmaktadır. Daha sonraları Kızılırmak ve Adana Bölgesine kadar hâkim olan Kimmerler'den, Trabzon-Bayburt arasındaki Kemer dağı, Rize Çayeli İlçesi çıkışındaki Kemer köyü, Kızılırmak boyundaki Gemerek ile Kars'ın doğusunda yer alan Ümrü gibi coğrafya adları günümüze kadar gelmiştir. Aşağı Tuna ve Karpatlara kadar Doğu Avrupa'ya hâkim olan Sakalar M.Ö. 680 yılında kendilerine itaat etmeyen son Kimmerler'i de yenerek Azerbaycan ve Gürcistan'a yayıldılar (http://www.rize.gov.tr/12 Aralık 2009).

İskit göçleri sırasında, Aşağı Çoruh ve Rize-Batum arasına "Kalaç" adlı bir Türk boyu yerleşmiştir. Bu boyun yerleştiği bölgeye, M.S. 150 yıllarında yazılan PTOLEMEUS'un coğrafyasında Kalarzen, Gürcü kaynaklarda ise Klarc-et (=Klarç yurdu) denmektedir. Yine İskitlerin Horosan kolundan gelen Arşaklar ve Balkarlar Bayburt çevresi Çoruh vadisi boyunca yerleşmişlerdir (http://www.rize.gov.tr/12 Aralık 2009).

g. Kimmerlerin Giresun ve Çevresine Göçleri

Kimmerler, Orta Asya kökenli bir kavim olup M.Ö. 2000'inci yılın başları ile M.Ö. VIII. yüzyıl arasında Karadeniz'in kuzeyinde Hazar denizi kıyıları ile Tuna nehri arasındaki coğrafyada iskân edilmişlerdir. M. Ö. VII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmer akınlarına maruz kalmıştır. Orta Asya'dan gelen İskitler, Kimmerler'in yaşadığı bölgeyi ele geçirince Kimmerler, yerlerinden ayrılarak güneye doğru inmişler, Kafkaslara geçerek Anadolu'ya girmişlerdir. Kimmerlere ait eserlere Şebinkarahisar'da rastlanmaktadır. Şebinkarahisar'ın Bozbayır, Akaya, Güneytepesi ve Dişkaya mevkilerindeki in ve mağaraların Kimmerlere ait

eserler olduğu tahmin edilmektedir (http://www.giresun.bel/tr/05 Kasım 2009).

h. Kimmerlerin Ordu ve Çevresine Göçleri

Ordu ve çevresini içine alan Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan en eski topluluklar olarak Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler ve Tibarenler gibi yerli halklar sayılabilir. M.Ö. 675'ten itibaren yöreye Kimmerler hâkim olmuşlardır (Bayhan, 2009: 55). Bölgeye M. Ö. 656 yılında Miletlilerin hâkim olması bu bölgedeki Kimmer hâkimiyetinin ya sona erdiğini ya da Kimmerlerin bu bölgeden başka bir yere göç etmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Tarihi kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Ordu ve çevresine ilk yerleşen halklar arasında İskitler, Massagetler, Hunlar ve Alanlar da bulunmaktadır.

E. KİMMERLERİN SONU

İki asra yakın bir süre Anadolu'nun muhtelif kesimlerine yayılan ve Kapadokya bölgesinde bir devlet kurmayı başaran Kimmerlerin M.Ö. VII. asrın sonlarına doğru güçlerini yitirdikleri ve M. Ö. 590-585 arasında tarih sahnesinden çekildikleri anlaşılmaktadır. Kimmerlerin yıkılış döneminde başlarında Dugdamme adlı bir kral bulunmaktadır ve bu kral ile birlikte yaptıkları en son ve güçlü akınları M. Ö. 630 dolayında Kilikya üzerine olmuştur. Ancak bu savaş mağlubiyetle sonuçlanmış, Dudgamme hayatını kaybetmiştir (Tellioğlu, 2007a: 25). Ninive metninin devamında Tugdamme'nin feci ölümünden sonra Kimmerler arasında kanlı bir kargaşalık çıktığı belirtilmektedir (Tansuğ, 1949: 543). Dugdamme'nin yerine oğlu Sandaksatru geçmiştir. Sandaksatru devleti toparlamaya çalışmış ise de başarılı olamamıştır (Tellioğlu, 2007a: 25). Asur hududunda Kimmer kudretinin birden bire yok olmasının sebebi büyük bir bozgundan sonradır (Tansuğ, 1949: 544). Bu dönemde Kimmerler, Asur sınırında ve Anadolu'daki etkinliklerini yitirmişler, Lidya kralı Alyattes'in onları yenilgiye

uğratıp Kızılırmak ötesine sürmesiyle birlikte M. Ö. VI. yüzyıl başlarında tarih sahnesinden çekilmişlerdir (Tellioğlu, 2007a: 25; Tarhan, 2002b: 529; San, 2000; 6; Herodotos, I, 16).

III. İSKİTLERİN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI

A. İSKİTLERİN KÖKENİ

İskitlerin menşei meselesi üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve onların İran kökenli, Slav ve Ural-Altay ırkına mensup oldukları belirtilmiştir. Bununla birlikte, ilkçağ toplulukları içerisinde Türklükle bağlantısı olduğu düşünülenler içerisinde en fazla İskitlerin Türk kültür dairesi içinde bulunduğuna dair tarihi kanıtlar mevcuttur (Tellioğu, 2005: 238).

W.M. McGovern, T. Sulimirski ve I.M. Diakonof gibi araştırmacılar İskitler'in İran kökenli yani Hind-Avrupa'lı bir toplum olduklarını ileri sürmektedirler. V.J. Murzin İran kökenli bir dil konuştuğunu iddia ettiği İskitler'in, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda farklı soylar ve ulusları birleştirerek güçlü bir birlik oluşturmuş olduklarını düşünmektedir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009c). İskitlerin İrani oldukları nazariyesini savunanlar İskit ve İran dinini karşılaştırarak bu iki din arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Bu nazariyeyi savunan Albert Herrmann Pamir Sakaları olarak adlandırdığı grubun doğu İran kökenli olduğunu dillerinin gösterdiğini ileri sürmektedir. Kretschmer de İskitlerle İranlılar arasında kültürel yakınlık bulunduğunu belirtmektedir. Junge ise, Sakalarla Perslerin yakın akraba kavim olduklarını ve Hint Avrupailiklerini kabul etmektedir. Von der Oskten de İskitlerin çoğunluğunun Hint Avrupai soydan oluştuğunu belirtiyor. Potratz ve Rostovtzeff de İskitlerin İrani bir kavim olduğu görüşünü ileri sürüyor. Grousset de İskitlerin İran ırkına mensup olduklarını belirtiyor (Durmuş, 1993: 45-53).

Zabelin, Kul-Oba'da bulunan İskit vazolarındaki resimlerden hareketle İskitlerin Slav olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Mannert ve Cuno İskitleri Slavların ataları olarak görmüşlerdir. Grigoriev, İlovaiski gibi Rus bilim adamları onların Slav orijinli olmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. B.G.Niebuhr, İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup oldukları görüşündedir. Niebuhr, İskitlerin Tatar veya Moğol kavimlerinden oldukları fikrini ileri sürmüştür. Dayandığı esas, İskitlerle Tatarların örf ve adetlerindeki benzerliklerdir. Grote de aynı görüştedir. Neumann da aynı görüşü taşımaktadır. Kiepert ise, Orta Asya'dan Güney Rusya'ya gelen İskitlerin gelenek ve göreneklerinin atlı kavimlerin göçebe hayat tarzına uyduğunu belirterek, bunların Moğol ya da Türk-Tatar ırkından olduklarını ileri sürmüştür. Nagy de İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup bir kavim olduğunu belirtmiştir. Mordtmann, Kuun, Minns İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup olduklarını kabul etmektedirler. Franke de İskitlerin Türklüğü fikrindedir. Meyer, Oxus, Jaxartes, Huntiford, Ruben de İskitlerin Türk olduklarına inanmaktadırlar. Von der Osten de İskitlerin içinde Türk topluluklarının varlığını kabul etmektedir. Molla Mehmed El'abeşi, "Türk uruglarından ve dünyanın büyük eski kavimleri zümresinden biri İskit Türkleridir" diyerek İskitlerin bir Türk kavmi olduğunu kabul ediyor (Durmuş, 1993: 45-53). İskitlerin hayat tarzı, kıyafet ve simaları, adat ve ahlakları hakkında Hipokrates tarafından verilen malumat Hunlar ve Göktürkler hakkında yazılanların aynıdır. Akideleri, defin merasimleri ve adatları Altaylılarınkinin aynıdır. Bunlar Türk "derme ev"lerinde, yani keçeden mamul kubbeli çadırlarda (çoğunca bunların tekerleklilerinde) yaşamışlardır. İskitler Türk kavimleri gibi kımız içerler ve sütü kurutarak "kurut" yaparlardı; akideleri şamani idi; yabancılara karşı müdafaası zahmetli ve iç niza'ların başlıca sebebi diye mal-mülk toplamaktan kaçınırlardı. Düşmanlarına karşı mertçe savaşan, dâhilen feragat sahibi, samimi, sade insanlar diye tanıdıkları İskitlerden Homeros ve diğer bazı eski Yunanlılar "kımız içer, emlaksiz İskitler" diye idealize ederek bahsetmişlerdir (Strabon, VII, 3, S.9; Togan, 1970: 34). M.Taner Tarhan Kimmerler'in Proto-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli göçebelerin batı kolunu oluşturduklarını, M. Ö. VIII. ve VII.

yüzyıllardaki Kimmer-İskit sanatının ve eserlerinin birbirinden ayırt etmenin imkânsız olduğunu, İskitler'in de bu yakınlıklar ve kültür beraberliğinden dolayı erken Türk topluluklarından biri olduğunu belirtmiştir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009c). Eskiçağ tarihinde İskitler, "Atlı Kavimler Medeniyeti" olarak çok önemli ve enterasan bir bölümü teşkil ederler. Bu bölüm, Hıristiyanlık öncesi devrenin son bin yılında, Çin'den Tuna'ya kadar uzanan geniş bozkırlarda dolaşmış olan İskit göçebelerini inceler. Sakai'lerle beraber mütalaa edilen İskitler'in menşei Orta Asya'dır (Tarhan, 1969: 145).

İskitlerin kökeni konusu aynı zamanda Sarmatlar'ın kökenini de içine alır. Sarmatlar, M. Ö. V-IV. yüzyıllarda Don üzerinden İskitya'ya gelerek, yavaş yavaş tüm İskit topraklarını işgal etmiş, onların bir kısmını ortadan kaldırmış, bir kısmını bünyesine katmışlardır (Grakov, 2008: 51).

B. İSKİTLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Bozkır kavimlerinin tarih sahnesine çıkışları M.Ö. VIII. yüzyılın başlarında bozkırların doğusunda çeşitli kavimlerin birbirleriyle mücadeleleriyle doğrudan bağlantılıdır. Hunların Çinliler ve Choularla mücadelelerinin otlaklarının küçülmesine neden olduğu bilinmektedir. Bunun sonucunda Hunlar Çin sınırının batısına çekilmişler ve orada bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Böylece bozkırda doğudan batıya doğru göç başlamış ve her topluluk kendi batısındakini daha da batıya sürüklemiştir. İskitler M. Ö. VIII. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine gelmişlerdir. Kimmerlerin İskitlerle mücadeleleri ve her iki kavmin tarih sahnesine çıkışı bu göç hareketinin sonucundadır (Durmuş, 2002a: 637; Çay-Durmuş, 2002: 476). İskitler tarih sahnesinde Tuna boylarından Çin Seddi'ne kadar olan bir alanda, milattan önceki değişik zamanlarda yaşamışlardır (Aksoy, 1998: 38). İskitler; Tevrat'ın Aşkenaz, İranlıların Saka, Asurluların Aşguzay, Yunanlıların İskit olarak farklı isimlerle adlandırdığı bir topluluktur (Tellioğlu, 2007a: 25).

İskitler M. Ö. II. binyılın ortalarında Srubnaja kültürüne dâhil olan bir devlet olarak kabul edilmektedir. Srubnaja kültürü Volga nehri ile Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere kadar yayılmış, buradaki bozkırlarda varlığını devam ettirmiştir. Katakomb Kültürü ise toplumların asimile olmasına veya bulundukları bölgelerden başka bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. İskitler, M. Ö. yaklaşık 800 yılında batıya yayılmaya başlamadan önce, Sibirya'daki Kam (Yenisey) ve Ertiş (İrtiş) nehirlerinin yukarı boylarında -Altayların hemen doğusunda- saptanmıştır. Bu ırkı meydana getiren boylar, M. Ö. 2000 ile 1200 yılları arasında bulundukları yerin adıyla anılan "Afanasiev" ve "Andronovo" kültürlerini yaratmışlardır. Bunların doğu kökenli boylarla karışmasıyla da M. Ö. 1200 ile 700 yılları arasında "Karasuk" kültürü doğmuştur (Tekçe, 1993: 63). M. Ö. 1700 yıllarıyla başlatılan İskitler yine M. Ö. yaklaşık 800 yılında Büyük Altaylar, Tanrı Dağları ve Fergana ile Kaşgar bölgesi arasındaki yurtlarından batıya yayılmadan önce, İskitler de Türk soyundan budun ve boylar da aynı coğrafyada yaşıyorlardı. Orta Asya'dan doğuda Çin'e, güneyde yukarı Hindistan'a ve batıda Hazar'ın kuzeyinden Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a, güneyinden de Anadolu'ya göç eden Türklerin tarih boyunca çeşitli budun ve boylarla karıştıkları bir gerçektir (Tekçe, 1993: 65).

İskitler, tarihte Kavimler Göçü olarak bilinen göç hareketi ile birlikte kavimlerin doğudan batıya doğru birbirlerini sıkıştırmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu göç hareketi ile İskitler M. Ö. VIII. Yüzyılda Kimmerler'in ülkesine gelmişlerdir (Kretschrner, 1921: 923; Durmuş, 1993: 23; Çay-Durmuş, 2002: 495). M. Ö. 8-7. asırda Orta Asya'da ortaya çıkan devleti kuran millet Saka veyahut İskit ismiyle anılmıştır (Togan, 1986: 22). İskitlerin tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 800 yıllarında Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık sonucundadır. Bozkır kavimlerinin doğudan batıya birbirini sürüklemesi sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar da bu hareketli kavimlerin etki alanı içerisinde kalmıştır. İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Kimmer hâkimiyetine son vererek, bu kültür coğrafyasına egemen olmuşlardır (Durmuş, 2008: 201). İskitler bozkır imparatorluğunu

konar-göçer hayata elverişli bozkır coğrafyası üzerinde kurmuşlardır (Durmuş, 2008: 203).

İskitler, M.Ö. VII yüzyılda Avrupa ile Asya'nın batı kesiminde, Tuna ile Volga ırmakları arasındaki bölgede yaşamış bir Orta Asya kavmidir. Herodotos kendi adıyla anılan tarih kitabında İskitlerin Asya'dan geldiklerini ve Massagetlerin baskısı ile batıya göç etmeye zorlandıklarını bildirmektedir.

Yunan müellifleri Sakaları, daha başka birçok kavimleri ihtiva eden "Skit" camiasının en kudretli zümresi biliyorlar; bununla beraber Saka ismi ile Orta Asya'da hâkim milleti ve onların Önasya'ya, şimdiki Azerbaycan'a geçen kısmını tesmiye ediyorlar, Doğu Avrupa'dakilerini ise sadece "Skit" ismiyle anıyorlar. Sakalar Doğu Avrupa'ya gelirken Kuzey Kafkasya'da oturan Kimmerleri Kafkasya'nın güneyine ve Küçük Asya'ya doğru kovalıyorlar (Togan, 1970: 34).

C. İSKİT YURDU

İskitlerin ilk yerleşim yerinin neresi olduğu üzerinde tarihçiler ve arkeologlar tarafından araştırmalar yapılmış ve yapılan araştırmalar neticesinde İskitlerin Türkistan kökenli oldukları kabul görmüştür.

İskitlerin tarih sahnesine çıktıkları ilk yerleşim yeri olarak, Batı Sibirya-Altay bölgesi, Kuzey ve Orta Kazakistan, Aral gölü çevresi ile Aral ve Hazar arasındaki bozkır gösterilmektedir (Aksoy, 1998: 38). İskitlerin ilk dönem tarihleri ile ilgili kayıtlar, bu topluluğun Moğolistan ve Türkistan'da yaşadığını göstermektedir (Tellioğlu, 2007a: 26). İskitlerin ilk boyları M.Ö. VIII. yüzyılda bu bölgeden batıya göç etmişlerdir. Bu göç edenlerden bir grubun Aral gölü dolayında, Seyhun nehri ağzı çevresinde yerleştikleri, diğer bir grubun ise Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçerek Güney Rusya'ya gittikleri ve o tarihlerde o bölgede yaşamakta olan Kimmerleri Kafkasya'nın güneyine, Ön

Asya'ya doğru göçe zorlayarak yerlerini aldıkları kesin olarak bilinmektedir (Çeçen, t. y. : 9; Gürün, 1984: 141). İskitler, M. Ö. 6-2. yüzyıllarda, Tyanşan ve Pamir-Altay dağlık bölgelerinde yaşamışlardı. M. Ö. 2. yüzyılda burada İskitlere ait bölgeler hızla azalmaya başlamış ve İskitlerin bir bölümü Orta Asya'nın batısına, İran yaylalarının doğusuna ve Kuzey Hindistan'a göç etmek zorunda kalmışlardı (P"yankov, 2002: 611).

Herodotos İskitlerin bulundukları coğrafyayı Skythia olarak adlandırmaktadır. Herodotos, Skythia'nın iki kenarı deniz kıyısı olan bir dörtgen çizdiğini, denize bakan kenarlarının uzunluğunun eşit olduğunu belirtir (Herodotos, IV: 101). Güney tarafı – İstros (Tuna) ağzından Kimmer Bosporu'na kadar uzanan Karadeniz sahili; doğu tarafı – Maiotis Gölü (Azak Denizi) ve Tanais (Don); kuzey tarafı -Tanais'den İstros'a kadar uzanan bölge ve batı tarafı- İstros'dur. Ülkenin güney tarafı 20 günlük yol veya 4000 stad yani yaklaşık 700 km.dir (Grakov, 2008: 35). İskitya, coğrafi yerleşim alanı olarak, Ukrayna'nın Tuna ile Don arasındaki bozkır şeridine yerleştirilmektedir. VII –VI. Yüzyıllara ait Asurî-Babil kaynakları ve Yunanca eserler İskitya'yla Kafkasları ilişkilendirmektedir (Grakov, 2008: 33). Bu coğrafyada çok sayıda ırmak vardı. Bunların denize beş ağızdan dökülenleri İstros, Tyras, Hypanis, Boriysthenes, Pantikapes, Hypakyris, Gerrhos ve Tanais'ti (Herodotos, IV: 47; Durmuş, 2007a: 44).

İskitler, daha önce Medler'in hâkimiyetinde olan Asya'ya geçmişlerdir. Heredot, Dareios'un Babil'i aldıktan sonra İskitlere karşı sefer açtığını, İskitlerin Yukarı- Asya'da 28 yıl hüküm sürdüğünü, Kimmerleri kovalayarak geldiklerini, Asya'ya geçerek Med egemenliğine son verdiklerini bildirmektedir (Herodotos, IV: 1).

Herodotos İskitlerin Orta Asya'ya sonradan geldiklerini belirtmektedir. İskitler buraya gelmeden önce bu ülkenin sahibi Medlerdi. Med'lerin tarih sahnesinden silinmelerinde İskitlerin bu göçlerinin etkisi büyüktür. Ancak, Herodotos, İskitlerin 28 yıllık bir ayrılıktan sonra kendi yurtlarına döndükleri

zaman, Med'lerle yaptıkları savaştan daha az olmayan güçlüklerle karşılaştıklarını bildirmektedir (Herodotos, IV: 1). İskitler bu göçlerinin sonucunda kendileri de olumsuz etkilenmişlerdir. İskitlerin 28 yıllık ayrılıklarında erkeklerin bir kısmının geri dönmedikleri görülmektedir.

IV. TARİHTE İSKİT GÖÇLERİ

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ

İskitler kendi bölgelerinde ileri bir medeniyet kurmuş olmalarına rağmen, sonraları çeşitli nedenlerle dağılmışlar ve başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bozkır coğrafyasında yaşayan kavimlerin milattan önce başlayan göç serüvenleri çeşitli kaynaklarda yer almıştır. İskitlerin bulundukları coğrafyadan başka bölgelere göç etmelerinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

1. Siyasi Sebepleri

a. Yüeçiler (Toharlar)'in Göçleri ve Baskıları

Yüeçiler Çin'in batı bölgelerinde yaşayan kavimlerden biri idi. Hiungnularla çeşitli münasebetlerde bulunmuşlar, onlarla çatışma içinde olmuşlardır. Yüeçilerin bulundukları yerleşim yerlerini terk etmeleri hakkında Çin kaynakları bilgiler vermektedir. Çin kaynaklarından göç harekâtının Hunların baskısıyla yaşandığı, Yüeçilerin Fergana üzerinden batıya gittikleri ve Baktriya ülkesini kendilerine tabi ettikleri anlaşılıyor (P'yankov, 2002: 613-614). İskitlerin Batı Türkistan'a göç edip burada yoğunlaşmalarına etki eden faktörlerin başında Yueçiler ve Vusunların saldırıları gelmektedir (Aşan, 2002: 629). Yüeçiler, İskitleri yaklaşık M. Ö. 170-160 yıllarında ülkelerinden sıkıştırıp çıkardılar (P'yankov, 2002: 613-614). İskitler, M. Ö. 160-150 yılları

arasında Vusun halkının batısındaki ve Jakarte'nin üstünde veya Sir Derya nehrinin kuzeyindeki bir bölgeyi işgal etmişlerdir (Haddon, 1927: 28).

Çinlilerin "Küçük Yüeçi" adıyla söz ettiği Yüeçilerin birkaç boyu, Tibet'in kuzeydoğu uçlarında bulunan dağlara ilerlemiş (Czegledy, 2004: 34), bir kısmı Hindistan üzerine gitmiştir. İlk önceleri başbuğları bulunmayıp, her biri küçük beylikler halinde şehirlerde hâkimdiler (Gürün, 1984: 61). Yüeçilerin çoğunluğunu ise 'Büyük Yüeçiler' diye anılan grup oluşturmuştur. Büyük Yüeçiler 400.000 kişilik bir topluluktur. Hunlar bunları mağlup edince batıya göç ettiler (Gürün, 1984: 61). M. Ö. II. yüzyılda Hunların baskısıyla Çin'in kuzey bölgelerinden göçen Yüeçiler büyük bir kavimler göçüne sebebiyet vermişlerdir (İzgi, 1982: 635).

Büyük Yüeçiler önce Tanrı Dağları bölgesine, sonra daha batıya Baktria'ya gitmiştir. Bu göçün ilk evresinde (M.Ö. 174-160 sıralarında) büyük Yüeçiler, Tanrı Dağları'nın batı kısmına, İli, Çu ve Narin nehirleri bölgesine ulaşmışlar, burada oturan İskit boylarının bir kısmını kendilerine katmışlar, diğer kısmını ise güney yönüne sürmüşlerdir (Czegledy, 2004: 34). İskitler, M. Ö. 160'larda Yue-çi'ler tarafından güneye doğru göçe zorlanmadan önce, Balkaş Gölü güneyinde, İli ırmağının yukarı kıyılarında ilk kez görülmüşlerdir (Erçin, 1988: 563). Yüeçiler Amu-Derya nehrini aşarak İskitleri Baktriya'nın dışına çıkarmışlardır. Yüeçiler tarafından güneye itilen İskitler Seistan'ı ve Kandahar'ı işgal etmişlerdir (Grousset, 1999: 49). Yüeçiler, İskitleri Tanrı dağlarının batısındaki yerlerinden hareket ettirerek M. Ö. 150-140 yılları arasında Güney-batı istikametine doğru gitmek zorunda bırakmışlardır. İskitlerin bu hareketi iki koldan olmuş ve bir kol Afganistan taraflarına giderek daha güneye doğru ilerlemiş, Sind'i geçmiş ve Kathiawar'ı işgal etmiştir. Diğer kol da Tanrı dağlarının batı tarafları ile Pamir dağlarının doğu bölümü üzerinden Peşaver ovalarına girinceye kadar Pamir, Gilgit ve Suwat vadileri boyunca muhtemelen seyahat etmişler ve Kuzey Hindistan'a girmişlerdir (Czegledy, 2004: 34; İzgi, 1982: 635; Haddon, 1927: 28). Çinli tarihçiler tarafından yapılan çalışmalar İskitlerin Yun ailesinden türediğini ve Don

Huang'da yaşadıklarını göstermektedir. İskitlerin Pamir dağlarının batısına göç etmek zorunda kalmalarında İskitlerin Yüeçilerin saldırısına uğramaları etkili olmuştur (Aytbayev, 2002b: 634).

İskitler, Vusunların, darbesine maruz kalarak Baktriya'ya gittiler. Bu olay ise, M. Ö. 140-130 yıllarında vuku bulmuştur. İskitler ise "Asma geçit"le güneye gittiler ve Kaspir ülkesini tuttular (P'yankov, 2002: 613-614). M.Ö. 133 ve 129 arasındaki dönemde Vusunlar, Yüeçillere saldırmıştı. Vusunlar, Yüeçilerin ve bağlaşıklarına aldıkları İskitlerin bazı boylarını kendilerine katılmaya mecbur etmeyi, diğer boyları ise Tanrı Dağlarının batısından çıkarmayı başarmışlardır. Sürülen Yüeçiler, kendilerine kattıkları İskit boylarıyla birlikte batıya geçerek Sir Derya'nın güneyindeki Sogdia'yı, sonra Amu Derya'nın güneyinde bulunan Kuzeydoğu Afganistan'daki Tahia'yı, yani Yunanlıların Doğu Baktriasını işgal etmişler ve orada da yerleşmişlerdir (Czegledy, 2004: 34; Haddon, 1927: 29). Çin kaynaklarında, daha sonra da Arap tarihi ve coğrafi kaynaklarında Yüeçiler tarafından işgal edilen Doğu Baktria (Afganistan'da, Kunduz'un doğusunda), göçebe fetihleri döneminden itibaren uyumlu bir biçimde Tohara-Toharistan adını taşır (Czegledy, 2004: 37).

Yüeçilerin Cungaria üzerinden batıya, Orta Asya'ya kaçışları Sakalar'ı Baktria ve Parthia bölgelerine doğru iter (Tarhan, 1970: 28-29). Baktriya'da kalan Yüeçiler Çin tarihine göre M.S. I. asırda büyük bir hanedan olan Kuşan'ı kurmuşlardır (Grousset, 1999: 50). Sakalar, bunu takiben, M. Ö. II. yüzyılda Baktria'daki Grek Krallığı'nı yıkarak Hindistan'a geçerler. M. Ö. 100 civarında Yüeçiler Baktria'da gözükürler ve M. S. I. yüzyılda yavaş yavaş gelişerek Kuşhan İmparatorluğunu kurarlar (Tarhan, 1970: 28-29). Sakaları kovarak, yurtlarına yerleşen Yüeçiler muhtemelen M. Ö. 133-129 yılları arasında Hunların vassalı olan Vusunların taarruzuna uğradılar. O yüzden Issık Göl civarını terk edip, bugünkü Afganistan'daki Tahia'ya geldiler. Yüeçilerin bu bölgede yükselişleri tedrici olmuş ve bunun için yüz yıldan fazla bir zaman gerekmiştir. Neticede beş ayrı hakanın hâkimiyeti altında yaşayan

Yüeçiler, takriben M. S. 10 yılı civarında Kuşan boyunun Hakanı I. Kujulakadphises tarafından birleştirilmiştir (Cöhce, 2002: 817). Herodotos'a göre Massagetlerin batıya göçleri İskitleri Orta Asya'yı terke mecbur etti ve Massagetler Orta Asya'daki en güçlü halk oldular (Aytbayev, 2002b: 634).

b. Sarmatların Göçleri ve Baskıları

İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki egemenlikleri Sarmatların İskit egemenliğine son vermelerine kadardır (Durmuş, 2002a: 637). Sarmatlar, Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerden Orta Dnepr ve Karpatlar'a kadar uzanan sahayı ellerinde bulundurmuşlardır (Kurat, 1992a: 176). M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısında, Sarmatlar, İdil Nehri'nin batısına geçerek Rus bozkırlarını işgal etmişler ve İskitleri Kırım'a doğru sürmüşlerdir (Gürün, 1984: 144). Sürekli sıkıştırılan İskitler M. Ö. II. yüzyılın başlarına kadar eski imparatorluklarının yalnızca bir bölümünü, özellikle orta kısmını ellerinde tutabilmişlerdir. Böylece Kimmerlerden İskitlere geçen egemenlik, Sarmatların M. Ö. II. yüzyılın başlarında İskit coğrafyasında büyük bir güç olarak ortaya çıkmalarıyla el değiştirmiştir. Böylece bu kültür coğrafyasında Sarmat dönemi başlamıştır (Durmuş, 2002a: 637). M.Ö. II. binin başlarından M.S. II. yüzyılın sonlarına kadar Hazar Denizi'nden Tuna nehrine kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuş olan Sarmatlar, doğu ve batı kültürleriyle siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönden bağlantılar içerisine girmişlerdir (Durmuş, 2007a: 7).

Sarmatların İskitlerin elinde bulundurdukları coğrafyaya hakim olmaları ve bunun neticesinde İskitleri batıya göçe zorlamaları tarihi bir gelişmedir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda meydana gelen İskit-Sarmat değişimi bu bölgelerde pek çok Sarmat topluluğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi oluşum içerisinde Sarmatların da bu coğrafyadan göç etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Güney Rusya'yı İskitlerin elinden alan Sarmatların göçünün Yüeçilerin baskısıyla olup olmadığı merak edilmektedir. Kronoloji bu

faraziyeyi doğrular gibi gözükmektedir (Grousset, 1999: 47). Sarmatların göçlerinin uzak diyarlara gerçekleştiğinde şüphe yoktur. Sarmatlar, Tuna'nın güney kıyıları boyunca batıya, çok daha uzaklara yayılmışlar, hatta Vidin dolaylarına ulaşmışlardır. Bu bilgiyi arkeolojik veriler ve Strabon'un verdiği bilgiler doğrulamaktadır. Sarmatlardan kalma kalıntılarda onlara ait kültürün izleri görülmektedir (Durmuş, 2002a: 638).

c. Massagetlerin Baskıları

Massagetlerle ilgili en değerli bilgiler eski Yunanca, Farsça ve Çince kaynaklarda bulunabilir. Yunanca belgeler Massaget kabilelerinin M. Ö. ilk bin yıl içerisinde Orta Asya'nın güneyindeki bölgelerde yaşadıklarını ve oldukça olağanüstü insanlar olduklarını yazarlar (Aytbayev, 2002b: 632). Massagetlerin tarih sahnesine çıkışı M. Ö. VIII. yüzyıla kadar götürülebilmektedir (Durmuş, 1996: 88). Massagetler, M. Ö. VIII. asırda Yaksart (Sırderya) ırmağı üzerinde yaşamışlardır. Massagetler Sırderya üzerinde Karatav civarında oturmuşlardır. Fakat bir kısımları şimdiki Türkmenistan'a gelerek Karakurum'da Merv taraflarında yaşamışlardır (Togan, 1986: 23).

Togan'a göre, Massagetlerin Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında ve bir de bu denizin kuzeyine dökülen Emba nehri boylarında yaşadıkları anlaşılmaktadır (Tekçe, 1993: 268-269). Massagetlerin Hazar Denizi ve Aral Gölü dışında, daha doğuda da varlıkları ortaya çıkmaktadır. Massagetlerin yayıldığı coğrafyanın doğuda Altay ve Tanrı dağlarından batıda Urallar ve Hazar Denizi arasında kalan geniş saha olduğu kabul edilebilir (Durmuş, 1996: 87-88).

İskitlerin göçleri ile ilgili kaynaklardan edindiğimiz en önemli bilgi Massagetlerin baskıları sonucu İskitlerin göç ettikleridir. Amuderya'nın kuzeyinde oturan Massagetler, kendilerini otlak yerleri için mücadele

içerisinde bulmuşlar ve İskitlere saldırmışlardı. İskitler de Doğu Kimmerlere hücum etmişlerdi (Memiş, 1987a: 567).

M.Ö. ilk binyıl ortalarında bugünkü Türkmenistan'da yaşayan Massagetlerin İskitleri yenip Avrupa'ya kovaladıkları söylenir (Durmuş, 1996: 88). Herodotos, göçebe İskitlerin Asya'da olduklarını, Massaget'lerle yaptıkları bir savaştan yenik çıkarak, Aras ırmağını geçtiklerini ve Kimmerlerin yanına göç ettiklerini bildirmektedir (Herodotos, IV: 11). İskitlerin oturdukları yerler eskiden Kimmerlere ait idi. İskitlerin yaşadığı bölgenin Kimmerlere ait olması Massagetlerin Orta Asya'da güçlü bir grup olmasında etkili olmuştur (Aytbayev, 2002b: 632).

Massagetlerin İskitleri oturdukları coğrafyadan göçe zorlamalarının altında başka sebeplerin olduğu düşünülmektedir. Doğudan veya güneyden başka kavimlerin Massagetleri batıya doğru itmeleri bu sebeplerden biri olsa gerektir. Dahailer Massagetlerle komşu idiler. Onlar, Massagetlerin doğusunda bulunuyordu. Turan bozkırlarında kavimler göçü sonucunda Dahailer Massagetlerin yerine yerleşmiştir. Massagetlerin büyük çoğunluğu Dahailer tarafından emilmiştir (Durmuş, 1996: 89).

d. Hunların Baskıları

İskitlerin M. Ö. XI. yüzyıldan beri Orta Asya'da olduğu bilinmektedir. İskitler, M. Ö. IX. yüzyılda bölgenin en güçlü unsuru haline gelmiştir (Tellioğlu, 2005: 238). M. Ö. 800 yıllarında meydana gelen kuraklık sonucu Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarında nüfus hareketi yaşanmıştır. Otlak sahalarının kuruması, çağdaş Çin kaynaklarına göre doğu bozkırlarında yaşayan Hun kabilelerinin Çin'in kuzeybatı sınırlarına doğru kaymalarına yol açmıştır (Durmuş, 2007a: 30; Tarhan, 2002: 521). M. Ö. VIII. yüzyılın başlarında Hiungnular Çinlilerle ve Choularla savaşmışlardır. Yapılan savaş sonucunda Hiungnular Çin sınırının batısına kadar çekilmişler ve orada bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Böylelikle, diğer toplulukların

da batı taraflarında bulunan topluluklara saldırmaları çok geçmeden bozkırda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her topluluk yeni otlaklar elde edebilme gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır (Durmuş, 2007a: 30). Hunların meydana gelen kuraklıktan etkilenerek yer değiştirmeleri neticesinde İskitlere çarpmışlar ve İskitlerin yerlerinden oynatılmasında etkili olmuşlardır. İskitler, Hun kabileleri tarafından yerlerinden oynatıldığında Kimmer arazisine girmiş, bundan sonra da batıya doğru büyük bir göç hareketi başlamıştır (Tellioğlu, 2005: 238). İskitleri, batıya Kimmerler üzerine iten ana neden Hunların bu hareketleridir (Tarhan, 2002: 521). İskitlerin Hun baskısıyla göç etmesiyle, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar ile Güney Kafkasya ve Anadolu'da etkileri yüzyıllar boyunca hissedilecek yeni bir dönem başlayacaktır (Tellioğlu, 2005: 238).

e. Bunkturkların Baskısı

M. Ö. X-IX. yüzyıllara rastlayan büyük kuraklık dönemi Türk Ti ve Hun boyları ile Proto-Moğol ulusların yer değiştirmesine neden oldu. Batıya doğru harekete geçen ilk Türk kavimleri Tilere bağlı bazı boylar oldular. Onlara bazı Hun boyları da katılmışlardır. Tilerin ana kitlesinden ayrılan ilk Türk, Bunkturklardı. Onlar, Balkaş boylarındaki İskitlerin yerlerinden oynatılarak M. Ö. VIII. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine göç etmelerine neden olmuşlardır. Ancak, İskitler peşlerini bırakmayan Bunturk kavimleri önünde ele geçirdikleri eski Kimmer yurdunda fazla duramayarak Kimmerlerin yeni yurtlarına doğru harekete geçtiler. M. Ö. VIII. yüzyılda Kimmerleri kovalaya kovalaya Kuzey Azerbaycan'a kadar gelen İskitler, aynı tarihte burada kendi devletlerini kurdular (http://www.n-marmara.blogspot.com/11 Mayıs 2010).

2. İktisadi ve Sosyal Sebepleri

İskitlerin temel geçim kaynaklarından birisini ticaret oluşturmaktadır. Ticareti yapılan ürünlerin başında ise buğday gelmektedir. İskitler başlangıçta kendilerine yetecek kadar buğday üretmeyi tercih etmişlerdir. Daha sonra ise

İskitler kendileri için ürettiklerinin fazlasını satmayı tercih etmişlerdir. Hatta buğday ticareti yapmak amacıyla Yunanlılara satmak için dahi buğday üretmişlerdir. M. Ö. VI – IV. yüzyıllar arasında sığır, sığır derisi, hayvan kürkleri, köleler satan İskitli tüccarlar kumaş, hazır elbise, şarap gibi ürünleri almışlardır. İskitlerle ticaret kara yoluyla yapılmış, ziynet eşyaları da pazarlanmıştır. Ticaret yolu Karadeniz limanlarından kuzeydoğuya, uzak Kama ve Ural civarlarına kadar uzanıyordu (Grakov, 2008: 26-27).

İskitlerin ekonomisi büyük ölçüde hayvancılığa dayanmaktaydı. Konar-göçer hayat tarzları ekonomilerine büyük ölçüde etki etmişti. Bozkır coğrafyasının hayvancılığa elverişli bir arazi olması, bu tür bir gelişmeyi zorunlu kılmıştır. Onlar hayvanlarına su ve otlak bulabilmek için sürekli yer değiştirme ihtiyacını duymuşlardır (Durmuş, 2008: 207). İskitler genellikle su kenarında, dört tekerlekli arabaların içinde yaşamışlardır. Hayvanların otlanmasına bağlı yaşayan İskitler bir yerde ot bittiğinde başka yerlere göç etmişlerdir (Ataç, t. y. : 42). M. Ö. Takriben 800 yılına atfedilen şiddetli bir kuraklık hadisesi, batıya doğru yapılan muhaceret hareketinde kabilelerin birbirlerini yerlerinden oynatarak batıya doğru itmelerinde yardımcı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır (Memiş, 1987a: 567; Memiş, 1986: 29). M. Ö. 800 yıllarında Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen bu kuraklık oldukça uzun sürmüş, Orta Asya'nın ve Güney Rusya'nın bozkırlarında kayda değer bir nüfus baskısına neden olmuştur. Otlaklar bu kuraklıktan etkilenmiştir (Durmuş, 2007a: 30). Çin kaynaklarının naklettikleri "çekirge istilaları", bozkırlarda zaman zaman büyük kıtlıklara neden olmuş, çekirge sürüleri hayvanların tüylerini, yelelerini, kuyruklarını bile kemirerek yemişlerdir (Tarhan, 2002b: 521).

İskitlerin göç etmelerindeki bir diğer faktörün olumsuz hava koşullarının olduğu anlaşılmaktadır. İskitlerin göç etmelerini hava koşullarına bağlayan Herodotos bilgiler vermektedir. Herodotos, Skythia'da kışın yaman olduğunu, 8 ay boyunca dayanılmaz soğuk olduğunu, bu mevsimde yağmurun damlasının düşmediğini, yazın ise yağmurun hiç dinmediğini bildirmektedir.

Atlar soğuğa iyi dayanırlar, ama katırlar ve eşekler hiç dayanıklı değildirler. Bu bölgelerde boynuzsuz öküzlerin boynuz çıkarmalarına engel olan da gene soğuktur (Herodotos, IV: 28-29).

B. İSKİT GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI

Kimmerlerin yönetim merkezi bugün Kırım Yarımadası'nın Azak Denizi kıyısında bulunan Kerç şehridir (Jettmar, 1967: 23). Daha önceleri Volga Nehri kıyılarında yaşadıkları düşünülen İskitlerin M.Ö. VII. yüzyılın ortalarında Kırım Yarımadası'na doğru ilerlemeye başlamaları ile Kimmerler paniğe kapılırlar. Bu bölgede oturan Kimmerler İskitlere karşı birleşemez ve bir süre sonra bu toprakları İskitlere bırakıp kaçmak zorunda kalırlar (Rice, 1961: 44). M.Ö. 616'da Karadeniz'in kuzeyinden ve Batı Volga'dan Kimmerleri kesin olarak çıkaran İskitler Kimmerleri takip etmişler ve bu takip sırasında da Medya topraklarına girmişlerdir. Kimmerler'in Karadeniz sahilini takip etmesine karşılık İskitler onları Hazar Denizi sahili boyunca aramışlar bunun sonucunda da Medya'ya girmişlerdir (Jettmar, 1967: 24). İskitlerin Kimmerleri takip ederken geldikleri Med İmparatorluğu, onların çok hoşuna gider (Rice, 1961: 44). Çünkü bu bölgede yeterince yiyecek ve ganimet bulunmaktadır. Bol miktarda yiyecek ve ganimetin bulunması bu bölgeye sürekli akınların yapılmasına ve Med İmparatorluğunun çökmesine neden olur. Medlerin çöküşünün ardından İskitler daha güneye inerek Asur şehirlerine saldırırlar ve başkent Ninova'yı kuşatırlar. Ninova'ya girerler ve kenti yağmalarlar (Rice, 1961: 45). Kuzeyde kendilerini sağlama alan İskitler Suriye'ye girerler ve oradan da güneye inerek Filistin'e kadar ilerlerler (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm30 Aralık 2009). İskitlerin geldiklerini haber alan Mısır Firavunu I. Psammatikos büyük hediyeler vererek ülkesini İskit akınlarından kurtarır (Grakov, 2008: 45). Mısır Firavununda hediyelerini alan İskitler sıcak, yorgunluk ve hastalıklardan dolayı ellerinde bulundurdukları Med ülkesine geri dönerler. İskit egemenliğini kabul eden Med kralı onları ağırlar ve büyük bir kutlama hazırlar. Şölende sarhoş edilen İskitler öldürülürler ve 28 yıllık İskit egemenliği Batı Asya'da

biter (Grakov, 2008: 45). Kralları öldürülen İskitler Karadeniz'in kuzeyine geri dönmek durumunda kalırlar (Jettmar, 1967: 25) . İskitlerin bu 28 yıllık Küçük Asya üstünlükleri arkeolojik buluntularla da onaylanmaktadır (Rice, 1961: 45). Mezopotamya, Suriye ve Mısır'daki VII. yüzyıl ile VI. yüzyıl başlarına tarihlenen yerleşme yerlerinde özellikle şehir surlarında İskit ok uçları en önemli buluntular arasındadır. Urartu kalelerinden biri olan Erivan yakınlarındaki Karmir-Blur'u da İskitler yakıp yıkmışlardır. Bu kalede İskit akınlarını gösteren başka bulgular da bulunmaktadır (Melyukova, 2000: 144-145). İskitler, Kuzey Kafkasya'daki Kuban Nehri'nin çevresini asıl kültür merkezleri olarak kullanmışlardır. Güneyden kovulan İskitler bir süre sonra Kuban bölgesinden batıya doğru akınlara başlarlar. M.Ö. IV. yüzyılda İskitler en güçlü zamanlarını yaşıyorlardı. Bu zamana ait İskit kurganları bunun en büyük katıdır. Zamanın en güçlü kralı ise Atheas'tı. Atheas İskit sınırlarını Tuna Nehri'ne kadar genişletir (Jettmar, 1967: 27). Atheas, bölgede yaşayan Trakları batıya sürer. Bunun üzerine Traklar Mekadonya kralı II. Philip'ten yardım ister, II. Philip'te daha on dokuz yaşında olan kral Atheas'ın üzerine saldırır. M.Ö. 339 yılında yapılan savaşta Atheas öldürülür ve bu tarihten sonra İskitler gerilemeye başlarlar (Grakov, 2008: 64). Bu tür birçok Makedon saldırılarının yanı sıra doğudan da İskit topraklarına Sarmat saldırıları yapılır (Jettmar, 1967: 25). V. yüzyıl sonlarında veya IV. yüzyıl başlarında doğuda Sarmatlar iyice güçlenmişler ve yavaş yavaş İskit topraklarına sızmaya başlarlar. Bu etkilerle siyasi güçleri iyice zayıflayan İskitler M.Ö. 300 civarında sadece Kırım Yarımadası'nda yaşıyorlardı. M.Ö. 250'den sonra ise Sarmatlar güçlerini iyice arttırarak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hâkim olurlar. M.Ö. 120-63 arasında Pontus Krallığı yapan Büyük Mitridat İskitlerin üzerine birçok defa saldırır ve birçok şehirlerini ve kalelerini ele geçirir. Bospor'da yaşayan İskitler iktidarı Mitridat'a teslim ederler ancak ünvanlarını korurlar. Birçok defa İskitler Pontus'a isyan ettiler. M.Ö 80 yılında ise İskit kültür merkezi Olbia'yı alır. Bu darbe İskitlerin gücünü daha da sarsar. Arkeologlar İskit kültürünün izlerini kesintisiz olarak M.Ö. II. yüzyılın başlarına kadar Kırım ve Dinyeper bölgelerinde takip ederler. Fakat bu kültürün sonraki aşamaları Sarmat kontrolünde çıkmaktadır. İskitlerin

azalan gücü ile Sarmatlar sahilin kuzey kesimindeki bozkırı ve Kırım'ı istila ederek İskitlerin yerini alırlar. M.Ö. II. yüzyıldan itibaren İskit kültürünün yerini geniş anlamıyla yeni bir kültür alır. Fakat arkeologlar bu kültürde İskitleri Sarmatlar'dan hemen hemen ayırt edemiyorlar. İki halkın dil, hayat tarzı ve sosyal yapı açısından birbiriyle akraba oluşu, İskitlerin önemli bir kesiminin Sarmatlar tarafından emilmesine yol açar. M.Ö. I. yüzyılda ise Sarmatlar, İskitlerin Aşağı Dinyeper boyundaki hâkimiyetine son vererek Tuna'ya kadar uzanan tüm bozkıra hâkim oldular (Grakov, 2008: 68). İskitlerin Sarmatlar tarafından kontrol altına alınmasından sonra yerleşik bir siyasi güç ortaya koyamamalarından dolayı İskitler küçük de olsa varlıklarını sürdürdüler.

1. İskitlerin Batıya Göçleri

İskitlerin göçleri doğudan batıya doğru gerçekleştirilmiştir. Doğudan batıya yapılan göçlerle ilgili Pers ve Yunan kaynaklarında bilgiler yer almaktadır. İskitler'in doğudan batıya doğru göç ettikleri ile ilgili Pers kaynaklarının verdikleri bilgilere dikkat etmek gerekir. Pers kaynaklarında geçen ve üç Saka grubundan biri olan Saka tiay para daray ise denizin ötesine geçen Sakaları, yani İskitleri gösteriyor. Buradan Pers ülkesinin kuzeyinde doğudan batıya doğru bir göç hareketinin olduğu anlaşılmaktadır (Durmuş, 2002: 621). İskitler'in doğudan batıya göç ettiklerini Bosporlu Yunanlılar rivayet etmiştir. Bu rivayet Sicilyalı Diadoros tarafından aktarılmıştır (Grakov, 2008: 49).

İskitlerin doğudan batıya doğru göç etmelerinde Yüeçilerin baskılarının etkisi vardır. İskitlerin batıya doğru göçleri Kansu'nun batısındaki yurtlarından Yüeçiler tarafından çıkarılmasıyla başlamıştır. Yüeçiler İskitleri göçe mecbur ettiler. Bu göç M. Ö. 770 yılında gerçekleşmiştir (Haussig, 1997: 33-34).

İskitler doğudan batıya yöneldiklerinde, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ve Hazar Denizinden Tuna Nehrine kadar uzanan geniş coğrafyada

Kimmerler ile karşılaşmışlardır. Herodotos'a göre İskitler Kimmer ülkesine doğudan girmişler ve batıya doğru ilerlemişlerdir (Durmuş, 1993: 63).

İskitler kendilerine güvenilir yer bulmak için Tuna nehrini geçmişlerdir. Ayrıca "Küçük Skythia" olarak adlandırılan bölgeyi de ele geçirmeyi amaçlamışlardı. M.Ö. 339 yılında daha da batıya ilerlemelerini sürdüren İskitler, Makedonyalı Phillip'in onlarla Tuna'ya yakın bir yerde karşılaşması ve yenilmeleri üzerine güç kaybetmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Tuna, Donetz ve Dinyeper bölgelerini terk etmişlerdir. Böylece iki parçaya bölünmüşlerdir. İskitlerin bir bölümü Tuna bölgesinde, "Küçük Skythia" olarak bilinen Dobruca'ya yerleşmiştir. Bir kısmı ise, Kırım'a yerleşme zorunluluğu duymuştur (Durmuş, 2008: 202).

İskitler Batı'ya doğru göç ettikleri sırada, Orta Asya, Kuzeybatı İran ve Güney Rusya'da konaklamak ve yerleşmek suretiyle Çin'le bir ticaret köprüsünün kurulmasını sağlamışlardır. Herodotos bir İskit destanına dayanarak bu göçü eserinde anlatmıştır (Haussig, 1997: 33).

2. İskitlerin Güneye Göçleri

İskitler tarafından gerçekleştirilen göçlerin bir diğeri güneye yapılan göçlerdir. İskitlerin güneye nasıl gittikleri ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Yapılan araştırmalar İskitlerin güney bölgelerini çok iyi bildiklerini hatta Yukarı Hindistan vadisini çok iyi tanıdıklarını, bu bölgede yazıtlar bıraktıklarını göstermektedir. Gilasa ilinde bulunan yazıtlar arasında güneye yerleşmiş olan ilk ve büyük Saka Hükümdarı Mog'un yazıtı da bulunmaktadır (P'yankov, 2002: 614).

İskitlerin güneye göç etmeleriyle birlikte Aşağı Hindistan bölgesinde de yayıldıkları anlaşılmaktadır. İskitlerin Aşağı Hindistan bölgelerinde yayılmaları M. Ö. I. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Aşağı Hindistan ve Kathiavar bölgelerine yayılan İskitler burada Yunanlılar tarafından Hindistan'a denizle

geçen Güney ve Hint İskitleri olarak adlandırılmışlardır. M. S. I. yy.da Hint İskitleri kısa süre Hint-Part hükümdarı Konfodar'ın hâkimiyeti altında kaldılar, daha sonra ise Kuşan devletinin terkibine dâhil oldular (P'yankov, 2002: 614).

İskitlerin güneye göç ettikleri yol konusunda çeşitli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkların oluşmasının temelinde yatan sebep ise İskitlerin konar-göçer bir kavim olması gerekir. Bazı araştırmacılara göre, İskitler Baktriya'dan ve onun komşu vilayetlerinden, bazılarına göre ise Hindistan'dan gelmişlerdir (P'yankov, 2002: 614). İskitlerin güneye göç ettikleri göç yolu Hindistan'dan geçmiş olmalıdır. Nitekim son yapılan araştırmalar da bu göç yolunun Hindistan'dan geçmiş olabileceğini göstermektedir. Bu İskitlerin Hindikuş üzerinden Hindistan'a geçen ve daha öteye, güney-batıya inen İskitlerin kolu olduğu muhtemeldir. Çin kaynaklarından, güneye sadece İskitlerin hükümdarının kendi boyu ile gittiği, İskitlerin diğer boylarının ise eski mekânlarında kaldığı anlaşılmaktadır (P'yankov, 2002: 614).

C. İSKİTLERİN YAYILMA SAHALARI

Çin'deki Çu Hanedanı'nın yıkıldığı M. Ö. 770 yılına kadar İskitlerin Orta Asya'nın Sirderya ve çevresi merkez olmak üzere, Tanrı dağları ile Hazar Denizi arasında yaşadıkları, daha sonra Avrasya, Uzak Doğu, Batı Avrupa ve Mısır'a kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıkları bilinmektedir (Aşan, 2002: 628). İskitler, milattan önce yalnız Orta Asya'yı değil, Küçük Asya'yı da içine alan bir sahaya yayılmışlardı (Ayda, 1987: 29).

İskitler doğuda Çin Seddinden batıda Tuna nehrine kadar (Durmuş, 1993: 25; Memiş, 1987a: 565; Memiş, 1986: 27; Çay-Durmuş, 2002: 482), 40. ve 50. paraleller arasında, yaklaşık 7000 kilometreden fazla bir sahaya yayılmışlardır. Bunun sonucunda çeşitli kavimler tarafından tanınmışlar ve bunların yazılı belgelerinde adlarından bahsedilerek, haklarında bilgiler

verilmiştir (Durmuş, 1993: 25). İskit adına ve onlarla ilgili bilgilere Grek kaynaklarında, Pers çivi yazılı metinlerinde, Asur ve Çin yıllıklarında rastlanmaktadır (Durmuş, 1993: 32-36). İskitlerin Çin Türkistan'ının doğusundan, Avrupa içlerine kadar, uçsuz bucaksız bir coğrafyada doğudan batıya doğru çok geniş bir sahaya yayılmaları sonucunda çok sayıda kavimle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde münasebette bulunmaları, bu kavimlerin kaynaklarında geçmelerine sebep olmuştur (Durmuş, 1993: 1).

İskitler yayıldıkları Çin Seddi'nden Tuna Nehrine kadar çok geniş sahada bırakmış oldukları miras bakımından "Kurgan Kültürleri"nin temsilcileri arasında mühim bir yer tutmaktadırlar (Durmuş, 2002: 620; Durmuş, 1993a: 33). Bu geniş sahada arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilen maddi kültür unsurları onların yayılma sahasının genişliğini belirlemede önemli rol oynamaktadır (Durmuş, 1997a: 49). Periyodik olarak İskitler, M. Ö. ilk binyılda Doğu ve Orta Asya'daki yurtlarından biraz güneye ve batıya taşındılar (Manning, 2005: 83). Arkeolojik buluntular İskitlerin M.Ö. I. bin yıl içerisinde Tuna Nehri'nden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan oldukça geniş bir sahaya yayıldıklarını göstermektedir. Bu geniş düzlük, doğal bir otlak görünümündedir (Memiş, 1987: 15; Durmuş, 1993: 32-36). Bu kuzeydoğu bozkır bölgesi yüksek Pamir, Tiyenşan ve Altay dağ kollarından, Batı Türkistan üzerinden batıya ve aşağı Tuna bölgesine kadar, bütün Güney Rusya'ya yayılmaktadır. Batıda Silezya'ya kadar ulaşmakta, doğuda birçok geçit vasıtasıyla Doğu Türkistan ve Gobi bölgesiyle bağlanmaktadır. Bu bölgenin doğusu büyük çöl sahasıyla kaplıdır, buna karşılık batı kısmı genellikle verimli ve doğudan elverişlidir. Kuzeye doğru bu mekân eski zamanlarda bataklıklar ve sık ormanlarla tamamen kaplanmıştı, güneye doğru geniş alanlar Hazar Denizi ve Karadeniz, geri kalan kısımlar İran'daki dağlık arazinin yükselen dağ dalgaları ve Kafkas dağ silsilesiyle sınırlanmıştır (Durmuş, 1993: 31-36; Durmuş, 2008: 203). Antik çağda bu bölgenin sınırları daha çok siyasi sınır olmaksızın coğrafi hatlarla tespit edilmiştir. Bu coğrafi sınırlar, doğudan batıya doğru Nanşan ve Tiyen-Şan sıradağları ile Oxus Nehrinden oluşmaktaydı. Bunların arkasından gelen İran platosu, belki daha

ziyade siyasi bir sınırdı, fakat onu tekrar Kafkas dağları, Karadeniz, Karpatlar ve Tuna nehrinin oluşturduğu doğal sınırlar takip ediyordu. Bu kuzeydoğu bozkır bölgesi ilk olarak M.Ö. VIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkmıştır. Burası yaklaşık bin yıl boyunca bozkır topluluklarının elinde kalmıştır (Demirağ, 2003: 34).

İskitler, M.Ö. VIII. yüzyılda, Orta Asya'nın Tanrı Dağları ile Hazar Denizi arasında kalan geniş bozkırlarında yaşarlarken, daha sonra göç ederek, Karadeniz'in kuzeyinde, İtil ve Tuna nehirleri arasındaki düzlüklere yayılmışlardır. İskitler, M. Ö. 750 ile 700 tarihleri arasında Turgay bölgesinden ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya gelmiş, M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren de Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde Ten (Don) ve Özü (Dinyeper) nehirlerinden Tuna nehrine kadar uzanan sahaya hâkim olmuştur (Tellioğlu, 2007a: 29). İskitler, M. Ö. V. yüzyılda batıda Hunlar ve doğuda Hunlar tarafından takip edildiler (Manning, 2005: 83). İskitler güney Ukrayna'da, Dniyepr ve aşağı Bug arasında dağınık bir şekilde olmakla birlikte hâkimiyet kurmuşlardı. 550 ila 450 yılları arasında İskit kültürü şimdiki Ukrayna'da gelişebilmiş ve aşağı Dniyepr'de, Çertomlik, Aleksandropol, Solokha, Denev vb. kurganlarının gösterdiği gibi 350-250 yıllarında zirvesine çıkabilmiştir. İskit yayılmasının batıda erişebildiği en kuzey uc, kuzeydeki ormanlık bozkırların sınırı, Voronej yöresi olmuştur. Kuzey doğuya doğru İskit yayılması Volga boyunca yukarı çıkarak Saratov bölgesine erişmiştir (Grousset, 1999: 29). İskitlerin, Karadeniz'in kuzeyindeki varlıkları M.Ö. II. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Kırım ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerden Tuna nehrine kadar uzanan sahada hâkim olan İskitlerden bir grup, Kimmerleri takip ederek önce Güney Kafkasya'ya, oradan da güneybatıya yönelerek Anadolu'ya yayılmıştır. Tevrat'ta geçen ve Yecüc-Mecüc rivayetinde Gog-Magog olarak yer alan zümreyi, Ermeni kaynakları bölgelerine gelen İskitler olarak göstermektedir (Tellioğlu, 2007a: 29).

İlk kez Asur kralı Asarhaddon zamanında tarih sahnesine çıkan (Durmuş, 1993: 25) İskitler hakkında Asur kaynaklarında bilgiler yer almaktadır. Kral Asarhaddon zamanında (M. Ö. 680-668) İskitlerin Batı İran'da oturan Mana kavimleriyle birleşerek Asur devletinin Urmiye Gölü civarındaki hudutlarından taarruza geçtikleri görülmektedir. İskitler, ulaşmayı istedikleri Urmiye Gölü'ne kadar olan yerlere yerleşmişlerdi (Memiş, 1987a: 568; Memiş, 1986: 30).

İskitler Ön Asya'ya da yönelmişlerdir. Onların Ön Asya'ya yönelmelerinin sebebi Kimmerleri takip etme düşüncesidir. Kimmerleri yurtlarından çıkaran İskitler, bunların ardından, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar Denizi kıyısını takiben Derbent-Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye dalgalar halinde akmaya başladılar (Durmuş, 1993: 32-36; Çay-Durmuş, 2002: 482). İskitler, Kafkaslar üzerinde Anadolu'ya girdiler ve Kuzey Suriye'ye kadar uzandılar. Burada önce Asurlularla, sonra Perslerle mücadele ettiler. Bu savaşlarda ne Asurlular ne de Persler İskitlere karşı üstünlük sağlayabildiler (Koca, 2002: 464).

Kaynaklar ve arkeolojik malzemelerin verdiği bilgiler doğrultusunda İskitlerin üç bölgede yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır.

1. Çin'in Kuzeybatısından Hazar Denizine Kadar İskit Yayılması

İskit imparatorluğunun ilk coğrafi sahası doğu bozkırları olup, burası doğuda Çinin kuzeybatısından batıda Urallar ve Hazar Denizine kadar uzanan sahadır (Durmuş, 2008: 203). Çin, Pers ve Grek kaynaklarındaki bilgilerden doğu Sakalarının yerleşim sahasının Fergana ve bunun doğusunda aranması gerekmektedir. Çin kaynaklarına göre, doğu tarafı için Tiyen-Şan'da, Yukarı İli, Çu ve Narin'de oturdukları açıktır. Daha sonra, Hoten ve Maralbaşı'nda bulunmuş olan Sakça el yazıları günümüz Doğu Türkistanında Sakalar'ın yayılmış olduklarına işaret ediyor. Fakat bu yayılmanın zamanı belirlenememektedir (Demirağ, 2003: 34; Durmuş, 1993: 33) . Strabon, Hazar Denizi civarında hüküm süren İskitler'in daha çok

Dahalar, daha doğudakilerin ise Massaget ve Sakalar olduklarını belirtmektedir (Durmuş, 1993: 32). İskitlerin M. Ö. VIII. yüzyılda Orta Asya'da bulundukları ve daha uzakta Bering Boğazı'na kadar yayıldıkları anlaşılmaktadır (Durmuş, 2002: 621). M. Ö. VI. yüzyıldan itibaren Sakalar, güneye, Yukarı Hindistan Vadisi'ne kadar yayılmışlar ve bu civarda kendi kültürlerini yaymışlardı (P'yankov, 2002: 611).

2. Hazar Denizinden Tuna Nehri'ne Kadar İskit Yayılması

İkinci genişleme sahasını doğuda Hazar Denizi ve Urallardan batıda Tuna nehri ve Macar ovasına kadar olan bölgede yaşayan İskitler oluşturmaktadır (Durmuş, 2008: 203). İskitler M. Ö. 800 yıllarına rastlayan şiddetli kuraklık ve hızlı nüfus artışı nedenleriyle Hazar Denizi'nin kuzeyinden batıya göç etmişlerdir. Kafkasya'dan güneye inip Urartu'yu alan bir kol Alp Er-Tunga zamanında Sakız'ı başkent yapmış, Karadeniz'in kuzeyindeki kol ise, Azak Denizi'nin hinterlandı ile Kırım'da çeşitli yerleşim birimleri ve kentler kurmuşlardır (Tekçe, 1993: 76). Bunların yayıldıkları coğrafya hakkında antik kaynaklar ve arkeolojik kazılar sonucunda meydana çıkarılan maddi kültür unsurları bize fikir vermektedir. Bu bölgede yaşayan İskitler, Pers kaynaklarında "Deniz'in ötesindeki Sakalar" olarak adlandırılmıştır (Durmuş, 1993: 32-35). Herodotos bu bölgede yaşayan İskitlerin oturduğu yerler hakkında iki farklı mütalaa vermektedir. Bunlardan birincisi Pers kralı Darius'un İskitya seferi dolayısıyla söyledikleridir. Buna göre, İskitya toprakları kare şeklinde, dama tahtasını andırır bir düzlüktür. Burada çarpışan ordular, büyük ırmaklar ve dağlar yüzünden hiçbir güçlüğe uğramadan dama taşları gibi, kolayca dolaşmaktadır. İkincisi ise Herodotos'un Olbia'daki Grekler'den ve Aristeas adında, M.Ö. VII. yüzyılda yaşamış olan bir seyyahın söylemiş olduğu destan dizelerinden öğrenmiş olduğu bilgilerdir (Durmuş, 1993: 34). İskitler'in M. Ö. VI-IV. yüzyıllarda orta Dnepr ve Dnestr sahasındaki bazı Slav zümrelerini hâkimiyetleri altında bulundurdukları anlaşılmaktadır (Kurat, 1992a: 176). Strabon'un M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısına doğru sunduğu harita bir takım değişiklikler

yaşandığını göstermektedir. M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında İskit hâkimiyeti Kırım'ın kuzey kesimi ve mücavir Aşağı Dinyeper bozkırlarına doğru daha da yayılmıştı. İskitler'in Diophante tarafından mağlup edilmesinden sonra bu sınırlar birazcık daralmış, ama yine de bir bütün olarak III. yüzyıldaki şeklini muhafaza etmişti. Bir sonraki yüzyıl başlarında, İskitler tarafından buraya müttefik olarak getirilen Yazığlar ve Roksolanlar, Ukrayna'nın Azak civarındaki bozkırları işgal ettiler. III. yüzyılda İskitler Kırım bozkırlarına ve Dinyeper'le Bug'un en aşağı akımlarına saçılmışlardı (Grakov, 2008: 34). İskitlerin, Kuban bozkırında yasayan kabileleri geride bırakarak, bozkırı geçtikleri ve Kafkas Dağları'ndaki geçitleri de aşıp Transkafkasya'ya (bugünkü Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan toprakları) gittikleri, bu yöreleri yağmaladıkları, M.Ö. 6. yüzyılın başlarında ise tersine bir akın başlatarak eski topraklarına döndükleri bilinmektedir (Karayel, http://www.adige.nl.com/10 Mart 2010).

3. Kafkaslarda İskit Göç ve Yayılması

İskitlerin yayıldıkları üçüncü coğrafi bölge Kafkaslar ve Anadolu olmuştur. Kafkaslar ve Önasya üzerinde M.Ö. VII. yüzyılın başlarından itibaren İskit toplulukları yayılmaya başlamışlardır. Hatta onların M.Ö. IV. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da egemen güç oldukları bilinmektedir (Durmuş, 2008: 204).

Massagetler Amuderya'nın kuzeyinde oturan bozkır kavimlerinden biridir. Massagetler bozkırın hareketli olduğu dönemde kendilerine otlak yerleri bulmak için İskitlere saldırmışlardır (Memiş, 1987a: 567). İskitler bu dönemde Asya'da yaşamaktadırlar. İskitler, Massagetlerle yaptıkları savaş sonucunda batıya doğru hareket ederek, Kimmerler'in yanına göçmüşlerdir (Durmuş, 1997a: 49; Herodotos, IV: 11).

İskitler, doğudaki Sarmatlar'ın baskısı ile Volga'yı aşarak batıya doğru hareket ederler (Tarhan, 1970: 22). İskitler, M. Ö. VI. yüzyıl sonlarında Volga

nehrini geçerek Kimmerler'i Karadeniz bozkırlarından çıkardılar. Kimmerler, Karadeniz boyunca Kafkas ötesindeki dağ geçitlerine çekilerek, Küçük Asya'ya yerleştiler (Grakov, 2008: 45). İskitler, Kuzey Kafkasya yolunu izleyerek Pontus bozkırlarına doğru göç etmişler ve bu bölgede yaşayan Kimmerleri Tuna vadisine ve Kafkasya'ya sürmüşlerdir (Çeçen, t. y.: 10; Tarhan, 1970: 22). İskitler bununla da kalmayıp Kimmerler'i Yakın Doğu'ya kadar takip ederek kovalamışlardır (Tarhan, 1970: 22). Kimmerler kaçarlarken kıyı boyunu bırakmamışlar, oysa İskitler onları içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir (Herodotos, IV: 12). İskitler yürüyüşlerini sürdürerek, Hazar Denizi boyunca Medya'ya yönelip Medler'i mağlup ettikten sonra Suriye'ye kadar ilerlediler ve orada Firavun I. Psamatikos (670-616) ile karşılaştılar. Firavun I. Psamatikos İskitlere hediyeler vererek ülkesini kurtarabildi (Grakov, 2008: 45). İskitler Med'lerin egemenliğine son verip, yirmi sekiz yıllık bir ayrılıktan sonra kendi yurtlarına dönmüşlerdir (Herodotos, IV: 1).

İskitlerin Önasya'ya yönelmelerinin sebebi Kimmerler'i takip etmeleridir. Kimmerleri yurtlarından çıkaran İskitler, Kimmerler'in ardından, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar Denizi kıyısını takiben Derbent – Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye Önasya'ya dalgalar halinde akmaya başlarlar. Urartu Kralı II. Rusa'nın Kimmerler'le olduğu gibi akıllıca bir siyaset izleyerek, bunlarla bir anlaşma yaptığı görülür. İskit akınları Asur sınırlarına yönelir (Durmuş, 1993: 35-36). İskitlerin Önasya üzerinde yayıldıkları coğrafyada ele geçirilen arkeolojik buluntular burası için ilgi ihtiyacını karşılayacak derecede değildir (Durmuş, 1997a: 49).

4. Anadolu'da İskit Göç ve Yayılması

Sakalar, M. Ö. 680'lerde bir taraftan Doğu Anadolu'nun Türk iskânının başlatan Kimmerleri Kızılırmak havzasına kadar sürerek, onlar da Sakarya Havzasındaki Frig devletini yıkarak, buraları yurt tutarken, Sakalar diğer bir koldan da doğuya yayılarak, Asur sınırına kadar inmişlerdir (Cantay, 2004:

26). İskitlerin Anadolu'da hâkim olduğu bölgeler ile ilgili kayıtlar, ilk dönem Ermeni tarihlerinde mevcuttur. Orbelyanlar tarihinden, Aşkenaz olarak zikredilen İskitlerin Kafkasya'daki Hun kapısından (Derbent?) Kapadokya'daki Gamr (Kimmer) bölgesine kadar hâkim oldukları anlaşılmaktadır (Tellioğlu, 2007a: 31-32). İskitler, Anadolu'nun içlerine kadar da yayılmış ve orada hâkimiyetlerinin izini bırakmıştır. Aynı İskitler muhtemelen de Akamenit dönemi öncesinde Fırat ve Dicle dolaylarında hüküm sürmüş ve dillerine ait ipuçları bırakmıştır. M. Ö. IV. yüzyılın başlarında dahi Doğu Anadolu'da hâkim olmuşlardır (Durmuş, 1993: 36).

Kimmerleri takiben Anadolu'ya giren İskitler, M.Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardı (Tellioğlu, 2007: 655; Tellioğlu, 2005: 1-3; Tellioğlu, 2005a: 2). İskitlerin Kür ırmağı havzasını merkez edinmekle birlikte zamanla Urmiye ve Van civarı ile batıda İç Anadolu, kuzeyde Karadeniz bölgesine kadar yayıldıkları, bunların yirmi sekiz bin aileden oluştuğu kaydedilmektedir (Tellioğlu, 2007a: 31-32). Günümüze kadar gelerek ele geçen ve çözülen tabletlerden M. Ö. 665 yılından itibaren, Kür nehrinin sağ yakasını ele geçiren İskitlerin, Ararat ile Kür nehri arasında Gogaren[2] ya da kendi isimleri ile Sakasen denilen bir bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak, VI. yüzyıl başlarında Medler bölgedeki İskit hâkimiyetine son vererek Doğu Anadolu'daki siyasi birliği sağlamışlardır (Tellioğlu, 2005: 244; Tellioğlu, 2007a: 31-32).

Ksenophon'un kaydından anlaşıldığı kadarı ile M.Ö. 401 civarında Doğu Anadolu bölgesindeki İskit hâkimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmıştı (Tellioğlu, 2007: 655; Tellioğlu, 2005: 244). Ksenophon, Onbinler'in dört plethron genişliğindeki Harpasos nehrine geldiklerinde, İskitlerle karşılaştıklarını, buradan da İskitlerin memleketine girdiklerini ve kuzeyde Bayburt'a kadar uzanan İskit ülkesinde dört günde yirmi parasang gittiklerini belirtmektedir (Durmuş, 1993: 36; Tellioğlu, 2007a: 31-32; Çay-Durmuş,

[2] Gogaren, Asur kitabelerinde Gogu ya da Gog adıyla anılan İskit Kralına izafeten verilen bir isimdir.

2002: 483). Bu ifadelerden, M. Ö. IV. yüzyılda bazı İskit topluluklarının Anadolu'da hala varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklardan edinilen Kimmer ve İskitler'in Anadolu'daki varlıklarına ilişkin bilgiler, anılan toplulukların maddi bakımlarıyla da doğrulanabilmektedir (San, 2000: 8).

Bir Ermeni tarihinde yer alan kayıtlardan ise, adı geçen bölgedeki İskit varlığının M. Ö. 336 yıllarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Kür ve Çoruh nehirleri arasındaki bölgeyi yurt tutan İskitlerin başka bir yere göç ettiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Kür nehri civarına yerleşenler, bölgedeki yer isimlerinde önemli izler bırakmakla birlikte, daha sonra aynı yöreye gelen topluluklar içinde eriyip gitmiştir. Çoruh boylarında bulunanlar ise, muhtemelen diğerlerinin akıbetine uğramış olmalıdır (Tellioğlu, 2005: 244). Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir (Tellioğlu, 2007: 655). Bu boylardan çeşitli kültürel izler kalsa da bölgeye yerleşen diğer unsurlar içerisinde erimek suretiyle tarih sahnesinden silinmişlerdir. İskitlerin bölgeye hâkim olduğu sırada, M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in güney sahillerinde Sinop, Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi önemli merkezlerde koloni kurmaya başlayan Greklerle birlikte, Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısını etkileyen göçler de ortaya çıkmıştır (Tellioğlu, 2005: 1-3).

İskitler, M. Ö. 653 yılında Orta Asya'dan göç ederek, Karadeniz'in bütün kuzey taraflarını kapsayan geniş alanlara yerleştiler. Hükümdarları Maduva (Alp Er Tunga) zamanında Diyarbakır ve çevresini de içine alarak 653 yılında başlayan hâkimiyetleri 28 yıl sürdü (Özdoğan, 2007: 10). İskitlerin askeri ve politik güçleri M. Ö. VII. yüzyılda zirvesine çıkıyor. Anadolu'nun kuzeyini 28 yıl boyunca işgal etmeleri bu döneme tesadüf ediyor. Onların medeniyet ve sanat bakımından en çok yükseldikleri yüzyıl ise VI. yüzyıldır (Ayda, 1987: 189).

İskitlerin Anadolu'daki varlıkları arkeolojik kazılarda elde edilen verilerle desteklenmektedir. Bu arkeolojik kazılarda ele geçen objeler arasında ok

uçları, kılıçlar, savaş aletleri bulunmaktadır. Çavuştepe, Maşathöyük, İmirler Gömütü, Taşova-Lâdik'te ortaya çıkarılanların yanı sıra, Sivas Müzesi'nde korunan ok uçları biçimsel özellikleriyle Anadolu toprakları dışındaki göçebe bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Benzerlik gösteren bu ok uçlarının kültürel kimlikleri de belirlenebilmektedir. Köken olarak Kimmer ve İskitlerle ilişkili görülen bu türdeki savaş aletlerinin daha sonra, uzun bir süre farklı coğrafyalarda değişik kültürlerce kullanıldığı bilinmektedir (San, 2000: 14). İskitlerin Anadolu'daki varlıklarına işaret eden bir diğer önemli buluntu 1999 yılında Boğazköy-Hattuşa kazılarında elde edilen verilerdir. Bu bölgede yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen veriler M. Ö. VIII. yüzyıl sonları ile VII. yüzyıla tarihlendirilebilir. Boğazköy'de yapılan kazılar sonucunda 1999 yılı buluntuları arasında Demir Çağı tabakasından 22 tane ok ucu bulunmuştur. Aralarında "iskit tipi" ok uçlarının bulunması dikkate şayandır (Seeher, 2001: 306). Boğazköy'de bulunan İskit tipi ok uçları bu bölgeye ya İskitlerin akın veya göç ettiklerini ya da başka kavimleri etkilediklerini göstermektedir.

İskitlerin Anadolu'daki varlıklarına ilişkin arkeolojik verilerden bir diğerini Kaman-Kalehöyük bölgesinde yapılan kazılar vermektedir. Kaman-Kalehöyük, Ankara'nın kuş uçuşu 100 km. güneydoğusunda, eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen sağında, Kaman'ın 3 km doğusundadır. Kaman-Kalehöyük, sulak, bereketli geniş bir tarım arazisinin ortasına kurulmuştur. Höyük, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 280 m. çapında, 16 m. yüksekliğinde, orta boylu bir Anadolu höyüğü görünümündedir (Omura, 2001: 327). Kaman-Kalehöyük kazıları 1999 yılında yapılmış ve yapılan kazılar neticesinde M. Ö. VII. yüzyılın erken evrelerine tarihlendirilebilen IIb katında İskit tipi ok ucu bulunmuştur (Omura, 2001: 328).

İskitlerden sonra Doğu Karadeniz bölgesini yurt tuttuğu bilinen üçüncü Türk unsur, Kıpçaklardır. M.Ö. 336 yılında Makedonyalı İskender'in orduları Çoruh boylarına ulaştığında, Hazar Denizinden bu bölgeye kadar olan

sahada Kıpçak Türklerinin bulunduğu Gürcü kaynaklarından anlaşılmaktadır (Tellioğlu, 2007: 655)

İskitler Anadolu'ya yaptıkları akınlar neticesinde burada bulunan devletlerle ilişkiler kurmak durumunda kalmışlardır.

a. İskit – Urartu İlişkileri

Urartu Devleti M. Ö. IX. ve VI. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Kuzeybatı İran bölgelerindeki geniş bir bölgede hüküm sürmüşlerdir. Urartular Anadolu tarihi açısından oldukça önemli bir halkayı oluşturmaktadır. Urartuların bu önemi sulama kanalları, barajları, gelişmiş maden kültürüne sahip olmalarından gelmektedir. Bir diğer önemi ise Urartuların yerleşmiş oldukları coğrafya ile ilgilidir. Urartuların yerleştikleri coğrafya Kafkaslardan Önasya'ya açılan kapılar üzerinde idi. Bu coğrafi özelliğinden dolayı Urartular diğer bölgelerden Anadolu üzerine inen ve buradan başka bölgelere geçen göçebe kavimlerle ilişki içinde olmuşlardır. Bu göçebe kavimlerden ilkini Kimmerler, ikincisini ise onları takip eden İskitler oluşturmuşlardır (Durmuş, 1997b: 279).

Urartu Devleti'nin başında olduğu bilinen II. Rusa (M.Ö. VII. yüzyılın ilk yarısı) dönemi devletin barış ve huzur içinde geçirdiği son parlak dönemidir. Bu dönemde Asur imparatorluğu siyasal gücün oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. II. Rusa askeri ve kültürel açılardan Urartu devletine başarılı bir dönem yaşatmıştır.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları tamamen kontrolleri altına alan İskitler, Kimmerleri yurtlarından etmekle kalmamışlardır. Onları takiplerinde Urartulularla karşılaşmışlardır (Durmuş, 2007a: 32). Kimmerleri takip ederek Urartu ülkesine ulaşan İskitlerle Urartu kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) akıllıca bir politika izleyerek bir antlaşma yapmıştır. Ancak bu dostluk uzun sürmemiş ve M. Ö. VII. yüzyılın sonları ve VI. yüzyılın başlarında İskitler Urartu yerleşim

merkezlerine baskınlar düzenleyerek bu merkezleri yakıp yıkmışlardır (Durmuş, 1997b: 279-280; Durmuş, 2007a: 32).

Yukarı Anzaf kalesi Urartu devletinin başkenti Tuşpa'nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bu kale Urartu Kralı Menua (M. Ö. 810-786) tarafından yaptırılmıştır. Van Bölgesinin tahıl ambarı durumunda olan Anzaf Kalesi çevresindeki verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünler, kalenin depolarında biriktirilmekteydi. Kalenin 900 metre kuzeyinde ise, Kral İşpuini (M. Ö. 830-810) tarafından askeri amaçla kurulan Aşağı Anzaf Kalesi bulunmaktadır (Belli,1997: 380-382). Yukarı Anzaf Kalesinde yapılan kazı çalışmaları kalenin ve kuzey kapısının İskitler tarafından gerçekleştirilen saldırı sonucunda yandığını göstermektedir. Bu durumu kapının kuzeyinde yer alan iç avlu tabanındaki ortalama 70-80 cm kalınlığındaki kül ve kömür tabakası doğrulamaktadır (Köroğlu, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/urartu/index.htm/18 Ocak 2010). Kaleye yapılan İskit saldırısı sırasında Aşağı Kentte oturan halk değerli eşya ve hayvanları ile birlikte geçici olarak kaleye sığınmıştır. İskitlerin kaleye saldırısında atılan yangın oklarıyla kalenin birçok yapısında yangın çıkmıştır. Yangından ürken ve büyük bir panik içinde dışarıya çıkmak için kapıya yönelen hayvanlar, kapının kapalı olması yüzünden Kuzey Kapı avlusunda sıkışmış ve dumandan boğularak birbirinin üzerine yığılmışlardır. Çıkan yangından dolayı aşırı bir şekilde yanan ve daha sonra doğudaki birden çok katlı Büyük Kulenin batı yönüne doğru yıkılmasıyla tonlarca ağırlıktaki taş ve kerpiç toprağı altında kalan iskeletler darmadağın olmuştur (Belli, 1997: 383). Yine II. Rusa tarafından yaptırılan Rusahinili (Toprakkale) kentinin de M.Ö. VII. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında İskitler tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır. Kaleye yapılan baskın sonucunda çatı ve ahşap malzemenin yanarak çökmesi, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaşmasına neden olmuştur. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 30 cm'lik kül ve yangın artığı tabakası yangının şiddetini göstermektedir. Yangın ve yıkımdan sonra Toprakkale'de herhangi bir yerleşme olmamıştır. Çavuştepe kalesi de İskitler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir (Durmuş, 1997b: 279-280).

Kimmer akınlarını İç Anadolu'ya yönlendirerek yıkılmaktan kurtulan Urartu Devleti M. Ö. VII. yüzyıl başındaki İskit akınlarını durdurmakta zorlanmıştır (Tellioğlu, 2007a: 31-32). Urartular zaman zaman İskitlerle anlaşmalarına rağmen onların M.Ö. VI. yüzyılın başlarında gerçekleşen istilalarına karşı koyamayarak M.Ö. 585 yıllarında tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Ortaya çıkan otorite boşluğu İskitler tarafından doldurulmuş ve İskitler Gogaren ya da Sakasen olarak anılan bölgeye yerleşmiştir (Durmuş, 1997b: 279-280; Tellioğlu, 2007a: 31-32). İskitler Asur Devletine son verdikten sonra, Urartu üzerine yürümüşler ve M. Ö. 609 yılında, bu devlete kesin olarak son vermişlerdir (Memiş, 2007: 212). Böylelikle İskit-Urartu münasebetleri İskitlerin Medlerle birlikte Urartu devletini ortadan kaldırmalarıyla son bulmuştur (Durmuş, 1997b: 279-280; Tellioğlu, 2007a: 31-32).

b. İskit – Asur İlişkileri

Asur devleti sahip olduğu topraklar açısından jeopolitik öneme haiz bir yerleşime sahiptir. Bulunduğu coğrafya itibariyle Anadolu, İran, Mezopotamya ve Kafkasya'da bulunan kavimlerle tanışma ve onlarla ilişkide bulunma imkânına sahip olmuştur. Asurluların bulundukları coğrafya itibariyle tanıştıkları ve münasebette bulundukları kavimlerden birisi İskitler olmuştur.

İskitler Urartu ülkesi üzerinden Asur devletinin kuzey sınırlarına kadar ulaşmışlardır (Durmuş, 2007a: 32). Asur kaynaklarında İskitlerin adı ilk kez Asur imparatorlarından Asarhaddon (M. Ö. 680-668) devrine ait Prizma (B) 'de geçmektedir. Bu vesikada "Gimirrai"ler'den ve "Aşguzai"ler'den bahsedilmektedir. Adı geçen kavimlerden Gimirrailer'in Kimmerler, Aşguzailer'in ise İskitler olduğu kabul edilmektedir (Durmuş, 1993: 26; Luckenbill, 1968: 207). Asur kralı Asarhaddon zamanında Asur devletinin kuzey ve kuzeydoğu sınırları Kimmer ve İskitlerin istilasına uğramıştır (Durmuş, 2007a: 32). Asur imparatoru Asarhaddon imparatorluğun kuzey ve kuzeydoğu hudutlarını tehdit eden Kimmer ve Mannalar'ın saldırılarını

bertaraf etmek amacıyla İskit kralı Bartatua ile anlaşma yolunu tercih etmiş ve kızını ona vererek, İskitlerin adı geçen kavimlere karşı savaşmasını sağlamıştır (Durmuş, 1997b: 280; Durmuş, 1993: 26-27). Bu antlaşmaya göre İskit Kralı, Asur'un kuzey hudutlarını tehdit eden Kimmerleri uzaklaştırmaya çalışacaktı. İskitler görevlerini yerine getirmiş olmalılar ki Kimmerler Orta Anadolu'da görülmeye başlamıştır (Memiş, 1987a: 568; Memiş, 1986: 31). Asur dönemi kaynaklarından İskitlerin M. Ö. VII. yüzyılın başında Asur'un kuzey sınırına gelerek burada bir müddet kaldıkları anlaşılmaktadır (Durmuş, 1993: 2). M. Ö. VIII. yüzyılın içerisinde Orta Asya'dan çıkan İskitlerin M. Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Asur sınırına ulaşmaları, İskitlerin Hazar Denizinin batısı, Tuna nehrinin doğusu ve Karadeniz'in kuzeyindeki Kimmer yurdunun dışında, Önasya'ya da yayılarak kendileri büyük bir güç olarak vücuda gelmiştir (Durmuş, 1993: 22).

Asur kralı Asarhaddon Hubaşna'ya kadar giderek Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku devletini mağlup etmiştir. İskitler de Kimmerleri batıya doğru sıkıştırmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Kimmerler Anadolu'nun içlerine kadar yayılmışlardır (Durmuş, 1997b: 280). Heredotos'ta Protothyes oğlu Madyas idaresinde büyük bir İskit ordusunun Karadeniz'in kuzeyinden kovduğu Kimmerleri takip etmek üzere Asya'ya girdiklerine dair bir kayıt bulunmaktadır (Durmuş, 1997b: 281).

M. Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında Asur devleti eski gücünü kaybetmiş ve gittikçe büyüyen Med tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim başlangıçta Asur'un müttefiki olan İskitler, bu defa Medlerle işbirliği yaparak Asur devletine son vermişlerdir (Memiş, 2007: 212). Asur devleti ortadan kalktıktan sonra Medler, İskitleri memleketlerinden çıkarabilmek ve bu göçebeleri Persia'yı istilaya başladıkları noktadan Asya içlerine geri itinceye kadar gerekeni yapmak için yeniden kuvvet toplamışlardır. Medlerin baskısı karşısında İskitler geri dönerek bir kısmı Urartu bölgesinde kalırken, diğer bir kısmı da doğuya yönelmiştir. Büyük çoğunluğu batı bozkırlarında kalan

İskitler Güney Rusya'nın verimli topraklarına yerleşmişlerdir (Durmuş, 2007a: 32; Durmuş, 1997b: 281-282).

c. İskit – Mannai İlişkileri

İskitler, Kimmerler'in ardından, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar Denizi kıyısını takiben Derbent – Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye Önasya'ya dalgalar halinde akmaya başlarlar (Durmuş, 1993: 35-36). Bir grup İskitli'nin Transkafkasya Dağları'nı geçerek Önasya'ya girmeleri İskitler'in klanlar ve boylar halinde, birbirlerinin ardı sıra Önasya'ya girmiş olduklarını göstermektedir. II. Rusa'nın Asur'un dikkatini başka tarafa çekerek, krallığını güçlendirmeye çalıştığı sırada Urartu ülkesinin İskit istilasına uğradığı ve söz konusu tehlikenin, devleti epeyce uğraştırdığı anlaşılmaktadır. II. Rusa, ustaca bir politik manevra ile bu istila tehlikesinden de kurtulmuş ve İskitler'i Manna ülkesine göndermiştir (Memiş, 2007: 210-211). İskitler, bu göçler sırasında güzergâhları üzerinde bulunan ve Kuzeybatı İran'daki Urmiya Gölü civarındaki Mannai'ye gelmişlerdir. İskitler'in Asur egemenliği altındaki Manna ülkesine gönderilmesi ile meydana gelen İskit-Manna ittifakı sayesinde II. Rusa'nın, Asur kralı Asarhaddon'u (M.Ö. 680-668) daha güç bir duruma soktuğu, bundan yararlanarak da ülke kalkınmasına yeni bir hız verdiği anlaşılmaktadır. Bu başarılı politik manevraya rağmen Asarhaddon, İskit-Manna ittifakını bozdu ve bu bölgedeki ayaklanmayı M. Ö. 679 yılında bastırdı. Hatta bir süre sonra Asur krallığı ile İskitler arasında bir yakınlaşma başlamış ve Asarhaddon kızını İskit kralı Bartatua ile evlendirerek, bu yakınlaşmayı akrabalık bağları ile kuvvetlendirmiştir (Memiş, 2007: 210-211).

d. İskit – Pers İlişkileri

Persler, İran yüksek yaylasının güneybatısında Parsa adını taşıyan ve aşağı yukarı bugünkü Fars eyaletine tekabül eden bölgede oturuyorlardı. Başlarında Akkaimenid sülalesinden krallar bulunan Persler, çok eski

zamanlardan beri Elam medeniyetinin etkisi altında kalmışlardı. Sülalenin beşinci kralı olan II. Kiros (M.Ö. 559-529), vassalı bulunduğu Med kralı Astiyages'e karşı isyan ederek, M.Ö. 550 yılında Med krallığını ortadan kaldırdı ve onun yerine İran yaylasından Anadolu'da Kızılırmağa kadar uzanan büyük Pers Krallığı'nı kurdu (Memiş, 2001: 55). M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Kimmerler'in Anadolu'ya akınları, onları takip eden İskitlerin Anadolu'nun doğusundaki bir takım faaliyetleri, Asurluların Anadolu içlerine yaptıkları seferler, Anadolu'nun siyasi gücünü zayıflatarak Anadolu'da Pers hâkimiyetinin tesisinde Persler lehine bir sonuç çıkarmıştır. Pers kralları Anadolu'nun batısına kadar kısa bir zamanda ulaşabilme kolaylığı bulmuşlardır (Durmuş, 1997b: 283). Kiros Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek M. Ö. 547 yılına doğru Kapadokya'ya girmiştir. Bunun üzerine Kiros Lidyalıları yalnız Kapadokya'dan çıkarmakla ve eski sınır olan Kızılırmak'ın batısına sürmekle kalmamış, onları izleyerek başkent Sardes kapılarına dayanmış ve onları o yörede büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Sardes kısa bir kuşatmadan sonra zapt edilmiştir. Bu suretle Lidya krallığı yıkıldıktan sonra Persler, Harpagos ve Mazares adında komutanlarının idaresinde Batı Anadolu'ya girerek orada bulunan kentleri teker teker ele geçirmişlerdir (Durmuş, 1997b: 283). Daha önce Lidya krallığının egemenliğinde olan bölgeler Pers egemenliğine girmiştir (Memiş, 2001: 56). M.Ö. 539 yılında Pers kralı Kiros, Babil'i kendi topraklarına kattı. M. Ö. 538 yılında Fenike şehir ve limanları da Pers egemenliğini tanımak zorunda kaldılar ve donanmalarını Persler'in buyruğuna verdiler (Memiş, 2001: 57).

İskitler doğudan batıya doğru göç ettiklerinden ve Persler'in kuzey komşusu olduklarından dolayı onlar tarafından yakından tanınmıştır (Durmuş, 1993: 29). Babil, Lidya gibi Ön Asya devletleri ile uzun savaşlar yapan Kiros kendi yanında Saka Devleti gibi kuvvetli bir devletin bulunmasını tehlikeli bulduğundan bunları kendi idaresine almak için uğraşmıştır (Durmuş, 1997b: 282). Pers Kralı Kiros Saka haumavarga, yani Doğu İskitleri ile mücadele etmiştir. Büyük Kiros onları imparatorluğa tabi kılmıştır. Kiros imparatorluğunun sınırlarını genişletmek ve diğer İskit zümrelerini egemenliği

altına almak için kuzeydoğuya yönelmiştir. Kiros yönetiminin sonlarına doğru (M.Ö. 529) Saka tigrakhauda ile aynılığı kaynaklardan anlaşılan Massagetler, yani merkezi iskitler üzerine bir sefer düzenleyerek onların bağımsızlıklarını tehlikeye düşürmüştür. Kiros, başarılı savaşlar sonunda Sogdluları ve Harezmlileri egemenliği altına aldıktan sonra, Hazar Denizi tarafına doğru imparatorluğunun sınırlarını genişletmek için ilerleme zorunluluğu duymuştur. O, büyük Saka birliğine dâhil olan Massagetler üzerine sefer düzenlemiştir. Bu mücadeleyi Pers ordusu kaybetmiştir. Büyük Balhan dağlık arazisinin boğazında sıkıştırılan Persler ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Durmuş, 2007a: 32-33).

Kiros, ömrünün son yıllarını İran'ın kuzey doğusunda oturan bozkır kavimlerine ve en çok Sakalarla harp etmekle geçirdi ve M. Ö. 529 yılında Oksus bölgesinde öldü. Kiros'tan sonra yerine oğlu Kambizes (M.Ö. 528-522) geçti. Kambizes, Mısır Krallığını Pers devletine katmak suretiyle (M.Ö. 525), babasının hayallerini gerçekleştirmiş oldu. Pers Kralı güney Mısır sınırlarını Habeşistan'a kadar genişletti ve M.Ö. 522 yılına kadar bu ülkede kaldı. Aynı yıl Gavmata adında bir rahibin çıkardığı isyan üzerine Kambizes Mısır'dan hareket ederek Suriye'ye girdi, ancak yolda öldü (522). Kralın ölümünün ardından I. Darius altı Pers soylusunun yardımıyla Gavmata'yı esir almayı ve idam ettirmeyi başardı ve Pers tahtına oturdu (Memiş, 2001: 58).

I. Darius (M. Ö. 522-486) selefleri tarafından kendisine bırakılan toprakları korumakla kalmadı, bunları genişletmek, ayaklanmaları bastırmak suretiyle Pers Krallığını o zamanki dünyanın en güçlü devleti haline getirdi. I. Darius bütün dünyayı egemenliği altına alma düşüncesindeydi. Ataları Anadolu'yu ve Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Şimdi sıra Balkanlar'ın fethine gelmişti ve ilk hedeflenen ülke Yunanistan'dı. Yunanistan toprakları Pers egemenliğine girerse Boğazlardan gelebilecek her türlü tehlike kolaylıkla önlenebilirdi (Memiş, 2001: 59). Darius, birden bire kararını değiştirerek Güney Rusya'daki İskitya'yı fethetme hazırlıklarına girişti. Onun amacı İskitya'yı fethetmek değil Yunanistan'ı fethetmekti. Yunanistan'ı fethetmek

isteyen Darius onların hayati ihtiyaçlarını karşılayan ülke, yani Karadeniz'in kuzeyi ile bağlantısını kesmeyi amaçlıyordu. Yunanistan'ın özellikle kereste ve buğday gibi hayati ihtiyaçlarını karşılayan ülke Skythia idi (Memiş, 2001: 59; Durmuş, 2007a: 34). Dolayısıyla Darius siyasal, askeri ve ekonomik sebeplerden dolayı Skythia'ya kendisinin mezar yazıtında bildirdiğine göre, "denizin ötesindeki Sakaların", yani tarihi İskitlerin üzerine yürümüştür (Durmuş, 2007a: 34).

Darius asıl seferini Karadeniz İskitlerine karşı M.Ö.513 yılında düzenlemiştir (Durmuş, 2007a: 33). Batı Anadolu'da Ege Denizi kıyısında bazı kaynaşmalar olduğunu haber alan Darius dikkatini Anadolu'ya çevirmiştir. Aynı yıl Trakya üzerinden Karadeniz İskitlerine karşı harekete geçmiştir (Durmuş, 1997b: 284). Darius, Trakya içlerine doğru yöneldi (Durmuş, 1997b: 284; Memiş, 2001: 59). O'nun donanması da, karadan giden orduyu Tuna nehrinin ağzında karşılaması için, Karadeniz'e gönderildi. Pers ordusu Tuna'ya doğru yol alırken, Trakyalı bir kabile olan Getaeler'in arazisini zapt etti. Ordusu Tuna nehrine ulaştığı zaman Darius, sallardan kurulu bir köprü vasıtasıyla nehrin karşı tarafına geçti. Dönünceye kadar altmış günlüğüne köprüyü muhafaza etmeleri için İyonyalılar'dan bir müfreze bırakmayı da ihmal etmedi. Söz konusu müfreze, köprüyü muhafaza etme işini başaramazsa, Pers kralının talimatı gereğince köprüyü yıkacaklardı. İşte bu işler sona erdikten sonra Darius, İskitler'i aramaya başladı (Memiş, 2001: 59). İskitler, Darius'a karşı ayakta duramayacaklarını anladıklarından komşularından yardım istediler. Ancak İskitler komşularından bekledikleri yardımı bulamadılar. Kendi kaynaklarına güvenmek zorunda bırakılan İskitler, emniyeti azar azar toprak bırakarak geri çekilmek politikasında aramaya karar verdiler. Adetleri gereğince onlar, ordularını üç gruba ayırmışlardı. Her gruba, Kraliyet İskitleri'ne mensup bir komutan kumanda edecekti. Bu komutanlar, İdanthyrsos, Skopasis ve Taxakis idiler. Onlar, aralarında şu karara varmışlardı: Üç gruptan hangisini Darius takip ederse, o grup, kuyuları ve çeşmeleri kapatarak ekili araziyi ve otlak yerlerini yakarak içerilere doğru çekilecekti (Memiş, 2001: 60).

Darius yoluna devam ederek Don nehrini geçmiş ve Volga'ya doğru ilerlemiştir (Durmuş, 1997b: 284). Perslerle İskitler karşı karşıya geldiklerinde İskitler geri çekilmeye başlamışlardır. Lojistik destek alamayan, önlerinde hareket eden İskitler tarafından su kaynakları ve otlakları tahrip edilen, ani İskit saldırıları ve çekilmeleri karşısında kayıplar veren Persler yıpranmıştır (Durmuş, 2007a: 34). Pers Kralının, Tuna nehri üzerindeki köprüyü savunmaları için İyonlılar'a verdiği altmış günlük süre hızla doluyordu. Darius'un askerleri bu yararsız kovalamacadan yavaş yavaş bıkmaya başlamıştı. Perslere ait hayvanlar yem sıkıntısı çekiyorlardı. Ancak İskitler doğuya doğru geri çekilmeye devam etmiştir (Durmuş, 1997b: 284; Memiş, 2001: 61). Bu oyun böylece sürüp gidiyordu. Darius İskit kralı İdanthyrsos'a bir atlı ile haber gönderdi: " Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık" (Herodotos, IV: 126).

Darius'un İskit kralına meydan okurcasına göndermiş olduğu haberine İskit Kralı bir cevap verme ihtiyacı duymuştur. İskit Kralı İdanthyrsos, şu cevabı gönderdi: " İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden kaçtığım da yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var ne de bir tek dikili ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce -ve keyfimiz istemediği sürece- sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; biri atam Zeus ve İskitlerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine, sana layık olduğun şeyleri göndereceğim; mademki

kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana" (Herodotos, IV: 127). İskitlerle savaşma fırsatı bulamayan Darius geri çekilmeye karar vermiş ve askerlerini Tuna nehrinden geçirmeyi başarabilmiş ve geri dönmüştür (Durmuş, 1997b: 284; Durmuş, 2007a: 34). Darius, İskitlere karşı yapmış olduğu seferde herhangi bir başarı sağlayamamıştır. İskitlerin stratejisi ve savaş taktiği Perslerin büyük ölçüde yıpranmalarına ve mücadeleyi bırakmalarına neden olmuştur (Durmuş, 2007a: 34). Başarısızlıkla neticelenen bu seferden sonra, Pers kralı, bir daha kuzey Avrupa içlerine girmeye cüret edemedi (Memiş, 2001: 62).

Darius, zaferle neticelendirmeyi umduğu İskitya seferinden başarısızlıkla dönmesine rağmen, Trakya ve Makedonya'yı Pers topraklarına kattı. M. Ö. 511 yılında da Hindistan'a karşı bir sefer tertipleyen Darius, Pencap bölgesine girdi ve İndus yöresinde bir eyalet kurduktan sonra İran'a geri döndü (Memiş, 2001: 62).

5. Mısır, Suriye ve Filistin'de İskit Göç ve Yayılması

İskit yayılması daha uzun olan kuzey yolundan Kafkas dağlarını aşarak gerçekleşmiştir. Med'ler İskitlerle yaptıkları savaşı kaybetmişler ve İskitler bütün Asya'ya yayılmışlardır (Herodotos, I: 104). İskitler Kimmerleri takip ederek Anadolu'ya girmişler ve Anadolu tarihinde önemli yer edinmişlerdir. Anadolu'daki faaliyetlerinin ardından İskitler yürüyüşlerini sürdürerek, Hazar Denizi boyunca Medya'ya yönelip Medler'i mağlup etmişlerdir (Grakov, 2008: 45). İskitler Mısır üzerine yönelerek, Filistin'den Suriye'ye girdikleri sırada Mısır Kralı Psammatikos karşılarına çıkmış, armağanlar sunmuş, yalvarıp yakarmış ve daha ileri yürümekten onları alıkoymuştur. İskitler geri dönüyorlardı, Suriye'ye varmışlar, Askalon kentine girerek buradaki tapınağı yağma etmişlerdir. Tapınağı yağma edenlerin helak olduğu söylenir (Herodotos I: 105). İskitlerden bazıları orada kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı eski Tevrat'taki Beth-Sean, daha sonra Skythepolis olarak anılmaktadır (Durmuş, 1993: 36-37). İskitler, hastalık, sıcak ve uzun bir yol

kat etmelerinden dolayı yorgun bir şekilde Medya'ya dönmüşlerdir. Kral Madyes ve diğer İskit liderleri Kyaxares tarafından, belki de bu seferi kutlamak bahanesiyle bir şölene davet edilmişler ve sarhoş edilerek öldürülmüşlerdir. Bu olay İskitler'in Önasya'daki 28 yıllık egemenliklerinin, yani politik-askeri güçlerinin sonu olmuştur. Kralları Madyes'in ölümü üzerine lidersiz kalan İskitler kendi yurtlarına, Güney Rusya'ya geri dönmüşlerdir. (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009c). Mısır'da Doğu Delta'da yer alan Tell Defenneh/Tahpanhes yerleşmesinde ele geçirilen İskit tipi okucu ve demir hançer İskitler'in Mısır seferinin arkeolojik kanıtları olarak kabul edilmektedir.

İskitler Önasya'ya yayılmaları sırasında Filistin'e kadar ilerlemelerine rağmen, onların asıl izleri Anadolu'nun doğu kesiminde bulunmaktadır. Yazılı kaynakların yanında arkeolojik buluntular da bu görüşü desteklemektedir (Durmuş, 1993: 37).

Mısır'da paralı İskit askerleri bulunmuştur. İskitler Mısır'da Firavun Apries'in (M. Ö. 588-568) hassa ordusu idiler. Firavun Memfis'in sarayında bulunan alçı kabartmalarda, Orta Asya'ya has sivri börkleri ve göçebelerin giydikleri kaftanlarıyla tasvir edilmişlerdir. İskitler Mısır'dan bazı dini düşünüş ve inanışları almışlar ve onlara da bir şeyler aktarmışlardır. İskitlerin Mısır'da mevcudiyetlerini ve bıraktıkları tesiri ve akisleri, halen Hildesheim Müzesinde bulunan ve üçüncü yüzyılda bir Mısırlı sanatkârın atölyesinde yaptığı rölyefte (kabartma) görülmektedir. Kabartmada Ren geyiği sağmakta olan bir kadın görülmektedir. Söz konusu bu resimde Kuzey Avrupa ve Asya'nın bir figürü, kabartmanın motifi olarak kullanılmıştır. Mısır'ın ahiret inancının, İskitler tarafından benimsendiğini yüksek rütbeli bir Acem'in cenazesini bekleyen İskit muhafızlarını gösteren bir kabartma belgelemektedir: Cenaze, saçları ve sakalları örülmüş vaziyette bir katafalk üzerine yatırılmıştır. Cenazenin önünde matem işareti olarak, saçlarını ve sakallarını kesmiş İskitler görülmektedir. Kabartmada İskitlerin Güney Rusya ve Orta Asya'da yapa geldikleri bir defin merasimi aynen canlandırılmaktadır. Bu tasvirde, ölünün

öbür dünyada yaşamaya devam ettiği şeklindeki Mısır inancının İskitler tarafından benimsendiği görülmektedir (Haussig, 1997: 51-52).

İskitler M.Ö. 611 yılında Filistin'e ulaşıncaya kadar Suriye'yi baskı altına almışlardı. Mısır'a karşı herhangi bir ileri hareket ise kral Psametikos tarafından haraç ödemek suretiyle önlenmişti (Durmuş, 1997b: 281; Memiş, 1987: 568-569). Bu müddet zarfında Medler Babillilerle ittifak yapmışlardı. Onların birleşik orduları Asurlulara karşı yürümüşler ve bu defa müttefik kuvvetler, bu imparatorluğu tahrip etmeyi başarmışlardı (Memiş, 1987a: 568-569; Memiş, 1986: 32).

Suriye ve Mısır'daki M. Ö. VII. yüzyıl ile M. Ö. VI. yüzyıl başlarına ait yadigârlar arasında İskit savaş silahlarının özelliklerini en fazla yansıtan bronz ok uçları bulunmuştur. Bu ok uçları bilinen yerli ok uçlarından farklıdır ve istila ve kuşatma hareketlerine maruz kalan şehir surlarının açıklarında bunlardan bol miktarda ele geçirilmiştir (Grakov, 2008: 45).

6. İskitlerin Karadeniz Bölgesine Göçleri

İskitlerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra göç ettikleri ve yayıldıkları en önemli bölgelerden birisini Karadeniz bölgesi oluşturmaktadır. İskitler, Kırım ve çevresinde etkili olmuşlar, bazı ilkçağ coğrafyacıları Karadeniz'in kuzey bölgesini İskitya ismi ile anmışlardır. Kırım'a yerleşen İskitlere atfen Karadeniz'e, bir dönem İskit denizi bile denilmiştir (Tellioğlu, 2005: 239; Çeçen, t. y. : 9). İskitya olarak Karadeniz'in kuzeyine tayin edilen bölge Kırım bozkırlarını ve Kuzey Kafkasya ile Ural Dağları arasında kalan bölgeyi de ihtiva etmektedir. Bu bölge bulunduğu coğrafya itibariyle burada yaşayan kavimlerin önemli bir yaşam alanı olarak göze çarpmaktadır.

İskitler, M. Ö. VIII. yüzyılda Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşarlarken Hunların sıkıştırması ile batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. İskitler, M. Ö. 700'lü yıllarda Turgay bölgesi ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya

gelmiş, Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde Ten ve Özü nehirlerinden Tuna nehrine kadar uzanan sahaya hâkim olmuştur (Tellioğlu, 2005: 239). İskitler Kimmerleri takip ederek Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere gelmişlerdir. İskitler Karadeniz bölgesine geldiklerinde bölgenin kuzeyindeki bozkırlarda Kimmerler yaşamaktaydı. M.Ö. VIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yani Kimmerler'in ülkesine ayak basan İskitler, bir kısım Kimmerliyi kendi içine kabul etmiş, kısmen de mevcut Kimmerli ile bütünleşerek kendilerini yönetici zümre olarak kabul ettirmiş olabilirler (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009b). İskitler, Azak, Kuban ve Kırım taraflarında yaşayan Kimmerleri Kafkasya tarafına atarak kendileri Karadeniz sahillerine yerleşmişlerdir (Togan, 1986: 22). İskitlerin Kimmerleri Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlardan çıkarmalarıyla Kimmer dönemi son bulmuştur. Bu dönemin son bulmasından sonra İskit dönemi başlamış ve bozkır coğrafyasında egemen unsur İskitler olmuştur (Durmuş, 2007a: 32).

İskit kültürünün M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısından önceki erken evresi henüz saptanamamıştır. Bu durumda M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş olan Novocherkask Göçebe Topluluğu kalıntılarının hem Kimmerler'e hem de İskitler'e ait olabileceği sonucu çıkmaktadır (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009b). Yapılan arkeolojik çalışmalar İskitler'in M. Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz'in kuzeyine gelmeye başladıklarını ve Kimmer topraklarını istila ettiklerini göstermektedir. M. Ö VII. yüzyılın yetmişli yıllarında başlayan İskit yayılımı aynı yüzyılın ortalarından çok kısa bir süre sonra tamamlanmıştır (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009b). Göçebe İskitler'in M. Ö. VII. yüzyıl sonlarında Araks-İtil arasındaki bölgelerde görülmüşlerdir. İskitlerin bu bölgelerde görülmeleri Kimmerlerle benzer özellikler taşımalarından dolayı arkeologlar tarafından ayırt edilememiştir. Göçebe İskitler, VII. yüzyıl sonlarından itibaren Kuzey Karadeniz civarındaki bozkırlara yerleştikten sonra, yavaş yavaş bölgede güçlü bir devlet kurarak, Yunan şehirlerinden İskitya'nın iç kesimlerindeki sahil şehirlerine mal getiren

tacirlere hizmet sunmaya başladılar (Grakov, 2008: 55). Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitler Tuna Nehrinin aşağı kısmından Hazar Denizine kadar yayılmışlardır (Durmuş, 2008: 201). M. Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardı (Tellioğlu, 2007: 655). İskitler'in Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları istila etmelerinin ilk evresi, onların Aşağı Don Havzası ve Pre-Kafkasya bölgelerinde görünmesiyle bağlantılıdır. Kimmerler'i yaşadıkları topraklardan çıkaran İskitler, bu hareketle Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda büyük bir yıkım ve değişime neden olmuşlardır (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009b). Bunun sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda çok sayıda yerleşme tahrip edilmiş, yerleşik hayat özellikleri ortadan kalkmaya başlamıştır (Durmuş, 1993: 62-63).

M. Ö. 401 civarında bölgedeki İskit hâkimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmıştı. Bu zaman zarfı içerisinde, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir (Tellioğlu, 2007: 655). M. Ö. 300'den sonra İskitler'in bir kısmı Sarmatlar'ın etkisi ile Kırım Yarımadasına sıkışmak zorunda kalmış, daha batıdakiler ise güneye doğru inerek daha çok Tuna vadisine yayılmışlardır (Tarhan, 1970: 28). Karadeniz bölgesinde Yunan kolonilerinin kurulması ile birlikte ortadan kalkmaya başlayan İskitlerin, başka bir sahaya göç ettiklerine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir (Tellioğlu, 2007a: 34).

İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki egemenlikleri Sarmatların İskit egemenliğine son vermelerine kadar sürmüştür. M. Ö. 3. yüzyılın başlarında Sarmatlar, Don nehrinin doğu kıyılarına yaklaşmışlar ve aynı yüzyılın sonlarına doğru da Don nehrinin batı kıyısına geçmeyi başarmışlardır. Sürekli sıkıştırılan İskitler, M. Ö. II. yüzyılın başlarına kadar eski imparatorluklarının yalnızca bir bölümünü, özellikle orta kısmı ellerinde tutabilmişlerdir (Durmuş, 2007a: 34).

7. İskitlerin Sivas ve Çevresine Göçleri

İskitler'in Sivas ve çevresindeki izlerine ait en önemli bulguları İskit tipi ok uçları oluşturmaktadır. Bu ok uçlarının Sivas ve çevresinde bulunması İskitlerin bu bölgeye göç ettiklerini ve bu bölgedeki yerli halkla aralarında bir mücadelenin geçmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu ok uçlarının varlığı İskitlerin yerli halka karşı kendilerini korumak amacıyla bulundurdukları fikri de öne çıkmaktadır. Sivas ve çevresinde bulunan ok uçları yaprak biçimli, yuvarlak baklava biçimli ve baklava biçimli olmak üzere üç tipte ortaya çıkarılmıştır.

Sivas Müzesinde bulunan 21 tunç okucu, iki kanatlı, kovanlı ve mahmuzlu tipte olup kesin buluntu yeri bilinmemektedir. Ancak Sivas ilinin kuzeydoğusunda bulunan Doğanşar-Koyulhisar bölgesinden geldiği söylenmiştir. Koyulhisar'a bağlı Ortaköy nahiyesinin Çandır köyü yakınlarında çok sayıda tunç okucu bulunduğunun bildirilmiş olması, bu grubun da aynı yöreden toplanmış olabileceğini düşündürmektedir. İki kanatlı ve mahmuzlu okuçları M. Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Güney Sibirya bozkırlarında eski İskit döneminde kullanılan ve İskitler'e mal edilen özel savaş silahlarıdır. Bunlar M.Ö. VI. yüzyılda Güney Ural bölgesinde, M. Ö. VII. ve VI. yüzyıllarda Aşağı Volga havzasında ve Güney Rusya'da saptanmış olan karakteristik tipleridir. Erken İskit evresine tarihlenen Anzan Büyük Kurganı ile Aleksandrovskoe 1 no'lu kurganında bu tip okuçları bulunmuştur. Bu tipin Kafkaslarda yayıldığı ve buradan Önasya'ya geldiği anlaşılmaktadır. M. Ö. VII. ve VI. yüzyıllarda Önasya'nın çeşitli merkezlerinde bulunan iki kanatlı, kovanlı ve mahmuzlu okuçları M. Ö. VII. yüzyılın sonlarına doğru, Avrasya bozkırlarında yaşayan göçebe kavimlerin ani göçleri sonucu Önasya'ya gelmiş olmalıdır. Bu okucu tipi genellikle, Ön Asya'da geçirdikleri süreye ilişkin farklı tarihlemeler bulunan İskitler ile ilgili görülmektedir ve M. Ö. VII. yüzyıl sonlarında Urartu kentlerine ve M. Ö. 614-612'lerde Asur kentlerine yöneltilen saldırılarda kullanıldıkları kanıtlanmıştır. Ön Asya'daki örnekleri M. Ö. VI. yüzyıldan daha geç bir tarihe verilmeyen bu tip okuçlarının en geç örnekleri M.Ö. V. yüzyılda

Güney Sibirya'da ve Kuzey Karadeniz bölgesinde ele geçmiştir (Ökse, 1994: 24-26).

8. İskitlerin Yunanistan ve Atina'ya Göçleri

Türkler veya Proto-Türkler Yunanistan'ı tarih öncesi devirde Pelasg adı ile istila etmişler ve bunu daha sonraki devirlerde de yapmışlardır. Türklerin atalarının Yunanistan'ın kuzeyini işgal etmiş oldukları gerçeği unutulmamalıdır (Ayda, 1982: 485). Yunanistan'a medeniyetin ışığını getiren İskitlerdir. Yunan tarihçileri İskitlerin parlak bir medeniyetleri olduğunu, onların o devirlerde yaşayan diğer milletlerin varamadıkları derecede yüksek bilgileri bulunduğunu yazmışlardı (Ataç, t. y. : 42).

İskitya bol miktarda kölenin dışarıya gönderildiği, köle ele geçirmek amacıyla yapılan istila hareketlerine de maruz kalan bir yerdir. İskit köleleriyle ilgili bilgiler M. Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren antik kaynaklarda verilmektedir. Bu kitabelerden kölelerin değişik iş kollarında ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Çömlek tezgâhlarında ve ev işlerinde köleler kullanılıyordu. Hatta daha nişancı olanları ise ordu saflarında okçu-köle olarak hizmet veriyorlardı. Atinalılar, Salami savaşından sonra polis olarak görevlendirmek üzere bu okçu-kölelerden 300 tane satın almışlardır. Zamanla bu kölelerin sayıları arttı ve çekirdek kadroyu İskitler oluşturdu. İskit köle-okçuları gönüllü olarak savaşa da gönderiliyorlardı. M. Ö. III ve II. yüzyıllardaki Yunan kitabelerinde İskit okçularının yerini Sarmatlar ve Maiotisler almaktadır (Grakov, 2008: 110).

İskit paralı askerlerinin en seçkin ve meşhur olanları Atina şehir devletine hizmet vermekteydi. Önceleri Akropolde, bugün ise oradaki müzede bulunan kolu ve ayağı kırılmış, bir süvari heykeli, herhalde Atina'ya yararlı hizmetlerde bulunmuş olan bu İskit paralı askerlerinin başbuğunun unutulmaması için yapılmıştı. Ata binmiş olarak yapılmış olan Miltiades'in tasvirinde, onun üzerinde çizilerek gösterilmiş olan İskit kıyafeti, giderek süvari kıyafeti olarak

her yerde yaygınlaşmıştır (Haussig, 1997: 49-50). İskitli okçuların özellikle M. Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Atina şehrinin düzenini sağlayan bir polis gücü olarak kullanıldıkları bir gerçektir (Demir, 2001: 905). Her ne şekilde olursa olsun İskitlerin Yunanistan ve Atina bölgelerine kadar ulaşmaları buralarda etkin bir İskit kültürünün yaşanmasını sağlamış olmalıdır. Üç yüz tane İskitli okçunun satın alındığı belirtilmiş ve Atina'nın yeni askeri teşkilatında kullanılarak, Atina demokrasisinin gücünün istikrarı, korunması ve gelişmesi için kullanılmıştır (Demir, 2001: 907).

9. İskitlerin Avrupa'ya Göçleri

İskitler, M.Ö. VII. yüzyılda Avrupa ile Asya'nın batı kesiminde, Tuna ile Volga ırmakları arasındaki bölgede yaşamış bir Orta Asya kavmidir. İskitler Avrupa'ya gelen ve ilk Avrupa devletini kuran Türklerdir (Çeçen, t. y. : 9). Herodotos'a göre (IV,3) İskitlerin Avrupa'ya doğru göçü Doğu'dan veya daha doğrusu Kuzey-doğudan gelen başka kavimlerin baskısı neticesinde olmuştur; İskitler, kendilerini iten Arimasp'ların zorladığı İsedonlar tarafından göçe zorlanmışlardır (Grousset, 1999: 26-27). Doğu Avrupa'daki İskitler idareleri altına aldıkları Aryani kavimler muhitinde ince bir hâkim millet tabakasını teşkil etmişler ve ekserisi yerleşik olan bu milletler arasında yavaşça milliyetlerini kaybetmişlerdir (Strabon, VII: 3-8; Togan, 1970: 35).

Macaristan'da yapılan arkeolojik kazılarda İskitlere ait veriler elde edilmiştir. Eldeki veriler ışığında İskitlerin bu bölgelere göç ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta kullandıkları yazının üzerindeki ifadeden hareketle göçlerin daha disiplinli yapıldığı anlaşılmaktadır. Macaristan'da bulunmuş ünlü İskit gömüsünün bir parçası üzerinde oyma yazı harfleriyle yazılmış "Boila" (Boyla) ve "Buitaul" (Buytul) Türk adlarının okunduğu belirtilmektedir. Boyla eski bir Türk unvanı olup göç ya da sefer başkanı anlamına gelmektedir (Tekçe, 1993: 71).

Doğu Avrupa'daki İskitler, idareleri altındaki Aryani kavimler bölgesinde bir ince hâkim millet tabakasını teşkil ettikleri için ekserisi yerleşik olan bu milletler arasında, en çok da Slav ve Grek unsuru içinde yavaş yavaş milliyetlerini kaybetmişlerdir. Kür vadisine yerleşen İskit kabileleri ise yerleştikleri mıntıkada bulunan halklarla karışmışlardır (Tellioğlu, 2007a: 34).

İskitler, Karadeniz'in kuzeyinden Romanya'ya kadar uzanan geniş sahada yaşamışlardır. İskitler'in bir kolu Tuna havzasını takip ederek Fransa'ya kadar yayılmışlar, oradan hareket ederek İspanya'ya ulaşmışlardır. Oradan da Portekiz'e geçmişlerdir. İskitlerin bir diğer kolu ise Fransa'dan hareket ederek İngiltere'ye kadar ulaşmıştır. İtalya'ya göç eden İskit kolunu ise Etrüskler oluşturmaktadır. İskitlerden Tuna nehrinin güneyinden Balkanlara göçen kolu Arnavutluk, Makedonya ve Trakya'ya yerleşmişlerdir. Yunanistan'a göç eden İskit Türklerini ise Pelasklar oluşturmaktadır.

D. İSKİTLERİN ORTA ASYA'YA GERİ DÖNÜŞLERİ

Orta Asya'nın İpek Yolu çerçevesindeki manzarasını değiştirenler sadece Yüeçiler ile Vusunlar değildi. Bu çerçeve içinde Güney Rusya'yı da düşünmek gerekir. İpek Yolu'nun batı kısmını oluşturan Güney Rusya Batı ile Orta Asya arasındaki ticari bağlantının sağlandığı toprakları meydana getiriyordu. İskitlerin batıya göçlerinden itibaren, özellikle "Krali İskitler" diye bilinen boyların geriye dönmeleriyle Orta Asya'daki sayıları artmaya başlamıştır. Bu geriye dönüşün asıl sebebi, I. Darius'un İskitler üzerine yaptığı askeri seferdir. Darius İskitleri Don ağzından, Budinlerin başşehri üzerinden Volga nehrine kadar takip etmişti. O zamanda, İskitlerin büyük bölümü, Darius nehir üzerinde onların karşıya geçmelerini önlemek için istihkâm yaptırdığı halde, nehrin daha yukarılarından karşıya geçmek suretiyle tekrar Güney Rusya'ya dönmüşlerdi. Aralarında Partların da bulunduğu diğer bölüm ise Orta Asya'ya doğru yollarına devam etmişlerdi. Çiftçilikle uğraşan bölüm ise, Harzemlilerin yaşadıkları, o dönemde Karakum

çölünün güneyindeki Harzem Satraplığı ve Partya'ya yerleştiler (Haussig, 1997: 123-124).

E. İSKİTLERİN SONU

M. Ö. V. yüzyıl sonlarında veya IV. yüzyıl başlarında doğuda Sarmatlar hâkimiyet alanlarını Don nehrinin sağ sahiline kadar genişlettiler. Bu olay, İskitler'in siyasi yönden zayıflamaya başladığının göstergesidir (Grakov, 2008: 65). Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Sarmat baskısının artması İskitlerin gücünü azaltmıştır. Güney Rusya üzerinde uzun süre hâkim olan İskitler, çeşitli Sarmat grupları tarafından batıya itilmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 21). İskitler kendilerine güvenilir yer bulmak için Tuna nehrini geçmişlerdir. Ayrıca "Küçük Skythia" olarak adlandırılan bölgeyi de ele geçirmeyi amaçlamışlardı. M. Ö. 339 yılında ise daha batıya ilerlemelerini sürdüren İskitler, Makedonyalı Phillip'in onlarla Tuna'ya yakın bir yerde karşılaşması ve yenilmeleri üzerine güç kaybetmişlerdir (Durmuş, 2007a: 87). Bu gelişmeler karşısında, Tuna, Donetz ve Dinyeper bölgelerini terk etmişlerdir. Böylece, iki parçaya bölünmüşlerdir. İskitlerin bir bölümü Tuna bölgesinde, "Küçük Skythia" olarak bilinen Dobruca'ya yerleşmiştir. Bir kısmı ise, Kırım'a yerleşme zorunluluğu duymuştur. Zira her iki bölgenin de coğrafi yapısı, doğudan batıya doğru yönelen göç dalgalarından gelebilecek saldırılara karşı, az miktarda insanla karşı koyma imkânı sağlıyordu. Diğer kol ise, Kırım'da Sarmatlara karşı oldukça kuvvetli bir direniş göstermiştir. Onlar batıdan Keltlerin, doğudan ise İtil nehrinin ötesinden gelen Sarmatların tehditleriyle karşı karşıya kalmışlardır (Durmuş, 2007a: 87). Sarmatlar M.Ö. III. yüzyılın başlarında Don nehrinin doğu kıyılarına yaklaşmışlar ve aynı yüzyılın sonlarına doğru da Don nehrinin batısına geçmişlerdir. Keltler ve Sarmatlar tarafından sıkıştırılan İskitler, M.Ö. II. yüzyılın başlarına kadar eski imparatorluklarının sadece orta kısmını ellerinde tutabilmişlerdi (Durmuş, 2008: 202, Durmuş, 2007a: 34-87).

İskitlerin varlığı M.S. II. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürmüştür. M. S. II. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru yönelen Gotlar onların siyasi varlığına tamamen son vermişlerdir (Durmuş, 2008: 202; Durmuş, 2007a: 88; Rice, 1958: 50; Memiş, 1987a: 569; Koca, 2002: 464; Ahmetbeyoğlu, 2001: 21). İskitlerin yerini alan Sarmatlar ise, M. S. II. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda varlıklarını sürdürdüler (Koca, 2002: 464).

V. KİMMER VE İSKİT GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

Kimmer ve İskitler, anayurdu Türkistan olan iki topluluktur. Her ikisi de çeşitli sebeplerle ana vatanlarından batıya göç etmiştir. M. Ö. VIII. yüzyılda Kimmerlerin Doğu Anadolu bölgesine gelmesi ile başlayan göçler ise, bu sahada iki büyük siyasi güç olan Urartu ve Asur devletlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Kimmer göçü sırasında her iki devlet de varlığını devam ettirmekle birlikte, İskit akınları sonucu Urartu Devleti yıkılmış, Asur devleti ise, bu göçebe topluluk ile işbirliği yapan Medler tarafından yıkılmıştır. Doğu Anadolu'dan iç kesimlere yönelen Kimmerler, İskit baskısı karşısında duramayarak Karadeniz'in kuzeyine çekilirken, Urartulardan boşalan alana yerleşen İskitler ise Kür nehrinin sağ yakasını yurt tutarak zamanla batı sınırı Çoruh nehrine genişleyen bölgeye yaklaşık dört asır boyunca hâkim olmuştur. Medlerin yurtlarını ele geçirmesinden sonra İskitler bahse konu alana yerleşen diğer topuluklar arasında erirken, bu dönemden sonra Ermeni ve Gürcüler, Med idaresi altında birer siyasi grup olarak ortaya çıkmışlardır (Tellioğlu, 2005: 237).

Kimmerler M. Ö. 1250'den sonra atlı göçebelikte ilerleyerek, yavaş yavaş Pontus bozkırlarına hâkim olmaya başlarlar. M. Ö. 1000 yılına doğru, Kafkasya bozkırlarında atlı göçebeliğin başladığı görülür (Tarhan, 1970: 21). Atlı göçebeliğin başlaması Kimmerlerin gittikleri bölgelere bu kültürü beraberlerinde götürmelerine neden olmuştur. Kurganlardan elde edilen

veriler bu bilgiyi doğrulamaktadır. At beslemeyi Doğu Avrupa'ya Kimmer kavminin getirdiği düşünülmektedir (Rasonyı, 1971: 40).

Kimmer ve İskitler'in birbirleriyle benzer özellikler göstermeleri maddi kültür açısından birbirlerini ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Ukrayna, Don ve Kırım bozkırlarında ele geçirilen bronz kap-kacaklar ve silahlar M. Ö. I. binyılın ilk yüzyıllarıyla II. binyıl sonlarına aittir. Bulunan kap kacakların çoğu pişmiş topraktan yapılmıştır. Bunların içinde kavanozlar, çömlekler, küpler, testiler ve süslü kaplar bulunmaktadır. Buluntular bu bölgede yaşayan Kimmer ve İskitlere aittir (Grakov, 2008: 54).

İskitler'in istila hareketleri yaptıklarını gösteren en önemli bilgiler Erivan yakınlarındaki Urartu'nun kuzey kalelerinden birinin harabesi olan Karmir-blur kasabasıdır. Burada yapılan kazılar, bu şehrin İskitler tarafından ele geçirilip yıkıldığını ve yakıldığını ortaya koymuştur. Şehrin kil duvarlarına atılıp saplanan ok uçları İskitler'e özgüdür (Grakov, 2008: 45).

İskitler göç ederek geldikleri bölgelerde kendilerinden önce yaşayan halkların maddi kültür unsurlarından etkilenmişlerdir. İskitler etkilendikleri halkların hayat tarzlarını günlük yaşamlarında muhafaza etmişlerdir. Seramik şekil ve tezyinatı, cenaze defin merasimleri ve Güney Bug, İngulets, Dinyeper ve diğer nehirlerin bozkır boyunca uzanan akımlarındaki köyler gibi daha eski köylerin yerine kurulan İskit yerleşim birimlerinde bu çizgiler görülmektedir (Grakov, 2008: 59). İskitlerin göçler neticesinde geldikleri bölgelerdeki gelenek-görenek, hayat tarzları, silahları, at koşum takımları ve hayvan figürleri gibi maddi kültür unsurlarını taşıdıkları görülmektedir. Hayvan figürleri Sibirya içlerine kadar uzanmaktadır, ama at koşumları ve silahların benzerliği Sibirya'da biraz daha azdır. İskitler'in kullandıkları eşyaların tamamı komşularında ve tanıdıkları kabilelerde de görülmektedir. İskit olmayan, ama İskitler'le aynı göreneklere, aynı arkeolojik kültüre sahip olan kabileler görülmektedir (Grakov, 2008: 177).

A. SOSYAL ALANDAKİ ETKİLERİ

Türkler tarih boyunca büyük fetihlerini at sayesinde yapmışlardır. İskitler giyim kuşamları açısından toplumların etkilenmelerine neden olmuştur. İskitlerin çağdaşı olan milletler daha çok kaba ve gevşek dokumadan yapılmış kıyafetleri tercih etmişlerdir. Bu kıyafetler uzun etekli olup etekleri saçaklıdır. Kalın entariler giyen bu toplumlar ayaklarına da sandalet tipi ayakkabıları tercih etmişlerdir. İskitler ise hafif dokumalardan yapılmış tünik-mintan, pantolon ve ince deriden ya da keçeden konçlu çizme giymişler (Tekçe, 1993: 75), başlarını deri kalpakla örtmüşlerdir (Bayat, 2004: 2). İskitlerin bu kıyafetleri onların atları üzerinde rahatlıkla hareket etmelerine imkân tanımaktadır. Bu yüzden biniciliği kolaylaştıran bu kıyafet İskitlerin çağdaşı olan toplumlar tarafından da benimsenmiştir. Bunun sayesinde İskit kültür ve medeniyeti doğu –batı arasında yayılmıştır. İskitler Avrupa halklarına ve doğu halklarından İranlılara ata binmeyi, at üstünde savaşmayı öğrettikleri gibi, ayağa kadar uzayan etekleri çıkarıp şalvar giymeyi de öğrettiler (Bayat, 2004: 2).

1. İskitlerde At Kültürü ve Göçlere Etkisi

İskitler konar-göçer bir millettir. Konar-göçer yaşam biçimini benimseyen İskitlerin daimi ikametgâhları yoktur. Onlar ya kendileri tarafından icat edilmiş arabalarında ya da keçeden mamul çadırlarında ikamet etmişlerdir. İskitlerin ikametgâhları onların kısa sürede toparlanıp yeni akınlar gerçekleştirmelerine olanak verecek şekilde düzenlenmiştir. İskit hükümdarı İdanthyrsos'la Pers Kralı Darius arasında elçiler vasıtasıyla geçen konuşma İskitlerin konar-göçer bir millet olduğunu kanıtlamaktadır. Darius İskit Hükümdarından savaşması için karşısına çıkmasını istemiştir. İdanthyrsos şu cevabı vermiştir: "Bizim ne kentimiz var ne de dikili bir ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor

muyuz.” (Durmuş, 2008: 205). İskit hükümdarının verdiği cevap İskitlerin konar-göçer bir millet olduklarını göstermektedir.

İskitler elverişli buldukları yerlerde uzun süre yaşarlar, sonra da kendilerine yeni yurtlar ararlardı. İklim ve mevsime göre İskitlerin yurtlarını değiştirdikleri anlaşılmıştır (Çeçen, t. y. : 10). İskitler göç ettikleri zaman kendileriyle beraber, at ve inek sürülerini de sürerler. Onlar bir bölgede ancak hayvanlar için otlak buldukları müddetçe kalırlar. Otlaklar tükenince başka yere naklederler (Arsal, t. y. : 7). Hunlardan önce atlı kültürün bilinen ilk temsilciliğini İskitler yapmışlardır. M. Ö. VIII-VI. asırlarda Alpler-Kafkaslar arasındaki sahada belirgin olarak atlı kültürün kalıntıları vardır. “M. Ö. 1700 tarihinden itibaren Orta Asya’da göçebe ve muharip bir kavme ait kültürün yavaş yavaş hâkim olmağa başladığı görülür “ (Kalkan, 1997: 1131).

İskitlerin göç etmelerinin en önemli sebebi Asya’da meydana gelen kuraklıktır. Kuraklık yüzünden sürekli göç eden İskitler elverişli bir yer bulduktan sonra yerleşirler ve ilkel köy toplulukları oluştururlardı (Çeçen, t.y.: 10). Bütün kabile ve boylar, yeni ve taze otlaklar bulmak amacıyla, belirli zamanlarda çok uzaklardaki diğer belirli yörelere göç ederlerdi. Bu hareket göçebelerde hiyerarşik bir düzende paylaştırılmış coğrafyanın yönlendirdiği “yaylaklar” ve “kışlaklar” arasındadır (Tarhan, 2002b: 515) .

Herodotos, İskitlerin kentleri ve kalelerinin olmadığını, atlı ve ok atarak savaştıklarını belirtir. İskitler, evlerini peşlerinde taşırlar, ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler. İskitlerin evleri arabalarıdır (Herodotos, IV: 46).

Hipokrates, “Havalar, Sular ve Mevkiiler” adlı kitabında İskitlerin yaşam biçimi hakkında bilgiler vermektedir. Hipokrates göçebe İskitler’i anlatırken şöyle der : “Onlar ata biner, ok atar, at üstünde kargı savurur ve düşmanla savaşır. Aile ve çocukları arabalarda yaşarlar (Grakov, 2008: 192; Durmuş, 2005: 6). Bu arabaların küçükleri dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir.

Arabaların üzerleri keçe çadırlarla kaplıdır ve ev gibi yapılmıştır. Arabanın içinde de halı ve kilimler serilidir. İskitler, iki veya üç çift boynuzsuz öküzler tarafından çekilen bu arabalarda yaşamaktaydılar (Durmuş, 2002: 623; Arsal, t. y. : 6; Grakov, 2008: 192; Durmuş, 2005: 6; Tarhan,2002b: 515). Araba üzerindeki yurdun ağaç kısımların – ok, kasa, dingil, tekerlek ve yurdun üzerinde bulunduğu diğer tüm aksam – yapımı usta marangozların tekelindeydi (Grakov, 2008: 100). Hippokrates, arabaların bazılarının iki bazılarının da üç odasının bulunduğunu, bunların yağmura, kara ve yele karşı korunaklı olduklarını bildirmektedir (Durmuş, 1993: 7). Araba, aynen "at" gibi kutsaldır. Bazı kurganlardaki "arabalı gömüler" bunu açıkça yansıtmaktadır (Tarhan, 2002b: 515) .

Göç zamanında yaşlı kadınlar, çocuklar ve ihtiyar erkekler bütün ağırlık ve teçhizatlarla birlikte araba içinde göç ederlerdi. Erkekler ise at üzerinde sürüleri yöneterek göç kafilelerine öncülük eder ve yol gösterirlerdi. Genç kızlar ve kadınlar da yine at sırtında erkeklere yardımcı olurlardı (Tarhan, 2002b: 515; Çeçen, t. y. : 10; Grakov, 2008: 95-96). Erkekleri de koyun sürüleri, sığırlar ve atlar izler. Bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar, sonra başka yerlere göçerler. " (Grakov, 2008: 192; Durmuş, 2005: 6; Ataç, t. y. : 44; Durmuş, 1993: 7).

İskitler konar-göçer bir kavim olmakla birlikte bazen köyler de kurmuşlar ve kurdukları bu köylerde otlaklar tükeninceye kadar yaşamışlardır. Onların kurdukları köylerde ağaçtan kulübeler yaptıkları kurganlardan çıkan malzemeden anlaşılmaktadır. Bu kulübeleri yapanlar ise usta marangozlardır. Büyük ailelerin kış aylarını geçirdikleri büyük ağaç kulübeler doğramacıların el emeği olmadan yapılamazdı. Kulübenin toprak kazılarak yere sokulan dikey direklerden yapılan duvarların ve alt kısımlarında hafifçe çürüyen çitlerin sürekli değiştirilmesi gerekirdi. Demirci ustaları, marangozlara yardımcı olmak için, bu tür kulübelerin kurulmasında kullanılan bol miktarda çivi, perçin ve yeterince kenetler hazırlıyorlardı. Ay baltalar, oluklu kalemler,

rendeler ve testereler, hem İskit kurganlarında hem de kültür yönünden onlara yakın gayr-ı İskit orman-bozkır kabilelerinde görülüyor (Grakov, 2008: 100).

2. İskitlerde Hayvancılık

Herodotos İskitlerin göçebe olduklarını, onların ekip biçemediklerini, yani ziraatla uğraşmadıklarını bildirmektedir (Herodotos, IV: 2). Bu yüzden de temel geçim kaynaklarının hayvancılık olduğunu belirtmektedir. Yine Herodotos göçebe İskitlerin sürülerini otlattıklarını; toprak süremediklerini ve ekin ekemediklerini belirtmektedir (Herodotos, IV: 19).

İskitlerde at ve koyun yetiştiriciliği gelişmiştir. İskitler atı binek hayvanı olarak kullandıkları gibi, kutsiyet de atfetmişlerdir. Nitekim kurganlarda at gömütlerine de rastlanmıştır. Diğer yetiştirilen hayvan türü ise koyundur. İskitlerin, hayvan yünlerinden yapmış oldukları giysileri onları diğer topluluklardan ayıran en belirgin özellikleridir (Aşan, 2002: 630). İskitlerde hayvancılığın yayılması ise çiftçilik ve konar-göçer gruplar arasında farklılık göstermektedir. Göçebe hayvancılık, kısmi yer değiştirmek suretiyle yapılıyordu. Bir mera iyice kullanıldıktan sonra yeni bir yere gidiliyordu. Bir yerde uzun süre kalınmıyordu (Grakov, 2008: 95-96).

İskitler'in yaşadıkları bölgelerdeki kabilelerin tamamı, göçebe tarzı hayvancılık ekonomisiyle hayatlarını sürdürüyorlardı. Tarımcılıkla uğraşan kabilelerde ise göçebeler onların atlı aristokrat kesimini oluşturuyorlardı. Bu durum, mezar yapılarının ve mezarlardaki eşyaların incelenmesi sonucunda görülebilmektedir. M. Ö. VIII. yüzyıl sonlarından daha öncesinde, kara orman kabilelerinin kültüründe bozkırlı atlı göçebe hayat tarzının etkisinin izleri hissedilmektedir; M. Ö. VII. yüzyıl ortalarına doğru ise tarımcılıkla uğraşan bu kabilelerde atlı aristokrat kesimin teşekkül ettiği görülmektedir (Grakov, 2008: 277).

B. SİYASİ ALANDAKİ ETKİLERİ

1. Urartu Devleti Üzerindeki Etkileri

Urartu Devleti üzerindeki en önemli etkiler Kimmerler ve İskitler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kimmer ve İskit göçleriyle uğraşan Urartu Devleti bu göçlere karşı önlemler almak zorunda kalmıştır. Urartu Kralı, II. Rusa kuzeyden gelen göçlere karşı politik önlemlerin yanında askeri önlemler de almıştır. II. Rusa Kimmerlere karşı başarılı bir yerleştirme politikası uygulamıştır. II. Rusa'nın benzer bir yerleştirme stratejisini İskitleri Mana bölgesine yerleştirerek uyguladığı bir Urartu yazıtında görülmektedir. II. Rusa'nın güneyde sadece Mana bölgesinde sınırlı kalmamış ve Diyarbakır'ın kuzeybatısına bulunduğu sanılan Supria kentine de büyük olasılıkla Kimmerleri yerleştirmiş olduğu bir Asur bilicilik metninden anlaşılmaktadır. II. Rusa Mana bölgesine ve Diyarbakır çevresine yerleştirdiği göçebe kavimlerle, Urartu'nun Asur sınırının hem batısını hem de doğusunda tampon bölgeler kazanmış oluyordu. Ayrıca göçebe kavimlerin bulundukları bölgelerden Asur merkezlerine yapacakları akınlar Asur'un da zayıflamasına yol açacaktı (Belli-Tozkoparan, 2006: 430-433).

Kimmer ve İskitlere ait önemli buluntulardan bu kavimlerin Urartu Devletinin sınırları içerisinde uzun bir süre bulundukları anlaşılmaktadır. Bu buluntular konar-göçer kavimlerin göç ettikleri bölgelerde kültürel miras bıraktıklarını ve bu kültürel yapılarının yerli kavimleri de etkilediğini göstermektedir. Konar-göçer kavimlerin Urartu Devletinin bulunduğu coğrafya üzerindeki akınları bu bölgede bulunan kalelerin tahrip edilmesine neden olmuştur. Göçebe kavimlerin Urartu coğrafyasındaki etkileri devletin göçebe akınlarla kalelerini kaybettiğini eyalet sistemi ile yönetilen ülkede iletişimin bozulmasıyla eyaletlerin merkezin kontrolünden çıktığını göstermektedir (Demir, 2008: 100).

Erzincan ili Üzümlü ilçesi yakınlarındaki ünlü Urartu merkezi Altıntepe'de ele geçmiş olan tunçtan yapılmış kuşbaşı biçimindeki at gemi parçalarının bozkır hayvan stilinde yapılmış olması nedeniyle İskitler'e ait olabileceği düşünülmektedir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a). Erzincan bölgesinde ele geçen buluntular bu bölgedeki etkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Bugün Keban Barajı göl alanında kalmış olan Norşuntepe'de ortaya çıkarılmış at gömülerinin ise İskitler'e ait olma olasılığı yüksektir. Bu at gömülerinde ele geçen buluntular olarak, demirden kovanlı 2 mızrakucu, sap delikli 1 balta ve 1 hançer ile tunçtan 2 at gemi parçası, 1 at koşum takımı bağlantısı, hayvan başı biçimli 2 at koşumu takımı parçası, 1 bilezik ve 1 kesici dikkati çekmektedir. Van ili Gürpınar ilçesi yakınlarında yer alan önemli bir Urartu merkezi olan Çavuştepe/*Sardurihinili*'de surlar önünde ve kale içinde ele geçirilen İskit tipi tunç okuçları ve bozkır sanatının hayvan stiliyle işlenmiş kemikten koçbaşı şeklinde 2 at koşum parçası İskit tahribatının arkeolojik kanıtlarını oluştururlar. Urartu'nun ikinci başkenti olan ve Van şehir merkezi yakınındaki Toprakkale/*Rusahinili Qilbani-kai*, Van'ın 11 km kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Anzaf Kalesi ile Van'ın 35 km kuzeyinde, Van Gölü'nün doğu kıyısında yer alan Ayanis/*Rusahinili Eiduru-kai*'de İskit tipinde okuçlarına rastlanmış olması, bu merkezlerin de İskitler tarafından tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir. Muş ili Varto ilçesi yakınlarındaki önemli Urartu merkezlerinden Kayalıdere'de ele geçmiş olan İskit tipi tunç bir okucu İskitler'in Muş yöresindeki, Malatya-Değirmen Tepe'de bulunmuş olan İskit tipi bir okucu ise, Malatya yöresindeki varlıklarına işaret etmektedir. Güneydoğu Anadolu'da Sultantepe, Zincirli/*Samal* ve Cerablus/*Kargamış*'ta ele geçmiş olan İskit tipi okuçları, İskitlerin bu bölgede de etkili olduklarını göstermektedir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a).

2. Geç Hitit Devleti Üzerindeki Kimmer Etkileri

Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'nun siyasi coğrafyasında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde, Hititlerin merkezi olan İç Anadolu'da yerleşim boşluğu görülmesine karşın, Hititlerin ikinci etkin oldukları bölge olan Güney Anadolu'da yerleşimlerin kesilmediği görülmüştür (Dinçol, 1982: 123). M.Ö. II. binin ikinci yarısından başlayarak Hitit Uygarlığı'nın etkisine girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da, Hitit Devletinin yıkılışından sonra da Hitit geleneğinin sürdüğü görülür (Akurgal, 1995: 96).

M. Ö. VIII-VII yüzyıllar arasında Geç Hitit Devletleri güneyde Asur, kuzeyde Urartu, batıda Frig, doğuda ise hem Urartu hem de Asur Devletlerinin ortasında sıkışan Geç Hitit Devletleri varlıklarını antlaşmalarla veya savaşlarla; bazen bağımsız, bazen de Asur'un egemenliği altında sürdürmüşlerdir. Bu dönemde kendini gösteren Kimmer unsurları bölgede etkin bir rol oynamışlardır (Hawkins, 1988: 421). M.Ö. 705'ten sonra Geç Hitit coğrafyasında Asur'un çıkarlarını tehlikeye atacak her hareketin içinde Kimmerler görülür. II. Sargon'un ölümünden sonra Asur'un iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalması Kimmerlerin bölgeye yerleşmelerine olanak vermiştir. Bu durum Geç Hitit Devletlerinin özellikle de Azitawadda'nın güçlenmesine de neden olmuştur. II. Sargon'nun ölümünden sonraki dönemde giderek güçlenen Kimmer ve İskitler, Asur'un Kuzey sınırında fazla etkinlik gösterememişlerdir. Kimmer ve İskit etkinliğinin azalması Geç Hitit Devletleri'nin, Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerdeki başka kentlerin ve Fenike kentlerinin Greklerle artan deniz ticaretinden yararlanarak zenginleşmelerine neden olmuştur (Tarhan, 1984:114). Geç Hitit-Kimmer ilişkileri hakkındaki bilgilerimiz yazılı kaynaklara dayanmasına rağmen arkeolojik bilgilerin azlığı ve güvensiz oluşları bölgedeki Kimmer etkisinin kültürel boyutlarını anlamayı güçleştirmektedir (Demir, 2008: 101-103).

3. Frig Devleti Üzerindeki Kimmer Etkileri

Frigler hakkındaki arkeolojik bilgilerin büyük çoğunluğunu Gordion'da yapılan uzun süreli kazı çalışmalarından edinilen bilgiler oluşturmaktadır. Gordion'da ele geçirilen arkeolojik kalıntılar Kimmerlerle eşitlenebilmektedir. Arkeolojik bulgular açısından Kimmerler'in Gordion'da bırakmış oldukları başlıca iz, geniş çaplı bir yangın ve tahrip tabakasıdır. Frig kentini ele geçiren Kimmerler kenti yağmalamış, yakıp yıkmış ve sonra da çekip gitmişlerdir. Kazılarda Kimmerler'in Gordion'a yerleştiklerine ait bir ize rastlanmamıştır. Gordion'da bulunan Kimmerler'le ilgili çeşitli küçük buluntular içinde İskit tipi ok uçları ile ortaya çıkarılan 2 at gömüsü dikkati çekmektedir. Yassıhöyük/Gordion'la aynı bölgede, yani Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçiş bölgesinde, Eskişehir ili sınırları içinde yer alan Demircihöyük-Sarıkent Mezarlığı'nda ortaya çıkarılmış bir tümülüsteki at gömüsü ile İskit tipi bir okucu bu yöredeki Kimmer varlığına ait diğer önemli arkeolojik bulguları oluşturmaktadır (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a). Frig-Kimmer ilişkileri hakkında arkeolojik bilgiler yeterli olmasa da kültürel açıdan etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Frig boyalı keramiğinde Kimmerlerin bölgede görünmesinden sonra süvari ve at betimleri işlenmeye başlamıştır (Dönmez, 2001: 91). Bozkır kavimlerine ait olan hayvan üslubunun Frig sanatı üzerinde görülmesi Frig-Kimmer etkileşiminin boyutlarını göstermektedir. Hayvan üslubunun Frig eserleri üzerindeki etkisi konar-göçer sanat ürünlerinin veya sanatçılarının bu bölgede bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında tümülüsler ile kurganlar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu tümülüslerin birinde tespit edilen ve büyük olasılıkla kurban edilmiş atlar (Kohler, 1995:155) bozkır kültürünün Frig coğrafyasındaki kültürel etkilerinin diğer bir kanıtıdır. Kimmerlerin bölgedeki etkileri Frig yerleşimlerindeki mekânsal değişimlerden de görülmektedir. İlk yerleşimlerinin köy düzeyinde küçük birimler olduğunu tahmin ettiğimiz Frigler, bölgede artan Kimmer unsurlarının yarattığı kaos ortamında, önce etrafları genellikle surlarla çevrili merkezlere çekilmiş olmalıdırlar. M.Ö. VI. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise Frig yerleşimleri

yüksek arazilere inşa edilmiş ve güçlü savunma sistemleri ile güçlendirilmiş yerleşimler olarak karşımıza çıkar (Dönmez, 2001: 91). Kimmerlerin bölgedeki etkinlikleri Frigler üzerinde hem siyasi hem de kültürel izler bırakmış ancak Frig kültürü gerek Kimmerlerde gerekse de Kimmerlerin Frigler üstündeki baskısından yararlanan Lydia döneminde kendi özünü korumayı başarabilmiştir (Demir, 2008: 103-106).

4. Lidya Devleti Üzerindeki Kimmer-İskit Etkileri

İç Anadolu'da Kimmer akınları Frig Devletinin merkezi otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Frig merkezi otoritesinin zayıflaması ile yönetim boşluğu olan alanlarda Lidya Devleti egemen olmaya başlamıştır. Bu dönemde Lidya Devletinin başkenti olan Sardes Kimmerler tarafından saldırıya uğrasa da, en parlak dönemini Kimmerlerin Anadolu'da etkin olduğu dönemde yaşamıştır (Demir, 2008: 106-108).

Batı Anadolu'da bulunan kent devletleri ile Kimmerlerin ilişkiye geçtikleri hakkındaki bilgilerimiz şüpheli birkaç Grek metninden ve bölgedeki kentlerin bazılarında ele geçirilen İskit tipi ok uçları üzerinden yapılan yorumlara ve bu yorumlara destek olarak iddia edilen bazı yıkım tabakalarına dayanmaktadır. Az sayıda hayvan üslubundan yapılmış eserin Ephesus Artemis tapınağında yapılan çalışmalarda ele geçmesi Kimmerlerin buradaki bir yangın tabakasından sorumlu olabileceği yönünde iddiaları ortaya çıkarmıştır. Ancak, Artemis tapınağına dönemin Grek deniz ticaretlerinin etkisiyle birçok bölgeden eserlerin geldiği unutulmamalıdır. Tapınaktan çıkartılan hayvan üslubundan etkilenmiş eserler bu dönemde Karadeniz'deki Grek kolonilerinden gelmiş veya yerel olarak üretilmiş olabilir (Demir, 2008: 106-108).

Sardes'te yapılan arkeolojik kazılar sonucunda çok sayıda göçebe kültür özelliklerini taşıyan eser bulunmuştur. Arkeolojik kazı sonucunda ele geçirilen eserlerin en önemlilerini hayvan üslubunun etkisi ile meydana getirilmiş

eserler oluşturmaktadır. Özellikle kuşbaşı, gaga ve domuz dişini andıran kayış dağıtıcıları ile plaka şeklinde kayış dağıtıcılarında görülen hayvan üslubunun etkileri ve İskit üretimi olduğu kesin olan kemikten yapılan soyut tarzda işlenmiş bir hayvanın betiminin bulunduğu plaka kentte konar-göçerlere ait olan eserlerin başında gelmektedir. Gerek Lidya'da gerekse de Batı Anadolu'da ele geçen bazı İskit tipi ok uçlarının benzerlerinin Doğu Anadolu bölgesinde görülmemesi bu ok uçlarının yerel üretim olabileceğini düşündürmektedir (Demir, 2008: 106-108).

5. Grekler Üzerindeki İskit Etkileri

İskitlerle Greklerin birbirleriyle ilişki içinde olmaları özellikle askeri açıdan etkileşimi sağlamıştır. Bu da daha çok askeri teçhizatın uygulanmasına neden olmuştur. Bunun yanında sanat eserlerinde ve yaşam biçiminde de etkileşimler görülmektedir.

İskitler ile Grek kolonistler arasındaki yakın ilişkiler karşılıklı kültürel etkileşimi arttırmış, sosyal yaşamda ve sanat eserleri üzerinde Grek etkileri belirginleşmiştir. İskitler'in özellikle Grekler'le olan kültürel etkileşimleri sonucunda toplum yaşamındaki değişim geleneksel göçebe sosyal sistemini bozmuş ve bunun sonucunda İskitler, politik ve askeri açıdan zayıflamışlardır. İskitler'in Greklerle olan ilişkileri Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara Kuzey Kafkaslar'dan ve Doğu Avrasya bozkırlarından yeni göçebe grupların gelmesi ile bozulmuştur (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009c).

Karadeniz bölgesinde yaşayan İskitlerle Grekler birbirleriyle etkileşimleri neticesinde kültür ve medeniyetlerini birbirlerinden öğrenmişlerdir. Yunanlılar, demiri Kuzey Karadeniz'de Olbia, Güney Karadeniz'de de Trabzon dolaylarındaki İskitlerden sağlamışlardır. İskitlerin demire hâkimiyetleri, demirden yaptıkları silahları ve koşumlu binicilikleri, Yakın Doğu'dan Çin'e dek uzanan bütün ülkelerde savaş tekniğini etkilemiş, buralarda da koşumlu

süvari birlikleri kurularak demir silahlar taş, kemik ve bakır silahların yerlerini almışlardır (Tekçe, 1993: 78-79). Ok yay kullanmaya fazla alışık olmayan Yunanlılar, İskit yay, ok ve sadaklarını silahları arasına almışlardı. Çünkü öbür türlü İskit keskin nişancılarıyla baş edemiyorlardı (Grakov, 2008: 28).

Göçler neticesinde İskitlerin Greklerle ilişkileri artmıştır. İskitlerle Greklerin birbirine yakınlaşması özellikle Greklerin İskitler üzerindeki etkisini artırmıştır. Bilhassa sahildeki Grek koloni şehirlerinin İskitler'e etkisi hat safhadadır; yaşayış ve sanat eserlerindeki Grekleşme temayülü çok barizdir (Tarhan, 1970: 28). Yunanlılara ait olan süs eşyaları da İskit bozkırlarında görülmüştür. Yunan etkisi İskitlerde kölelik sisteminin büyüyüşünün hızlanmasına yol açmıştır. Yunan tarzı hayata düşkünlük İskit aristokratlarının para kazanma hırsını yükseltmiştir. Bu ticaret sayesinde İskitler'in zadegân kesimi Helenleşmiştir. V. yüzyıl ortalarında yalnızca Kral Skylurus gibi bazı kişiler Yunan alfabesini öğrenmişlerse de II. yüzyılda Kırım'daki İskit başkenti Neapolis'de zaman zaman İskit kralları adına Yunanca yazılı kitabeler de dikilmiştir (Grakov, 2008: 26-27).

6. Kafkasya'daki İskit Etkileri

İskit kılıçlarının altın kınları üzerindeki Asurî ve Urartu işlemeleri, aynı orijinli gümüş bıçaklar, Kafkas ötesi bronz silahları, perçinlenmiş birkaç bronz yapraktan oluşan Kafkas ötesi işi kap kacaklar, İskitler'in Kafkasya üzerinden düzenledikleri seferlerin dilsiz şahitleridir. Bu eşyalara, Kafkasya sınırları dışında Kiyef ve Krivograd civarına kadar uzanan bölgelerde sık sık rastlanmıştır. Bu kaplardan birisi, Kuban'da Kelermes aulu yakınlarındaki kurganlarda yer alan Azak tipi mezarlarda bulunmuştur. Özellikle bu dönemden itibaren güçlü İskit kültür etkisinin izleri, silahlara ve ev eşyalarına yansıyarak, Kafkas bozkır ve dağlarının kuzey kültüründe görülmektedir (Grakov, 2008: 46).

7. Hazar Denizi Civarındaki İskit Etkileri

İskitya'nın Hazar civarındaki Don-İtil ötesi bozkırlarında Sarmatlar ve kültür yönünden kendilerine yakın olan başka kabileler yaşıyorlardı. Bunların hayatında, bir takım mahalli çizgiler taşımakla birlikte, genel şekliyle İskitya'nın bozkır hayat tarzında sık görülen İskit süvari eşyaları ağırlıklıydı. İskit kültür etkileri İtil boyunca uzanan bozkırlar üzerinden kalabalık Sarmat kabileleri vasıtasıyla uzak noktalara kadar ulaşıyordu. Altaylarda, Orta Asya'da Minusinsk Çukuru'nda kullanılan savaş silahlarında ve buralardaki halkın zevklerinde kendine özgü bir takım kalıplar vardı, ama İskit silahları, at koşumları ve hayvan figürlerinin kalıpları güçlü olarak göze çarpıyordu. Ormanlık Ural civarında olduğu gibi burada da İskitya'ya özgü uzun kabzalı demir silahlar bronzdan yapılıyordu; ama genellikle İskit modelleri ağır basıyordu. Hatta bu modeller yerlerini İskitya'da Sarmat çizgilerin etkisine bağlanan yeni modellere bıraktığı zamanlarda bile, aynı silahlar Güney Sibirya'da kullanılmaya devam ediyordu. Doğuda, İskit figürlerinden birçok çizgiler içeren ve bunları daha da geliştiren yerli motiflerin yanı sıra, hayvan figürleri de gelişim kaydetmekteydi (Grakov, 2008: 57).

8. Anadolu'daki Etkiler ve Arkeolojik Buluntular

Anadolu'ya hem Kimmerler hem de İskitler hemen hemen aynı güzergâhları kullanarak girmişlerdir. Kimmerler ve İskitler Avrasya atlı göçebe grubunun üyeleri olmalarının yanında benzer kültürel ögeleri de taşımaktadırlar. Bu durum Anadolu'da Avrasya atlı savaşçılarına ait ele geçen arkeolojik kalıntıların kimliklendirilmesini zorlaştırmaktadır. Yazılı belgeler ve arkeolojik kalıntılar ışığında Kimmerler'in Batı Anadolu ve Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi kıyılarına kadar ilerlemiş oldukları, hatta batıda Karadeniz Ereğlisi/Heraklia Pontika'dan doğuda Trabzon/Trapezus'a kadar olan kıyı kesiminde egemenlik kurmuş bulundukları bilinmektedir. Buna karşılık İskitler'in Anadolu'da büyük ölçüde Urartu Krallığı ile uğraştıkları ve bu nedenle daha çok Doğu Anadolu'da görüldükleri yazılı kaynaklardan

anlaşılmaktadır. Amasya ili, Taşova ilçesi ile Samsun ili, Lâdik ilçesi arasındaki bir vadide soyulmuş bir mezarın içinden toplanan 250 adet tunç ok ucu, bu tip kurganların özellikle Amasya ili sınırları içinde yaygın olduklarını göstermektedir. İskit tipi ok uçlarından küçük bir koleksiyonun Samsun Müzesi'nde yer alması ve Samsun yöresinden İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gelmiş bir at koşum takımı parçası, Avrasya atlı savaşçılarının Orta Karadeniz Bölgesi'nde oldukça geniş bir alanda faaliyet gösterdiklerine kesin olarak işaret etmektedir. Tokat ili, Zile ilçesi yakınlarında yer alan Maşat Höyük'ün Demir Çağı I. Yapı Katı'nda ortaya çıkarılan bir at gömüsü ile İskit tipi ok uçları Avrasya atlı savaşçılarının Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki güçlü varlıklarını bir kez daha gözler önüne sermektedir. Yine Maşat Höyük'te Demir Çağı'nın II. Yapı Katı'nda ele geçmiş olan bir çömlek parçası üzerinde yer alan stilize bir atlı savaşçı figürü, arkaya doğru uzanan ince ve büyük olasılıkla örülmüş saçı ve elinde tuttuğu çubuk şeklindeki silahı ile yerli Anadolu insanından çok bir bozkır savaşçısına benzemektedir. Çorum ili sınırları içindeki Pazarlı'da bulunmuş olan İskit tipi bir okucu Orta Karadeniz Bölgesi'nden Orta Anadolu'ya geçiş bölgesinde ele geçmiş bir buluntu olarak, bu yöredeki Avrasyalı atlı savaşçılarının varlıklarını ortaya koymaktadır. Yozgat ili, Sorgun ilçesi yakınlarında yer alan ve güçlü savunma sistemi ile dikkati çeken bir dağ kenti olan Kerkenes Dağ ile Alişar'da, Çorum ili Boğazkale ilçesi yakınında yer alan ünlü Hitit başkenti Boğazköy/*Hattusas* Büyükkale ile Alaca ilçesi sınırları içindeki Alaca Höyük'te, Kırşehir ili Kaman ilçesi sınırları içindeki Kaman-Kalehöyük, Ankara'nın Haymana ilçesi yakınlarındaki Gavur Kalesi ile Kayseri yakınlarındaki Sultanhan'da ele geçmiş olan İskit tipi ok uçları, Avrasya atlı savaşçılarının Orta Anadolu Bölgesi'ndeki, Tarsus Gözlükule'de bulunmuş İskit tipi ok uçları ise, Güney Anadolu'daki varlıklarına işaret etmektedir. Sivas Müzesi'nde korunmakta olan bir grup İskit tipi okucu, Avrasyalı atlı savaşçıların Orta Anadolu ile Doğu Anadolu bölgeleri arasında geçiş bölgesi olan Sivas ili sınırları içindeki arkeolojik kalıntıları olarak dikkati çekmektedir (Dönmez, http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm,30 Aralık 2009a).

9. Karadeniz'in Kuzeyinden Tuna'ya Kadar Olan Bölgelerde İskit Etkileri

İskitya'nın maddi kültürlerinin Tuna havzası arkeolojik yadigârlarıyla bağlantılı olduğu muhakkak Dinyester ve Bug'un yukarı akımlarındaki Neuri toprakları yönünde, Orta Dinyeper civarında, Batı Ukrayna'da, Dinyeper'in ve Orta Don'un sol sahilindeki topraklarda ele geçirilen birçok İskit eşyası, orta derecede nüfus kesafetine sahip İskitler'in hayat tarzlarını göstermektedir. İskitler'in ve Sovyetler Birliği'nin ormanlık şeridindeki Sarmatlar'ın kuzeyindeki kabileler dahi, İskit etkisi çok fazla değilse bile, benzeri eşyaları kullanıyorlardı ki, Desna, Oka ve Kama boylarında o döneme ait harabelerde ele geçirilen eşyalar da bunu farklı açılardan yansıtmaktadır (Grakov, 2008: 43).

Başlangıçta İskit kültür merkezi güneydoğu bozkırlarına, Kuban ve Taman Yarımadası'na doğru kaymaktadır. M.Ö. IV. asırda İskit kültürü Ukrayna'da gelişebilmiştir (Çeçen, t. y. : 10). M. Ö. VI. yüzyıla ait Buzuluk ve Or'da bulunan Olbia aynaları İskitler'e komşu olan halklarda aynı arkeolojik yadigârların kullanıldığını göstermektedir (Grakov, 2008: 43). Solokha ve Denev kurganlarının gösterdiğine göre ise M.Ö. III. yüzyılda İskit uygarlığı en üst düzeyine çıkmıştır. İskitler Ukrayna'da tam bir köylü kültürü yaratmışlardır. İskitler yarattıkları yüksek kültür ile komşu ulusları da etkileri altına almışlardır (Çeçen, t. y. : 10).

10. Gürcistan Üzerindeki Etkileri

Gürcistan tarihinin iki önemli uzmanı Allen ve Lang'ın tespitine göre, Kimmer akınlarının Gürcistan'daki sosyo-kültürel etkileri son derece büyük boyutlardadır. Nitekim Allen, Gürcistan'ın ilk ahalisinden bahsederken, bu ülkenin güneyindeki dağlarda saklanan ilkel kabilelerin Kimmer ve akabindeki İskit akınlarından kaçanların nesilleri oduğunu bildirmektedir. Kimmer ve İskit göçlerinin Kolhis krallığı toprakları ve Kuzeydoğu Anadolu ile Gürcistan'da

yaşayan çeşitli İber-Kafkas toplulukları üzerinde uzun süren etkileri olduğuna işaret eden Lang ise, çoğu bugünkü Gürcülerin atarı olan İber-Kafkas kabilelerinin yine bu dönemde dağlık bölgelere yerleşmek zorunda kaldıklarını, dolayısıyla Med ve Perslerin vasalları haline geldiklerini bildirmektedir. Lang'a ek olarak Burney de Ermeni ve Gürcü milletlerinin oluşumunu etkileyen faktörleri sayarken; en önemli olayın Kimmer ve İskit istilaları olduğunu, bu istilalar sonucu Asur, Urartu ve Babil devletlerinin çöktüğünü ve Medlerin yükselmeye başladığını özellikle vurgular. Aynı zamanda bu ikiliye göre, Gürcüler, Kür vadisi boyunca yayılan Kimmer ve İskitlere karşı hiçbir başarı kazanamadıkları için, ilk şehirlerini Gori yakınındaki dağlık Uplis-tsikhe bölgesinde kurmuşlardır. Bütün bunlar Gürcü ve Ermenilerin tarih sahnesine çıkışlarında Kimmer-İskit akınlarının belirleyici rolünü ortaya koyması bakımından önemlidir (Tellioğlu, 2007a: 20-21).

C. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Çiftçi İskit kabilelerinin hayat sürdükleri yerlerde, özellikle Bug, Pantikapea/İngulets ve Aşağı Dinyeper'de, materyal açısından II. binyıl sonuna ve I. binyıl başlarına yani Kimmerler ve erken İskitler çağına ait olan tarıma özellikle yerleşim birimlerine rastlanmıştır. Çiftçi kabileler muhtemelen kendilerinden önceki halktan birçok unsurları almışlardı ve onlarla bir hayli kaynaşmışlardı. İskit tarihiyle ilgili anlatılan olaylar, kendisini politik anlamda aynı birlik içinde gören, çiftçi ve kısmen göçebe halklar üzerinde hâkimiyet kuran yegâne birliğin Krali İskitler olduğunu ortaya koymaktadır (Grakov, 2008: 51). II. binyılın ikinci yarısına ait yadigârlar, tarımın yanı sıra, bilahare İskitler'in temel uğraşısı olan yılkıcılıktan başka sığırcılığın da yapıldığını göstermektedir. Kimmerler'in akınları, şüphesiz halkın bir kısmının göçebe hayvancılıkla da uğraştığını göstermektedir (Grakov, 2008: 52). Dinyeper-Dinyester sahillerinde hayvancılığın yanı sıra tarım da gelişmiştir. Kırım-Azak boylarında muhtemelen göçebe kabileler hâkimdi ve Kafkas sıradağları

ötesine Teuşpa veya Ligdamias gibi kumandanların önderliğinde düzenlenen akınlar da buradan gerçekleştirilmiştir (Grakov, 2008: 53).

D. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ

İskitler dönemine ait olan en önemli savaş araç gereçlerini ok ve yay oluşturmaktadır. Bunun yanında mızrak, kama ve koşum takımları da görülmektedir. İskit kültürüne ait olan bu unsurlar bu kültürü paylaşan komşularında ve daha sonraki Türk devletlerinde de görülmektedir. M. Ö. VIII. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan ekonomik ve sosyal faaliyetler bozkır ve orman-bozkır erkeklerinin atlı süvari haline getirmiştir (Grakov, 2008: 188). Atlı okçu silahı, M. Ö. VIII. yüzyıl sonlarıyla M. Ö. VII. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Kafkas Proto-Maiotidlerinde, İskitler'in atalarında, Karadeniz sahillerindeki Kimmerler'de ve orman-bozkır şeridindeki kara orman kabilelerinde, İskitler dönemine özgü olan oklar yapılıyordu. M. Ö. VII. yüzyıl sonlarına doğru, İskit kültürü tamamen yerleştikten sonra, ok uçları yapımı da başladı (Grakov, 2008: 181). İskitler'in Ananin kültürüne mensup halklarla ilişkileri oldukça gelişmişti. Ananin harabelerinde, Kama ve kollarıyla Vetluga boyunca rastlanılan mezarlıklarda, İskitler'den ithal edilen bazı eşyalara ve özellikle ok, sadak, hançer gibi silahlara, İskit tipi at gemlerine, yerli hayvan figürleri içeren fakat İskitler'e has Karadeniz tarzıyla işlenen eşyalara rastlanmaktadır. İskitya'da tamamıyla demirden yapılmasına rağmen bazen buralarda bronzdan mamul, fakat İskit işçiliğiyle yapılmış hançer ve kılıçlar da görülmektedir (Grakov, 2008: 56). M. Ö. VII. yüzyıl sonlarından itibaren İskit ok veya yayları bozkırdan tüm Trakya'ya Tuna boyunda ve Norikler'in ülkesi yani bugünkü Avusturya'ya kadar yayılmıştır. Oradaki M. Ö. VI-V. yüzyıla ait meşhur Gal'shtadt mezarlığındaki ana ok tipleri İskit yapımıdır. M. Ö. VI. ve V. yüzyıl kavşağında Trakya'da İskitler'deki sıradan sembolik bronz ok uçlarına benzer paranın eritilip dökülmesiyle hazırlanmış ok uçları yayılmaya başlamıştı. Bu oklar buradan mükerreren Berezan Adaları'na oradansa oldukça az miktarda Olbia bölgesine ve ona yakın sahil yerleşim birimlerine ulaşmıştır (Grakov, 2008: 120). İskitler, Ön Asya'ya düzenledikleri seferler

sırasında Persler'den kılıç şeklindeki kamaları öğrenmişler ve kendilerine özgü bir şekilde geliştirmişlerdir. Bu kılıca benzeyen kamaların ortaya çıktığı dönem M. Ö. VI-V. yüzyıllar arasıdır (Grakov, 2008: 183).

Kabileler arasındaki komşuluk ilişkileri tüm devletlerin askeri yönden kendilerine özgü yöntemler almalarına neden olmuştur. Bu komşuluk faaliyetleri de kendilerine özgü olan askeri yöntemlerinin komşuları tarafından öğrenilmesinde etkili olmuştur. M. Ö. VII. yüzyıldan M. Ö. III. yüzyıla kadar İskitler'e ait maddi hayat unsurları komşuları Taurlar'a geçmiştir. Taurlar'ın savaşçı yanlarının İskitler'le yakın temas sonucunda güçlenmiş olması muhtemeldir. İskit tipi silahlar da bu dönemde Taurlar'ın hayatına girmiştir (Grakov, 2008: 155).

E. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ

İskitler, yayıldıkları coğrafyada pek çok kavimle sıkı ilişkide bulunmuşlar, bu durum onların çeşitli kültürleri tanımalarında ve kendi kültürlerinin tanınmasında etkili olmuştur. İskitler, özellikle sanatta oldukça ileri gitmişlerdir. Altın ve bronz madenlerini kullanmışlar, araba, at koşum takımları ve özellikle vazo yapımında isim yapmışlardır (Çandarlıoğlu, 2003: 17). İskitler, bu yönüyle göç ettikleri bölgelerdeki kavimleri de etkilemişlerdir. Orta Asya kökenli İskitler, sanat dünyasında kesin bir yeri olan ve orta çağlara dek tüm Avrupa'yı da etkileyen kendi süsleme sanatlarını Orta Asya'dan Güney Rusya Ovasına kadar doğal ve üsluba çekilmiş iki yön arasında geliştirmişlerdir (Tekçe, 1993: 89-90).

İskit kurganlarından çıkan arkeolojik buluntular Altaylarda sanatla bezenmiş renkli ve rahat bir yaşama, batıdaki yerleşim yerleri ise eski Yunanlılardan yaptıkları aktarımlarla da oldukça ileri bir kültür düzeyine tanıklık etmektedir. M. Ö. 750 yıllarından itibaren yaptıkları geniş ticaretten zenginleşen İskitler lüksü sevmiş, komşuları olan eski Yunanlıların sanatçılarına bozkırdaki göçebe yaşamını yansıtan siparişler verdikleri gibi

kendi göçebe sanatlarıyla da hem doğudaki hem de batıdaki ülkelerin sanat üsluplarını etkilemişlerdir (Tekçe, 1993: 92).

İskit sanatının izlerine, Volga Irmağı'nın kollarından biri olan Kama nehrine, Batı'da Macaristan ovasına, Silezya'ya kadar uzanan geniş bir sahada rastlanmaktadır. Güney Rusya'da imal edilen sanat eserlerine Minusinsk'te rastlanmıştır. Aynı eserlerin bozkırların derinliklerinde Ordos'a kadar eriştiği görülmüştür. Bozkır mıntıkasının büyük iktisadi temellerinin daha İskit devrinde atıldığı anlaşılıyor (Baştav, 2005a: 262; Rasonyı, 1971: 40-41). İskit dönemine ait sanat eserlerinin önemli bir bölümünü Çavuştepe ve Norşuntepe buluntuları oluşturmaktadır. Buralarda ele geçirilen buluntuların göçlerin etkisiyle başka bölgelerdeki halkları da kültürel açıdan etkilediği yapılan arkeolojik kazılar sonucunda kanıtlanmıştır. Buna göre Çavuştepe İskit kurganından ele geçen yanaklıklar Anadolu dışında Poltava bölgesindeki Akjutinsk Kurganı, Ukrayna'da Kirovograd yakınındakı Zhurovka 432 nolu mezar ve Smela Bölgesindeki kurgan bulgularıyla yakın koşutluklar içermektedir. Norşuntepe'de bulunan gömüt içindeki buluntular da Çavuştepe'dekilerle benzerlik göstermektedir (San, 2000: 9).

1. Süsleme Sanatı Üzerindeki Etkileri

Bozkır medeniyeti diye adlandırılan konar-göçer yaşayışın öncüleri İskitler olmuşlardır. Hun sanatıyla büyük benzerlik gösteren, geometrik şekiller ve hayvan figürlerinin dikkat çektiği İskit sanatı, M. Ö. IV. ve III. yüzyıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. İskitler konar-göçer bir kavim olmalarına rağmen üstün bir uygarlık yaratmışlardır. İskitlerden günümüze kadar ulaşan sanat eserlerinin temelinde onların yaratmış oldukları kültürün izlerini görmek mümkündür. Bu sanat eserlerinin bir kısmı yayıldıkları bölgelerde görülebilmekte, bir kısmı ise müzelerde sergilenmektedir. İskitler konar-göçer bir kavim olduklarından sanat eserlerini de taşınabilir malzeme üzerine yapmak zorunda kalmışlardır. Taşınabilir malzeme üzerine sanat icra edilmesi İskitlerin yaptıkları eşyalarını da beraberlerinde taşımalarına neden

olmuştur. Mücevherden başlayarak çeşitli süs eşyası yapan İskitler, yepyeni bir sanat yaratmışlardı. Özellikle İskit vazosu Batı dünyasında çok tanınmıştır. Daha sonraları aynı bölgeye gelerek yaşayan ve devlet kuran Hunlar da İskitlere benzer bir yaşam biçimine ve özelliklere sahip bulunmuşlardır (Çeçen, t. y. : 10). Duvarlara asılan süs eşyalarının (mesela Kuban yakınlarındaki Kransador'da bulunan bir İskit heykelinin gövdesi), çeşitli bayramlarda süs olarak kullanıldığı gibi aynı zamanda savaş elbiselerinin üzerine de takıldığı anlaşılıyor. Bu takıların desenlerinin daha sonraları ipekli kumaşlar üzerinde kullanıldığı görülmüştür. İnce levhalar halinde değerli madenlerden ve bronzlardan yapılan bu takıların yanında deriden ve keçeden yapılan çeşitleri de kullanılmaktaydı (Haussig, 1997: 161).

İskitler göçebe yaşam biçimleri nedeniyle, resim, heykel ve kabartmacılık gibi sanat alanlarına yabancı kalmışlardır. Bütün lüksleri elbise, kuyumculuk ve koşum takımları yapmaktan öteye gitmiyordu. Kemer kopçası, kılıç tasması, eyer halkaları, araba süsleri, bayrak direkleri, halılar hep İskitlere özgü bir stilde yapılmıştı (Çeçen, t. y. : 10-11).

2. Ahşap İşlemeciliğindeki İskit Etkileri

İskitler Grek ve Acem modellerini taklit ederek yeni bir ahşap işlemeciliği sanatı geliştirmişlerdir. Bunun yanında İskitlerin kendilerinin geliştirdikleri ve sadece kurganların yapımında kullandıkları ağaç ve işleme yapıları da vardır. Altaylardaki Pazırık kurganlarının yanı sıra, bugünkü Moğolistan'da Noin Ula ve Kore'deki Lo-lang mezarlarının ağaç işçiliği yapıları bunlardandır. Kurganların içinde çivi kullanılmaksızın birbirine bağlanmış olan mezar odaları günümüze kadar sapasağlam kalmıştır (Haussig, 1997: 158-159).

3. Metal İşçiliğindeki Etkileri

Demircilik, İskitlerin meşhur sanatları hatta onların töresiydi. İskitlerin demircilikle uğraşmaları sadece silah yapımının değil metal işlemeciliğinin de gelişmesine neden olmuştur. Metal işçiliği, göçebelerin kendilerine ait olan ve Grek-Acem tesiriyle yaptıkları, sanat türünü göstermektedir. İskitler sadece sanatkâr olmayıp kendi kavimlerinin geliştirdikleri uygarlık ve sanat eserlerini İpek Yolu'nu kullanarak satan yerli tüccarlardır. Kuzey İpek Yolu boyunca sanat ürünlerinin yapılış tarzı ve üslupları kesinlikle birbirinin aynı olmuştur. Bu eserlerde kullanılan motifleri bulan ve işleyenler en başta göçebelerdi. (Haussig, 1997: 160).

M. Ö. VII. asırda İskitler Ön Asya'ya akınlar yapmışlardır. İskitlerin yaptıkları akınlar sırasında bronz çağını bırakarak demir çağına geçmiş olmaları muhtemeldir. İskit sanatının başlangıcı, Kelt-Tuna bölgesindeki Hallstatt demir tekniğinden de etkilenmekten kurtulmamıştır (Hallstatt 1000 veya 900 ila 500 veya 450 yılları arasında, İskit 700 ila 200 yılları arasında) (Grousset, 1999: 30). Bronz tekniği konusunda ise aynı bölgede İskitlerden önce yaşamış olan Proto-Türk bir kavim olan Kimmerlerin İskit sanatı üzerinde geniş etkileri olmuştur. Kuban bölgesinde bulunan İskit dönemi sanat eserlerinin bir kısmında ise Asur ve Babil sanatının etkileri görülmüştür. Bozkır estetiği, İskitler aracılığı ile Güney Rusya'ya yerleşmiştir (Çeçen, t. y. : 10-11).

4. İskit Sanatının Yunan Sanatına Etkileri

İskit sanatı doğrudan Yunan sanatını da etkilemiştir. Doğu'dan gelen göçler nedeniyle İskitler Avrupa'nın batısına doğru göç etmeye başlayınca İskit sanatı bütün Avrupa'ya yayılmıştır (Çeçen, t. y. : 10). İskitlerden, Kul-Oba ve Voronej'de adeta konuşan portreler resmedilmiş Grek-İskit vazoları kalmıştır (Grousset, 1999: 25). Yunan tarihçileri ve Yunan-İskit vazolarının

gösterdiği İskitler ile Çinli tarihçilerin tasvir ettikleri ve Çinli sanatkârların çizdikleri Hunlar, Göktürkler ve Moğollar kültür durumu ve umumi yaşayış tarzı bakımından birbirlerine benzemektedirler. Bu iki grup arasında birçok tören ortak olarak görülmektedir. Hayat tarzı İskitler ve Hunlarda aynıdır. Hun atlı okçusunda olduğu gibi İskit atlı okçusunda da, aynı kültür sahası ile olan coğrafi temasların aynı uygulamaları görülmektedir (Grousset, 1999: 26).

5. İskit Sanatının Sarmat Sanatına Etkileri

İskit sanatının M. Ö. III. yüzyılda Sarmat sanatına geçişi Ekaterinoslav yakınlarındaki Aleksandropol'daki büyük buluntular sayesinde anlaşılmıştır. Sarmat sanatının, M. Ö. III. ve II. yüzyıllarda Güney Rusya'da yerleşmesini Kuban'daki Buerova Mogila, Akhtanizova, Anapa, Stavropol, Kazinskoye ve Kurdzhips mücevherleri ile bir atı parçalayan bir akbabayı gösteren Maykop emayeli gümüş kuşağı göstermektedir. Aynı stil bir sonraki çağ Sarmat plakaları üzerinde de görülmektedir; bunlar Don nehrinin ağzında Taganrog ve Fedulovo'da, Kuban nehrinin ağzında Siverskaya'da (M. Ö. II. ve I. yüzyıllar) ve Azak yakınlarında Novoçerkask'da, yine Kuban'da Üst Labinskaya'da, Zubov'da ve Armavir'de bulunmuştur (Grousset, 1999: 34).

6. Kurgan Yapımı Üzerindeki Etkiler ve Kurganlardan Çıkarılan Sanat Eserleri

Kimmerler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları istila etmeye başlamışlar, istila ettikleri bölgelerde önemli kültürel eserler bırakmışlardır. Kimmerlerin bu bölgelere göç ve akınları önemli arkeolojik verilerle aydınlatılabilmektedir. Kimmerlerin bu bölgeye nereden geldikleri ise tartışmalı bir konudur. Tallgren Kimmerlerin bu bölgeye Macaristan veya Romanya'dan gelmiş olabileceğini, belki de, daha zayıf bir faraziye ile Romanya veya Macaristan'da bulunduklarını düşünmektedir (Grousset, 1999: 22). Son zamanlarda Dniepr ve Kuban bölgesinde o çağlar için yapılmış kazılarda ortaya çıkan çok sayıda eşyanın hiç olmazsa bir kısmının Kimmerlere ait olduğu meşhur Fin

arkeologu Tallgren tarafından öne sürülmüştür. Sözü geçen buluntuların başlıcaları şunlardır: Borodino hazinesi, bronz tırpanlar ile Ştetkovo hazinesi, Nikolayev bronz dökümhanesi, Abramovka bronz tırpanları, ayrıca aşağı Tuna ve Aşağı Dniepr'de yapılmış bütün kazılar, Staromişastovskaya'daki som gümüşten öküz ve altın plakalar, Terek üzerinde Piatigorsk kurganları ve Kuban'ın başlangıcında kalıntılar. Bütün bu Güney Rusya Kimmer sanatı, geometrik hayvan süsleri taşıyan zarif bronz küpelerin bulunduğu Gence-Karabağ Kafkas kültürüne ve bronz çağının 1200 yıllarında ortaya çıktığı Taliş kültürüne bağlanmaktadır (Grousset, 1999: 22).

Ukrayna'nın Kiyef'den güneyde Olbia ve doğuda Donbassa civarına kadar uzanan bölgesindeki erken İskit mezarlarında, Ön Asya ve kısmen Urartu etkisinin izleri görülmektedir. Dağlık Kafkas kültürlerinde de iskit etkisi kendini göstermiştir (Grakov, 2008: 34). İskit kurganları ile Altay kurganları, Orta Asya kurganları ile Ural kurganları benzer şekilde olmanın yanında, eşyalar bakımından da aynıdır. Rudenko'nun 1929 ve 1947 arasında aralıklarla kazdığı Altay'daki Pazırık ve diğer kurgan kazıntıları M. Ö. V. yüzyıldaki kültürün Karadeniz kıyılarındaki M. Ö. VII-VI. yüzyıl İskit kurgan kültürü ile aynı olduğunu gösterir. At eyerlerinin ve yularlarının da İskit-Sakalarla Hunlar arasında aynı olduğu defalarca kaydedilmiştir (Bayat, 2004: 2). Sakalar için kurgan tipinde öü gömme şekli karakteristikti. Ölüler başları batıya doğru çevrilmiş şekilde, omuzları üzerinde yatırılarak toprak çukurlara gömülürlerdi. M. Ö. II. yy. da Saka bölgesine kitlesel yerleşimden sonra yeni gömme gelenekleri ile birlikte eskileri de devam etmiştir (P'yankov, 2002: 615).

İskitler konar-göçer olarak yaşamakta olup daimi meskenler yerine çadırları ikamet yeri olarak kullanmışlardır. Bu çadırlar İskit sanatına özgü olup, İskitler kutlu sayılmıştır. Kurgan adı verilen tepecikler de esasında İskit çadırının öbür dünya için hazırlanmış bir benzerinden başka bir şey değildir. Bu kutlu mekân form olarak asırlarca devam etmiş ve özellikle Hun-Türk kültüründe önemini korumuştur. Çin'in kuzeybatısından Tuna nehrine kadar çok geniş bir sahadan meydana çıkartılan kurgan buluntuları da İskit ve

Hunlardaki sanat anlayışının benzerliğini göstermeleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu sanata "Hayvan Üslubu" adı verilmektedir (Durmuş, 2002: 624). İskitlerin kullandıkları ve daha sonraki Türk devletlerinin kullandıkları çadırlar İslamiyetin kabulünden sonraki Türk Devletlerinde değişik formlarda devam etmiş, kurgan yapım tekniğinin çadırlara yansıyan kültürel etkileri özellikle Selçuklu Devletindeki kümbet geleneğinin oluşumuna neden olmuştur. Bu da zaman mefhumu aranmaksızın kültürel etkileşimin sınırlarının aşıldığını göstermektedir. Yine İslam mimarisinde göze çarpan kubbe tarzı yapı anlayışı İslamiyet öncesi Türk devletlerinde görülen çadır hayatının İslam sanatına yansımasını göstermektedir.

7. İskit Hayvan Üslubu

Hayvanlar arası çekişmeler İskit sanatını konu olarak etkilemiş ve hayvan figürleri İskit sanat eserlerinde çokça yer almıştır. Gerçekçi hayvan resimleri İskit süsleme sanatının temelini oluşturmuştur. Uzuvların ve organların ezilmesi, yırtıcı hayvanların diğer canlıları parçalamaları, ayıların pençelerinde kıvranan geyikler sıkça işlenen konular arasında yer almıştır (Çeçen, t. y. : 10-11). Hayvanların çeşitli durumlarındaki görünüş ve biçimleri, giderek, yer yaygısı, duvar örtüsü, kumaş, silah, at eğeri, at koşumları ve at hâşâları gibi kullanım eşyası ile tabak, kupa, vazo, mücevher kutusu ve bezek eşyası gibi altın ve gümüş eşyaya da uygulanır (Tekçe, 1993: 91).

İskitlerde çeşitli eşyalar üzerinde uygulandığı görülen hayvan üslubunun göçler neticesinde başka bölgelere de gittiği ve bu bölgedeki halkları etkilediği bilinmektedir. Altay göçebelerine ait olan hayvan üslubu, Batı Hunları karşısında Güney Rusya Ovasından kaçan Gotlar aracılığıyla Orta ve Güney Avrupa'ya, İskandinavya'da Vikinglere, İrlanda'ya ve İngiltere'ye yayılır. M. S. IV. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar Doğu Avrupa'da önce Hunlar ve Avar Türkleri tarafından geometrik biçimlere dönüştürülerek, en sonunda Avarların Pannonia'da ardılları olan Macarlar kanalıyla Slavlara ve

Cermenlere geçer (Tekçe, 1993: 91). İskit hayvan üslubu elementlerin Sibir'den başlanmış Orta ve Güney Avrupa'ya, Ön Asya'ya ve Kafkas'a kadar yayılması aslında bu bölgelere göç ve akın eden ahalinin aynı köke ve aynı medeniyete sahip olduklarının göstergesidir (Veliyev, 2004: 90).

Altay bölgesinin eski sanatında görülen süsleyici motifler o bölgedeki hayvanların şekillerinden esinlenmiştir. Bu şekiller ve hayvanların dövüşmesini gösteren sahneler Karadeniz sahillerinde yaşayan İskitlerin de kullandıkları hayvan üslubu ile akrabalık göstermektedir (Ayda, 1987: 194). Yukarı Volga ormanlık bölgesine doğru ilerleyen bozkır İskit sanatı, şüphesiz Fin-Ugur menşeli olan, Kazan civarındaki Ananin medeniyetini etkilemiştir (M.Ö. 600-200 yılları); bu medeniyete ait mezarlarda her zamanki bronz baltalar ve hançerler ile, İskit izleri taşıyan, ancak oldukça basitleştirilmiş ve fakir bir çerçeve içinde birbirine girmiş hayvan temaları bulunmuştur (Grousset, 1999: 32). Orta Sibirya bölgelerine kadar İskit bozkır sanatının etkileri yayılmıştır. İskit sanatı çok yaygınlık kazanmış ama dağılırken de zayıflamıştır (Çeçen, t. y. : 10-11).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUN GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

I. ASYA HUNLARININ KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI

A. ASYA HUNLARININ KÖKENİ

Asya Hunlarının kökeni üzerine araştırmalar yapılmış, onların kökenlerinin tek bir kökene bağlanamayacağı üzerinde durulmuştur. Hunların geniş bir coğrafyaya hâkim olmaları onların etnik olarak tek bir kökene dayandırılamayacağını göstermektedir. Hunlar, birbirinden farklı kültürel özelliklere sahip olan etnik unsurları bünyesinde barındırmışlardır. Hun İmparatorluğunun asıl yönetici öğesini meydana getirenler Türk boylarıydı. Bu devlette bozkır kavmi olan Türklerin kültürü egemen olmuştur. Hunların kurdukları devlet ve uygarlığın tarihi M.Ö.2500 yılına kadar uzanmaktadır. Kansu ve Şensi bölgeleri Hun uygarlığının ana merkezidir (Çeçen, t. y. : 15). Hun adı belli bir kavme verilmiş bir ad değildir. Birçok kavme “Hun” ismi verilmiştir. Bir başka deyişle, birçok kavim tarafından “Hun” adı kullanılmıştır. Bu adı taşıyan kavimlerin Çin’de, Orta Asya ve Güney Rusya’da yayılmış olması, buralarda o dönemde yaşayan göçebe kavimlerin hepsine aynı tabiatüstü varlıklara inanılan ortak inancın, yaygın olduğunu göstermektedir (Haussig, 1997: 168).

B. ASYA HUNLARININ TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Hunların tarih sahnesine çıkmaları onların güçlü bir teşkilata sahip olduklarını göstermektedir. Yazılı belgelere dayanan Türk tarihinin Hunlar ile başlaması onlardan önce Türklerin tarih sahnesinde olmadıkları anlamına gelmez. Türkler, teşkilatçı özellikleri sayesinde pek çok devlet kurmuşlar, tarihin her döneminde yeryüzünde en az bir Türk devleti varolmuştur. Hun

Devleti'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Eski Çin tarihçileri, M. Ö. XIV-IV. yüzyıllar arasında bazen büyümüş, bazen parçalanıp küçülmüş bir Hun Devleti'nin varlığından söz ederlerse de, bu dönemi aydınlatacak tarihi belge bulamamışlardır (Koca, 2002a: 687).

M. Ö. VIII. yüzyılda Çin'in kuzeyinde yaşayan kavimler M. Ö. 2000'li yıllarda Türk milletine mensup olan ve Çin kaynaklarında "Uzaktan gelen kavimler" olarak nitelendirilenler M. Ö. III. yüzyılda ortaya çıkmış olan Hunların temel milleti olmuştu (Ekrem, 1994: 482). M. Ö. II. yüzyılda Hunlar Tingling ve Kırgızları fethedip, Kırgızları Baykal yakınındaki Tingling topraklarına göç ettirmişlerdi (Fedotoviç, 1992: 230). Milattan çok zaman evvelki asırlarda Orta Asya'dan ayrılan Türkler, dünyanın muhtelif kıtalarında büyük devletler kurdukları gibi, ana vatanda kalan Türkler de Orta Asya'da muhtelif zamanlarda türlü isimlerde pek çok devletler tesis etmişlerdir (Arsal, t. y. : 24).

Hunlar, İç Asya'da M.Ö. III. yüzyılda ortaya çıkarak ilk büyük Türk devletini kurmuşlardır. Çin kaynaklarında Hiugnu olarak geçmektedirler. Hunlar, Çin sınırlarından içerilere doğru sürekli akınlar düzenlemişler ve bundan dolayı da Çin kaynaklarında anılmaya başlamışlardır. Hunlar göçebe bir kavim olduklarından Çin'in dışında Asya'nın tüm bölgelerine göçler ve akınlar yapmışlardır. Savaşçı özelliklere sahip olan Hunların kurdukları devletleri zamanla büyüyerek Türklerin kurduğu ilk imparatorluk durumuna gelmiştir (Kafesoğlu, 1992: 111).

Asya Hunları adı tarihte ilk kez M.Ö**.** 318 yılında yapılan Kuzey Şansi savaşında geçer. Bu belge M.Ö. 318 yılında yapılan bir anlaşmadır (Çeçen, t.y. : 15; Koca, 2002a: 687). Hunlar, bu tarihte dört Çin beyliği (Han, Chao, Wei, Ch'u) ile bir ittifak kurarak başka bir Çin beyliği olan Ch'in'e (Çin) saldırmışlardır (Koca, 2002a: 687). Hun devletinin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da M. Ö. 318 tarihli antlaşma metni devletin bu tarihten önce

kurulmuş olduğunu ve Hun Devleti'nin uluslar arası düzeyde bir antlaşmaya imza atacak kadar güçlü bir devlet olduğunu göstermektedir.

Hunlar tarihte önemli roller üstlenmeye başlamış, komşularına karşı sürekli akınlar yapmışlardır. Bu akınların en önemlisi Çin topraklarına gerçekleştirilmiştir. Çinliler, Hunların kuzeyden yaptıkları akınları durdurmada başarısız olunca tarihi Çin Seddi'ni inşa etmek zorunda kalmışlardır. Çinliler, imparatorları Şi Huangdi (M. Ö. 247-210) zamanında, Hunlara ve diğer bazı kavimlere karşı Çin Seddi'ni inşa ettiler. Gerek yazılı antlaşma, gerekse Çin Seddi'nin yapılışı Hunların tarih sahnesine çıkışlarının daha eski olduğunu gösterir (Küpçü, http://ihkupcu.com/11 Ocak 2010).

Hunların bilinen ilk hükümdarı ve kurucusu Tuman (Teoman/Duman)'dır. Tuman, "Tanhu" veya "Şanyü" (büyüklük ve genişlik) ünvanı ile anılan bir hakan olup M. Ö. 250 yılları dolaylarında Hunların başında bulunuyordu (Koca, 1990: 43). Hun Hakanları için "yabgu", "tanhu", "şanyü", "kağan", "başbuğ", "hükümdar", "imparator" ünvanları da kullanılmaktadır. Hun Hakanı Tuman, dağınık durumda bulunan Hun boylarını bir bayrak altında toplamayı başarmıştır. Motun (Mete / Bahadır / Bagatır), babası Tuman'ı öldürerek Hun hükümdarı oldu (M. Ö. 209-174). Motun'un çocukluk yılları ve gençlik yılları ile ilgili bilgiler kaynaklarda fazla yer almamaktadır. Asya Hun Hakanı Motun M. Ö. 187 tarihinde Çin imparatoriçesine yazdığı mektubunda şöyle demekteydi: "Irmaklar ve göller arasında doğdum; geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm; kendimi sık sık sınır boylarında buldum" (Koca, 2002a: 690; Durmuş, 2008: 205). Motun'un Çin İmparatoriçesine yazmış olduğu mektubundan kavminin hayvancılıkla uğraştığı ve sürekli akınlar yaptığı anlaşılmaktadır. Sürekli sınır boylarına akınlar yapılması da göçebe bir topluluğa işaret etmektedir.

Motun başa geçtikten sonra ilk iş olarak devletin düzenini sağlamaya çalıştı. Bu düzeni sağlayabilmek için doğu seferine çıktı. Hunların doğusunda

Moğol-Tunguz kabileleri birliği, yani Tung-hu'lar vardı. Motun, kendisinden ısrarla toprak isteyen Tung'hulara karşı savaş açtı ve Tung-huları perişan etti. (Çandarlıoğlu, 2003: 18-19). Bu tarihi olay Çin yıllığında şöyle anlatılmıştır: *"Motun idareyi ele aldığı zaman, Tung-hular güçlerinin zirvesinde bulunuyorlardı. Motun'un babasını öldürdüğünü ve bizzat tahta oturduğunu öğrenen Tung-hular, (Motun'un babası) Tuman'a ait 'bin li' (bir günde 500 km) koşan ata sahip olmak istediklerini bir elçi vasıtasıyla bildirdiler. Motun danışmanları ile görüştü. Onlar, Hunlar için böyle bir atın verilemeyecek kadar değerli olduğunu söylediler. Fakat Motun şöyle konuştu:*

-Ben nasıl bir atı komşu bir devletten üstün tutabilirim?

O, (bir günde) 'bin li' koşan atı (T'ung-hu elçisine) teslim etti. Artık Tung-hular, Motun'un kendilerinden korktuğuna kani oldular. Onlar, Motun'un hanımını da istediklerini bildirmek için bir elçi (daha) gönderdiler. Motun tekrar danışmanları ile görüştü. Hepsi sinirlenmiş olarak bağırdılar.

-Tung-hularda ahlak diye bir şey yok. Biz, onlara (hemen) saldırmayı teklif ediyoruz. Bunun üzerine Motun şöyle konuştu:

-Ben nasıl bir kadını komşu devletten üstün tutabilirim?

O, sevgili hanımını tuttu ve Tung-hu elçisine teslim etti. Fakat Tung-hu hükümdarının haksız istekleri daha da arttı. İki devlet arasında kullanılmayan büyük bir toprak parçası vardı. Burada sadece iki devletin askeri birlikleri bulunuyordu. Tung-hular batıya doğru ilerlediler ve Hunlar ile aralarında bulunan ihmal edilmiş bu ülkeye saldırdılar.

Tung-hu hükümdarı gönderdiği elçi vasıtasıyla Motun'a 'benim ve senin sınırlarında askeri birlikler dışında insan bulunmayan bu toprak parçası, Hunlara çok uzak; ben bu toprak parçasına sahip olmak istiyorum' dedi. Motun tekrar danışmanlarına sordu: Bazılarının fikri, bu boş toprak parçası hem verilebilir hem verilemez şeklinde idi. Bunun üzerine Motun, hiddetle parladı ve şöyle dedi:

-Devletin temeli olan toprağı biz nasıl verebiliriz?

Hem verilebilir hem verilemez şeklinde öğüt verenlerin hepsi, başlarını ayaklarının önünde buldu" (Koca, 2002a: 694-695). Motun'un Tung-huların istekleri karşısında farklı tavır takınmasında şahsi mal kavramı ile devlet malı kavramının oluşması etkilidir. Tung-huların istediği at ve hatun Motun'un şahsi malıdır, toprak ise devletin malıdır. Motun'un ortaya koymuş olduğu devletin malı kavramı daha sonraki Türk devletlerinde de esas kabul edilmiştir. Motun'un Tung-hular üzerine yaptığı hücum Çin yıllıklarında şu şekilde belirtilmiştir: *"Motun, hemen atına atladı; devletin içinde kendisinden geri kalanı ölümle tehdit etti, doğuya doğru ilerledi ve Tung-hulara saldırdı. Tung-hular, Motun'u öyle küçümsemişlerdi ki, daha kendilerini müdafaaya bile hazırlanamadılar. Motun, ordusuyla yaklaştı ve hücum etti; Tung-hu hükümdarını imha edercesine ağır bir bozguna uğrattı; malını ve servetini yağma etti"* (Koca, 2002a: 696). Motun, Doğu'da yaşayan tüm kavimleri yenerek devletine bağladı (Çeçen, t. y. : 16). Böylece hâkimiyetini Kuzey Peçili'ye kadar genişletti (Çandarlıoğlu, 2003: 18-19). Tung-hular, Hunlara bağlılıkta kusur etmemişler; her yıl düzenli olarak sığır, at ve koyundan oluşan vergilerini ödemişlerdir (Koca, 2002a: 696).

Motun doğu bölgelerinin güvenliğini sağlayıp, bu bölgedeki kavimleri hâkimiyetine aldıktan sonra yönünü batıya çevirdi. Motun, doğudaki Tung-huları yendikten sonra sıra Yüeçilere gelmiştir. Yüeçiler, Hunların güneybatı komşuları idi. Yin (Yin-shan) ile Tanrı dağları arasındaki sahalarda oturuyorlardı. Geniş ve verimli toprakları vardı. Üstelik Doğu-Batı arasındaki transit ticarete ve kültür akışına aracılık eden İpek Yolu'nun önemli bir kısmı Yüeçilerin ülkesinden geçiyordu. Bu yol üzerinde çeşitli kavimlerin ticaret kolonileri bulunuyordu. Bu bakımdan Yüeçiler Asya kıtasının zengin ve kültürlü kavimlerinden biriydi (Koca, 2002a: 696). Motun önemli bir konumda bulunan Yüeçiler üzerine harekete geçti. Motun, Orta Asya'da Tanrı Dağları-Karasu havalisinde yaşayan ve Hind Avrupalı bir ırk olan Yüeçileri yendi (M.Ö. 203)(Çandarlıoğlu, 2003: 18-19). Motun, büyük Tang-hu baskınından döndükten sonra vurduğu bir darbe ile Yüeçileri yerinden oynattı; daha

doğrusu onları göçe zorladı. Hunların Çin'e giden akın yollarını açtı. Motun'un gücü karşısında dayanamayacaklarını anlayan Yüeçiler ise, ülkelerinin doğu bölgelerini terk ederek, batıya kaydılar (Koca, 2002a: 696). Motun'un Yüeçileri yenmesiyle batı topraklarının büyük çoğunluğu Hun Devletinin hâkimiyetine girdi. Böylece Hun Devleti Çin Seddi'nin kuzeyinde kalan bütün bölgeleri eline geçirmiş oldu. Motun, Tung-huları ve Yüeçileri birer birer yenip doğudan ve batıdan kendisini güvenlik altına aldıktan sonra Çin'e yöneldi. Ordusu ile Yin-şanlar üzerinden Kuzey Çin'e giren Motun, doğuya doğru ileri harekâtına devam etti. Hemen hemen bütün Kuzey Çin Hunların hâkimiyetine geçti. Kuzey Çin'in elden çıkması ve tamamen kaybedilmesi Han sülalesinin kurucusu Kao'yu harekete geçirdi. İmparator, çoğunluğu yaya olan 320 bin kişilik ordusunun başına geçerek, kuzeye doğru Motun'un üzerine yürüdü. Motun, uyguladığı taktik sayesinde Çin'i yendi ve Çinliler barış istemek zorunda kaldılar (Koca, 2002a: 697-701). Çin İmparatoru, Motun'un şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Motun ile Çin İmparatoru arasında bir "dostluk ve barış antlaşması" yapıldı. Bu antlaşma Orta Asya tarihinde bilinen iki büyük devlet arasında yapılmış ilk milletlerarası anlaşmadır (M.Ö. 197) (Çandarlıoğlu, 2003: 18-19; Koca, 2002a: 701). Daha sonra Motun Kuzey bölgesine döndü ve o yöreleri de sırasıyla egemenliği altına aldı. Bunun üzerine Hun İmparatorluğu'nun civarında yaşayan bazı beylikler kendiliklerinden Motun'un egemenliğini benimseyerek Hun İmparatorluğu'nun sınırları içine girdiler (Çeçen, t. y. : 16). Motun, Baykal Gölü kıyılarından İrtiş yatağına kadar olan bozkırları devletine kattı. Daha batıdaki Ting-linglerle bazı Ogur kollarının oturdukları arazi ile Kuzey Türkistan'ı zapt etti. Yüeçilerin komşusu olan Vusunları himayesine aldı (Çandarlıoğlu, 2003: 19).

Motun döneminde Büyük Hun Devletinin sınırları doğuda Kore'ye, batıda Balkaş Gölünün ötesinde Aral Gölüne, güneyde Çin'deki Wei ırmağı-Tibet yaylası-Karakurum Dağları hattına, kuzeyde Baykal Gölü ile Kerulan, Tola, Selenga, Yenisey, Obi, İrtiş ve İşim Irmaklarına kadar uzanmaktaydı

(Çandarlıoğlu, 2003: 19; Ahmetbeyoğlu, 2001: 19; Baştav, 2005d: 184; Baştav, 1964: 42). Motun devrinde, Türk devleti Mançurya'dan İdil havzasına, Sibirya'dan Çin'e, Tibet'e ve İran'a kadar uzanıyordu (Arsal, t. y. : 26). Motun bu sınırlar içinde yaşayan bütün konar-göçer kavimleri bir bayrak altında toplamış ve M.Ö. 177'de Çin İmparatoruna yazdığı mektupta "Eli ok ve yay tutan herkes Hun oldu" diyerek millet olma şuuruna güzel bir örnek vermiştir (http://www.zafersen.com/turk_tarihi_hunlar.htm/03 Eylül 2010). Motun, M. Ö. 176'da Çin İmparatoru'na gönderdiği beyanatında "Tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde" yirmi altı devleti yendiklerini ve "bu suretle bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini" bildirir (Deer, 2005: 37).

Motun devrinde, Uygur ismiyle ünlenmiş Hu'lar, Hu'ların kuzeyinde Tinglingler, Yenisey ırmağı civarında Kırgızlar, Altay dağlarından Tarbagatay'a kadar uzanan sahada Göktürk ve Karluk isimleriyle tarih sahnesine çıkacak olan Türk kavimleri, Çin'in kuzeybatısında Yüeçiler, Balkaş Gölünün güneyinde İli Irmağı havalisinde Vusunlar, Vusunların güney ve batısında Kanglı Türkleri ismini alacak olan Türkler Hun sülalesine tabi olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır (Arsal, t. y. : 26-27).

Motun, devleti kısa sürede büyütmüştür. Motun, M.Ö. 174 yılında öldüğünde devletinin sınırları genişlemiş, kültürel ve toplumsal hayatın zenginleştiği Büyük Hun Devletini kurmuş bulunuyordu. Motun öldüğünde Hun Devleti, gücünün zirvesinde bulunmaktaydı. Tuman ve Motun'dan sonra başa geçen hakanların Türkçe isimleri bilinmemektedir. Bunun en önemli nedeni bu isimlerin Çin kaynaklarından öğrenilmiş olmasıdır.

Motun'un ölümünden sonra yerine oğlu Ki-ok/Kayı (M. Ö. 174-160) geçmiştir. Ki-ok döneminde devletin sınırları oldukça genişlemiş durumdadır. Bu yüzden Ki-ok, denge politikası takip ederek devletin sınırlarını korumaya çalışmıştır. Ki-ok, Çin'i baskı altında tutma ve bu devlet ile ticari ilişkileri

devam ettirme şeklinde olan babasının politikasını aynen korumaya gayret etti (Koca, 2002a: 703). Bu gaye ile M. Ö. 161 yılında, kalabalık ordusu ile Çin'in merkezine kadar ilerledi. İmparatorun sarayını yıkarak, Hun baskısının azalmadığını gösterdi. Bundan sonra Ki-ok, Çin ile olan iktisadi ilişkilerini dostça devam ettirebilmek için bir Çin prensesi ile evlendi ve Hun ekonomisinin eksiği olan maddeleri, hediye adı altında Çin'den temin etmeye devam etti (Çandarlıoğlu, 2003: 20; Koca, 2002a: 703).

Ki-ok, Çin'i baskı altına aldıktan sonra İpek Yolu üzerinde oturan Yüeçilerin üzerine yöneldi. Vurduğu ağır bir darbe ile Yüeçilerin gücünü tamamen kırarak, bu kavmi göç etmeye zorladı (Koca, 2002a: 703). Ki-ok'un vurduğu darbeden sonra Orta Asya'yı terk ederek, bugünkü Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan'a gelen Yüeçiler, burada Büyük İskender tarafından kurulmuş olan Grek hâkimiyetine son vermişlerdi (M.Ö. 166) (Yıng-Shıh Yü, 2002: 174; Koca, 2002a: 703). Bundan sonra Yüeçiler, Kuşan adıyla anılan yeni bir devlet kurdular (M. Ö. 138). İpek Yolu ise tamamen Hunların eline geçti (Koca, 2002a: 703).

Ki-ok'tan sonra Büyük Hun Devletinin başına Kün-çin İmparator oldu. Kün-çin zamanında (M.Ö.160-126) Hun devletinin içişlerinde karışıklıklar oluşmaya başladı. Bu dönemde Çin'e yapılan akınlar durdu. Hun İmparatorluğundaki gelişmeleri yakından takip eden Çinliler bir süre sonra büyük bir ordu ile Hunların üzerine saldırdılar. Çin saldırılarından bunalan Hunlar gerilemeye başladılar. M.Ö. 127-117 yılları arasında Ordos'daki Hun yenilgisi Hunların merkezinin Gobi'den Orhun nehri bölgesine kaymasına neden oldu (Kafesoğlu, 1993: 63). Bundan sonra Hun Devletinde bir takım olumsuzluklar yaşanmaya başladı. Bu olumsuzluklar Hun Devletinin başında bulunan Hohanyeh ve Çiçi arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanmaktaydı. Hohanyeh arkasına Çin'in desteğini aldığı için kardeşi Çiçi'yi yenmiştir. Böylece Hun Devleti Doğu ve Batı olmak üzere M. Ö. 54 yılında ikiye ayrılmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 86; Koca, 2002a: 705). Hun Hakanı Çiçi, devletini güçlendirmek ve iktisadi imkânlara kavuşturmak için hâkimiyetini

batıya doğru yaymayı uygun gördü. M.Ö. 51'de harekete geçerek, önce Tanrı dağları kuzeyi ile Isık Göl havalisindeki Vusunların direnişini kırdı, Tarbagatay bölgesindeki, daha kuzeydeki Kırgızları ve İrtiş dolaylarındaki Tinglingleri kendisine bağladı. Bütün bu gelişme iki yıl içinde tamamlanmıştı. O sırada Ceyhun ve Seyhun arasında İran asıllı Kang-Chü kralı, Vusunların akınlarından çok tedirgin olmuştu (Çandarlıoğlu, 2003: 22). Aral Gölü'ne kadar bütün batı bölgesini hâkimiyet altına alan Hun Hakanı Çiçi, atası Motun zamanındaki devleti yeniden ihya etti. Devletin ağırlık merkezini Çu-Talas nehirleri arasına kaydırarak, elde ettiği topraklar dolayısıyla İran, Afganistan, Hindistan, Doğu ve Orta Avrupa bölgeleri bakımından Asya tarihinin sonraki gelişiminde etkili olan Türkistan sahasına Türk kavminin iyice nüfusunu sağlamış oldu (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523). Çiçi ayrıca Fergana ve Baktria bölgesini de Hun İmparatorluğu topraklarına kattı. Çinliler Çiçi'nin hareketlerini yakından takip ediyorlardı (Çandarlıoğlu, 2003: 22). Hun Hakanı Çiçi'nin önlenemez yükselişi Çin'i kaygılandırmış ve Hunlara karşı yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Çin Batı Hun Devleti'ne Çiçi'nin kardeşi Hohanyeh'i kışkırtmayı tercih etmiştir. Çin, Hohanyeh'i 70000 kişilik bir kuvvetle Çiçi'nin üzerine saldırtmıştır. Çin ordusu, Talas Irmağı'nın kenarında surlarla çevrili başkenti yerle bir ettikten sonra Çiçi'nin sarayına ulaşmıştır. Çiçi, kardeşine ve Çin ordusuna karşı mücadele etmişse de maiyetiyle birlikte öldürülmüştür. M. Ö. 36 yılında Batı Hun Devleti'nin siyasi varlığı ortadan kaldırılmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 86). Hohanyeh kardeşine karşı mücadele etmiş ve başarısı Çin tarafından kendisine beş Çinli kadın verilmek suretiyle ödüllendirilmiştir. Hohanyeh, Çin hâkimiyetinde olmasına rağmen çocukları bağımsızlık için toparlanmaya çalışmışlardır.

Güney Hunları Çiçi'den ayrıldıktan sonra Hohanyeh'in idaresinde ayrı bir devlet olmuştu. M.Ö. 31'de Hohanyeh'in ölümünden sonra devlet evlatları tarafından Çin tabiiyetinde kalarak bir müddet idare edildi. Miladın ilk yıllarında tekrar toparlanmaya başladılar (Çandarlıoğlu, 2003: 23). Çin'in hâkimiyetini kabul eden Hunların bir kısmı, bir süre sonra Türk birliğini

yeniden kurmak üzere harekete geçmişlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 86-87). Güçlü bir devlet adamı olan Hakan Yu (M.S. 18-46) zamanında Hunlar Çin'den ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Hakan Yu zamanında Hunlar, doğuda Mançurya'ya, batıda Kaşgar'a kadar olan geniş bölgede hâkimiyet tesis etmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523). Hakan Yü, Türkçe konuşan kavimleri bir araya toplamış ve eskisi gibi Çin'i baskı altına almıştır. Hakan Yü'nün saltanatının son yıllarında büyük bir kıtlık ve salgın hastalıklar, sıkıntılara sebep olmuştur. M. S. 46 yılında Hakan Yü'nün ölümünden sonra oğlu Pu'nu ile yeğeni Pi arasında uzun süren taht kavgaları yaşanmıştır. Pi, kuzeye çekilerek kendisini hakan ilan etmiş ve Kuzey Hun Devleti'ni, Pu'nu ise Güney Hun Devleti'ni kurmuştur (Türkeş-Günay, 2007: 86-87). Ayrı ayrı siyasi nitelik taşıyan iki Hun devletinden Güney Hunları (Güney Moğolistan'da) Çin tabiiyetini devam ettirirken, Kuzey Hunları (Kuzey Moğolistan) bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523). Özellikle 73-74 ve 89-91 yılları arasındaki savaşlarda ağır kayıplara uğrayan Hunlar İç Asya'da hâkimiyetlerini kaybettiler. Bu sırada doğuda da Sienpilerin hücumuna uğramış bulunuyorlardı. İki cephedeki sürekli savaşlar Kuzey Hun devletini kuvvetten düşürdü. Sienpilerin hâkimiyetlerini Güney Sibirya'ya ve Cungarya'ya kadar genişletmişlerdi. Nihayet 147-156 yıllarında Sienpiler Kuzey Hun devletini ortadan kaldırdılar. Hun toprakları düşman kabilelerin istilasına uğradı (Çandarlıoğlu, 2003: 23-24). Siyasi otoritenin zayıflamaya yüz tuttuğu yıllarda memleketi terke başlayan Hunlardan kalabalık kitleler, devletin yıkılışı üzerine, göç hareketini hızlandırdılar. Çiçi Hunlarına katıldılar. Böylece Kuzey Hun Devleti istiklalini kaybetmekle kalmadı, halk da göç ederek yaşadıkları toprakları bıraktı (Çandarlıoğlu, 2003: 24).

Güney Hunları M.S. 48 yıllarından beri Çin sınır bölgesinde yaşıyorlardı. Kuzeyden gelecek saldırılar için Çin'in ileri karakolu sayılabilecek bir tampon devlet durumundaydılar. Fakat iç huzursuzluk onlarda da görülüyordu. Hun kabileleri kukla hakanlara karşı sık sık baş

kaldırıyorlardı. 124, 140, 153 ve 158 yıllarındaki isyanlar güçlükle bastırılmıştı (Çandarlıoğlu, 2003: 24). Güney Hun Devleti'ni, Çin'in tayin ettiği kukla hakanlar, Çin siyasetinin temsilcisi olarak yönetmişlerdir. Kuzey Hun Devleti ise, bağımsızlıklarını korumak için Çin ve Çin'in kışkırttığı kavimlere karşı uzun ve zorlu mücadeleler yürütmüşlerdir. Wu-huanlar ve Sienpileri sürekli baskı altında tutmuşlardır. M.S. 155 yılından itibaren bugün Moğolistan olarak anılan anayurt topraklarındaki Hun siyasi birliği sonlanınca bu bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Hunların yerini Wu-huanlar ve Sienpiler almış, Hun boyları batıya çekilerek Kırgız-Kazak bozkırlarındaki soydaşlarına katılarak hayatlarını sürdürmüşlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 86-87).

Kuzey Hun Devletini yıkan Sienpiler 177'den itibaren güneye doğru baskılarını artırdılar. Çin hükümeti tarafından tayin edilen Hun Hakanı, tamamen Çin'e teslim olma kararı verince, Hunlar tarafından öldürüldü. Devlet başsız kaldı. Çin'in tayin ettiği diğer iki hakanı da kabul etmeyen kabileler devletten koptular, dağınık yaşamaya başladılar. Çinliler son Hakanı kendi başkentlerinde hapsettiler. Ülkeyi beş eyalete bölerek Çinli idareciler tayin ettiler. Böylece Güney Hun devleti de tarihe karıştı (216) (Çandarlıoğlu, 2003: 24). Kuzey Hun Devleti'nin çökmesinden sonra Çin, Doğu ve Batı Türkistan'ı ele geçirerek İpek Yolu'nun tek hâkimi haline gelmiştir. Güney Hun Devleti Çin'e bağlı yöneticiler tarafından yönetilmişse de dönem dönem Hun boyları hakanlara ve Çin'e karşı ayaklanmıştır. M. S. 216 yılında Çin bu devletin de siyasi varlığına son vermiş ve bütünüyle bu bölgeyi de kendi topraklarına katmıştır. Kuzey Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Kırgız bozkırına yerleşen Hun boyları diğer Hun boylarıyla da birleşerek Hakanı Balamir'in liderliğinde M.S. 350 yıllarından itibaren batıya doğru göç etmişlerdir. M. S. 374 yılında Etil/İdil/Volga nehrini geçerek Avrupa'ya ulaşmışlardır. M.S. 350 yıllarında bir diğer Hun grubu Altay Dağlarındaki yurtlarını terk ederek Güney Kazakistan bozkırlarına yerleşmişler ancak burada çok uzun süre kalamamışlar ve Afganistan'ın Toharistan bölgesine göçmüşlerdir. Ak Hunlar/Eftalitler adlarıyla anılan Hunlar bir taraftan İran'daki

Sasani Devleti'ndeki gelişmeleri yönlendirmişler, diğer taraftan hâkimiyet alanlarını Kuzey Hindistan'a kadar genişletmişlerdir. Aynı tarihlerde Orta Asya'nın tamamına hâkim olarak büyük bir devlet haline gelen Köktürkler, Sasanilerle birleşerek M.S. 557 yılında Ak Hunların siyasi varlığına son vermişlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 87-88).

Hohanyeh ve oğulları Çin Seddi'nin kuzey bölgelerinde, Hunlara bir yüzyıl kadar Hakanlık yaptılarsa da, Çin'in baskılarına dayanamadılar. M.S. II. yüzyılın başlarında, Asya Hunları birbirlerinden ayrı üç devlet görünüşündeydiler.

1. Balkaş Gölü çevresinde Çiçi Hunlarından arta kalan halk,
2. Barköl bölgesinde Kuzey Hunları,
3. Kuzeybatı Çin sahasında Güney Hunları.

Kuzey Hunları'ndan, eski Hun merkezi civarında kalanlar 155 yılına doğru Sienpiler tarafından Batı'ya itilerek göçe zorlandılar (Çeçen, t. y. : 18).

Güney Hunları da kendi içlerindeki çatışmalar yüzünden yeniden ikiye bölündü. Giderek baskısını artıran Çin, M.S. 220 yıllarında bu toprakları ele geçirdi. Bununla birlikte Asya Hunları M.S. V. yüzyıla kadar dağınık biçimlerde varlıklarını sürdürdüler. Asya Hunları sonraki yıllarda Çin'in çeşitli bölgelerinde kısa ömürlü küçük devletler kurdular. Çin sahasında Hun siyasal yaşamı ortadan kalktıysa da, Hunlar Çiçi iktidarının yıkılmasından sonra Aral Gölü'nün çevresine dağılarak o bölgede yaşamlarına devam ettiler. O bölgede var olan diğer Türk boyları ile birleşerek çoğalan Hunlar, iklim değişikliği ve kuraklık nedenleriyle Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya doğru göç ettiler (Çeçen, t. y. : 18).

Avrupa'ya ilk göç eden Türk grubu Hunların batıya doğru ilerlemeleri Asya Hunlarının Türkistan'daki hâkimiyetlerini kaybetmelerinden sonra vuku bulmuştur. Hun Hakanı Motun zamanında (M.Ö. 209-174) sınırları doğuda

Kore'ye, kuzeyde Kerulan, Tola, Selanga, Yenisey, Ob, İrtiş, İşim nehirlerine, batıda Balkaş Gölü'nün ötesinde Aral Gölüne, güneyde ise Çin sınırında Wei Irmağı-Tibet yaylası-Karakurum'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk tesis etmişlerdi. Aradan geçen uzun zaman içerisinde gerek iç huzursuzluklar, gerekse kesif Çin propagandasının tesiri ile kuvvet ve otoriteleri zayıflamaya başlamıştı. Ayrıca başa geçen hakanların dirayetsizliği, akınların duraklayarak devletin iktisadi bakımdan oldukça sıkıntı içerisine düşmesi ve askeri başarısızlıklar da eklenince toprak kaybetmeye başlayan devlet iyice güçten düşmüştür. Bu olumsuz şartlar altında başa geçen Hohanyeh'in (M.Ö. 58-31), mali bakımdan rahatlamak gayesiyle Çin himayesine girme teklifi, durumu daha çok karıştırmıştır. Sol Bilge Eligi olan Çiçi'nin, kardeşinin hükümdarlığını tanımaması ve Çin tahakkümünü reddetmesi üzerine devlet ikiye ayrıldı. Çiçi'nin kardeşini mağlup ederek Orhon Nehri civarında bulunan başkenti de ele geçirdi. Hohanyeh ise kendine bağlı kitlelerle Çin imparatorunun hâkimiyetini kabul ederek Çin'in kuzeybatı sınır bölgesine çekildi (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523).

C. ASYA HUNLARININ YURDU

Hunların asıl ağırlık merkezleri Orhun-Selenga ırmakları ve bu ırmakların hemen batısında olan Türklerin kutlu ülke saydıkları Ötüken havalisi- Ongın Irmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgesi arasında bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 1993: 58; Ögel, 1971: 3; Çandarlıoğlu, 2003: 18; Koca, 2002a: 687). Siyasi birliğini daha sonra güçlendiren Hunlar Batı ve Güney yönünde genişlemeye başlarlar ve birçok Asya topluluğunu egemenlikleri altına alırlar. Bu topluluklar arasında Moğollar, Tunguzlar, Teleütler, Ogurlar, Yüeçiler de bulunmaktadır (Ögel, 1971: 3). Hunlar Orta Asya'yı yurt edinmişler ve bu yurtlarından farklı bölgelere göç etmişlerdir. Hunların anayurtlarından göç ettikleri önemli yerlerden birisini Güney Rusya toprakları oluşturmaktadır.

Orta Asya'ya göç eden Hunlar, M. S. 374 yılında Güney Rusya'ya giren ve aynı adı taşıyan kavme dokunmamışlardı. Hunların bu kolu, Baykal'dan

gelmemiştir. Onların geldikleri bölge; İli, Çu ve Talas Nehirleri arasında kalan topraklardır. Hunların bu kolu, Kuzey İpek Yolunu göç yolu olarak seçip kullanmışlardır. Bizans rivayetinden, onların Güney Rusya'ya gelmeden önce, Kerç Boğazından geçerek Kırım'a geldikleri, oradan bahsi geçen topraklara girdikleri sonucu çıkmaktadır. Bunların ileri gelen budunlarından birinin Onogur adını taşıdığı bilinmektedir. Hunların Güney Rusya'ya göç eden kısmı "Onogur" adıyla Hunların batı kanadını meydana getirmiştir. Tokuz Oğuz (dokuz boy) adını taşıyan doğu kanadı ise Orta Asya'ya yerleşmiştir. Güney Rusya'dan göç eden Onogur diye bilinen Hunların asıl yurdunun Yedisu olduğunu Çin kaynakları bildirmektedir. Onlar, bu kaynaklarda M. S. 166 yılında sadece Vusunları değil, ayrıca Hunların kuzey kanadını hâkimiyetleri altına alan Sienpilerin bir kolu olarak görmektedir. M. Ö. 280'de Hunların her iki kolu Kuzey İpek Yolunu kullanarak batıya doğru göçe başladı. Bunların bir kısmı aynı yıl içinde Sir Derya'nın kuzey sahiline ulaştılar. Yüzyıl sonra yeniden daha da batıya göç ederek Güney Rusya'ya yerleştiler. Onları Hun ismiyle ilk defa M. S. 193 yılında, daha önce M. S. 166'dan beri yurt edindikleri Yedisu da olduğu gibi Soğudlar kaydetmişlerdir. Hunların her iki kolunun batıya doğru göç ederken izledikleri güzergâh Kuzey İpek Yolu olmuştur. Onogurlar, Kuzey İpek Yolu'nun batı kısmını, Dokuz Oğuzlar ise Baykal gölünden Orta Asya'ya doğru giden doğu kısmını izlemişlerdir (Haussig, 1997: 173-175).

Hunların Orta Asya'da etkin olduğu yıllarda bu coğrafyada Hunlar ve Çinliler gibi yurt ve devlet sahibi diğer önemli kavimler Yüeçi, Vusun, Kanng-chü, Ta Yüan, An-hsi, Tahsia, Yan-tsai, T'iao-chih topluluklarıdır. Bu topluluklarla ilgili ilk bilgiler, Hunları yok etmek üzere Orta Asya'da bulunan devlet ve topluluklarla işbirliği yapmak üzere görevlendirilen Han sülalesinin elçisi Chang-ch'ien tarafından tespit edilmiştir (Türkeş-Günay, 2007: 70).

II. TARİHTE ASYA HUN GÖÇLERİ

Asya Hunlarının hayat tarzları hemen hemen göçebe hayatı yaşarlar. At yetiştiriciliği yaparlar. Asya Hunları bulundukları yerden başka yerlere göç ederler, şehirleri yoktur. Ancak zaman zaman bir yere yerleştikleri de görülür (Eberhard, 1996: 90; Durmuş, 2005: 7). At, sığır, koyun ve deve sürüleri mevcudiyetlerinin ahengini tayin etmektedir(Groussset, 1999: 40). M. Ö. 355 yılında Hunların Alan topraklarını ele geçirdiklerinden bahseden belge Hunların Asya'dan Çin baskısı ile batıya yöneldiklerini açıklamaktadır (Ligeti, 1982: 12).

A. GÖÇLERİN SEBEPLERİ

1. Siyasi Sebepleri

Asya Hun Devletinin göç etmesindeki en önemli unsurların başında siyasi sebepler gelmektedir. Göçlerin yapılmasında devletlerin birbirlerini yerlerinden oynatmaları etkili olmuştur. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre M. Ö. VIII. yüzyılın başlarında Hunlar Çinliler'le ve Choular'la savaşmışlardır. Buna sebep olarak Choular'ın her yerde garnizonlar kurmaları ve Hunlar'ın otlaklarının küçülmesi gösterilebilmektedir. İmparator Suan (M. Ö. 827-782) onlara karşı askeri bir harekette bulunmuştur. Bunun sonucunda Hunlar Çin sınırlarının batısına kadar çekilmişler ve batıda bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Diğer kabilelerin de batılarında bulunan kabilelere hücum etmeleri çok geçmeden bozkırda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her kabile, yeni otlaklar elde edebilmek gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır (Durmuş, 1993: 22-23).

a. Yüeçiler (Toharlar)'in Göçleri ve Baskıları

Yüeçilere, tarihî kayıtlarda, ilk defa M.Ö. III. yüzyılda rastlanır. Hunların güneybatısında Yin-Şan ile Tanrı Dağları arasında yaşayan Yüeçilerin anayurtları, Orta Asya'da Tanrı Dağları ile Kan-su havalisiydi (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009a; Türkeş-Günay, 2007: 74). Yüeçiler, Çin'in kuzeyindeki topraklara hâkim olmuşlardır. Bunun yanında İpek Yolu'nun büyük bir kısmına sahip olmuşlardır. İpek Yolu'nun büyük bir kısmı Yüeçierin ülkesinden geçtiği için ekonomik olarak çok zengindirler. İpek Yolu üzerinde çeşitli kavimlerin kolonileri bulunduğu için mal yanında bilgi ve kültür alışverişi de yapabilen Yüeçiler, Asya'nın hem en zengin hem de kültürlü kavimlerinden biridirler (Türkeş-Günay, 2007: 74). Büyük ve Küçük Yüeçiler olmak üzere ikiye ayrılan (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009a) Yüeçilerin kökeni ile ilgili tartışmalar yapılmışsa da onların Hunlarla aynı ırktan olduğunu gösteren pek çok işaret bulunmaktadır (Arsal, t. y. : 38). Yüeçilerin ülkesinde çok sayıda Hun yaşadığı bilinmektedir (Türkeş-Günay, 2007: 74-75). M.Ö. III. yüzyılda Çin'in Şansi ve Kan-su eyaletlerinde, kuvvetli bir devlet kurdular. Çinlilerle sıkı münasebette bulundular. Çin kültürünü benimsediler. Millî kıyafet ve dilleriyle, Çinlilere benzediler (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009a).

Motun Hun Devletinin başına geçtiği sıralarda Yüeçi Türkleri bugün Kansu vilayeti ismiyle bilinen eskiden Taugut ismini taşıyan Tibet ve Çini Türkistanın doğusunda, Çin'in kuzey batısındaki sahada oturuyorlardı (Arsal, t.y. : 38). Hun Hakanı Motun ile oğlu Lao-shang (M. Ö. 174-161) bugünkü Kansu eyaletinin kuzeybatısındaki He-hsi koridoru civarında yaşayan Yüeçi ve Vusun gibi göçebe kavimlere saldırmışlardır (Ekrem, 1997: 1027). Hunlar Hakanları Motun döneminde Yüeçilere Batı Kansu'da ağır bir mağlubiyet tattırmışlardı. Ondan sonraki Hakan Lao-şang (174-161) Yüeçi'lerin hükümdarını öldürmüş ve kafatasından bir kupa yapmış ve bu kavmi Kansu'yu terke ve batı tarafına, kuzey Gobi yönüne göçmeye zorlamıştı

(Grousset, 1999: 47; Roux, 2007: 58-59). Vurduğu güçlü bir darbe ile Yüeçileri göçe zorlamış, baskıya direnemeyen Yüeçiler ülkelerinin doğu bölgesini terk ederek batı bölgesine kaymışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 74-75).

Yüeçilerin Kansu'dan batıya doğru göç etmeleri ile Yukarı Asya'da ilk kavimler hareketi başlamıştır (Grousset, 1999: 45). Yüeçilerin bütün ahalisi ile birlikte batıya kayması ile Orta Asya'da Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyindeki kavimlerin hareketi başlamıştır (İzgi, 1982: 635). Hunlar tarafından Kansu'dan kovulan Yüeçiler batıya doğru çekilişlerinde, Isık Göl ve İli Nehri'nin arasında yaşayan Sakaların bölgesine yerleşmiş, sonra Vusunların üzerine atılmışlardır. Vusunlar, öç alan taarruzuyla batıya doğru Baktria bölgesine kaçarak, oraya hâkim olmuşlardır. Yüeçiler batıya doğru olan yürüyüşlerine devam etmişlerdir (Grousset, 1999: 47; Ekrem, 1997: 1027). Yüeçilerin gelmesinden önce bu sahada yaşayan Sakaları güneye, Kuzey Afganistan'a göçe mecbur ettiler. Yüeçiler Sakaları bu bölgeden çıkardıktan sonra Batı Türkistan'da bir devlet tesis ettiler (Arsal, t.y. : 39). Hunlar Kansu'dan Yüeçileri çıkardıktan sonra bu olayın geri tepmeleri Ön Asya'nın eşiğinde ve Hindistan'da hissedilmiştir. Yunan kültürü Afganistan'ı kaybetmiş, Makedonyalı İskender'in bu bölgelerdeki fetihlerinin son kalıntıları yıkılmış, Part hâkimiyetindeki İran bir müddet sarsıntı geçirmiş ve Kansu'dan gelen kabileler Kabil ve Kuzey-batı Hindistan'da beklenmeyen bir imparatorluk kurmuşlardır. Yüeçilerin bertaraf edilmesi ve göç etmesi Hunların önemini artırmıştır (Grousset, 1999: 50-51). Hun Hakanı Motun'un asıl hedefi Çin olduğu için bu iki kavmi itaat altına aldıktan sonra onlara karşı fazla güç kullanmamıştır (Türkeş-Günay, 2007: 74-75). Hun Hakanı Motun, Yüeçileri, M.Ö. 203 yılında mağlup etti. Yüeçiler devleti yıkıldı. Çin'den çıkarak, Orta Asya'ya göçtüler. Makedonyalı İskender'in, Baktria (Belh) bölgesinde kurduğu Grek hâkimiyetine, M. Ö. 166'da son verdiler (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009a).

Asya Hun İmparatoru Motun'un 174 yılında ölümünden sonra devletin başına oğlu Kayı/Kiok geçmiştir. Motun devrinde Yüeçiler Hunlara itaat ediyorlardı. Motun'un halefi Kiok devrinde Yüeçier isyan ettilerse de yenilgiye uğradılar. Bundan sonra Yüeçilerin küçük bir kısmı Tibet'e kaçtı, çoğunluğu ise oturdukları saha olan Tangut vilayetini bırakıp batıya doğru yürüdüler ve Batı Türkistan'ın Sır Derya ırmağının ortasından Hazar denizine kadar uzanan sahada yerleştiler (Arsal, t. y. : 27). Kiok, Motun'un Çin üzerindeki politikalarını devam ettirmiş, Çin üzerinde hâkimiyet kurmaya ve Çin'i baskı altında tutarak topraklarını korumaya çalışmıştır. M. Ö. 161 yılında büyük bir ordu ile Çin'in merkezine kadar ilerlemiş, imparatorun sarayını yıkarak gücünü göstermiştir. Kiok, Çin'i baskı altına aldıktan sonra Yüeçilerin üzerine yürümüş ve onları Orta Asya'yı terk etmeye mecbur etmiştir. Yüeçiler, bugün Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan adıyla anılan bölgelere göç etmişler ve Büyük İskender'in zamanında kurulan ve devam etmekte olan Grek kolonilerini yıkarak Kuşhan adıyla anılan devletin kuruluşunda rol almışlardır (M. Ö. 138). Yüeçilerin Orta Asya'yı terk etmelerinden sonra İpek Yolu bütünüyle Hunların kontrolüne geçmiştir (Türkeş-Günay, 2007: 82). Yüeçiler Alaşan bölgesine kadar uzanan Hunların tazyikiyle Batı Türkistan'a kadar çekilmek zorunda kalmışlardır (Gökalp, 1973: 25). Yüeçiler, Kuşanlarla birlikte M.Ö. 129'da, Türkistan'a yerleştiler. Türkistan'da kuvvetli bir devlet kurdular. İran'ın doğusunu ele geçirerek, Partlarla komşu oldular. Partlara M.Ö. 127'de yenilince, beş ayrı beyliğe ayrıldılar. Bir asır birlik olamadılar. Kuşan Beyi Kucula, merkezleri Belh olmak üzere, Yüeçiler'i, M.Ö. 25'te birleştirdi. Yüeçilere, Kuşanlar denmeye başladı. Yüeçiler, önce Çin kültürünü, sonra da Budizm inancını benimsediler. Bundan sonra, Türklük vasıflarını, benliklerini kaybedip, tarihten silindiler (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009a). Kuşan Devleti, M. S. I.-III. yüzyıllarda Orta Asya'nın önemli bir kısmının, Afganistan, Pakistan, Kuzey Hindistan ve Sintszyan'ın dâhil olduğu muazzam bir büyüklüğe ulaşmıştır (Zekiyev, 2002: 428). Kuşan Devleti M.S. 425 senelerinde yıkılmıştır. Bu devletin yıkılışına kuzeyden gelen Akhun ismiyle tanınan Türkler sebep

olmuştur. Bu Türkler eskiden Yüeçierin hâkim oldukları sahada Akhun Devleti ismiyle bir Türk devleti tesis ettiler (Arsal, t. y. : 42).

b. Sienpi Göçleri ve Baskıları

Hunların M. S. 48 yılında Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılması siyasi etkinliklerini de iki ayrı koldan yapmalarına neden olmuştur. Güney Sibirya, Çungarya ötesine kadar Batı ve İç Asya'da iktisadi önemi büyük şehirlerin Kuzey Hun Devleti'nin idaresi altında olması, onları Çin saldırılarının odak noktası haline getirmiştir. Hunlar, bir yandan Çinliler ile uğraşırken, doğudan da Sienpi hücumlarına maruz kalmışlardır. Hâkimiyetlerini Güney Sibirya ve Çungarya'ya kadar genişleten Sienpiler, Kuzey Hunlarının topraklarını işgal etmişlerdir. Bunun üzerine kalabalık kitleler halinde batıya çekilen Hunlar, Güney Kazakistan bozkırlarındaki Çiçi Hunlarının bakiyeleri olan soydaşlarına katılmışlardır (II. asrın ortaları) (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523).

Sienpiler, dilleri ve adetleri "Vu-huan"lara benzeyen bir kavimdir. Hun İmparatorluğu'nun içine ayrılık girmeye başlayınca, Kuzey Hunlarının 100.000 kadarı bunların arasına göç etmiş ve bunlarla karışmıştır. Sienpi topluluğu içinde bulunan pek çok kavim aynı zamanda Hun topluluğu içinde de yer almıştır (Gürün, 1984: 59). Hunlar, Sienpi baskısı yüzünden bilhassa III. yüzyılın II. yarısında güneye gelmek suretiyle Çin'de sayılarını artırmış, Çin idaresi altında ve Çinli halk arasında varlıklarını korumuşlardır (Kafesoğlu, 1993: 66;).

c. Uar-Hun Baskıları

Çin sahasında M. Ö. I. asırda Çin iktidarının yıkılması ve Hun siyasi hayatının tarihe karışması neticesinde etrafa dağılmış olarak Sogdiana /Seyhun-ötesi/'nın doğusunda, Kafkasların kuzeyinde, hatta Dinyeper nehri civarında ve bilhassa Aral Gölü'nün doğu bozkırlarında varlıklarını devam ettiren Türk kütleleri, oradaki diğer Türk zümreleri ve I. asır sonlarından II.

asrın 2. yarısına kadar doğudan gelen Hun kalıntıları ile çoğalmışlar ve uzunca bir müddet sakin bir hayat yaşamak suretiyle güçlerini artırmışlardır. Bunların, 350 yıllarında doğudan gelen Uar-Hun baskısı karşısında batıya yöneldikleri ve sonra Avrupa Hun İmparatorluğunu kurdukları anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 1993: 67). Moğol bozkırı ve Çinlilerin kuzey sınır bölgesindeki Juanjuan egemenliği, M.S. 400'den sonra giderek daha fazla artmıştır. Juanjuanlar, aynı dönemde batıya, Tarım Havzası ve Cungarya yönüne yayılmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Juanjuanlar, 450 sıralarında artık Tienşan şehir devletleri etrafında ağır mücadeleler veriyor, Turfan ve Urumçi'ye ulaşıyorlardı (Czegledy, 2004: 95).

d. Vusunların Göçleri ve Baskıları

Vusunlar, Büyük Hun İmparatorluğu döneminde varlığını sürdüren önemli Türk boylarından biridir. Vusunların ilk yurdu İli Irmağı çevresi ve Tanrı Dağları havalisidir. Yerleştikleri Tanrı Dağları havalisinde onların tarihi de asırlarca devam etmiştir. Vusunlar, Yüeçilere yenilince Hunlara sığınmışlardır. Vusunların Hunlarla yakın temasta bulunmaları onların siyasi tarihlerinin Hunların siyasi tarihi ile iç içe gelişmesine neden olmuştur (Taşağıl, 2002: 326; Türkeş-Günay, 2007: 71). Vusunlar Hunlarla yakın temasta bulunmuşlardır. Vusunların, Hunlarla yakın temasta bulunmaları kültürlerinin ve adetlerinin Hunlarla aynı olmasına neden olmuştur. Vusunlar, Büyük Yüeçilerle birlikte "Tuan-Huang"da yaşamışlardır (Gürün, 1984: 61). Hun İmparatoru Motun, batıda Yüeçileri hâkimiyet altına aldıktan sonra Vusunlar ve diğer 26 topluluğu Hun adı altında toplamıştır (Durmuş, 2002b: 783). M. Ö. 161 yılında Hunlardan ayrılarak ilk yurtlarını terk etmişler, beş buçuk asır yaşayan Vusun Devleti'ni kurmuşlardır (Türkeş-Günay, 2007: 71). Vusunlar M. Ö. 125 yılından itibaren bağımsız bir şekilde Isık Göl çevresinde hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır (Durmuş, 2002b: 784).

Vusunlar, konar-göçer bir topluluk olduklarından birtakım sosyal, siyasi ve askeri gelişmeler onların başka yerlere yayılmalarını mümkün kılmıştır.

Yüeçilerin Vusunlara saldırması ve onları yenmesi Vusunların ilk yurtlarından ayrılmalarını zorunlu hale getirmiştir. Vusunlar, belirli bir süre Hunlara sığınarak yaşamak durumunda kalmıştır. Hunlar Yüeçilerle yaptıkları savaşta onları batıya sürmüşler ve bundan sonra da Hunlar içerisinde güçlenen Vusunlar Yüeçileri daha da batıya doğru sürmüşler ve onların yerlerine oturmuşlardır (Durmuş, 2002b: 783). Vusunların ilk yurtlarından Yüeçi baskısıyla göç etmeleri onların sınırlarının değişmesine ve bununla birlikte farklı coğrafi alanlara yayılmalarına neden olmuştur. Vusun göçü sonrasında Vusun ülkelerinin doğusunda Hunlar, güneyinde Türkistan şehirleri, batıda Ta-yüan ve kuzeybatıda K'ong-kü yer alıyordu. Böylece Vusunlar Isık Göl ve civarında bulunuyorlardı (Durmuş, 2002b: 783).

M.S. 91 yılı olayları arasında, Kuzey Hun Hakanının Çinliler tarafından hezimete uğradığını, sonra kaçmaya mecbur olduğunu okuyoruz. Bu kaçış, batı yönünde, Vusunların toprağına, oradan da daha batıya, yani İlie ülkesine olmuştur. Çince kaynakların yazarının tam olarak Vusun sahasında geçen olaylara kadar olup bitenlere dair kesin verileri vardı. Vusun sahasından daha öteye kaçan Hunlar hakkında artık daha fazla bir şey bilmiyordu. O da, sadece kaçan hakanın, Vusun sahasının kuzey kısmına çekildiğini anlatmaktadır. Hun bağlaşıkları öyle görünüyor ki, burada dağılmış, bazı boylar da batıya göç etmeye devam etmişti. M.S. 91'den sonra Hunlar, Vusunların yanına, Tanrı Dağları'nın batı bölümü civarına taşınmışlar, sonra bu Hunların büyük bir kısmı, tam olarak en güçlü boylar Kangkü sahasına yani Kazak bozkırına, İli ve Sir Derya arasındaki bölgeye ilerlemeye devam etmiştir. Çin kaynakları bundan sonra ne bu Hunlardan ne de daha önceden İli sahasında yaşayanlardan söz eder. Ne var ki, Hunlar, M.S. 107 ve 153 arasında Tarım Havzası şehir devletlerinin yaşamına sık sık karıştıklarından ve burada Çinlilerle de sık sık savaştıklarından, Hunların daha M.S. II. yüzyıl boyunca bile İlie'nin doğu havalisinde, Tanrı Dağları'nın kuzeyinde ve Barköl bölgesinde oturduklarını kaynaklar silsilesi kanıtlamaktadır. Çin kaynaklarından çıkarılacak sonuç, Hunların M.S. I. yüzyıl sonunda Tanrı Dağları boyunca yaşadıklarıdır. Fakat buranın batısında, İli vadisi ve Sir

Derya arasında, Kangkü sahasında, yani Güney Kazakistan'da da güçlü Hun boy bağlaşıkları yerleşmişti (Czegledy, 2004: 53-55). Mogolistan'da Hunların bulunduğu topraklara geçen Sienpiler, batıda Vusun topraklarına kadarki bütün toprakları istila ettiler. IV. yüzyılın başında eski Vusun toprakları Sienpilerin eline geçti. IV. yüzyılın sonundan VI. yüzyılın ilk yarısına kadar Orta Asya'da üstünlük Juan-juanlara aittir. Juan-juanların akınları Vusunların Yedisu'nun düz yerlerini bırakıp Tanrı Dağlarına göç etmelerini zorunlu hale getirdi. Juan-juanların saldırısı sonucunda Vusunlar konar-göçer bir kavim olduklarından sürülerini takip ederek çekildiler. M. S. 437 yılında Çin sarayında son elçilerinden söz edildi ve sonra tarihi eserlerde adları kayboldu. Birçok topluluk gibi, Vusunlar da Hun ve Juan-juanlar tarafından emildiler. Yeni oturma yerlerinde ise, Kırgız ve Uygurlar içerisinde de yerlerini aldılar (Durmuş, 2002b: 786).

2. İktisadi Sebepleri

Hunların yurtlarını terk ederek başka yerlere göç etmelerindeki sebeplerden bir diğerini iktisadi sebepler oluşturur. Orta Asya'nın coğrafi özellikleri ve iklimin ortaya çıkardığı durum Hunların ekonomisinin çoğunlukla hayvancılığa dayanmasına neden olmuştur. Bunun oluşmasının en önemli faktörü ise Hunların hayvancılıkla uğraşmaları ve hayvanları için yeni otlaklar bulma zorunluluklarıdır. Hunlar çok hayvan besledikleri için hayvanlarına otlak temin etmek üzere senenin muhtelif mevsimlerinde oturdukları yerleri değiştirirlerdi. Fakat Hunlar münhasıran hayvan beslemekle yaşayan göçebe bir millet değildiler. Hunlar ekin eken bir kavim idi. Her Hun'un bir tarlası (arazi parçası) olurdu (Arsal, t. y. : 30). Hunların hayvanlarına otlak bulmak için göç ettikleri en önemli bölge Çin'in kuzeyindeki bölgelerdir. Hunlar, Çin'in kuzeyindeki bu bölgelere otlak bulmak amacıyla göç etmekten çekinmemişlerdir. Hunların Çin'in kuzey bölgelerine göç etmeleri sonucu Hunlar ile Çinliler karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlardır.

Hunların ekonomisinin büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olması, tarımsal faaliyetlerin yok denecek kadar az olması, hayvanlardan elde edilen ürünlerin Hunlara yetecek kadar olmaması Hunların başka yerlere göç etmelerindeki en önemli etkenlerdendir. Hun Devleti'nin içinde bulunduğu bu olumsuz tabloya hayvan hastalıklarının eklenmesi yakın çevreye yapılan göç ve akınları kaçınılmaz kılmıştır. İktisadi düzenin temelini meydana getiren uçsuz bucaksız ve aynı zamanda kısır otla kaplı bozkırlar; Gobi, Tarım, Kara Kum, Kızıl Kum, Taklamakan çöllerinin hemen kenarlarında bir de Hazar Denizi, Amu-Derya, Sir-Derya, Zerefşan, Tetçen, Atrek, Kızılsu, Yedi-su civarlarında uzanırlardı. Bu otlaklar, 3000 metreye kadar yükselen çeşitli dağların yamaçlarına kadar yayılırlardı. Hiç yağış görmeyen yılın yarısında, bozkırlar tamamıyla kurur, tabiatın bu kısırlığından müteessir olan göçebeler koyun, keçi, deve ve atlarının beslenmesi için devamlı olarak bir otlaktan diğer otlağa dolaşmak zaruretini duyarlardı (Diyarbekirli, 1972: 33).

Hunların bir yerden başka bir yere göç etmelerinde hayvanların hastalanmaları de etkili olmuştur. Hayvan hastalıklarının yaşanmasında en önemli unsur ise iklim faktörüdür. Soğukların kitle halinde hayvan kırımlarına sebep olması Hunların Çin topraklarına akınlar yapmasına ya da başka bölgelere göç etmelerinde etkili olmuştur. Çin ile Hunlar arasındaki savaşların asıl nedenini de bu oluşturmuştur. Başlangıçta düzensiz bir şekilde Çin ülkesine giren Hunlar daha sonra düzenli birlikler kurarak Çin ile mücadele etmişlerdir. Hunların bu düzenli orduları karşısında baş edemeyen Çin bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Hunların göç etmelerindeki faktörlerden diğerini İpek Yolu ticaretine hâkim olunmak istenmesi oluşturur. İpek Yolu ticareti hem Hunlar hem de Çinliler açısından önemlidir. Çünkü bu yola hâkim olan taraf Orta Asya'nın hâkimi olmakla kalmayacak doğu-batı ticaret yolunu da elinde bulunduracaktı. Çin'in bu dönemdeki en önemli gelir kaynağının ipek oluşu bu yola sahip olmanın önemini bir kat daha artırmaktadır. Çünkü ipeğin batı ülkelerine gönderilmesi ve buralarda pazar oluşturulması Çinlilerin en önemli gayelerinden birisidir.

Bunun için de Çin, İç Asya, İran üzerinden Akdeniz kıyılarına ulaşan ünlü İpek Yolunu güvenlik altında bulundurmak istiyordu. Bu bakımdan Orta ve Batı Asya'da yabancıların gücünü kırması gerekiyordu. Çin imparatoru Wu-ti İpek yolu üzerindeki memleketleri ve kavimleri öğrenerek Hunlara karşı işbirliği sağlamayı dış politikasının ana hedefi haline getirmişti. Bu maksatla yüksek rütbeli bir asker olan Ch'ang Ch'ien'i batıya göndermişti. Bu casus gizli faaliyetlerini yürütürken Hunlar tarafından yakalanmış, uzun bir gözaltı süresinden sonra serbest bırakılmıştır. Batıda geçirdiği on yıl içindeki edindiği bilgileri bir rapor halinde imparatora sunmuştur. Bu önemli rapor daha sonraki yıllarda Çin siyasetinin rehberi vazifesi görmüştür (Çandarlıoğlu, 2003: 21).

B. ASYA HUN GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI

M. Ö. VIII. yüzyılda Çin'in kuzeyinde yaşayan çeşitli kavimler M. Ö. 2000'li yıllarda Türk milletine mensup olan ve Çin kaynaklarında "uzaktan gelen kavimler" olarak adlandırılmışlardır. Bu kavimler, M. Ö. III. yüzyılda ortaya çıkmış olan Hunların atalarını oluşturmuştur. Hazar Denizi ile Akdeniz'in arasında yaşayan eski Türkler M. Ö. III. bin yılında Güney Sibirya'ya ulaşmıştı. Sonunda güneye inerek Çin'in kuzey bölgelerine gelmişti (Ekrem, 1994: 483). Bu bilgiden Hunların Orta Asya'ya batıdan geldikleri ve burada ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Hunların doğuya doğru yaptıkları bu göç buraları ilk yurt edinmeleriyle birlikte başka bölgelere doğru genişleme imkânı bulmuştur. Hunların yaşam biçimleri de onların konar-göçer olmalarında etkili olmuştur. Hunlar durmadan yer değiştirirler, su ve yeni otlaklar peşinde sürüleri ile göçerlerdi. Konakladıklarında keçe çadırlarda kalırlardı (Groussset, 1999: 40).

Hunlar zamanında Orta Asya'da hareketlilik görülmektedir. Bu dönemde Türk veya yabancı kavimlerin çok sık yer değiştirdikleri görülmektedir. Bu yer değiştirme, yeni gelen kavimlerin kendilerine bir yer bulup yerleşmelerine neden olmuştur. Bu yerleşmenin sonucu olarak eski yerlerinde oturan kavimler kendilerine yeni yurtlar aramak zorunda kalmışlardır. Bu hareketlilik,

Orta Asya kavimlerinin kendilerine yeni otlaklar aramak maksadıyla devamlı bir şekilde yer değiştirmelerini gerektirmiştir (İzgi, 1982: 634). Hun göçleri hem uzun mesafeler kat etmek suretiyle yapılmış hem de çok mühim tarihi neticeler vermiştir. Bu göçlerin mümeyyiz vasfı, yeni vatan kurma maksadını güden büyük çapta fütuhata dayalı olmalarıdır. Türk göçlerini belirli gayelerden yoksun ve sonu meçhul birer macera hareketi olmaktan kurtarıp, başarılı şekilde hedeflerine ulaştıran başlıca sebep bütün göçlerin Türk hükümdar ailelerine mensup kişiler tarafından büyük bir disiplin içinde sevk ve idare edilmesidir. Eski Türk hükümranlık anlayışına göre kutsal sayılan hanedan üyelerinin başta bulunması, onlara karşı duyulan saygı ve bağlılık, dolayısıyla Türk kütlelerinin umumiyetle birliklerini muhafaza ederek çeşitli bölgelerde tarihi misyonlarını gerçekleştirmelerini mümkün kılmıştır (Kafesoğlu, 1988: 147). Hunlar, sürüleri, yurtları ve bütün aile fertleri ile çok uzaklara göç ederlerdi. Bu da şüphesiz aylarca süren bir göç hayatını doğururdu. Soğuk mevsim için kendilerine mahfuz vadiler ararlardı. Bütün göçebe cemiyetler yiyecek, giyecek, barınak ve göç vasıtalarını kendileri temin ederler, buna karşılık yerleşik komşularından hububat, baharat, pirinç, çay, vb. gibi şeyler alarak kendi malları ile takas yaparlardı (Diyarbekirli, 1972: 33).

Hunlar halkları kaynaştırmış, yeni bir göçebe kültürünün temelini atmış ve Altaylıların tüm Yukarı Asya bölgesinde hâkimiyet kurmalarına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardı. Brakisefal toplulukların göçleriyle başlayan büyük göç dalgasını sürdürerek Hint-Avrupalılar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşlar ve onları batıya doğru çekilmek zorunda bırakmışlardır (Roux, 2007: 57). M. Ö. II. yüzyılda Hunların baskısıyla Çin'in kuzey bölgelerinden göçen Yüeçiler, Sakalar'ı Tanrı Dağlarının batısındaki yerlerinden hareket ettirerek güneybatı istikametine gitmek zorunda bırakmışlardı. Yüeçilerin ve Sakaların bu yer değiştirmeleri sırasında Hunlar, Gobi çölünün her iki tarafına doğru yayılmaya başlamışlardır (İzgi, 1982: 635).

1. Göç Öncesi Durum, Göçler Sırasında Konaklanan veya Yerleşilen Yerler

Konar-göçer bir kavim olan Asya Hunlarının ilk yurtlarından göç ettikleri güzergâhlarının başında batıya yapılanı gelmektedir. Hunların batıya göç etmeden önce hazırlıklarını tamamladıkları ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra yola koyuldukları anlaşılmaktadır. Bozkır kavimlerinin Asya'dan Avrupa'ya yönelen göçlerinin takip edilmesi, bu göçlerin Güneybatı Sibirya ve Kazak bozkırı boyunca sürmesi ve bozkırın bu orta bölümünün de büyük kültüre sahip kavimlerin coğrafi görüş sahasının ucunda olmasından dolayı güçtür (Czegledy, 2004: 27).

Orta Asya coğrafyasına sahip olma düşüncesi kavimlerin birbirlerine karşı kuvvet oluşturmalarına neden olmuştur. Kavimlerin birbirleriyle mücadeleleri Orta Asya'daki siyasi oluşumları etkilemiştir. Yenilen kavim, hayvanlarının kaybedilmesi yüzünden veya diğer nedenlerden dolayı daha ileriye gidememiş, yüzyıllar geçse dahi eski iskân yerlerinin yakınında oturmak durumunda kalmışlardır. Daha uzağa göç etmek gerektiğinde göçebe kavimlerin, kendi birkaç boyunu, üstelik yeni yurdun işgalinde başarılı olunmadığı takdirde, geride bırakılan boyların eski iskân yerlerinin mülkiyetini teminat altına almak amacıyla arkada bırakmaları da bozkır tarihinin iyi bilinen bir olayıdır. Daha sonra çok kez arkada kalan boylar, boy birliğinin uzaklara taşınan diğer boylarıyla bir daha asla birleşemezler, ancak terk edilen sahayı eline geçiren yeni göçebe kavmin boyları arasında erirler (Czegledy, 2004: 29-30).

Hunlar, bir yerden başka bir yere göç ettiklerinde konaklamak veya yerleşmek amacıyla çadırları kullanmışlardır. Çadırlar, kısa sürede toparlanmaya ve hazırlanmaya olanak verecek şekilde düzenlenmiştir. Pazırık bölgesinde yapılan kazılar sonucunda ele geçirilen eserler arasında en önemlilerini Hunlara ait olan çadırlar oluşturmaktadır. Konar-göçer yaşayış içinde daima hazır bir durumda bulunmalarını mümkün kılan amil şüphesiz

barınaklarıydı. Pazırık kurganlarından çıkan malzemeden sonra, Hunların bu devirde birkaç çeşit çadır kullandıkları anlaşılıyor. En basiti sırıkların birbiri ile çatışarak konik bir biçim meydana getirenidir. Konik yapısı olan karkasın üzeri keçe örtü olmadığından, karaçam veya kayın ağacı kabuğu ile kaplanır. Bugün Altaylarda, Kazakistan'da Tuva bölgesinde sürülerini otlatan çobanlar arasında bu basit barınak, biçim geleneğini sadıkane muhafaza etmektedir. Bölgede, bu çadıra Çum veya Kapa ve bütün değişik tipdeki çadırlara Loçik derler (Anadolu'da ise Alaçık denir) . Bu söz Türkçe konuşan bütün toplulukların kelime dağarcığında bulunur (Diyarbekirli, 1972: 42). Alaçık kelimesinin değişik türlerine ülkemizin çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır. Bu kelime Orta Asya'da kullanıldığı biçimiyle de yine İç Anadolu bölgesinde özellikle Ankara çevresinde kullanılmaktadır. Alaçık kelimesinin Ankara çevresinde görülmesi, göçlerin etkisinin buralara kadar ulaştığını göstermektedir. Çadırlar öküz arabaları üzerinde bir yerden diğerine kolayca götürülebiliyordu. Yuvarlak kubbe tipinde büyük çadırlar da kullanılıyordu. Bu çadırlar hızla kurulup gene aynı hızla sökülebildiği için göçebe yaşam biçimine uygun düşüyordu. Ayrıca hayvanları otlatmak için gidildiğinde de bu çadırlar kolayca kurulabiliyordu. Silindirik yapısı ve kubbemsi çatısı ile bu çadırlar en sert fırtınalara bile dayanabiliyordu (Çeçen, t.y. : 21). Kurganlardan çıkan, uçları deri sırımlarla birleştirilmiş altı sırık, çadır anlayışını aksettiren çok önemli verilerden biridir. Bu sırıklar konik bir şekilde toprağa konduğunda üzeri keçe örtü ile kapatılıyor, böylelikle sade ve çok pratik bir barınak elde ediliyordu. Kurganlardan bu tarzda çadırları örtmek üzere enlemesine dokunmuş ve çift kat dikilmiş bezler çıkartılmıştır (Diyarbekirli, 1972: 43).

Yaylalar ve bozkırlarda Hun boylarının otlak ardında yer değiştirmeleri ilginç görünümdeydi. Bozkırda büyük bir kalabalığın ardından kalkan toz bulutları arasında, önde omuzlarına kadar dökülmüş uzun saçları ve omuzlarında yayları, altlarında kuş gibi uçan atları ile Hun süvarileri görülür. Hun süvarilerinin ardında öküz arabaları içinde halk yer değiştirirdi. Hun süvarilerini takip eden insan seli, davarlarını ve yarı yabani at sürülerini

sürerek gürültüyle geçer, hemen arkasından öküzlerin çektiği arabalar üzerinde kurulu yurdlar içinde görülen kadınlar ve çocuklar kafileye renk katarlardı. Arabaları süren kadınların ilgi çekici kıyafetleri ve takıları son derece cazip bir manzara arz ederdi. Çeşitli takılar ve süs eşyası, hem atları hem de arabaları süslerdi (Diyarbekirli, 1972: 43-45; Çeçen, t.y. : 21).

Çadır üzerinde ve sancak sopalarının uçlarında değerli madenlerden yapılmış hayvan biçiminde heykeller görülürdü. Arabaların arkasında ise hizmetçilerle esirler ayrı bir grup olarak yürürlerdi. (Çeçen, t.y. : 21; Diyarbekirli, 1972: 45). Sürüleri besleyecek otlaklara ulaştıklarında yerleşmeleri ve çadırlarını kurmaları yarım saat kadar bir zaman alırdı. Bir tehlike anında ise, çadırlarını daha da hızlı toplarlar ve otağı aniden terk ederlerdi (Diyarbekirli, 1972: 45). Çadırların kurulduğu yurdun içinde hakana bağlı bir düzen hüküm sürerdi. Çadır sakinlerinin ve eşyalarının yerleri kesin olarak belirli idi ve hiç kimse bu yerleri değiştiremezdi. Aletler ve diğer malzemeler çadır duvarlarına asılırdı. Çadırın ortasındaki ocak yeri hem evin ortası, hem de en kutsal yeridir. Çadır sakinlerinin yeri bunun çevresinde belirlenir. Ocağın arkasında yaşlı erkekler ve konuklar için ayrılmış bir şeref köşesi bulunur, bu yere başköşe anlamına gelen “ tor ” adı verilirdi. Burası zengin nakışlı halılarla kaplanırdı. Ocağın iki yanına geceleri döşekler yerleştirilir, sabah olunca bunlar kaldırılır, yüklük biçiminde toplanır, zengin nakışlı örtülerle süslü ve düzenli görünmeleri sağlanırdı (Çeçen, t.y. : 21-22).

2. Hunların Batıya Göçleri

Hunların anayurtlarından göç ettikleri yönlerden en önemlisini batıya doğru yaptıkları göçleri oluşturmaktadır. Tarih boyunca Türkler doğudan batıya doğru göç etmişler, yeni yurtlar edinmişler ve bu yurtlarında tarih sahnesinden silininceye kadar yaşamışlardır. Hunların batıya doğru yaptıkları göçlerin milattan sonraki kısımları kesin olarak aydınlatılabilmektedir.

M.Ö. II. asrın sonu ile I. asrın başında Çinliler Hunları dağıtır, doğuda kalanlar Çin'in hâkimiyeti altına girer ve batıya doğru çekilenler de Avrupa'ya doğru yürürler. Bunlar IV. yüzyılın sonunda Avrupa'da önemli hareketlere sebep olan Hunların ataları olacaktır (Nemeth, 2005: 83). Batıya göç eden Hunlar, Asya'nın kuzeydoğusundan gelmiş olan göçebelerdir. M. S. birinci yüzyılda Çin'in içinde bulunduğu acizlik Hunlara yaramıştı (Haussig, 1997: 145). Hunların batıya doğru gerçekleştirdikleri göçlerinde Çin'in etkisinin olduğu görülmektedir. M. S. I. yüzyılda Çin'in Batı'ya yayılma siyasetinin gevşemesi, bu ülkenin kuzeyinden Sienpi'lerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sienpiler, Güney Rusya'ya kadar bütün kavimleri bir zincirin halkaları gibi oynatarak, peşinden birçoğunu sürüklemiştir. Çin kaynakları bu kavmi bağımsız bir budun olarak kaydetmişlerdir. Onlar ilk olarak Yüeçilere karşı parlak bir zafer kazanmışlardı. İleriki yıllarda Çinliler onları, Çin'in kuzeybatısındaki Orhun ve Selenga nehirlerinin doğduğu yerlerdeki anayurtlarından çıkardılar (Haussig, 1997: 145-146).

Asya Hunlarının batıya doğru yapmış oldukları göçleri iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Moğolistan'daki Hunlar, önce M. S. 91'de Kangkü'ye giderek burada iki buçuk yüzyıl kalmışlar ve ancak ondan sonra Avrupa'ya göçe devam etmişlerdir (Czegledy, 2004: 80). Hunların batıya doğru gerçekleştirdikleri göçlerin ikincisini ise 370'den sonraki süreçte yapılan göçler oluşturmaktadır. Milat sıralarındaki zaman için, zincirleme bir hareket şeklindeki kavimler göçü, Asya'nın kuzeydoğusundan Sienpilerle başlamış, Hunlarla devam etmiş ve Aslarla (Alan ve Aslarla) Orta Asya'dan Güney Rusya'ya kadar uzanmıştır (Haussig, 1997: 149). Batıya doğru kayan Hun boylarının, Cungarya'dan geçerek Kırgızistan'ın ve Kazakistan'ın güney bölgesinde uzun müddet kaldıkları anlaşılıyor. Bu bölge doğudan batıya göçen topluluklar için adeta bir köprü vazifesi görmüştür. Bu yüzden bu bölgede sayısız Hun ve Saka kurganlarına tesadüf edilmektedir (Diyarbekirli, 1972: 107).

Hunlar batıya doğru göç ederlerken bazı alışkanlıklarını da terk etmek durumunda kalmışlardır. Altaylarda ve Çin Seddinin dibinde at koştururlarken meydana getirdikleri sanat eserlerinin üslubunu batıya doğru göç ederlerken (bilhassa Don nehri civarında) yavaş yavaş terk etmişlerdi. Hazar ve Karadeniz'in arasında kalan ve bu bölgenin kuzeye doğru yükselen toprakları üzerinde uzun müddet yaşamaları sonucunda temas ettikleri yerli topluluklar yüzünden bütün bu geniş bölgenin derin tesiri altında kalmışlardı (Diyarbekirli, 1972: 60-61). Hunlar batıya göçleri sırasında geçtikleri bölgelerde de eserler bırakmışlardır. Bunlardan en kalıcıları yine mezar yapıları olmuştur. Aşağı Volga vadisinde Seelman buluntularından D 42 numaralı kurganda at iskeletleri bulunmuştur (Ögel, 1991: 97). Hunlara özgü buluntuların göç ettikleri bölgelerde bulunması kültürel etkileşimi göstermesi açısından önemlidir.

3. Hunların Doğuya Göçleri

Tarih boyunca yapılan göçler genelde doğudan batıya doğru gerçekleşmesine rağmen ters istikamette yapılan göçler de görülmektedir. Anayurttan yapılan bir diğer göç yönü doğuya doğru gerçekleştirilmiştir. Türk göçlerinin doğu yönünde devam ettiği asırlarda Çin'de kurulan Chou devletinin (M. Ö. 1050-256) Türklerle ilgisi üzerine dikkat çekilmiş, hükümdar sülalesinde Gök dini, güneş ve yıldızların kutlu sayılması gibi inançlarla, askeri kuvvette harp arabalarının bulunması ve devletin daha çok Türklerle meskûn bölgede kurulmuş olması bu hanedanın aslen Türk olabileceği veya devlette Türk unsurunun hâkim bulunduğu düşüncesine sevk etmiştir (Kafesoğlu, 1993: 56). Arkeolojik ve antropolojik buluntular ve tarihi kaynaklar Türklerin Orta Asya'dan doğuya doğru göç ettiklerini göstermektedir. Türklerin atalarının Orta Asya'dan doğuya göç etmeleri ile birlikte kültürlerini de beraberlerinde götürdüklerini göstermektedir. Türklerin ataları doğuya göç etmişler ve bu sırada Orta Asya'nın yüksek kültürünü Güney Sibirya ve Çin'e götürmüşlerdir (Günaltay, 1987: 33-126). Hunların doğuya doğru yaptıkları göç ve akınları Çin ile Hunların karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

a. Hun – Çin İlişkileri

Asya Hunlarının anayurttaki faaliyetleri çeşitli boylar ve devletlerle karşılaşmalarına neden olmuştur. Bu devletlerden en önemlisini ise Çin oluşturmaktadır. Hun ekonomisinin büyük oranda hayvancılığa dayalı olması, tarımsal faaliyetlerin yok denecek kadar az olması ve Hunların hayvanlardan elde ettikleri ürünlerin kendilerine yetmemesi gibi nedenlerle Hunlar, gözlerini Çin topraklarına dikmişlerdir. Çünkü Çin ülkesi tarım ürünleri açısından oldukça verimliydi. Hunlar, Çin ülkesine sürekli akınlar düzenlemişler, diğer Türk boylarını da bu akınlara özendirmişlerdir. Hunlar, Çin'in en verimli bölgesi olan "Sarınehir" (Huang-ho) havzasını ele geçirip, akınlarını Çin ülkesinin derinliklerine kadar uzatmışlardır. Bu durum, sonu gelmez Hun-Çin mücadelesine yol açmış, bu mücadele gittikçe şiddetlenerek, Çinlilerin en büyük meselesi haline gelmiştir (Koca, 2002a: 688). Hunların Çinlilerle mücadeleleri tarafların birbirlerine karşı bir takım politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Hun-Çin mücadeleleri başlayıncaya kadar, Çinliler içe kapanık yaşamışlar, kendilerinden olmayan kavimlere barbar sıfatını vermişler ve onlarla hiçbir şekilde iletişim kurmamışlar ve yabancı kavimlerle ilgili bilgi edinmemişlerdir. Hun akınlarından korunmak için dış dünyayı tanıma kararı almışlar ve dünya görüşlerinde değişiklikler yapmışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 68).

Çin'den başlayıp batıya doğru giden ticari ve askeri yollar Kun çağından itibaren Çin ile sürekli bir çekişme konusu olmuştur. Han sülalesinin resmi tarihi olan "Hou Han-shu"nun batı ile ilgili bölümünden anlaşıldığına göre M. Ö. III. asrın sonlarından M. S. II. asrın ortalarına kadar Çin'den batıya giden ipek yollarına hâkim olmak için yapılan mücadeleler Çin'in Han Sülalesi ile Hunlar arasında cereyan etmiştir (Gökalp, 1973: 17,23). Dünyanın çeşitli ülkeleri ve kavimleriyle her türlü ekonomik ve ticari ilişki kuran Hunlar zamanında İpek Yolu oluşturulmuş ve durgun Orta Asya topraklarına ekonomik canlılık kazandırılmıştır. Daha sonraları Çin, bu İpek Yolu'nun denetimini eline geçirmek için Hun bölgesine saldırılara başlamış,

milat sıralarında Türk ve Çin orduları bu yolun denetimi için birçok kez savaşmışlardır. Casusluk yapan diplomatları aracılığıyla Çinliler, yavaş yavaş Hunların askeri sırlarını öğrenmişler ve ordularını ona göre yetiştirmişlerdir. Çinlilerin yeni kurdukları ordu Hun yöntemleri ile daha başarılı sonuçlar alırken Hun orduları da yenilmeye başladılar. Çin orduları bir yandan kuzeyde Hun akınlarının önüne geçerken, diğer yandan da İpek Yolu'nun denetimini yavaş yavaş ellerine geçirmişlerdir (Çeçen, t. y. : 16-18). Büyük Çin Seddi veya Moğolistan'da doğrudan doğruya çatışmaya girmeyen Hunlar ile Çinliler Tarım Havzasının kuzey vahalarını, yani İpek Yolu'nun kontrolünü çekişmeye devam etmişlerdi (Grousset, 1999: 55).

Orta Asya'da hayvancılık ölçüsünde tarım yapılmaması, bazı seneler, soğukların kitle halinde hayvan kırımlarına **(YUD)** sebep olması uzun yıllar Hun-Çin savaşlarının asıl nedenini oluşturmuştur. Bu yüzden Hunlar, Çin ülkesine yönelmişlerdir. Hunların ülkelerine yönelmeleri karşısında direnç gösteren Çinliler, Hunları kısa sürede topraklarından çıkarmayı başarmışlardır. Bu durum, Hunların çok geçmeden düzenli bir ordu kurmalarında etkili olmuştur. Düzenli birlikler oluşturmayı başaran Hunlar, atı da savaş aracı olarak kullanmışlardır. Hunların Çinlilerle mücadele etmeleri, onların çağın şartlarına uygun devletler kurmalarında, büyük orduları sevk ve idare etmelerinde yardımcı olmuştur.

Hunların, Çin ile mücadele etmeleri Çin tarihi açısından da oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Muhafazakâr ve kendi kabuğuna çekilmiş bir durumda bulunan Çin, Hun akınları sayesinde başka bir kavmin sınırlarını zorlaması nedeniyle reformlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu reformlardan en köklüsü ve etkilisi ise Çin Seddi'nin inşa edilmesidir. Çin Seddi'nin konumu ve yapım özellikleri dikkate alındığında Türk akınlarının ne denli şiddetli olduğu anlaşılmaktadır.

Hunların Çin ile olan münasebetleri Çin'in dış dünyaya açılmasını kolaylaştırmıştır. Çin'in dış dünya ile temaslarının artması dünya görüşlerinin de genişlemesini sağlamıştır. Hunların, Çin ile münasebetleri neticesinde Çin kendi resmi raporları olan Çin kroniklerini oluşturmuştur. Bu Çin yıllıkları Çinliler ile Asya Hunlarının mücadelelerini gösteren önemli bir kaynaktır.

b. Hun Akınlarının Çin'e Etkisi ve Çin Seddi

Türklerin Çin'in kuzeyindeki bölgelerde yaşıyor olmaları Çin'e yapılan akınları kolaylaştırıcı unsurlardandır. Çin, Hunların topraklarına akınlarda bulunmasından dolayı bir takım önlemler almak zorunda kalmıştır. Hunlar, Orta Asya'nın tüm bölgelerine göç etmişler, bunun yanında Çin'e de göç ve akınlarda bulunmuşlardır. Hunların savaşçı özellikleri, kısa sürede büyük bir devlet kurmalarında etkili olmuştur. Hunların savaşçı özellikte bir yapıya sahip olmaları diğer devletlerin onların akınlarını durdurmada zorlanmalarına neden olmuştur. Hun saldırılarından bıkan Çinliler, sonunda kurtuluşu, ülkelerini çevreleyen Büyük Çin Seddi'ni yapmakta buldular (Çeçen, t. y. : 15). Çin Seddi'nin yapılması zamanın en güçlü, en mükemmel ve en süratli ordusunun Hunlar tarafından eğitilmiş olduğunu gösterir. Öte yandan, Çin Seddi ile birlikte Çinliler arasında ilk defa devlet sınırı fikri doğmuş ve gelişmiştir (Koca, 2002a: 689).

Çin Seddi'nin yapım tarihi M. Ö. IX. yüzyıla kadar uzanır. Bu dönemde Çin krallıkları kuzeyden gelen akınların önlenmesini ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla sınırlarda kule ve kaleler inşa etmişlerdi. Hun akınlarının önemini ilk kavrayan ve bu hususta köklü tedbirlere başvuran Çin Chao (Cav) Kralı Wu-ling'dir (M.Ö. 325-298). Chao Devleti, Kuzey Çin'de, Tai bölgesinden Kansu bölgesine kadar uzanan Sarınehir (Huang-ho) havzasına hâkim bir devlet idi. Yani, Hun Türkleri ile sınır komşusu idi. Bu yüzden Chao Devleti'ne ait topraklar Hun akınlarının ilk hedefi durumundaydı. Chao Kralı Wu-ling, Hun akınlarını durdurabilmek ve Hunları sınırlarının ötesine atabilmek için Tai bölgesinden başlayıp Yin-şan sıradağları boyunca devam

eden büyük bir sur inşa ettirdi. Chao Devleti'nin savunma faaliyetlerine Ch'in Devleti devam etti. Ch'in Kralı Shi-huang (M. Ö. 221-210), bütün güç ve enerjisini bu savunma faaliyetleri üzerinde topladı, yeni surlar yaptırdı (Koca, 2002a: 689). Çin imparatoru Ts'in, seleflerinin diktikleri bütün savunma duvarlarını birleştirip tek bir bütün haline getirerek Çin Seddi'ni oluşturdu (Roux, 2007: 58).

Çin Seddi dünyanın en uzun savunma duvarıdır. Çin'in kuzeybatısı boyunca uzanır. Po Hay körfezinin deniz kıyılarında kalıntılarının bulunması Çin Seddi'nin buradan başlayarak Pekin'in kuzeyinden geçip batıya yöneldiğini gösterir. Gobi Çölü'nün güneyinden batıya yönelerek devam eder. Uzunluğu altı bin kilometreyi, yüksekliğiyse yedi ila sekiz metreyi bulan, üzerinde burçların ve hisarların yükseldiği bu büyük set yüzyıllar içinde sürekli olarak yenilendi, güçlendi. Çin Seddi'nin günümüzdeki durumuna getirilmesi esasında Ming devrinde olmuştur (Roux, 2007: 58).

c. Çinlilerin Türklere Karşı Politikaları

Hunların doğuya doğru yaptıkları göç ve akınlarından en çok etkilenen devlet Çin olmuştur. Çin, Hun akınlarıyla baş edebilmek için Çin Seddi'ni inşa etmişse de Türklerin akınlarını ve göçlerini engelleyememiştir. Hunları zayıflatmak için gerekli uygulamalarla ilgili stratejileri geliştirerek süreklilik içinde ortaya koyanlar Çin'in ilk hanedanı Han sülalesi döneminde yaşayan Chine I, Ch'o Tso ve Chung-shu isimli üç önemli teorisyendir. Bu teorisyenlere göre Hunları savaşarak yenmek mümkün değildir; yapılan anlaşmalarla ödenen vergiler, Çin'e büyük yük getirmektedir; Hunlar baskılarını artırarak isteklerini de çoğaltmaktadırlar. Bu sebeple Hunları zayıflatacak, birbirlerine düşürecek politikalar geliştirmek lazımdır. Bunun için de M. Ö. 198 yılında imzalanan Ho-ch Antlaşmasını kullanarak Hunları itaat altına almak üzere " Beş Tuzak" adı verilen uygulamalarla haraç sisteminin oluşturulması planlanmıştır. "Beş Tuzak" kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Hunların gözlerini bozmak için özenle hazırlanmış ipek elbiseler, çok gösterişli arabalar vermeliyiz.
2. Ağızlarını bozmak için onlara nefis yiyecekler vermeliyiz.
3. Midelerini bozmak için -alışkanlıklarını değiştirmek anlamında- onlara yüksek evler, tahıl ambarları ve köleler temin etmeliyiz.
4. İtaat ederek bize gelen Hunlara, imparator, kraliyet kabulü vererek, saygı göstermeli ve onların aklını bozmak için imparator bizzat yiyecek ve şarap ikram etmelidir (Türkeş-Günay, 2007: 83).

Hun akınlarını engellemek amacıyla Çinliler, sınır tahkimatı ve surlar inşa etmişler, Hunların giydikleri tarzda kıyafetleri benimsemişlerdir. Çinliler, batıya casusluk yapmak amacıyla askerler göndermişler, askeri ıslahata önem vermişler, ordularını Hun ordularına benzer şekillere dönüştürmüşler, ordularını Hun silahlarıyla teçhiz etmişlerdir. Hazırlamış oldukları orduyu sürekli savaş olacakmış gibi hazırda bekletmişlerdir. Tuman zamanında başlayan bu çalışmalar ara verilmeksizin ve aksatılmaksızın uzun zaman sürdürüldü. Nihayet Çinliler Hun tarzında 140.000 kişilik süvari kuvveti çıkarabilecek duruma geldiler (Çandarlıoğlu, 2003: 21). Çinlilerin Türklere karşı uyguladığı askeri alandaki etkinliklerden bir diğeri Çin ordusunun içine Hunlara tabi uluslardan askerlerin dâhil edilmesi olmuştur. Çin'in böyle bir uygulamaya gitmesinin sebebi ise Çin askerlerinin Hunlar gibi yüksek yerlere, dağlara ve bayırlara, sarp gözetleme yerlerine çıkmakta beceriksiz olmalarıdır. Bu sebeple İmparator Wuti zamanından itibaren Hunların Çin'e tabi olan "shu-kuo" askerleri, Hun asıllı Hular ve Çin'in güneyindeki Yüeçiler Çin ordusuna dâhil edilmiştir. Bu strateji ve uygulamalarla Hunlarla başa çıkma yolları sağlanmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 85). Çinliler, son derece muhafazakâr bir millet olmalarına rağmen, Hun akınlarını durdurabilmek ve Hunları sınırlarının ötesine atabilmek için tarihlerinde ilk defa ordularının giyim ve silahlarında köklü bir reform yapmışlardır (Koca, 2002a: 689). Çin askerleri, uzun elbise yerine Hunlar gibi dar pantolonlar giymeye, başlarına börk, bellerine kemer takmaya başlamışlardır. Ağır ve hantal savaş arabalarını bırakarak, Türkler gibi ata binmeyi ve hızlı savaş arabaları

üretmeyi öğrenmişler; ok ve yaylarını Türklerin teknikleriyle üretmişlerdir. (Türkeş-Günay, 2007: 70). Hunlarla yaptıkları her savaştan sonra veya Hunların Çin'e düzenlediği akınlardan sonra Çinli komutanlar, Hunlara karşı yaptıkları her seferin düzenli raporlarını yazmışlar ve bunları ilgili devlet görevlilerine teslim etmişlerdir. Çin devlet arşivinde toplanan bu resmi belgeler, daha sonra Çinli tarihçiler tarafından alınıp düzenlenmek suretiyle Çin Yıllıkları meydana getirilmiştir. Hun tarihi ile ilgili pek çok bilgiye bu yıllıklar vasıtasıyla ulaşılmaktadır (Türkeş-Günay, 2007: 70; Koca, 2002a: 689).

Türkleri yenmek için büyük reformlar yapılması gerektiğine inanan Çinliler, kendi gelenek, görenek ve yaşam biçimlerini de değiştirmek durumunda kalmışlardır. Çinliler, daha önce kendilerine benzemeyen ve kendilerinden olmayan kavimleri "barbar" saymışlar ve haklarında bilgi sahibi olmaya bile ihtiyaç duymamışlardır. Kuzey Çin'i hedef alan Hun akınları bu durumu değiştirmiştir. Artık Çinliler, ülkelerini ele geçiren ve tahrip eden kavimleri daha yakından tanımak ve onlar hakkında bilgi edinmek zorunda kalmışlardır. Böylece dış dünyaya açılan Çinlilerin dünya görüşleri de esaslı bir şekilde değişmeye ve genişlemeye başlamıştır (Koca, 2002a: 688). Başta padişah ve yakınları olmak üzere kendi kıyafetlerini değiştirdiler. Ancak bu reformun sonuç vermesi beklenenden daha fazla sürmüştür. Neticede bu uygulama sonuç vermiştir. Bu uygulamanın izlerini günümüzde Çin kıyafetlerinde Hunlardan kalma etkiler şeklinde görmekteyiz.

Çinliler, Türklere karşı ekonomik alanda da politikalar geliştirmişlerdir. İpek Yolu ticaretinin önemli bir kazanç kaynağı olması bu yola hâkim olma isteğini artırmıştır. Çinliler, bu yola hâkim olabilmek için Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Çin'in elinde bol miktarda ipeğin bulunması Hun ülkesine de bu ürünün bol miktarda girmesine neden olmuştur. İpek, Hun ileri gelenleri arasında beğenilen ve aranılan bir mal haline gelmişti. Zevk düşkünlüğü ve lüks merakı arttıkça, rahata olan eğilimde artış görülmeğe başladı. Bu tarz lüks ve konfor düşkünlüğü bozkırlı Hunların savaş ruhuna ve akıncı

yaradılışına tamamen aykırıydı (Çandarlıoğlu, 2003: 21). Hun yöneticilerinin Çin'le bireysel ilişkilerine izin verilmemiştir. Zaman zaman Çinli idareciler, sınır boylarındaki yoksul halkı hediyelerle ve unvanlarla kendi taraflarına çekmişlerdir. Bir süre sonra sınır boylarındaki halkın yoksulluğu sebep gösterilerek Çin'le sınır pazarları açılması için bir antlaşma yapılmıştır. Sonuçta sıradan halk da Çin mallarına alıştırılmış ve kendi devletlerine karşı kışkırtılmışlardır. Pazar yerleri düzenlenirken Çinli teorisyenler: "Bizim pirinç, yahni, kuzu çevirmeleri ve şaraplarımız Hunların burunlarında tütmeye başladığında öldürücü darbe vurulmuş olacaktır" değerlendirmesini yapmışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 84).

Çinliler, Türkleri bu şekilde engelleyemeyeceklerini anlamış olmalılar ki başka politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu politika; Türk yöneticiler arasında sürekli olarak kıskançlıklar yaratmaya, hükümdar ailesi üyelerini birbirlerinin karşısına çıkarmaya, isyanları teşvik etmeye, kısacası Türkler arasına ikilik sokmaya yönelikti (Küpçü, http://www.ihkupcu.com/11 Ocak 2010). Çin'in bu politikasının temelinde Hunları Çinlileştirme yani kimliğinin yitirilmesi esası yatmaktadır. Çin'in bu politikası Motun'un Çin'i hezimete uğratmasından sonra baş göstermiştir. Çin, bu politika doğrultusunda hakanlara ve beylere Çinli prensesler göndererek hem Çince öğrenmelerini hem de Çin düşünce tarzını ve ideallerini benimsemelerini sağlamıştır. Sıradan halk için de benzer uygulamalar yapılmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 83). Hükümdarlar arasındaki kız alış verişi eskiçağ diplomasisindeki önemli araçlardan biridir. Çinliler bunu gayet iyi kullanmışlardır. Türklerin muhtemel bir saldırısını önlemek, Türklerle iyi geçinmek veya ittifak düzmek için Türk hükümdarlarına kız vermişlerdir. Milattan 104 yıl evvel Çin imparatoru kızı Şi Cün'ü Uysun hanına vermiştir. Prenses Şui Cün kendi yurdundan uzakta hiç de alışık olmayan hayat şartlarının verdiği sıkıntısını şu türküsüyle anlatmıştır:

Yolcu etti beni uzağa,
Evlendirip Uysun hanıyla.
Evleri yuvarlak çadır odalar,

Hep kımız içip et yiyorlar onlar.
Sinir oluyorum yurdu özlesem,
Kuş olsam da yurduma uçarak gitsem. (İnayet, 1993: 174-175). Kuzey Çin'de hanedan kuran Türklerde olduğu gibi Hunlarda da hükümdarlara evlenmek üzere gönderilen Çinli prenseslerle üçüncü nesilde Çinlileşme sağlanmıştır. Hakanlara ve beylere gönderilen prenseslerin maiyetinde pek çok casus ve görevli kişi de Hun yöneticilerinin özel hayatlarının içinde yer almıştır. Bu görevli kişiler Hunları yakından tanımışlar, onların güçlü ve güçsüz yanlarını öğrenmişlerdir. Bu bilgileri raporlar halinde Çin Devleti'ne sunmuşlar, beyleri ve halkı birbirine düşürmüşlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 83).

Çinlileşme ve kendi kimliğini kaybederek, egemenliği anlamsız bulmaya varan süreç, Hun Hakanı Hohanyeh döneminde belirginleşmiştir. Hun Hakanı Hohanyeh vezirinin de tavsiyesine uyarak Çin'le mücadele etmek yerine Çin hâkimiyetine girerek rahat yaşamanın daha akıllıca olduğunu, Hun devlet meclisine anlatmıştır. Meclis egemenlikten vazgeçenler ve geçmeyenler olarak ikiye ayrılmıştır. Hun hâkimiyetini Çin'e devretmek isteyenler Hun Devlet Meclisi'nde şu konuşmaları yapmışlardır: "Devletlerin hem güçlü hem güçsüz zamanları olur. Şimdi Çin ezici güce sahiptir. Şehir devletleri ile Vusunlar, tıpkı bir cariye gibi Çin'e bağlandılar. Hakan Tsu-t'e-ho zamanından beri devlet bir daha birleştirilmeyecek şekilde bölünmektedir. Bundan dolayı Çin'in üstün gücü karşısında boyun eğmek gerekir. Aksi takdirde tek bir gün bile rahat yüzü görülemez. Çin'in yüksek hâkimiyeti altında barış ve sükûn bulunabilir. Yoksa tehlikeler altında batıp gidilir. Acaba bundan daha iyi öğüt verilebilir mi?" (Türkeş-Günay, 2007: 85).

4. Hunların Kuzeye Göçleri

Hunların anayurttan göç ettikleri diğer bir yön kuzeye doğru gerçekleşmiştir. Hunların kuzeye göç etmelerindeki en önemli unsur Türkistan'da meydana gelen kuraklıktır. Bu kuraklıktan dolayı Hunlar,

hayvanlarının bir kısmını kaybetmişlerdir. Artık Batı'da, Türkistan'da tutunacak, güneyde Çinlilerle savaşacak ve doğuda Hsienpi ve Wu-huan'larla harbe tutuşacak durumda değildirler. Nihayet M.S. 46 yılında Hunlar kuraklık ve savaş neticesinde artık Wu-huan'larla Sienpilere karşı koyamamışlardır. Halk iki kısma ayrılmıştı ve bir kısmı kuzey taraflarına hicret etmiş olduklarından çok geçmeden Çinlilerin gözleri önünden kaybolmuşlardı. Hunların güneyde kalan diğer kısımları ise, başka düşmanlara karşı kendilerini emniyet altına almak için, Çinlilere tabi olmak zorunda kaldılar. Bu suretle kuzeyde Çinliler hiçbir şey yapmadan büyük bir başarı kazandılar. Böylece yüzyıllardan beri Çinlilerin en tehlikeli düşmanı olan Hunlar siyasi bir kuvvet olarak ortadan kalkmış bulunuyordu (Gökalp, 1973: 26).

C. ASYA HUNLARININ YAYILMA SAHALARI

Türkler beş kabile idiler: Kıpçak, Uygur, Kangli, Kalaç ve Karluk. Bu adları muharebeleri esnasında Oğuz Han vermişti. Türkler en ziyade Çinlilerle uğraşırlardı. Çinliler, Türkleri hiç sevmezler, onlara Hyiung-nu yani "söz dinlemez hizmetçi" derlerdi. Çok defa Türk kabileleri Çin'e dalarlar, baştan aşağı Çin'i yağma ederlerdi. Çinliler onları kovalamağa cesaret edemezlerdi. Nihayet bu ardı arası kesilmek bilmeyen hücumlardan kurtulmak için Çin'in etrafına kalın bir duvar bile çekmeğe kalkıştılar. Bu duvar bugün hala duruyor. Ona "sedd-i Çin" derler. Fakat bu duvar da Çin'i Türk hücumundan kurtaramadı. Bunun üzerine Çin son bir çare aradı. Çin padişahlarından birisi bütün Çin askerini topladı, Çin hududundaki Türkleri de ordusuna ilave etti ve Hyiung-nu'lar üzerine hücum etti, onları fena halde mağlup etti. "Hyiung-nu" Türk kabileleri kuvvetli Çin ordusunun hücumu karşısında birleşmediler. Hele kardeşleri Tatar ve Uygur Türkleri de Çin'e yardım edince büsbütün şaşırdılar, perişan oldular. Bir kısmı çöllere dağıldı, Kırgız, Kazak* oldu. Bir kısmı da Altay dağları yanında "Ergenekon " vadisine düştü (Nafiz, t. y. : 17).

* Yurdundan ayrılıp çöle düşen Türklere verilen addır.

Asya Hunları'nın anayurt bölgesinden çıkış tarihi ve göç yönleri Altaylar-Sayan dağlarının güney-batı kısmında yaşayan brakisefal beyaz ırk, Afanasyevo kültürünün gelişmesi ile karakteri belirli hale geldiği sezilen Andronovo insanının temsilcisi olarak göçebe ve savaşçı kütleler halinde, M. Ö. 1700'den itibaren, etrafa hâkim olmaya başlamış ve sonraki iki asır içinde Altayları ve Tanrı Dağlarını kaplamıştı. Aynı ırk mensupları, yani Proto-Türklerin bir kısmı bugünkü Kazakistan üzerinden Maveraünnehire kadar yayılarak oradaki dolikosefal Akdeniz ırkları ile temas kurarken, batıya doğru açılan gruplar da Ural (Fin-Ugor) kavimleri ile bağlantı sağlamışlardı. Proto-Türk yayılması veya genişlemesinin yönünü ve zamanını çeşitli yerlerde görülen Andronovo kültürü özelliklerine bakarak takip etmek mümkündür (Kafesoğlu, 1993: 49). Hunların izine rastlanan bölgeler şu şekilde ortaya konulur; doğuda Kore, kuzeyde Baykal Gölü ve Ob, İşim nehirlerine, batıda Aral Gölü'ne, güneyde Wei Irmağı-Tibet yaylası- Karakurum Dağları bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1993: 60).

D. ASYA HUNLARININ SONU

Hunlar, Orta Asya merkezli olarak oldukça geniş bir coğrafyaya hakim olmuştur. Hunların hakim olduğu geniş coğrafyada yaşayan halklar huzur ve sükun içinde yaşamışlar, barış ortamı tesis edilmiştir. Hun Hakanı Motun, egemenliği altında bulunan kavimlerin barış ve huzur ortamında yaşadıklarını Çin İmparatoruna gönderdiği mektubunda bildirmiştir. Ancak, bu durum Hun Devletinin son dönemlerinde değişmiştir. Çin saldırıları ve entrikaları ile devletin zayıflaması, barış ve refah düzenini sarsmış, Çin sınırında yaşayan Türkler Çin saldırıları sonucunda melezleşerek Hun birliğinden kopmaya başlamışlardır. Hun ordusunun giderek zayıflaması sonucu akınlar da durmuştur. İmparatorluğun zengin topraklarının dış saldırılara uğramasıyla gelir azalmış, ülke yönetimi sarsılmıştır. Çin'den vergi ve hediye olarak sağlanan ekonomik destek azalmıştır. İç huzursuzluk yöneticilerle diğer kesimlerin arasındaki ilişkileri bozmuş, Çin Hun hanedanı üyelerinden bazılarını kendine çekmiş ve iç kavgaları desteklemiştir (Çeçen, t. y. : 18).

M. Ö. II. yüzyılın son yıllarında uğradıkları bozgunlardan sonra Hunlar kendilerine çeki düzen verip Çin'i yeniden tehdit etmeye başlarlar. 99 yılındaysa Çinliler bu saldırıları önlemek amacıyla Moğolistan istikametine doğru yeni bir sefer düzenlerler. Bu seferde Çinliler başarısız olmuşlardır. 80 yılına yaklaşırken Çinli casuslar Vuhuanları Hunlar üzerine saldırtmışlardır. Vuhuanlar M. Ö. 46 yılında yeniden saldırmışlardır. Göçebe imparatorluk için büyük bir çöküş devri başlamıştır. M. Ö. 51 yılında Hohanyeh ve Çiçi'nin başa geçmek istemesi krize neden olur. Çiçi'nin bulunduğu konumun başa geçmeye daha uygun olmasından dolayı rakibi Hohanyeh Çinlilerin desteğini kabul eder. Hohanyeh, Çiçi'yi ilkin M. Ö. 48'de, sonra da 43'te saf dışı bırakarak Tola ve Orhon bölgelerine yerleşir, bu kendisini artık yasal hükümdar olarak kabul ettirdiği anlamına gelmektedir. Çiçi ise kendi yandaşlarıyla birlikte batıya göç eder. Yolu üzerinde karşılaştığı Vusunları bozguna uğratarak Çu ve Talas bölgelerine yerleşir; burada parlak zaferler elde ederek bir Batı Hun İmparatorluğu kurmanın eşiğine gelir. Fakat Çinliler böyle bir şey için kendisine zaman bırakmazlar. M. Ö. 36'da Çiçi'yi ele geçirip kellesini uçururlar. Ona bağlı bulunan göçebe toplulukların ne olduğuysa tam olarak bilinememektedir. Bazıları batıya doğru göçlerine devam edip, ilk Hunları oluşturduklarını düşünüyorlarsa da, Hunlarla ilk olarak ancak 400 yıl sonra, yani 374'te, Don ve Dinyeper Nehirlerini geçerken karşılarına çıkan Gotlara ve Alanlara saldırdıkları sırada karşılaşacağız. Hunların sonu gelmektedir. Çöküşleri bir mucize sayesinde yavaşlar: Çin'de bir iç savaş patlak verir. Başkaldıran barbarlar Serinde'ye girer, Turfan'ı alır ve Çin sınırlarına baskınlar düzenlerler. Fakat son Han sülalesinin başa geçmesiyle Çin'de işler yoluna yeniden girmekte gecikmez. Göçebe grupların kopmaları çabuklaşır. M.S. 48'de güney boylarından sekizi hükümdarlarına başkaldırır ve Çinlilere teslim olurlar. Çinliler de onları Şan-si ve Kansu sınırlarına federe beylikler olarak yerleştirirler. Çinliler kâh tek başlarına kâh Vuhuanların veya Yukarı Amur bölgesinde olan Sienpilerin, Proto-Tunguzların ya da Proto-Moğolların desteğiyle bunlara birçok saldırı düzenlerler. 91 yılında Orhon Irmağına kadar ilerleyip şan-yu'nun ailesini esir alırlar. Kuzey kabileleri II. yüzyılda sahneden çekilirler, bazıları Yukarı Asya'nın en uzak bölgelerine

sığınır, diğerleri de kazananların yasasına boyun eğmektense batıya kaçıp Çiçi'nin haleflerine katılır. İrtiş Nehri boylarına ve Aral Gölünün güneylerine yerleşerek Ostyaklar ve Vogulları kuzeye doğru sürerler. Güney göçebe topluluklarına gelince, onlar da Sarı Irmağın büyük kıvrımında ve Alaşan'da toplanarak Çin'in federe boyları olarak, Almanların Roma İmparatorluğu sınırlarında oynadıkları rolün hemen hemen aynısını bu bölgede oynarlar (220-265). Ve yine tıpkı batıdaki Cermenler gibi, Han hanedanlığının yıkılmasından (220) sonra Çin'in içlerine yayılarak istikrarsızlıklarını daha onlarca yıl sürdürürler (Roux, 2007: 60-63).

Orta Asya'da kurulan Büyük Hun İmparatorluğu'nun M.S. 216 yılında çöküşünden sonra, bu devleti teşkil eden Türk boylarının bir bölümü kendi yurtlarında kalırken bir bölümü farklı coğrafyalara yol alarak Hun ve başka adlarla birçok devlet kurmuşlar ve yeni bir dünyanın şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Türkeş-Günay, 2007: 98). Orta Asya'nın büyük bir kısmı M.S. 216 yılında Hun iktidarının büsbütün silinmesinden sonra iktidar önce Sienpilere geçmiş, onu 386'da Juan-Juan'lar takip etmişlerdi. Her iki Moğol iktidarı da Orta Asya'nın tamamına hâkim olamadıklarından, 552'ye kadar ticaret yolları bu iktidarlar ile Tibet ve Akhunlar arasında paylaşılmıştır (Gökalp, 1973: 29).

III. ASYA HUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

Hunlar, çeşitli sebeplerden dolayı anayurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Hunların anayurtlarını terk etmelerindeki en önemli sebebi kuraklık oluşturmuşsa da bütün boyların göç etmeyerek bir kısmının anayurt çevresinde yaşamaya devam etmeleri göçlerin asıl sebebinin kuraklık olmadığını düşündürmektedir. Her ne sebeple olursa olsun Hun göçlerinin yaşanması pek çok kavmi etkilemiştir. Göçler neticesinde kavimler çeşitli konularda birbirinden etkilenmişler, bu etkileri günlük hayatlarına da uygulamışlardır.

Hunlar devrinde Tanrı Dağları bölgesi, Altaylar' dan daha yoksuldu. Bu yüzden Tanrı Dağları'ndaki buluntular Altaylar'dan daha az olmasına karşılık iki bölge kültürü arasında büyük benzerlikler vardır. Altaylar'da hangi kültür dönemi başlamışsa bunun etkisi çevre bölgelerde de gözlemlenmiştir. Altaylar'da başlayan demir çağı hemen civar bölgelere de yayılmıştır. Bu açıdan Hun döneminde Altaylar etkin bir kültür merkezi görünümündeydi. Orhun nehrinin kaynağı Büyük Hun Devleti'nin de başkentiydi. Orhun nehri ve civarı ilk Türk kültürünün en önemli belgeleri ile doludur. Bu belgeler incelenince Orhun bölgesinin dış kültür etkilerinin bütünüyle dışında kaldığı anlaşılmıştır. Orta Asya'da ilk Türk kültürünün yaratıcısı olan Hunlar bu kültürü gittikleri bütün bölgelere beraberlerinde götürmüşler ve egemenlikleri altına aldıkları tüm bölgelerin halkına bu kültürü aşılamışlardır (Çeçen, t. y. : 22).

A. İKTİSADİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Hunlar göçler ve akınlar sonucunda bazı kavimler ile etkileşimde bulunmuşlardır. Hunların çeşitli kavimlerle olan temasları neticesinde en önemli etki alanı iktisadi alanda görülmektedir. Hunların iktisadi alanda etki altında kalmalarında yine Çin'in büyük önem taşıdığı görülmektedir. Zaten Çinliler, Hunlara karşı farklı bir politika takip etmişlerdir. Hunların iktisadi alandaki Çin etkisi İmparator Wu-ti zamanında gözlemlenmektedir. İmparator Wu-ti (M.Ö. 141-89) zamanında siyasette bir değişiklik olmuştur. Hükümet merkezine her taraftan nadide eşyalar geliyordu. Bilhassa Orta Asya yoluyla gelen Ön Asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile ticaret artmıştı. Ticaret yolu Batı Shensi ve Kansu'dan Doğu Türkistan'a gidiyordu. Bu ticaretten yalnız tüccarlar değil, içlerinden geçtikleri il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu ve bu ticarete mani olunmamasında büyük menfaatleri vardı. Fakat bu sıralarda Hunlar Türkistan'a giden yollara hâkimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilir yahut kesebilirlerdi. Böylece Batı Çin'deki memurlar

kervanların muntazam vasıl olmaları ve yağma edilmemeleri için, ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta büyük menfaatleri vardı (Gökalp, 1973: 24-25).

B. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Asya Hun Devleti'nin tarihteki en önemli başarılarından birisi askeri alanda gerçekleşmiştir. Hunların askeri alandaki başarıları düşmanlarını aynen Hunlarınki gibi ordular teşrif etmeye mecbur bırakmıştır. Hunların düşmanları ancak Hunlar gibi ordular tefriş ederlerse Hunları yeneceklerini düşünmektedirler. Sonu gelmez Hun akınlarının önlenmesi de ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Hun akınlarına karşı köklü bir tedbir Çin ordusunun giyim ve silahlarında yapılan reformdur. Bu reformu yapan Çin Chao Kralı Wu-ling'dir. Wu-ling, sadece surlar ile Hun akınlarının önlenemeyeceğini, ordunun giyim ve silahlarında yapılacak bir reformla tedbirin desteklenmesi gerektiğini anlamıştır. Kral Wu-ling muhafazakâr ve gelenekçi bir görüşe sahipti. Hunların üstünlüğünü giyim ve silahlarında görmekteydi (Koca, 2002a: 689). Kral Wu-ling'e göre: "Hunlar güçlü bir düşman oldukları kadar iyi bir örnektiler." Çinliler, Hunları yok ederek, Hun topraklarını kendi ülkesine katmayı amaçlamışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 70). Kral Wu-ling'in emri ile Çin ordusundaki manevra kabiliyeti sınırlı savaş arabaları hizmetten kaldırıldı. Yerine Hunlarınki gibi manevra kabiliyeti yüksek ve son derece hareketli atlı birlikler teşkil olundu. Askerlerin üzerindeki hareketi engelleyen ihram gibi az dikişli, bol ve uzun elbiseler çıkarıldı. Bunun yerine vücudu saran Hun pantolonları, çizmeleri ve başlıkları (börk) giydirildi. Beller de Hun kemerleriyle sıkıldı. Daha da önemlisi ordu Hun silahlarıyla donatıldı ve Hunların tarzında eğitimlere başlandı (Koca, 2002a: 689).

Hun İmparatoru Motun'un kurmuş olduğu düzenli birlikler askeri alandaki en önemli başarılardan ve etkilerdendir. Motun'un kurmuş olduğu onlu sistem günümüz Türk Silahlı Kuvvetlerinin de temelini oluşturmaktadır. Motun'un

uygulamış olduğu sistemi özellikle Çinliler tarafından da kullanılmıştır. Çinlilerin Hun akınları ve göçleri neticesinde etki altında kaldıkları bir diğer askeri alandaki etki atın kullanımı ile ilgilidir. Çin'de atın yaygın olarak kullanılışı ilk Han Sülalesi (M. Ö. 202-M.S. 22) döneminde görülür ki bu dönemde Hun Tanrıkutu Motun'un tahtta bulunduğu yıllardır. Motun (M.Ö. 209-174) döneminde atın ehlileştirilme aşaması asırlar önce tamamlanmış, at bir savaş hayvanı olarak uygulanacak taktikler için sıkı bir terbiyeyle savaşlara hazırlanmaya başlanmıştır (Kalkan, 1997: 1132-1133).

Askeri alandaki bir diğer etki kullanılan savaş araç ve gereçlerinde görülmektedir. Hunların kullanmış oldukları okları ve ok atma teknikleri hem diğer Türk boyları arasında hem de Hunların düşmanları tarafından kullanılmıştır. Hunların ok atma tekniği batılıları hayran bıraktığı gibi diğer Türk boyları ve hatta Osmanlılar da bu hususta çok temayüz etmişlerdir. Romalılar arasında dahi rağbet gören Hun yayı, kendi nevi'nde bir şaheserdi. İki tarafı kemik safihalarla takviye edilen yay, muhtelif maddelerden imal edilir ve tabii inhinasının aksi istikametinden çekilmesi icap ederdi. Yaydan başka kılıç, mızrak, hançer, kement, yakın muharebelerde en çok kullanılan silahlardandı (Baştav, 2005d: 189).

C. SANAT ALANINDAKİ ETKİLERİ

Sanat, bir topluluğun maddi ve manevi değerlerinin aynasıdır (Diyarbekirli, 1972: 108). Hunlar, konar-göçer olmalarının yanında sanat alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Onlar sanat eserlerini daha çok taşınabilir malzeme üzerine yapmayı tercih etmişlerdir. Hunların kurganlarından çıkarılan binlerce sanat eserinden bu topluluğun yüksek bir kültür ve sanat seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Hunlar bozkır sanatının kalıplarını oluşturarak bu alanda sayısız eser meydana getirmişlerdir. Hunların meydana getirdikleri Hun bozkır sanatının kalıpları birçok Türk boyu tarafından geliştirilmiştir. Bu eserlerin kalıpları yüzyıllar boyu yaşayarak, İran yaylasından Mezopotamya'nın kızgın ovalarına, Avrupa'ya, Afrika'ya ve Ön

Asya'ya kadar uzanan geniş Türk topluluklarının içinde defalarca tekrarlanmıştır (Diyarbekirli, 1972: 96). Hun sanatının etkilerini gösteren en önemli arkeolojik merkez içinde Hun liderlerinden birinin mezarını barındıran Ulan Batur yakınlarındaki Noin Ula kurganıdır. Buz altında kalan kurganlarda, kral gömütlerindeki alışılagelmiş malzemeler dışında pek çok malzeme daha bulunmuştur. Hayvan motifli bronzlar; keçe, kürk, kartal başlı aslan ve dövüşen yak motifleriyle bezeli yün kumaşlardan yıpranabilir malzemeler, lake Çin eşyaları, ipekler ve ayrıca bu bölgenin I. yüzyıla ait olduğunu kanıtlamamıza imkân veren iki adet Çince yazıt. Bulunan bazı parçalarda Helenizm etkisi açıktır (Roux, 2007: 64). Bu mezardaki buluntular, Sibir-Sarmat bozkırlarına ve Altay sanatına has özellikleri taşıyan stilleşmiş hayvan motifli dokumalar ve hem Çin'den, hem de Grek-Roma Kırımından alınmış parçalar ile (M.S. 2 yılına ait bir Çin lakı ve Kimmer Bosporusu'ndan gelen Yunan dokuması) Hun sanatının ne durumda olduğu hakkında bir fikir vermektedir (Grousset, 1999: 56-57). Bu kurgandaki buluntular dikkate alındığında Hun sanatının etkilerini göstermektedir. Buluntularda hayvan motiflerinin ağırlık kazanması Hun sanatının temelinin de İskitlerde olduğu gibi Hayvan Üslubuna dayandığını göstermektedir. Bu Hayvan Üslubu Hunlardan yüzyıllar boyunca sürmüş olması etkinin derin izlerini taşımaktadır.

Bir Hunlunun hayatında önemli şeyler vardır. Hun erkeğinin hayatındaki en önemli şeyler ise halk ağzında at, silah, avrat olarak anlatılır. Hunlar için değer taşıyan varlıklar bile sanat değeri taşımaktadır. Atlarını süslemek, Hunların vazgeçilmez tutkusu idi. Atların süslemesinde en çok koşum takımı ve eyerin hayvan figürleri ile bezenmesine ağırlık verilirdi (Çeçen, t.y. : 22).

Konar-göçer Hunlar, gündelik hayatlarında kullandıkları eşyalarında dahi sanatsal öğelere yer vermişlerdir. Bu gündelik eşyalar üzerindeki sanatsal öğeler sadece sanat değeri taşımamakta, bir kültürün aktarımını da göstermektedir. Giyim ve ev eşyasında, yetiştirdikleri hayvanların yünlerini kullanırlardı. Gereksinmelerin dışında gelenekler nedeniyle de yünü değişik

alanlarda kullanıyorlardı. Özellikle kızların çeyizi için dokumalarda yünün önde gelen bir yeri vardı (Çeçen, t. y. : 22). Hunların sosyal hayatta kullandıkları barınakları çadırlar onlar açısından önemli bir sanat eseri konumundadır. Nitekim kurganlardan çıkan çadırlar bunu kanıtlamaktadır. Hunların ya da daha genel anlamıyla İslamiyet öncesi konar-göçer Türklerin kullandıkları çadır formları islamiyetten sonra mimari alanda kümbet şeklinde devam etmiştir.

Savaşlar ve hayvan otlatma dışında zaman bulduklarında erkekler deri işçiliği, kemik, tahta ve madenden göçebe yaşamında her gün kullanılan çeşitli eşya yapımı ile uğraşırlardı. Kadınlar ve kızlar ise yemek ve çocuk dışında halıcılık ve keçe yapımı için tezgâhların başında çalışırlardı. Türklerin dünya uygarlığına armağan ettikleri halıyı ilk kez bir Hun kadını yapmıştır. Eşinin atına değerli bir örtü olarak düşündüğü halı daha sonraları başka amaçlarla kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır (Çeçen, t.y. : 22). Altay dağları ve yöresi Hunlar aracılığıyla ilk Türk kültür ve sanatının yeşerdiği merkez oluyordu. Altayların kuzeyinde zengin altın madenlerinin bulunması, Hun kültüründe ve sanatında altın ve altından eşyaya ayrı bir yer kazandırmıştır. Orhun nehrinin yanında Hunlar kendi başkentlerini kurmuşlar ve sanat eserleri ile bu bölgeyi donatmışlardı. Altaylıların yerli dokuma tekniğinin yanı sıra Çin ipeklileri ve İran dokumaları da Hunların günlük yaşamına girmişti. Yünden yapılan keçeler dokuma tekniğinin önde gelen ürünüydü. Üzerleri çeşitli süslemeler ile kaplı keçeler değişik yerlerde kullanılıyordu. Süs resimleri arasında av sahneleri birinci plandaydı. Altay Dağları ile Güney Rusya arasında her zaman bir kültür bağlantısı bulunmuş ve Kazakistan bozkırları bu iki bölge arasında bir kültür köprüsü görevi yapmıştı. Altay Dağlarındaki Pazırık bölgesi Doğu ve Batı kültürlerinin kaynaşması ile yepyeni bir uygarlığa kavuşmuştu. Büyük İskender'le beraber Batı Türkistan'a gelen Yunanlıların motiflerini Hunlar alarak daha geliştirdiler ve değişik biçimler ortaya çıkardılar. Keçeler üzerindeki Yunan motifleri yanı sıra Hun sanatı içinde Çin motiflerine yer verilmiştir. Hun sanatında yer alan

en önemli sahneler daha çok hayvan resimleri ve hayvan kavgalarıyla ilgilidir. Türklerin kutsal saydıkları geyik Hun sanatının önde gelen figürleri arasında yer almıştır**.** Altay bölgesi Hunlar sayesinde ilk Türk kültürünün doğduğu ve kişilik kazandığı merkez olmuştur (Çeçen, t.y. : 22). Hunların günlük hayatlarında, kurban merasimlerinde büyük kazanlar kullandıkları bilinmektedir. Hunların kullanmış oldukları bu kazanlar birer sanat eseri konumundadır. Hunlarda kazan ve kadehler sembolik olarak büyük bir güç ve iktidarın temsilcisiydiler. Hunların Avrupa'nın merkezine kadar uzanan göç yolları üzerinde bulunan mezarlarında sayısız kurban kazanları gün ışığına kavuşturulmuştur (Diyarbekirli, 1972: 60). Kurganlardan çıkarılan kazanların yayılım göstermesi Hun kültürünün Avrupa topraklarına kadar yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. Hunlar, Altaylarda ve Çin Seddinin dibinde at koştururlarken meydana getirdikleri sanat eserlerinin üslubunu da batıya doğru göç ederlerken (Bilhassa Don nehri civarında) yavaş yavaş terk etmişlerdir. Hazar ve Karadeniz'in arasında kalan ve bu bölgenin kuzeye doğru yükselen toprakları üzerinde uzun müddet yaşamaları sonucunda temas ettikleri yerli topluluklar yüzünden, bütün bu geniş bölgenin tesiri altında kalmışlardı. Bu değişiklikler Göktürk çağının karakterini de hazırlamıştı. Artık ölülerini doğrudan doğruya gömmüyorlar, cesedleri yakıyorlar ve küllerini gömüyorlardı (Diyarbekirli, 1972: 60-61).

D. DİL VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ETKİLERİ

Hun göçlerinin neticesinde doğu batı kültürlerinin iç içe girdiği diğer bir alan dil ve edebiyat alanında görülmektedir. Bazı bilgiler etnik grupların bir mozayiği üzerinde rol alan Hunların hükmünü belirten Çin hanedanlarının tarihlerinden elde edilmiş olabilir. İç Moğolistan'da yapılan kazılar bu durumu teyit eder (Jettmar, t. y. : 2).

Hunların etkileşim içerisinde oldukları en önemli kavim Çinliler olmuştur. Hunlar için gerekli ihtiyaç malzemelerinin Çin'de bol miktarda bulunması

Hunların Çin'e göz dikmelerine neden olmuştur. Bunun neticesinde de Çin'e karşı sürekli akınlar yapılmıştır. Bu akınlar karşısında Çin büyük zararlar görmüştür. Sınır bölgelerinde ziraat yapılamaz ve ürün alınamaz olmuştur. Halk perişandır ve bu durum Çin yıllıklarına ve şiirlerine yansıyarak günümüze kadar gelmiştir. Bu ağıtların birinde halk şöyle feryat ediyordu: "Ne evimiz kaldı ve ne de yurdumuz. Bu, Hunlar (Hien-yün) yüzündendir. Hunlara ve böyle bir tehlikeye karşı niçin tedbir alınmadı."(Koca, 2002a: 688). Edebiyatın önemli şubelerinden sayılan halk edebiyatı içerisindeki ağıtlar Çin'in nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu göstermektedir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Hunlar, Çin ülkesinde yağmalamadıkları yer bırakmamışlardır. Bu yağmalama halk edebiyatına yansımıştır.

Büyük Hun İmparatorluğunun dilini tarihçiler Türkçe olarak kabul etmektedirler. Bu dilde bazı Çin ve Moğol etkileri de vardır (Çeçen, t.y. : 29). Hunların dili sadece bakmakla yükümlü olduğu büyük bir grubun diliydi. Bu dil Türkçe veya Proto-Türkçe olarak adlandırılmaktadır. Bu bilgiler Hsiung/nuların hükmünü belirten Çin hanedanlarının tarihlerinden elde edilmiş olabilir (Jettmar, t. y. : 2). Türklerin Çin üzerindeki etkileri sadece onlara Çin Seddi'ni inşa ettirmekle kalmaz. Asya Hunları hakkında en önemli bilgi kaynağımızı Çin yıllıkları oluşturur. Çinliler, Türkler hakkında yazılı olarak pek çok şey kaydetmişlerdir. Bu kayıtlar sadece tarihi kaynaklarda değil, Çin edebiyatında da ifadesini bulmuştur. Doğu Türkistanlı ünlü tarihçi Turgun Almas'ın kaydına göre, Hunlar milattan 10 asır önce Çin'de kurulan Cou sülalesine yaptığı bir akınla Çinlileri yurtlarından göç etmeye mecbur etmişlerdir. Çinliler başlarına gelen bu felaketi şöyle anlatmışlardır:

Ev mekândan ayrı düştük,
Hunlar yüzünden.
Göç ettik telaşlarla,
Hunlar yüzünden.

Çin ordusu tarafından yurtlarından sürülen Hun Türklerinin başlarına gelenleri şu türküden anlamak mümkündür:

Ayrılıp kalanda Tanrı dağından,

Çoğalmaz oldu hayvanlarımız.
Ayrılıp kalanda Alçı dağından,
Bunalıp sarardı kadınlarımız (İnayet, 1993: 173-174). Bu şiirlerin bazıları aslen Türkçe olup Çinceye çevrilmiş ve Çince olarak muhafaza edilmişlerdir.

IV. AVRUPA HUNLARININ KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

A. KAYNAKLARA GÖRE AVRUPA HUNLARI

Batı'da ilk defa görgü tanığı olan Süryani rahibi St. Efraim onlar hakkında "Haykırmaları aslanların kükremelerine benzer, küheylanları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçuşurlar. Orduları ile bir tufan gibi kapladıkları arz üzerinde dehşet saçarlar. Silahlarına karşı koyacak kimse yoktur " diyor (Baştav, 2005: 187-188). Efraim'in sözlerini tek başına bile dikkate almış olsak Avrupa Hunlarının düşmanlarına ne kadar korku saçtığını görebiliriz.

Avrupa'da Hunlar hakkında ilk etraflı bilgi veren Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus'dur. Geç Antik devrin en büyük tarihçisi sayılan Ammianus Marcellinus Antakyalı bir Grek'ti. Doğu Roma ordusunda hizmet ettikten sonra 380'de Roma'da yerleşmiş kendi devrinin tarihini yazmıştır. Marcellinus Hunlara dair kayıtları ikinci elden bilgilere dayanarak yazmıştır ve askerlerle onları tanıyan sivillerin rivayetlerine dayanan ikinci elden bilgilerdir. Ammianus'a göre, Don ırmağı boylarında görünen Hunlar, güzellikten yoksundular. Sakalları çıkmadan ihtiyarlar, tıknaz, kuvvetli, boyunları kalın insanlardır (Baştav, 2005a: 187-188). Ammianus Marcellinus, Hunların Avrupa önlerinde görünmeleri ve özellikle Alanları mağlup etmeleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca kültürleri, adetleri ile hayat tarzlarına dair açıklamalarda da bulunmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2001: 3). Ammianus'un anlattığı Hun toplumu, talihi değiştirilemez bir çoban oluşumudur. Böyle bir toplum, aşağı gelişme seviyesinde, yerinde sayan veya hiç gelişme kabiliyeti olmayan bir bozkır göçebesidir. Çobanların aşağı seviyedeki gelir kaynakları, büyük çapta

işler başaramayacağından bu durumun parazit veya yağmaya dayanan bir iktisat tarzı ile değişmesi gerekir (Baştav, 2005a: 200).

Avrupa Hunları hakkında önemli bilgiler veren kaynaklardan bir tanesi Priskos'a ait olanıdır. Priskos, 448 yılında İmparator II. Theodosios tarafından Attila'nın sarayına elçi olarak gönderilmiştir. Priskos'un Hun ülkesine seyahat müşahedelerini de ihtiva eden eseri, V. asır Avrupa Türk ve bilhassa Attila devri Hun siyasi, kültür tarihinin yegâne ana kaynağı durumundadır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 2).

Got asıllı olan Jordanes'in Hunlar hakkında bilgi veren iki tarihi eseri bulunmaktadır. Jordanes, De Suma Temporum Vel Origine Actibusque Romanorum adlı kitabında Hunlar hakkında sınırlı bilgi vermektedir. Romana Et Getica adlı eserinde ise Hunlara ait olduğunu iddia ettiği menşei efsanesinden başlayarak onların tasvirleri, Gotlarla mücadeleleri, Avrupa içlerine ilerlemeleri, Attila ve onun harpleri, ölümü ile oğulları hakkında malumat bulunmaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 3). Avrupa Hunları hakkında Marcellinus ile benzer bir görüş sahibi olan yazar Gotlar'ın tarihini yazan Jordanes'dir. Jordanes Hunların yüzlerinin korkunç derecede siyah olduğunu söyler. Gözlerinin yerinde yalnız noktalar görünür sakalsız ve bıyıksız olarak ihtiyarlarlar. Gençlikleri güzellikten yoksundur. Fakat mahirane hareket eder ve çevik atlıdırlar. Omuzları geniştir ve her zaman ok atmaya hazırdırlar. Boyunları kalın ve gururdan dik durur. Ona göre Attila, kısa boylu, geniş omuzlu iri başlı ve ufak gözlü, seyrek sakallı, yassı burunlu idi ve yüzü renksizdi. Jordanes bu devir hakkındaki kayıtlarının önemli bir kısmını daha önceki eserlerden toplamıştır. Bu devrin diğer yazarları da Hunlar hakkında bunlara benzer tasvirler yaparlar. Bütün bu tasvirlerden anlaşılan bir Türk tipidir. Renksiz bir çehre, yassı bir burun, yuvarlak bir baş, küçük gözler ve tıknaz bir gövdedir (Baştav, 2005a: 187-188).

B. AVRUPA HUNLARININ KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Avrupa Hunlarının menşei meselesi tarihçiler arasında tartışılagelen bir konu olmuştur. Onların menşeini çeşitli milletlere ait gibi göstermeye çalışan araştırmacılar olmuştur. Hunların menşei klasik ve modern devir tarihçilerini uzun süre meşgul etmiştir. Klasik Bizans, Latin ve Ermeni tarihçiler Hunları İskit, Kral İskitleri, Kimmerioi, Massaget; Suriye kaynakları ise bazen Ostrogotlar adı altında zikretmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 9). Son yapılan araştırmalarda Avrupa Hunlarının Asya Hunlarının torunları oldukları daha da açıklık kazanmıştır (Kafesoğlu, 1993: 68; Kafesoğlu, 1988: 154).

Hunların tarih sahnesine çıkışları ile ilgili olarak efsaneler anlatılmaktadır. Anlatılan efsaneler Jordanes ve Priskos'un kayıtlarında da yer almaktadır. Jordanes'e göre; Hun kavmi Gotların ülkesine gelmiştir. Priskos'a göre Maeotis bataklığının öteki kıyısında oturan Hunlar, nüfusları arttıktan sonra hile ve yağmacılıkla komşu kavimlerin dirliğini bozuyorlardı. Bu kavmin avcıları Maeotis'in iç kısımlarında kıyıda avlanırlarken kendilerine dişi bir geyik yol gösterdi ve onlar geyiği takip ederek İskit ülkesine geldiler. Onlar geçtikleri bu yolu öğrenip kavimlerinin yanına döndüler. Olanlar hakkında bilgi vererek, İskitya'yı methettiler. Kavimlerini ikna edip, dişi geyikten öğrendikleri yoldan İskitya'ya kadar hızla ilerlediler. Bu efsane, Maeotis Bataklığı (Azak Denizi)'nın bulunduğu Güney Rusya sahasında yaşayan Hunların İskit Ülkesini ele geçirerek batıya doğru ilerledikleri zamanda doğmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2001: 10-11).

Hunların menşei meselesi bilim adamlarınca tartışılmış ve yapılan araştırmalarla Avrupa Hunlarının Asya Hunlarının devamı olup olmadıkları üzerinde durulmuştur. Bütün bu çalışmalar yapılırken, arkeolojik, filolojik, coğrafi belgeler incelenmiş, Avrupa Hunlarının menşei meselesi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kuzey Çin'in büyük kesiminde hüküm süren Wei adlı Çin hanedanının Wei-Shu denilen salnamesindeki bilgiler Hunlar ile Hunlar'ın aynı kavim olduğunu açıklamaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 12).

Son yapılan araştırmalar Batı Hunlarının Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Orta Asya'dan göç eden kavimler olduğunu kesinleştirmiştir. Batı Hunlarının Asya kökenli ve Büyük Hun Devleti'ni kuran kavimlerin torunları olduklarına artık kesin bir gözle bakılmaktadır (Çeçen, t. y. : 23). Hunlara ait arkeolojik malzemelerin Hunlar ile benzerlikler göstermesi ve Attila'nın oğulları başta olmak üzere bazı Hun isimlerinin Türkçe olması, Avrupa Hunlarının Asya Hunlarının ahfadı olduğunu ortaya koymaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 16).

1. Hunların Batıya Göçleri

Asya Hun Devletinin içinde bulunduğu durum kısa sürede hâkimiyetin kaybedilmesine neden olacaktır. Devletin içerisindeki iç huzursuzluklar ve Çin'in propagandaları Asya Hun Devletinin tarih sahnesinden çekilmesinde etkili olan unsurlardandır. Başa geçen hakanların dirayetsizliği, akınların duraklayarak devletin iktisadi bakımdan oldukça sıkıntı içerisine düşmesi ve askeri başarısızlıklar da eklenince toprak kaybetmeye başlayan devlet iyice güçten düşmüştür (Ahmetbeyoğlu, 2001: 19).

Asya Hun İmparatorluğu'nda M.Ö. 48 yılında kağanlar arasında çıkan mücadeleler (Ögel, 1991a: 91) sonunda Hohanyeh ve Çiçi'nin arasında İmparatorluk ikiye ayrılmış ve Çiçi'nin tabiiyetinde bulundurduğu topluluklar M.Ö. 174-160 yılında Altaylara gelen Türk toplulukları ile beraber Batı Türkistan'a doğru ilerlemişlerdir (Kurat, 1972: 12). Aral gölüne kadar bütün batı bölgesini hâkimiyet altına alan Hun Hakanı Çiçi, atası Motun zamanındaki devleti yeniden ihya etti. Devletin ağırlık merkezini Çu-Talas nehirleri arasına kaydırarak, elde ettiği topraklar dolayısıyla İran, Afganistan, Hindistan, Doğu ve Orta Avrupa bölgeleri bakımından Asya tarihinin sonraki gelişiminde devamlı tesiri olacak olan Türkistan sahasına Türk kavminin iyice nüfusunu sağlamış oldu. Fakat Çiçi'nin hâkimiyeti uzun sürmedi. Çin; Vusunlar ve Kang-kü devletinin yardımıyla büyük bir ordu oluşturarak, Talas civarındaki Hun başkentini kuşattı. Tamamen tahrip olan başkenti müdafaa

eden Hunlar, başta Hakanları Çiçi olmak üzere ağır kayıplar verdiler ve müstakil devletlerini kaybettiler (M. Ö. 36). (Ahmetbeyoğlu, 2001: 20). Hohanyeh ise kendisine bağlı kitlelerle Çin imparatorunun hâkimiyetini kabul ederek Çin'in kuzeybatı sınır bölgesine çekildi (Ahmetbeyoğlu, 2001: 19). Çin tabiliğini kabul eden Hohanyeh'e bağlı Hunlar, onun evlatları tarafından toparlanmağa başlanmışlardır. Kuvvetli bir devlet adamı olan Hakan Yu zamanında (M. 18-46) ise, Çin'e karşı bağımsızlıklarını elde ederek, doğuda Mançurya'ya, batıda Kaşgar'a kadar olan geniş bölgede hâkimiyet tesis etmişlerdir. Fakat Hakan Yu'nun ölümünden sonra iç huzursuzluklar ve iktisadi darlık Hunları oldukça müşkil bir duruma sokmuştur. Bunun neticesinde, Yu'nun oğlu olan Hakan P'u-nu'nun yeğeni Pi'nin M. 48 yılında kendini hakan ilan etmesi Hunları bir daha birleşmemek üzere ikiye ayırmıştır. Ayrı ayrı siyasi nitelik taşıyan iki Hun devletinden Güney Hunları (Güney Moğolistan'da) Çin tabiyetini devam ettirirken, Kuzey Hunları (Kuzey Moğolistan) bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 20).

Avrupa Hunlarının batıya göçleri, Asya Hunları'nın Orta Asya'da hâkimiyetlerini kaybetmelerinden sonra vuku bulmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2001: 19). Asya Hunlarının Orta Asya'da hâkimiyetlerini kaybetmeye başladıkları dönem, M. S. II. yüzyıl başlarında parçalanmış bir yapı görmemize neden olmaktadır. Çünkü bu dönemde Asya Hunları, Balkaş Gölü civarında Çiçi'nin iktidarından sonra arta kalan Hun toplulukları, Cungarya ve Barköl çevrelerinde Kuzey Hunları, Kuzeybatı Çin bölgesinde Güney Hunları olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Hâkimiyetlerini Güney Sibirya ve Cungarya'ya kadar genişleten Sienpiler, Kuzey Hunlarının topraklarını işgal etmişlerdir. Bunun üzerine kalabalık kitleler halinde batıya çekilen Hunlar, Güney Kazakistan bozkırlarındaki Çiçi Hunları'nın bakiyeleri olan soydaşlarına katılmışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 20-21). 155 yılına doğru Kuzey Hunlarını Sienpiler batıya doğru sürmek suretiyle yurtlarından çıkarmışlar, Güney Hunları ise Çin'in hâkimiyeti altına girmek suretiyle Çin

hâkimiyet sahasındaki Hun siyasi hayatı sona ermiştir. Orta Asya ve Çin'in kuzeyindeki bölgelerde siyasi varlıklarını kaybeden Türk kitleleri etrafa dağılmaya başladı. Asya'daki Hun Devletinin yıkılışından sonra Hunlar batıya doğru göç ederek Hazar Denizi ile Ural Dağları arasındaki Yayık Nehri havalisinde yerleşmişlerdir (Arsal, t. y. : 43). Hunlar Aral Gölü ile Hazar Denizi arasını M.S. IV. yüzyılın ortalarından itibaren yurt tutarlar (Günal, 2004: 57). M.S. 330'da Hunlar artık Kafkaslar'da at gezdirirler. Bu tarihlerde Hunların asıl unsurları İdil Nehri'nin doğusunda Kama'ya yakın bir yerde oturuyorlardı. Alanların asıl merkezleri ise Kuban Nehri kıyıları ve Kuzey Kafkasya idi. M.S. 180 yılında meydana gelen Got istilası (Kurat, 1972: 14) sırasında yıkıma uğramayan tek Sarmat grubu olan Alanlar, Gotlarla Don nehrini aralarında sınır kabul ettiler (Ahmetbeyoğlu, 2001: 24). Öncelikle Aral Gölü civarında görülen Hunlar, sonraları Don ve Volga ırmakları kıyılarında görüldüler (Çeçen, t. y. : 23). Bu sıralarda, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır sahalar, bu defa batıdan ilerleyen Gotların istilasına uğradı. M. S. 180 yıllarında Baltık denizi çevresindeki yurtlarını terk eden Got kütleleri, doğuya doğru ilerleyerek, Karadeniz'in kuzeyindeki sahalara hâkim oldular. Burada iki gruba ayrılan Gotlar, Ostrogotlar (Doğu Gotları) ve Vizigotlar (Batı Gotları) şeklinde iki ayrı devlet çatısı altında teşkilatlandılar (Koca, 2002: 464). Daha Batı'da ise Vandallar oturuyordu. Bu bölgelerde ayrıca bazı Germen kavimleri ile İran boyları karışık biçimlerde yaşıyorlardı (Çeçen, t. y. : 23). Hunlar, göç ederek yeni geldikleri bölgelerdeki Türk toplulukları ile kaynaştılar. I. yüzyılın sonlarından II. yüzyılın ortalarına kadar doğudan gelen Hun kalıntıları da bunlara eklendi. Böylece çoğalarak uzun müddet sakin bir hayat yaşadılar ve güçlerini arttırdılar (Çandarlıoğlu, 2003: 26; Kafesoğlu, 1993: 67). Bunların iklim değişikliği yüzünden veya 350 yıllarında doğudan gelen Uar-Hun baskısı karşısında batıya yöneldikleri ve sonra Avrupa Hun Devletini kurdukları anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 1993: 67).

Hunlar IV. yüzyılın sonlarına doğru Kuzeydoğu Asya'dan Doğu Avrupa'ya doğru göç etmişlerdir. Hunların batıya doğru yaptıkları bu göç

güzergâhlarında zamanla kaymalar yaşanmış, güneydoğu bölgelerine doğru kaydığı görülmüştür. Hunlar, Orta Avrupa'ya, Balkanlara ve Tuna vadisine kadar yayılmışlardır. Doğu Avrupa sahası bazı Türk boylarının Türkistan'dan (Orta Asya) göç ederek devlet kurdukları coğrafyalardan birisi olmuştur. Sakalar ile Kimmerlerin milattan yüzyıllar önceki göçleri göz önüne alınmazsa, Doğu Avrupa'ya ilk Türk göçü Hunlarla başlamıştır. Anavatan Altaylar civarından başlayan bu göçler Avrupa ile Asya arasındaki tabii sınır olan Ural dağlık bölgesi ile Ural Irmağı'nı Altay Dağlarına bağlayacak bir coğrafi yolla yapılmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2002: 522). Hunlar, Avrupa'nın büyük bir kısmını itaat altına aldıktan sonra, bugünkü Macaristan'da Tuna Nehri ile Teiss Nehri arasında bugünkü Peşte civarında bulunan bir mahalli merkez olarak kullandılar ve orada bir şehir tesis ettiler. Bu şehre batı kaynakları Etizelburg ismini veriyorlar ki Attila şehri demektir. Tuna boyunda yerleştikten sonra Hunlar Doğu Roma İmparatorluğu ile sınır olmuşlardır (Arsal, t. y. : 48).

C. KAVİMLER GÖÇÜ ÖNCESİNDE AVRUPA'NIN DURUMU

Kavimler göçü öncesinde Avrupa'nın siyasi çehresi oldukça farklı görülmektedir. Bu farklılık, birbirinden güçlü siyasi teşekküllerin varlığıyla ilgilidir. Avrupa'da kavimler göçü başlamadan önce karşımıza çıkan en güçlü siyasi teşekküller, Roma İmparatorluğu, Gotlar, Vandallar, Gepidler, bazı Germen kavimleri idi.

Kavimler Göçü öncesinde Avrupa'da bulunan kavimlerden en önemlisi olarak Roma İmparatorluğu görülmektedir. Roma imparatorluğu o döneme kadar Avrupa'da kurulmuş en büyük imparatorluktu. Roma İmparatorluğunun sınırları bügünkü Suriye'den başlayarak Anadolu, Kafkasya, Balkanlar, İtalya, Fransa, Güney ve Orta Britanya, İspanya ve tüm Kuzey Afrika'yı içine almaktaydı. İmparatorluk, kuzeydeki Cermen kavimlerinin ve doğudaki Sasani İmparatorluğunun tehditi altında idi. Cermen kavimleri ve Sasanilerle

savaşlar yapılmışsa da bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca imparatorluk sık sık bölünme tehlikesi geçirmiş, 337 yılında Büyük Konstantin'in ölümünden sonra üç oğlu arasında paylaştırılmıştır.

Kavimler Göçü öncesinde Avrupa'da önemli bir güç olarak Gotlar görülmektedir. Gotlar, Karadenizin kuzeyindeki düzlüklerde yaşamakta idiler. Sarmatların Güney Rusya'ya gelmesinden sonra, yani M.Ö. III. yüzyıldan itibaren, Sakalar Kırım bölgesine inmiş, onların yerini Sarmatlar almışlardı. Fakat yavaş yavaş başka kavimler de Sarmatları iterek, Güney Rusya ve Macaristan bozkırlarına yerleşmekte idiler. M. S. IV. yüzyıl başlarken bu bölgede, Ten (Don) Nehri'nin doğusunda, Sarmatların devamı sayılabilen Alanlar, batısında ise, bir Germen kavmi olan Gotlar bulunuyordu (Gürün, 1984: 144). Gotların iskân sahaları Don arazisinin ötesinde Olt ırmağına kadar bütün Eflak ovalarını kaplamakta, Moldavya ile Erdel'in güneyindeki dağlara kadar uzanmaktaydı (Ahmetbeyoğlu, 2001: 23). Gotlar, kendi aralarında Doğu Gotları (Ostrogotlar) ve Batı Gotları (Vizigotlar) olarak ikiye ayrılmışlardır. Don-Dinyeper nehirleri arasındaki bölgede Doğu Gotları (Ostrogotlar), onun batısında Turla ile Tuna arasında da Batı Gotları (Vizigotlar) bulunuyordu (Kafesoğlu, 1993: 69-70; Gürün, 1984: 144).

Kavimler Göçü öncesinde Avrupa'daki denge ayaklarından birisi de Vandallardır. Bugünkü Danimarka topraklarından M.Ö. III. yüzyılda Oder Nehrine, M.S. II. ve III. Yüzyıllarda da Tuna boylarına yerleşmiş olan Germen asıllı Vandallar bulunuyordu (Gürün, 1984: 144). Vandallar, Kavimler göçünün etkisiyle bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika topraklarına doğru itilen Vandallar, yeni göç ettikleri bölgelerde Roma ile karşılaşmışlar, Romalıları yenerek bir krallık kurmayı başarmışlardır. Vandallar, V. yüzyıla gelindiğinde Batı Akdeniz'in önemli bir bölümüne egemen olmuşlardır.

Kavimler göçü öncesinde Avrupa'da ortaya çıkan bir diğer kavim Gepidlerdir. Daçya'da yani bugünkü Romanya'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Gürün, 1984: 144). Tuna boylarında yaşayan ve Gotların bir alt kolu olduğu tahmin edilen Cermen kavmi olan Gepidler 400'lü yıllarda Hunların egemenliğine girdiler ve Attila'nın ölümünden sonra Hunlara karşı ayaklandılar.

Kavimler Göçü öncesinde Avrupa'da Alanlar görülmektedir. İran asıllı atlı kavimdir. Kafkaslarda yaşayan Alanlar 370 yılında Hun egemenliğine girdiler ve diğer pekçok kavme de karıştılar. Bazı Alanlar 429 yılında Vandallarla birlikte Kuzey Afrika'ya göç ettiler. Ayrıca İtil'in batısında Volga havzasından Fin körfezine kadar geniş ormanlık sahada birçok Fin kavmi, Dinyeper'in batı istikametinde Karpatlar'a doğru da çeşitli slav kavimleri, bugünkü Bavyera'da Alamanlar, Orta ve Aşağı Ren boyunda da Franklar bulunmaktaydılar (Ahmetbeyoğlu, 2001: 23).

V. HUNLARIN AVRUPA'DA GÖRÜNMELERİ

Avrupa Hunları, Avrupa'ya göçleri sırasında bu bölgede İskitler döneminden beri görülen Tarpan ve melez ırk atlar kullanmışlardır. İyileştirme ve melez ırkların çoğalmasıyla, Avrupa Hunlarının askeri hareketlerinde temel dayanak olan at ihtiyacı ancak karşılanabilmiştir (Kalkan, 1997: 1134). Hunların Doğu Avrupa'da zuhuru, Don ve Tuna ırmakları boyunda oturan Cermenler'in hâkimiyetine son vermiş ve Hunlardan kaçan kavimlerin Roma hudutlarına yüklenmesiyle de Roma artık inkıraz emareleri göstermeye başlamıştır. Merkezleri henüz Don Irmağı'nın ötesinde bulunan Hunlar, bir taraftan Suriye'de Antakya ve Anadolu'da Galatya'ya kadar akınlar yaparken, diğer taraftan da Tuna ve Tisa Irmaklarına kadar uzanarak bu sahalardaki kavimleri inkiyada mecbur ediyorlardı. Hunlar bir bozkır halkı oldukları için önce ovaları ele geçirir ve ondan sonra kenarlara doğru genişlerlerdi. Karpatlar havzasını ele geçirince Tuna ve Tisa ırmakları arasında ordugâh kurmuşlar ve buradan İtalya'ya, Galya'ya ve Britanya'ya kadar akınlar

yapmışlardır. Ren Nehri sahillerini her taraftan emniyete almışlardı. Attila'nın yabancı ülkelere karşı yaptığı akınlarda, daima yabancı kavimler ve bilhassa Cermen boyları, onun emrinde cenk eder ve ona yaranmak için canlarını feda ederlerdi. İmparatorluk kuzeyde Hollanda ve Danimarka topraklarına kadar uzanıyordu. Rusya'da Kiyef ve Perm hattının güneyinde bulunan ülkeler Hunların elinde idi. Hunlar doğuda İran'a karşı savaşır ve hatta Attila büyük bir İran seferi hazırlamayı bile tasavvur etmektedir (Nemeth, 2005: 84).

Kayıtlara göre M.S. 350'li yıllardan itibaren kalabalık Hun grupları Kafkaslardan ve Asya'dan Avrupa'ya doğru harekete geçmişlerdir. Önce Hazar Denizi'nin kuzeyine yerleşen ve buradan Doğu Avrupa'ya akınlara başlayan Balamir yönetimindeki Hunlar M.S. 374 yılında önce Aşağı Etil/İtil/İdil/Volga bölgesine ulaşmışlar, İdil'le Don ırmağı arasında yaşayan Osetlerin ataları olan Alan kavmini ikiye bölmüşler ve bir bölümünü hakimiyeteri altına alarak Tuna boylarına ulaşmışlardır. Daha sonra Don ile Dinyester ırmakları arasında hüküm süren Ostrogot/Doğugot, hâkimiyetine son vermişlerdir. 363-373 yıllarında Kafkasya'dan hareketle Ermenistan üzerinden Doğu Roma İmparatorluğu'nun Mezopotamya eyaletine ve bugünkü Erzurum, Karasu ile Fırat'ı geçerek Malatya ve Çukurova bölgesine kadar ilerlemişler, Urfa ve Antakya'yı kuşatıp, Suriye ve Kudüs'e ulaşmışlardır. Orta Anadolu'da Kayseri-Ankara havalesine kadar gittikten sonra Azerbaycan-Bakü yoluyla geri dönmüşlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 99).

Asya Hun İmparatorluğunun İsa'dan sonra I. yüzyılda Çinliler tarafından ortadan kaldırılmasıyla Hun tarihinin büyük sahnesi Avrupa'ya geçmişti. Hunlar vakıa Avrupa'da ilk olarak II. yüzyılda gözükürlerse de ancak IV. yüzyılın ortalarından itibaren sarih malumat vardır. Takriben 350 yıllarında geniş ölçüde harekete geçen Hunlar 359'da İran'a, 363/373 yılları arasında Kafkasya üzerinden Anadolu'ya girmiş, Mezopotamya'ya da akın ederek Urfa'ya kadar dayanmışlardı. Bu çağlarda Urfa'da yaşamakta olan Süryani rahibi Efraim Hunların saçtığı dehşeti garip bir şekilde tasvir eder. Hunlar

Avrupa'da geniş ölçüde harekete geçtikleri yıllarda hakan Balamber tarafından idare ediliyorlardı (Akkaya, 1944: 556).

Türkler, Batı Hunları ile 434'den itibaren Avrupa'da yaşamaya başlamışlardır (Özey, 2002: 266). Hunlar Avrupa'da yerleştikten sonra bile göçebe hayatını devam ettirmiş ve avlardan hoşlanmışlardır (Nemeth, 2005: 84).

Hunlar Don nehrini geçtiklerinde bölgeye göçebe olmayan kavimler yerleşmişlerdi. Bozkırın batı uzantısı olan Macar ovası ile Karpatlar havzasında artık yerleşik kavimler yaşıyorlardı. Gotlar, daha batıdaki Cermen Kavimleri de göçebe değillerdi. Hun toplumu çok değişik kavimler üzerinde hüküm sürüyordu. Özellikle Doğu Gotlarıyla çok yakın münasebetlerde idiler (Baştav, 2005a: 211).

A. BALAMİR DÖNEMİ VE KAVİMLER GÖÇÜ

Batıya doğru göç eden ve hakkında 200 yıl hiçbir şey bilinmeyen Hunlar, IV. asrın ikinci yarısından itibaren Çin ve özellikle Roma kaynaklarında yeniden ortaya çıktılar. 355-365 yılları arasında Alanları mağlup ederek krallıklarına tamamen son verdiler (Ahmetbeyoğlu, 2001: 24). Sogdiana'nın fethinden sonra batıya hareket eden Hunlar, 370'li yılların kış mevsiminde Balamir idaresinde İtil Nehri'ni geçtiler. İtil, Don ve Kafkasya arasındaki sahada yaşayan Alanlara saldırarak onları mağlup ettiler. Alanların bir kısmı Hunların tahakkümü altına girerken bir kısmı kaçarak Balkanlar'da Gotlara daha sonraları ise Vandallara katıldılar (Ahmetbeyoğlu, 2001: 25). Hunlar Avrupa önlerinde görünmeye başladılar. Balamir idaresindeki Hunlar 374-5 yılından itibaren emirleri altındaki Alanlarla birlikte Don nehrini geçerek Don-Dinyeper arasında yaşayan Ermanarik'in idaresindeki Doğu Got İmparatorluğunun sınırları içerisine girdiler (Ahmetbeyoğlu, 2001: 28; Ahmetbeyoğlu, 2002: 523). Doğu Gotlarını (Ostrogot) kendilerine tabi kıldıktan sonra ilerleyişlerini sürdürerek, onların batısında yaşayan Batı

Gotlarını (Vizigotar) Dinyester kıyılarında mağlup ettiler ve 378 yılında Tuna'yı geçerek Trakya'ya kadar ilerlediler. Doğu Macaristan ve Transilvanya'da da kendilerini hissettirmeye başladılar. Esas kütlenin Güney Rusya ve Don Nehri civarında bulunduğu 395 yıllarında, iki koldan harekete geçtiler (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523).

1. Kavimler Göçünün Sebepleri

Kavimler Göçünün sebeplerinden en önemlisi şüphesiz iktisadi faktörlere dayalı olanıdır. Orta Asya merkezli yaşayan kavimlerin bu bölgeden çıkarak başka yerlere göç etmelerindeki en önemli faktör kendileri ve hayvanları için gerekli olan şeyleri bulmak istemeleridir. Konar göçer kavimlerin temel geçim kaynakları hayvancılığa dayalı olduğundan hayvanları için yeni otlaklar bulma ihtiyacı bu göçlerin ekonomik ayağını oluşturmaktadır. Ancak yapılan göçler şüphesiz bütün kavmin katılımıyla gerçekleşmemiştir. Anayurttan ayrılmayarak burada kalan kavimler de olmuştur.

Kavimler Göçü'nün nedenlerden biri göç hareketi öncesinde tek bir imparatorluk halinde bulunan Roma İmparatorluğu ile barbar kavimler arasındaki ekonomik uçurumdur. Güçlü ve zengin Roma İmparatorluğu, göçten önceki dönemlerde yoksul ve gaddar olan barbar kavimlerin ilgisini çekiyordu. Hun saldırıları karşısında direnemeyeceğini anlayan bu barbar kavimler, Roma İmparatorluğu'na saldırmayı son çare olarak gördüler. Bu topluluklar göç hareketlerinin yaşandığı, yaklaşık yüz yıllık süreç içinde bazen yendiler, bazen yenildiler, bazen köle olarak bazen de asker olarak Romalılar tarafından kullanıldılar. Bu akınlar, barbar kavimlerin nihai amacı olan Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla son buldu (476) (http://www.mcuma.150.com/11 Nisan 2010).

Konar-göçer Türklerin başlıca geçim kaynakları hayvan yetiştiriciliğidir. Hayvanlar için gerekli olan otlak ve suyun aranması göçebeliği zorunlu

kılmaktadır. Başlıca gıda maddeleri süt ve süt mamulleridir. Hayvanı kesmedikleri için eti daha çok avcılık, balıkçılık yoluyla sağlarlardı. Tabiatı ile surlarla çevrili şehirleri de yoktu. Başlıca hayvanları atları dışında keçi, koyun ve sığırda. Eti, sütü ve yünü dolayısıyla en çok koyunu beslerlerdi (Baştav, 2005a: 201). Bütün bunlar göçü zorunlu kılmaktadır.

Sir Derya ve Amu Derya bölgesinde, ayrıca Kazak bozkırında M.S. 350 sıralarında meydana gelen büyük değişiklikler, Batı Orta Asya'nın demografik haritasını iki yüzyıl süreyle belirlemiştir. Hunların Avrupa'ya göçünün ve bununla beraber büyük Avrupa kavimler göçünün arka planında da aynı olaylar bulunuyordu (Czegledy, 2004: 56). M. S. 350 yıllarında gerçekleşen olaylar Kavimler Göçünün hangi temele dayandığını göstermektedir. Bu olayların neticesi olarak başlayan kavimler göçü öncesinde Baktrialı tacirler ve Sogd elçileri, göçebelerin 350 civarında gerçekleşen büyük hücumunu haber vermektedir (Czegledy, 2004: 64). Göçebelerin başlattığı bu büyük hücum kavimlerin birbirini iterek yer değiştirmelerine neden olmuştur. Kavimlerin yeni geldikleri bölgelerdeki kavimleri de ileriye doğru itmeleriyle tarihte Kavimler Göçü olarak bilinen olayın yaşanmasına neden olunmuştur.

2. Kavimler Göçünün Başlaması, Göç Yönleri ve Hunların Yayıldıkları Bölgeler

Hun boyları M.S. II. yüzyılda Altay'ın güneyinde, Cungarya'da, İli Nehri bölgesinde ve Güney Kazakistan'da, Kangkü sahasında yaşıyordu. Kazak bozkırındaki Hun boyları istisna olmak üzere, bunların büyük kısmı aynı yüzyılın ikinci yarısında Sienpiler idaresi altına girmişti (Czegledy, 2004: 94-95). Asya Hun İmparatorluğu'nun yıkılışını takip eden bozkırdaki ilk büyük kavim göçü M.S. 350 sıralarında Sienpi İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından olmuştur. 350 civarında başlayan göçlerin en önemli iki safhası, Tielölerin (Tinglingler, Tililer, Kaoküler) güneye ve Uar-Hunlarının batıya göç etmesi idi. Bu dönemde Gobi Çölü civarında ve bozkırın kuzey bölümünde

yaşayan kavimler, yeni boy birleşmeleri teşkil ederler ve yeni adlarla Orta Asya tarihinde ortaya çıkarlar (Czegledy, 2004: 92-95).

Avrupa Hunları, İç-Asya'da 350 sıralarında meydana gelen olaylardan sonra batıya doğru ilerlemişlerdir (Baştav, 2005a: 184). Hunlar M.S. 355-365 yıllarında İdil'i geçerek Alan ülkesine (Hazar-Aral arası) saldırı düzenlemişlerdir. Çin kaynakları bu memleketin Hunlar tarafından zapt olunduğunu kaydetmektedir (Kafesoğlu, 1993: 68).

Hunlar, 370'li yıllarda, Aral Gölü ile Don Irmağı arasında hüküm süren ve İranlı bir kavim olan Alanları yendiler (Arsal, t. y. : 44; Baştav, 2005a: 184; Czegledy, 2004: 31; Tezcan, 2004: 103). Bu saldırı ile Alan Devleti çöker ve Hun hâkimiyeti altına girer (Rasonyi, 1984: 1). Bu zamanda, Kafkasya'nın ön cephesinde yaşayan Alanların egemenliğini ortadan kaldırdıktan sonra, yönünü Gotlara çeviren ve bu yolla Avrupa'daki büyük kavimler göçünü harekete geçiren diğer bir Hun boy grubu, Avrupa'da belirmiş (Czegledy, 2004: 31), 350-370'li yıllara doğru Maveraünnehir (Soğdiana) bölgesine gelerek, Çin kaynaklarında Sute olarak ifade edien Soğdiana'yı fethederek buraya yerleşmişlerdi (Tezcan, 2004: 103). Hunlar kendilerine katılan Alan askerleri ile beraber iyice güçlenirler. Bir süre sonra batı bölgelere saldırmak için hazırlıklara başlarlar. Bu tarihten itibaren Hunların batı komşusu Ostrogotlar olur. Karadeniz'in kuzeyinde; Don ve Dinyeper nehirleri arasında Ostrogotlar (Roberts, 1980: 287), onların batısında Vizigotlar, Transilvanya ve Galiçya'da Gepidler, bugünkü Macaristan'da Vandallar bulunuyordu (Kafesoğlu, 1993: 68). Germen menşeli olan bu dört topluluğun en güçlü unsurunu ise Hunlara en yakın olan Ostrogotlar oluşturuyordu. Bu tarihte Hun İmparatorluğu'nun başında Balamir adında bir hakan bulunuyordu (Günal, 2004: 57).

Hunlar , 374'te İtil (Volga) kıyılarında göründüler (Çandarlıoğlu, 2003: 26). Karadeniz'in kuzeyinde çoğunluğu Germen olan Gepitler, Ostrogotlar, Vizigotlar ve Vandallar gibi kavimler bulunuyordu. Batı yönündeki ilerlemeleri

sırasında Balamir, M.S. 374 tarihinde büyük bir güçle İdil Nehrini geçerek Don Irmağından Tuna boylarına kadar uzanan geniş bir sahada Kral Ermanarik idaresi altında yaşayan Ostrogotlara saldırmış ve bu devleti ortadan kaldırmıştır (Baştav, 2005c: 95; Kurat, 1972: 13; Baştav, 2005a: 184; Gürün, 1984: 146). Bazı eski kaynaklarda, Karadeniz kıyılarındaki Ostrogot Krallığı'nın Hunlar ve Alanlar tarafından yıkıldığından bahsediliyor. Ammianus Marcellisuns, etnografik tezine yazdığı ünlü arasözünde, Alanları daha az barbar olarak düşünmesine karşın iki halkın (Hunlarla Alanların) benzer hayat tarzı olduğunu anlatıyor (Alemany, 2002: 530). Kral Ermanarik intihar etti. Yerine geçen Hunimund Hunlar tarafından tayin edilmişti. Devam eden Hun taarruzunun Dinyeper kenarında vurduğu ağır darbe Batı Gotları'nı da çökertti ve Kral Atanarik, kalabalık Vizigot kütleleri ile batıya kaçtı (Kafesoğlu, 1993: 69-70; Kafesoğlu, 1988: 155). Bu tarihten sonra Ostrogotlar iç işlerinde özgür dış işlerinde Hunlara bağlı bir hale gelirler (Roberts, 1980: 278).

Miladın 270. yıllarından beri Romanya, Moldavya ve Erdel sahalarında Vizigotlar yaşarlardı. Allnia'nın ve Ostrogot ülkesinin fethinden sonra Hunlar Dinyeper nehrini geçerek daha batıda yer alan Vizigotlarla komşu olmuşlardır (Baştav, 2005a: 185). Hunlar, 375 yılında, Özü (Dinyeper) sahillerinde bu defa Vizigotlarla karşılaştı. Çarpışma çok kısa sürdü. Vizigot kütleleri, başlarında kralları Atanarik olduğu halde, önlerine gelen kavimleri sürükleyerek batıya kaçmaya başladılar (Gürün, 1984: 146). Hun ordularının yarattığı korku ve panik, "Kavimler Göçü" adı verilen genel bir harekete sebep oldu (375) (Koca, 2002: 466). Hunların hareketiyle bulundukları bölgede tutunamayan kavimler batıya göç etmek zorunda kaldılar. M. S. 376 yılında ani bir baskınla Vizigotların ülkesini ele geçirirmişlerdir. Gittikleri bölgelerdeki Germenleri ve diğer birçok kavimleri batıya doğru iteldiler (Küpçü, http://www.ihkupcu.com/11 Ocak 2010). Hunların harekete geçirdiği İran, Slav, Germen menşeli çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden atmak suretiyle birçok kavim Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya doğru göç etti. Böylece batıya doğru hızla akan büyük Kavimler göçü böylece başlamış

oluyordu (http://www.zafersen.com/turk_tarihi_hunlar.htm/03 Eylül 2010). Hunların bu müthiş akınları Avrupa'nın kapılarına dayanır (Roux, 2007: 70). Vizigotlar, Batı Avrupa'ya kaçışmaya başladılar (Baştav, 2005a: 185; Koca, 2002: 466). Vizigotların göçü diğer kavimleri de harekete geçirerek bütün Avrupa'da genel bir göç cereyanı oluşturmuştur. Orta Avrupa'daki birçok kavim eskiden oturduğu yerleri değiştirdiler ve Batı Avrupa'da bugünkü Fransa ve İspanya'da yerleştiler. Vatanlarını terk ederek Doğu Roma arazisine giren Vizigotlar (Batı Gotları) Romalılara iltica ettiler (376) (Arsal, t. y. : 45). Vizigotlar, Trakya'dan başlayarak, Fransa, İspanya, Kuzey Afrika ve Britanya'ya kadar olan geniş Roma topraklarını alt üst ettiler ve birçok olaya sebep oldular. Önlerine çıkan Roma askerlerini arka arkaya yendiler. Romalılar, kendilerini ancak Hunlardan sağladıkları destek kuvvetle koruyabildiler (Koca, 2002: 466). Vizigotlar, Doğu Roma İmparatoru Valens'den Tuna'yı geçmek için izin istediler. Silahlarını bırakmayı, İmparator'un bütün arzularına uymayı kabul ediyorlardı (Gürün, 1984: 147-148). Gemiler üzerinde ve kayıklarla birbirini çiğneyerek ve bir kısmını nehre dökerek karşı sahile vardılar. Bu sırada kovalanan ve Tuna kıyısında sıkıştırılan Vizigotlarla Alan kıtaları, kıyıda bir an için korumasız kalan Bizans donanmasını ele geçirerek Aşağı Tuna'ya kadar vardılar. Gotlar'ın Doğu Roma İmparatorluğu'nu istilası böylece başlamış bulunuyordu (Baştav, 2005a: 185-186).

Hunlar, önce Doğu Gotları olan Ostrogotları yıktı sonra da Batı Gotları olan Vizigotları tarih sahnesinden sildiler. Gotlar bu yenilginin ardından kalabalık gruplar halinde Batı Avrupa'ya hatta İspanya'ya kadar göç etmek zorunda kaldılar. Bu dönemde Hunların baskıları neticesinde Angıllar ve Saksonlar Büyük Britanya adasına, Franklar Fransa'ya göç etmek zorunda kaldılar. Bu Cermen kavimlerinin birbirlerini batıya doğru itmesiyle bir çok topluluğun yıllarca süren yer değiştirmesi olayına Kavimler Göçü denir. Hun askeri gücü, çeşitli kavimleri harekete geçirmiş oldu. Bunlar birbirlerini yerlerinden atarak Roma İmparatorluğunun kuzey eyaletlerini altüst ettiler.

Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren tarihi Kavimler Göçü ta İspanya'ya kadar uzandı (Çandarlıoğlu, 2003: 26).

Hunlar Gotlardan, Alanlardan ve Germen Taifallardan oluşturdukları yardımcı kuvvetlerle takviyeli olarak ilk kez 378 yılında Tuna nehrini geçtiler ve Trakya'ya kadar indiler. Daha sonraları da Macaristan'ın iç kısımlarına uzanan bir büyük sefer düzenlediler (Çeçen, t. y. : 23; Kafesoğlu, 1993: 70). Bu ilerleme bir istila gayesiyle olmayıp, arazinin ve üstünde yaşayanların tanınması maksadını taşıdığından, Hunlar bir süre sonra kendi yurtlarına döndüler. Avrupa bir süre sessiz kaldı (Gürün, 1984: 147-148). Avrupa Hunları bu dönemde Doğu Roma topraklarına akınlar düzenlemektedir. Devletin yönetim merkezini ise İdil Nehri kıyıları oluşturmaktadır.

Hunların 381'de Bizans arazisine yaptığı hücumları büyük Theodosios püskürtmüştü. 390'lı yıllarda Hunlar İmparatorluğa karşı ilk hücumlarına başlamışlar, 391-392'de, buz tutan Azak Denizi bölgesini aşarak düşmana saldırmışlar, Hazar Denizi'nden Pannonia'ya kadar Roma hudutları boyunda oturan bütün barbar kavimler yerlerinden oynamış ve Bizans İmparatorluğu'nun Trakya ve Pannonia eyaletleri üzerine yığılmıştır (Baştav, 2005a: 190). 395'te Büyük Theodosius öldüğü zaman, Bizans'la başlayan iç savaşlar neticesinde Alarik idaresindeki Gotlar'ın isyanları görülüyordu. Bu suretle Roma toprakları tahrip ve yağma edilirken bir taraftan da Hunlar Antakya ve Galatya'ya kadar ilerlemişlerdi (Baştav, 2005c: 96).

3. Hunların Kafkasya'ya Gelişleri

Hunların Kafkasya'ya gelişi yazılı kaynaklarda milat öncesine tesadüf etmektedir. Bulgarlar, Kafkasya'da meskûnlaşmış ilk Hun boyu olmuşlardır (Dostiyev, 2002: 921). M.S. II. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi Dionisi Parieget, Hazar Denizi'nin batı sahili boyunca meskûnlaşmış boylardan söz

ederken kuzeyden güneye doğru İskit/Saka, Hun, Kaspi, Alban, Kabusileri, onları takiben ise Mardları, Girkanları ve Tapirleri gösteriyor. Bu da II. yüzyılın ortalarında Hazar Denizi'nin batı kıyılarında Albanların kuzeyinde Hunların yaşadığını göstermektedir (Dostiyev, 2002: 921; Türkeş-Günay, 2007: 98).

III.-IV. yüzyıllarda Kafkasya'nın askeri ve siyasi tarihinde Hunlar belirleyici rol oynamışlardır. Bu dönemde Sasani sülaleleri İran'da hâkimiyetlerini kurup güçlendirirken Hunlardan yardım almışlardır. IV. yüzyılın ilk çeyreğinde Hazar'ın batı sahillerinde yerleşik olan Hunlar bugünkü Azeri topraklarında Mil Düzün'e kadar ilerlemişlerdir. Aynı tarihlerde Hunlar İberia ve Ermenistan'la ittifak yapmışlardır. Fars topraklarına akınlar yaparak Sasanilerin Kafkasya'ya yayılmalarını engellemişlerdir. IV. yüzyılın ilk yarısında Hunlar, Kafkaslarda Hazar boyu topraklarından Derbent Geçiti'nin güneyine kadar uzanan topraklara yerleşmişlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 98). Yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular, Hunların IV. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yaşadıklarını kanıtlamaktadır (Dostiyev, 2002: 922).

Hunların 371 yılında Kuzey Kafkasya'dan Tuna'ya göçmekle beraber Kafkasya'nın askeri ve siyasi tarihindeki etkileri uzun süre devam etmiştir. 395 yılında Tuna Hunları Kafkasya ve Ön Asya'ya yürümüşlerdir. 396-397 yıllarında Hunlar Suriye ve Kapadokya'ya inmişler büyük ganimetler elde etmişlerdir. Ön Asya'dan Hazar boyu, Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinden geçmiş ve Tuna'ya geri dönmüşlerdir. 395-466 yıllarında Hunlar Kafkasya tarihinin ikinci döneminde de belirleyici olmuşlardır. Bu dönem Onogurların aktifliği ile tarihte bilinmektedir (Türkeş-Günay; 2007: 98; Dostiyev, 2002: 922). Hun boylarından Onogur, Sarugur ve Ugor boyları Hazar çevresinde yaşamışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 98).

Hazar Denizi'nin batı sahillerinde Türk boylarının çoğunlukta olmaları Sasani İmparatorluğunu sıkıntıya sokmuştur. 452 yılında Onogur boyları Sasani ordusunu mağlup etmiş ve Anadolu'ya kadar ilerlemiştir. Onogurlar

Roma İmparatorluğu'na ait olan Anadolu'dan, Ermenistan'dan, İberya'dan ve Albanya'dan çok miktarda ganimet kazanarak yurtlarına dönmüşlerdir (Türkeş-Günay, 2007: 98). V. yüzyılın 60'lı yıllarında Kuzey Kafkasya'nın askeri-siyasi ve etnik durumunda esaslı değişiklikler meydana gelmiştir. Avarların sıkıştırdıkları Sabirler veya Suvarlar Batı Sabir'den Kafkasya'ya göç ettiler. Onlar burada diğer Hun boyları, Saragur ve Onogurlarla karşılaştılar (Dostiyev, 2002: 923). Tarih sahnesine ilk çıktıkları yıl kesin bilinmemekle birlikte, onlara ait ilk haberin 461-465 yılları dolayısıyla olması sebebiyle bu tarihin kabul edilmesi gerekmektedir (Taşağıl, 2002: 325). Azerbaycan dilbilimcisi Firidun Agasığlu Calilov Sumer, Akad, Asur ve Urartu kaynaklarının incelenmesine dayanarak milattan önce IV.-III. binyıllarında Dicle Nehrinin üst kısmında Asurya ve Urartular arasında Türkî dilli Subarların yaşamış olduklarını ortaya koymaktadır (Zekiyev, 2002: 424). Asya Büyük Hun İmparatorluğuna bağlı, Türk boylarından biri olan Sabarlar V.-VII. yüzyıllarda Batı Sibirya ve Kuzey Kafkasya'da tarihi rol oynamışlardır (Çandarlıoğlu, 2003: 71).

Doğudan gelen Avar baskısı karşısında İli Irmağı ile Tanrı Dağları havalisinde yaşayan Sabarlar yerlerini terk edip batıya yönelmişler, Kuzeybatı Kazakistan'a gelerek burada yaşayan Ogurları batıya itmişler, Altaylar-Ural dağları arası düzlüklerde yaşayan Oğur-Türk boylarını yurtlarından atarak, Tobol ve İşim ırmakları çevresinde yerleşmişlerdir. Sabarlar bu bölgede yerli halkınkinden çok üstün kültürleri ile yüzyıllarca süren derin tesirler yapmışlardır (Kafesoğlu, 1993: 149; Çandarlıoğlu, 2003: 71; Taşağıl, 2002: 325; Ahmetbeyoğlu, 2002: 524-525). Kafkasya'daki Hun boyları, Sabirler başta olmak üzere yeni, güçlü hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Strabon, onların topraklarının Hazar Denizi ile Don Nehri arasında yerleştiğini belirtmiştir (Dostiyev, 2002: 923).

4. Hunların Kafkaslar Üzerinden Anadolu'ya Göçleri

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanarak Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasından önce Türkler tarafından Anadolu'ya keşif hareketleri yapılmıştır. Bu keşif hareketleri Selçuklular tarafından yapılmış olmasına rağmen tarihin derinliklerinde Anadolu Türkler için göç edilebilecek önemli bir coğrafyadır. İskitleri etnik köken itibariyle Türk kavmi olarak kabul ettiğimize göre Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınını Kimmerler ve İskitler yapmışlardır. Avrupa Hunları tarafından Anadolu'ya akın düzenlenmiştir. Avrupa Hunlarının Anadolu akını ise kendinden öncekilere göre farklılık göstermektedir.

350 yıllarından sonra Hunların gerek Hazar Denizi kuzeyinde Karadeniz kıyıLarında, gerekse Hazar Denizi güneyinde İran yaylası üzerinden Anadolu'da faaliyet gösterdikleri görülüyor. Birinci grup, 374-375 yılından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan Kavimler Göçüne sebep olurken, ikinci grup ise, İran'daki Sasani İmparatorluğunun müttefikleri olarak Anadolu'ya gelmiş ve 359 yılında, o zaman Amida olarak anılan şimdiki Diyarbakır surları önlerinde gözükmüşlerdir. Ancak ne büyük tesadüftür ki, her iki grubun da hemen aynı tarihlerde birisi Kafkasya üzerinden, diğerinin ise İran üzerinden Anadolu'ya geldiklerini ve bölgede faaliyet gösterdiklerini görüyoruz (Tezcan, 2004: 103).

363-373 yıllarında Kafkasya üzerinden Ermenistan'a hücum ederek, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Mezopotamya eyaletine akınlar yapan Hunlar, Urfa'ya kadar ilerlediler ve bu sırada Urfa'da bulunan Süryani rahibi Saint Efraim, Batı'da Hunlar hakkında ilk görgü tanığı oldu (Baştav, 2005a: 184; Baştav, 2005c: 95). Bu sefer Hunların Anadolu'ya geldikleri ilk seferleridir. Bundan sonraki Anadolu seferi 395 yılında yapılacaktır. 398 yılında yeni bir sefer daha düzenlenecektir.

Roma İmparatoru I.Theodosius'un 395'te ölmesi üzerine Hunlar yeniden harekete geçtiler. Bu hareket iki yönde gelişti. Hunların bir kısmı Balkanlardan Trakya'ya ilerlerken, bir kısmı da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya indiler. Hun Devleti'nin Don Nehri havalisindeki ' Doğu Kanadı' tarafından tertiplenen Anadolu akını Basık ve Kursık adlı iki hakanın idaresindeydi (Çeçen, t. y. : 23; Çandarlıoğlu, 2003: 27; Çay, 1986: 38; Kafesoğlu, 1993: 70; Ahmetbeyoğlu, 2001: 43; Kafesoğlu, 1988: 155). Hun atlıları Erzurum bölgesinden itibaren Karasu, Fırat vadileri boyunca ilerleyerek Malatya ve Çukurova'ya ulaştılar (Çandarlıoğlu, 2003: 27; Çay, 1986: 38). Diyarbakır, Mardin, Urfa (Edessa), Antakya'yı kuşatmışlar, Güney Doğuyu tamamen istila etmişlerdi (Cantay, 2004: 27). İran üzerine akın yaptılarsa da burada mukavemetle karşılaştılar (Baştav, 2005a: 191). Sonra Suriye'ye inerek Sur'u baskı altına alıp Kudüs'e yöneldiler (Çandarlıoğlu, 2003: 27; Kafesoğlu, 1993: 70; Ahmetbeyoğlu, 2001: 43). Kudüs'e kadar inen Hunlar daha sonra sonbahara doğru kuzeye dönerek Orta Anadolu'ya Kappadokia – Galatia'ya (Kayseri, Ankara ve dolayları) kadar uzandılar (Çeçen, t. y. : 23; Çandarlıoğlu, 2003: 27; Kafesoğlu, 1993: 70). Bu, 360-370 yılları arasındaki seferden sonra Hunların Anadolu'ya ikinci gelişleriydi. Buna benzer akınlar daha sonraki tarihlerde de yapılmıştır (Gürün, 1984: 148). 398 tarihinde, buna benzer ikinci bir Hun seferi daha görülecektir (Çay, 1986: 38). Hunlar daha sonra kuzeye dönerek Azerbaycan - Bakü yolu ile kuzeye, kendi merkezleri olan Kuzey Karadeniz'e döndüler (Çeçen, t. y. : 23; Çandarlıoğlu, 2003: 27; Kafesoğlu, 1993: 70). Hunların Anadolu'ya yapmış oldukları akınlarının planlı bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Hunların bu denli planlı hareket etmeleri onların kendilerine yerleşecek yeni bir vatan toprağı aramalarından ileri gelmektedir. Bu durum, Doğu Roma İmparatorluğu ve Sasanileri telaşlandırmış ve korkuya sevk etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 523-524). 398'de küçük çapta pek çok kez tekrarlanan bu tür seferler karşısında Doğu Roma'nın genç imparatoru Arcadius hiçbir ciddi tedbir alamamıştır (Kafesoğlu, 1993: 70).

M. S. 375-400 yılları arasında Avrupa'da faal bir harekette bulunmayan Hunlardan küçük bir grup, Tuna'nın güneyindeki toprakları ele geçirdiler ve Pannonia bölgesinde görüldüler. Bu zaman içerisinde Doğu Roma hudutlarındaki Hunların sayısı fazla değildi. Bunlar da Doğu Macaristan ve Transilvanya'da bulunmaktaydılar. Hunların esas kütlesi Güney Rusya'da Don Nehri civarındaki merkezlerinde bulunuyordu. Doğu ve Batıda yapılan seferler merkezin kontrolü altında kanatlar tarafından idare edilmekteydi. Anadolu seferinden bahsettiğimiz Hunların, dönüşte 396 yılında Sasaniler ile mücadeleler yaptığı görülmektedir. Sasanilerin merkezine yakın bir yerde görülmeleri ahaliye bir korku yaşattı ve Sasani Kralı IV. Behram Hunlarla şiddetli bir mücadeleye girişti (Ahmetbeyoğlu, 2002: 524; Ahmetbeyoğlu, 2001: 44).

B. ULDIZ DÖNEMİ VE ROMA İLE İLİŞKİLER

Batıdaki Hun baskısı 400 yılına doğru Hunların hükümdarı olduğu anlaşılan Balamir'in oğlu Uldız kumandasında iyice hissedildi. Uldız'ın dış siyasetine göre Doğu Roma daima baskı altında tutulacak, Batı Roma ile iyi ilişkiler devam ettirilecekti. Uldız'ın Tuna'nın batısında görünmesiyle Kavimler Göçü'nün ikinci büyük dalgası başlamış oldu (Çandarlıoğlu, 2003: 27; Kafesoğlu,1993: 71; Çeçen, t. y. : 24). Uldız, Doğu Roma'nın baskı altında tutulmasını, Batı Roma ile ilişkilerin devam ettirilmesini istedi. Çünkü Uldız, Doğu Roma'yı hâkimiyeti altına almayı istiyordu (Ahmetbeyoğlu, 1991: 53). Uldız yönetimindeki Hunlar 400'lü yıllarda Avrupa'nın Karpatlar bölgesini ele geçirmişlerdir. Uldız döneminde Hunların Karpat Dağlarını aşmaları Macaristan topraklarına girmelerini sağlamıştır. O zaman bu bölgede Gotlar, Gepidler ve Vandallar yaşıyorlardı. Tuna ve Tisa Irmakları arasının Hunların eline geçmesi sonunda burada yaşayan birçok kavim batıya doğru uzaklaşarak (Baştav, 2005a: 191) Roma İmparatorluğu'na göçmek zorunda kalmışlardır (Türkeş-Günay, 2007: 100). Asding Vandalları, 401'de Batı Roma eyaletlerine girerken Hunlardan batıya doğru kaçan Vandallar, Saksonlar, Burgonlar ve Vizigotlar gibi kavimler daha da batıya yöneldiler ve

Galya'ya gittiler. Batı Roma İmparatorluğu topraklarına girdiler. Vizigotların başındaki Alarik 402 yılında Roma şehrine girdi, 3 gün süreyle Roma yağma edildi (Gürün, 1984: 148; Kafesoğlu, 1993: 71; Çeçen, t. y. : 24). Batı Roma İmparatorluğu 401-402 yıllarında yaşanan bu göçler karşısında çaresiz kalmış, binlerce insan imparatorluk topraklarına girerek Kuzey Afrika'ya kadar bütün Roma topraklarına yayılmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 101). Lombardia üzerinden Galya'ya uzanan Alarik'in idaresindeki Vizigot tehlikesi ünlü Romalı kumandan Stilikho tarafından güçlükle engellendi (402) (Kafesoğlu, 1993: 71). Eğer ünlü Roma komutanlarından Stilikho, kuvvetleri ile yetişerek Vizigotları püskürtmese belki de Roma'dan eser kalmayacaktı (Gürün, 1984: 148).

405 yılında Gotların ayaklanması bastırılamamış, Stilikho çaresiz Hunların Batı kesimi hükümdarı Uldız'dan yardım istemiş ve bu yardım sayesinde Roma kumandanı bu Gotları yok etmiştir. Italya ikinci defa kurtuldu (406) (Baştav, 2005a: 192; Türkeş-Günay, 2007: 101). Aynı yılın Aralık ayında, Ren Nehrini geçen birçok Cermen kavmi Galya'yı istila etti ve burada büyük bir kavimler hareketi meydana geldi (Baştav, 2005a: 192).

Vizigot tehlikesi biterken Roma için daha büyük bir tehlike baş gösterdi. Hun korkusu ile yerlerini terk etmiş Vandalları, Süevleri, Burgundları, Kuadları, Saksonları ve Alamanları kendi idaresinde birleştirmiş olan Radagais, İtalya'da dehşet uyandıran bir tahribat yapa yapa Roma üzerine ilerliyor ve Roma'yı yeryüzünden kaldıracağını iddia ediyordu. Romalıların son kurtuluş umudu olan Roma Komutanı Stilikho, Pavia'da bu ilerleyişi durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Stilikho, Pavia Savaşı'nda Radagais'e mağlup oldu. Bunun üzerine Hunlardan yardım istemek zorunda kalındı (Gürün, 1984: 148; Kafesoğlu, 1993: 71). Romalı kuvvetlerle takviye edilen bizzat Uldız'ın komutasındaki Hun ordusu, Radagais'i, Floransanın güneyindeki savaşta yendi (Çandarlıoğlu, 2003: 27; Kafesoğlu, 1993: 71). Radagais yakalanıp idam edildi (406) . Uldız bu zaferiyle Roma'yı kurtarmış oldu. Hun kudretinden bir kere daha ürken Vandal, Alan, Süev, Sarmat ve

Kelt toplulukları Ren Nehrinin ötesine, Galya'ya gitmek zorunda kaldılar. Batı yolu üzerinde bulunan tüm engelleri ortadan kaldıran Hunlar, serbestçe hareket edebilecekleri bir alan yaratmış oldular (Kafesoğlu, 1993: 71; Çandarlıoğlu, 2003: 27). Batı Gotları 408'de Roma'ya girmişler ve Drava ötesindeki yerlerin merkezle münasebetleri kesilmişti. Roma, bu göç sellerinin dalgalarına karşı koyamamış, müttefikleri ve kendi kuvvetleri işleyemez bir hale gelmiştir. Bu sıralarda Roma'nın Hun yardımcı kuvvetlerine başvurduğu da olmuştur (Baştav, C. III, 2005: 97). 408'de saraydaki bir ayaklanma ile Stilikho öldürüldü (Baştav, 2005c: 192).

Uldız döneminde Hunlar Orta Avrupa'dan Hazar'ın doğusuna kadar uzanan topraklara sahip olmuşlardır. 410 yıllarında Uldız'ın ölümüyle Hun İmparatorluğunun başına Karaton geçti.Bu hükümdar on yıl kadar doğu işleriyle meşgul oldu.

C. RUA DÖNEMİ

Karaton'dan sonra devletin başına Rua geçmiştir. Rua'nın devletin başına geçtiği dönemde Tuna'nın ötesindeki Hun akınları yeniden başlamıştır. 422 yılında Tuna'da ortaya çıktıklarında Hunların başında bulunan Hunlar onun zamanında imparatorluk haline gelmeye başlamışlardır. Hayatı ve saltanatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 53). Rua, İmparatorluğu kardeşleri Muncuk, Aybars ve Oktar ile yönetiyordu (Kurat, 1972: 20). Attila'nın babası olan Muncuk ise erken yaşta vefat ettiğinden (Ahmetbeyoğlu, 2001: 53), diğer iki kardeş kanat kralları durumunda bulunuyorlardı. Aybars İmparatorluğun doğu kanadını, Oktar ise batı kanadını yönetmiştir (Günal, 2004: 59). Rua dış politikada Uldız'ın politikasını aynen uygulamıştır. Rua, önce Doğu Roma'yı ele geçirmeyi planlar, bu planı yürütürken de Batı Roma ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışır (Vaczy, 1982: 74). Rua, Hunlar'a bağlı kavimlerin Bizans tarafından tahrik edildiklerini ileri sürerek harekete geçer. Hunların Bizans üzerine yaptıkları

akınları Uldız döneminden beri devam etmekteydi. 403 yılında Daryal'ı geçerek Anadolu'ya giren Hunlar 405'te Trakya'yı yağma etmişlerdir. Trakya 422'de tekrar yağma edilir (Baştav, 2005c: 100). Rua'nın komuta ettiği saldırı ile Makedonya ve Trakya'yı istila ederler. Aynı zamanda Doğu Roma ordularının İran'la savaşta olması Hun ordularının Balkanlar'da fazla mukavemet görmeden ilerlemelerini sağlar. Doğu Roma'nın zor durumda kalması hemen bir anlaşma yolu aramasına neden olur. Anlaşma neticesinde Doğu Roma Hunlara yıllık 350 libre altın ödemeyi kabul eder (Kafesoğlu, 1993: 72). Rua'nın 422 yılında Bizans üzerine sefere çıkması ve Bizans'ı yıllık vergiye bağlaması Avrupa Hun Devletinin önemli bir başarısıdır. Rua'nın Bizans üzerine yapmış olduğu seferi Uldız'ın dış siyasetinin devam ettirildiğini göstermekedir. M.S. 428'de Ren Nehri'ni geçen Hunlar ilk defa Kuzey Buz Denizi ile karşılaşırlar. Bugünkü Hollanda, Belçika, Danimarka, Kuzey Fransa, Almanya Hun hâkimiyeti altına girer. Bu sayede Hun hâkimiyeti Kuzey ve Baltık sahillerine kadar genişler (Ahmetbeyoğlu, 2001: 63).

429-430'da Rua'nın kardeşi Oktar Ren Irmağı'nın sağ sahilinde bulunan Burgund'lara hücum etti, fakat kendisi de bu sefer esnasında vefat etti. Oktar'ın ölümü Burgundlar arasında bir ferahlık yarattı (Baştav, 2005a: 217). Hunların Burgundlarla olan mücadeleleri efsanede en çok yer alan hadiselerden biridir. 430 yılında Hunlar, Majna civarındaki Burgundlara saldırdıkları zaman bunlar, Hıristiyan dinine girmek suretiyle kuvvetleniyor ve Hunları geri püskürtüyorlardı. Buna rağmen yine de 435 yılında, Hunlara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Hunlar, Burgundlardan sonra Ren Irmağı kıyılarında oturan Franklara yüklenirler. Hunları Aetius 428'de geri püskürtür. Daha sonra Hunlar, yollarına aşağı doğru devam ederek bir kısım Angıl ve Saksonlarla anlaşmış ve Britanya'ya geçmişlerdir. Esasen Ren yolunu emniyete almak için Britanya'ya çıkan Hunlar, burasının iklimine de alışamamışlardır. Bu sayede, Aşağı Ren kıyılarındaki Franklar, hep Hun hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır (Baştav, 2005c: 97-98).

Rua'nın kardeşleri Muncuk ve Oktar ondan önce öldüklerinden Rua 432'de bütün Hunların hakanıdır. Hunlar 434'te Bizans'a karşı harekete geçerler. Rua, Bizans ordusunun uzakta bulunmasından faydalanarak Trakya'da ilerledi ve imparatorluğu 350 libre altın ödemeye zorladı ve bir sulh imza edildi. Bu para haraçtı. Bizans altınlarının Hun sarayına akması böyle başladı ve bununla Hun arkeolojisinin altın devrine geliniyordu. Bundan sonraki yıllarda Bizans'ın yerini Roma İmparatorluğu alacaktı (Baştav, 2005a: 216). Rua'nın son zamanlarında 10 yıla yakın sakin bir şekilde süren Hun-Doğu Roma ilişkileri bozulmaya baladı. Doğu Romalılar Hunların arkasından müttefikler aramaya başladılar. Rua, diplomatik yollarla Romalıların bu faaliyetlerinden vazgeçmelerini istedi. Rua'nın Romalılarla barış görüşmesi yapmaya hazırlandığı bir sırada Avrupa Hun İmparatoru Rua ölmüştür (Ahmetbeyoğlu, 2001: 60). Rua'nın ölmesi ile Doğu Roma (Bizans) büyük bir nefes alır ama yerine geçen Hakan Rua'dan daha güçlü ve daha sert bir yapıya sahip Attila'dır (Kurat, 1972: 20).

D. ATTİLA DÖNEMİ

Attila'nın tahta geçinceye kadar olan hayatı, hatta doğum tarihi bilinememektedir. Attila'nın babası Muncuk'un Oktar ve Rua adlarında iki kardeşi olduğu biliniyor. Priskos'un raporundan Aybars adlı bir amcası daha olduğu anlaşılıyor (Akkaya, 1944: 557). Attila'nın sarayında 448-449 yıllarında elçilik yapan Priskos'un söylediklerine bakılırsa, Hunların kralı, büyük bir olasılıkla Efkat'ta bir yerlerde, üzerinde kulelerin yükseldiği duvarlarla çevrili ahşap bir kentte ikamet etmektedir. Sarayı tahta oyma işleriyle ve kıymetli, taş kakmalı, altın ve gümüş sofra takımlarından yemek yemektedir. Etrafı kendisine yardım eden, fikir veren tercüman kâtiplerle, birtakım ünlü yabancılarla çevrilidir: örneğin Yunanlı Onegesios, Romalı Orestes. Çift başlı imparatorluk hakkında bilmediği hiçbir şey kalmamıştı ve Yunanca ile Latinceyi de çok iyi konuştuğu da iddia edilmektedir. Büyük bir askeri uzman, yönetmeyi bilen iyi bir kılavuz ve her zaman uzlaşma yolunu

savaşa tercih eden usta bir diplomattı (Roux, 2007: 71). Tasvirlere göre Attila'nın büyükçe bir başı, ufak gözleri, yassı ve kısa burnu, seyrek sakalı, sert ve şeytani bakışları vardı. Boyu kısa ve omuzları genişti. Sade ve kanaatkâr bir hayatı vardı. Batıl itikadlara bağlı idi ve bazen bu inanışları ona zararlı bile oluyordu. Attila adının bugün en çok kanaat verici izahı Cermence'den yapılmakla beraber, Hunlardan kalan adların çoğu Türkçe'den izah edilmektedir (Nemeth, 2005: 86).

Babası Muncuk'un erken yaşta ölmesinden sonra amcası Rua tarafından yetiştirilen Atilla[**] Tuna'ya kadar ilerleyen Hunların başına geçmişti. Atilla çok cesur ve akıllı idi. O bütün Hun Türklerini bir araya toplamak ve sonra dünyayı zapt etmek fikrinde idi. Onun için büyük bir cesaretle işe başladı. Evvela ayrı ayrı yaşayan, yabancı krallara askerlik etmekle vakit geçiren Türklerin bazılarını zorla, bazılarını iyilikle idaresi altına aldı (Nafiz, t. y. :28-30). Attila Hunlarının, Orta Asya ile olan bağları kopmuş değildi, daimi bir göç hareketi devam etmiş, bu yol asırlar önce İskitler tarafından açılmıştı (Kalkan, 1997: 1135).

Attila ülkeyi ağabeyi Bleda ile yönetmiştir. Attila da dış politikada Uldız'ın siyasetine bağlı kalarak Bizans'ı baskı altına almaya çalışmıştır. Rua zamanında başlayan Doğu Roma ile barış görüşmeleri, onun ölümü üzerine Attila tarafından neticelendirilmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 61). Attila, Bizans tarafından kışkırtılan ve bu ülkeye sığınan Hun kaçakları ile ilgili sorunu çözmek için Bizans seferine çıktı. Attila derhal yola çıkarak İllyria (Arnavutluk ve Dalmaçya sahası)'da, Morava ile Tuna Irmaklarının birleştiği yerde Tuna'nın diğer kıyısına tanzim edilmiş olan Constantia surları karşısında kurulmuş olan Margus[*] şehrinde bütün halkın gözü önünde at üstünde

[**] Bazıları Atilla'nın aslı atlı aka kelimesidir diyorlar. Bazı tarihçiler de bunu doğru bulmuyorlar ve Atilla : "Etil li" (?) kelimesi bozularak yapılmıştır diyorlar. Atıllı Volga'lı demektir. Maceracı çelik manasına gelen atzel (?) kelimesiyle Atilla adı arasındaki yakınlığı düşünerek Atilla adının Türklerce mübarek sayılan demir manasında olduğunu iddia edenler de var.

[*] Margus şehri Tuna ile Morava nehirlerinin birleştiği yerdedir.

isteklerini biri general, diğeri seçkin bir diplomat olan Bizans elçilik heyetine barış şartları olarak kabul ettirmiş ve "Margus Antlaşması" imzalanmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 102; Çandarlıoğlu, 2003: 29; Ahmetbeyoğlu, 2001: 61). İmzalanan Margus Antlaşmasına göre;

1. Esir edilmiş Romalılarla ve daha once Roma'ya kaçmış olan birçokları ile birlikte Hunlardan kaçacaklar Roma hududuna kabul edilmeyecek.
2. Romalılar, mülteciler ve esir alınmış olanların her biri için 8 altın kurtarma ücreti verecekler ki, ancak bu fidyeyi verdikten sonra, esirler geri dönebilecektir.
3. Romalılar, Hunların hakimiyeti altında olan kabilelerle ortaklık yapmayacaklardır.
4. Ticaret yapmak için eşit şartlar içerisinde bir araya gelinecek.
5. Romalılar ve Hunlar emniyet içerisinde olacaklar.
6. Romalıların Hunlara ödedikleri 350 librae altınlık vergi 700 librae olacak.
7. Yapılan bu anlaşma, devamlı olacak ve riayet edilecek (Ahmetbeyoğlu, 1991: 54; Ahmetbeyoğlu, 2001: 62).

1. Doğu Roma (Bizans) – Hun İlişkileri

Attila dönemine gelindiğinde Hun başkentinde Doğu Roma politikasında bir değişiklik yoktu. Temelleri Uldız zamanında atılan politikaya göre, her fırsattan yararlanılarak Doğu Roma baskı altında tutulacak ve nihayetinde kesin olarak Hun hâkimiyeti altına alınacaktı. Uldız'ın " güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her tarafı fethederim" diye Doğu Roma elçilerini tehdit eden özü Hun politikasının temelini oluşturmakta idi (Ahmetbeyoğlu, 2001: 68).

Attila, Volga Nehrinden Ren Nehrine kadar olan memleketleri zapt etti. İstanbul'da oturan Rum İmparatoru korktu. Ve Tuna'nın öbür yakasını Hunlara vermeğe razı oldu. Fakat Atilla bu kadarı kâfi görmüyordu. O istiyordu ki bayrağını bütün dünya üzerinde hâkim görsün. Bunun için Kafkasya'dan geçerek Anadolu'yu baştan aşağı yağma etti. Sonra Tuna Nehri üzerinden İstanbul İmparatorluğu[***] üzerine düştü ve Çanakkale'ye kadar bütün Edirne vilayetini zapt ederek İstanbul'un yanı başına kadar sokuldu. İmparator birçok hediyeler göndererek bin yalvarmalarla İstanbul'u kurtardı (Nafiz, t. y. :28-30).

a. I. Balkan Seferi

435 Margus Antlaşması aslında bir emirname idi ve böylece muharebenin önü alınmış oluyordu (Baştav, 2005a: 220). II. Teodosios bu şartları aynen kabul etti. Hunlara iade edilen kaçakları Attila daha Bizans ülkesi içinde Karsus (Hirsova) kalesinde astırdı. Bizansla barış antlaşması yaptıktan sonra Attila devletinin doğu bölgelerinde aylarca süren bir teftiş yaptı. Sarı Ogurların İtil kıyılarındaki ayaklanmalarını bastırdı (Çandarlıoğlu, 2003: 29). Hun devletinde Batı kanadının merkezi Tuna kıyısında, doğu kanadının merkezi de Dinyeper havzasında kurulmuştu. 430 yıllarında Hun egemenliği altında Germenler; Gotlar, Suebler, Gedipler, Islavlar; Antlar, Venedalar, Sklavenler, İranlılar; Alanlar, Sarmallar, Neurlar, Baştarnalar, Finler; Ugorlar, Çudlar, Estler, Vidivariler, Türkler; Üçogur, Beşogur, Altıogur, Onogurlar, Saraogurlar, Agaçeriler, Sabarlar gibi kavimler yaşıyorlardı (Çeçen, t. y. : 26). Hunlara bağlı kavimlerin sayısı kırk beşe varmaktaydı. Çeşitli soydan olan ve ayrı diller konuşan kavimler reisleri veya kralları vasıtası ile devlete bağlıydılar. Buna karşılık Roma imparatorluğunda hoşnutsuzluk ve köylü isyanları artıyordu. Göç halindeki kavimler, geçiş yolları üzerinde geniş ölçüde tahribat yapıyorlardı (Çandarlıoğlu, 2003: 29). 437 senesinde Hunların, Ren Nehri kıyılarında yaşamakta olan Burgondları

[***] İstanbul Rum İmparatorluğuna Bizans İmparatorluğu da derler.

yenilgiye uğrattığı ve Burgond kralının savaş meydanında öldüğü bilinmektedir. Burgondlar üzerindeki galibiyetten sonra Hun hâkimiyeti Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına kadar yayılmıştır (Gürün, 1984: 150).

440 yılından sonra Attila Bizans devletine karşı baskıyı artırdı. Bizans Kralı'nın Hun kaçaklarına hoşgörülü davranması, ticaret ilişkilerinde Yunan tüccarlarının Hunları aldatması, ağaçerilerin ayaklanmasında Bizans Devletinin kışkırtıcı rol oynaması Hunların baskılarını artırmalarına neden olmuştu (Çeçen, t. y. : 26). Attila Margus'u aldıktan sonra Balkanlar'a doğru ilerleyerek Tuna Nehrinin güneyine geçmiştir. Attila Tuna'nın güneyinde akınlar yapmıştır. Hun ordusu Tuna kıyısındaki birçok Romalıyı öldürmüş, Margus piskoposunun Hun ülkesine girerek Hun büyüklerinin mezarlarını soyduğunu söyleyerek piskoposun kendilerine verilmesini istemiştir. Romalıların bu talebi red etmesi üzerine Attila Balkanlara sefere çıkmıştır (Ahmetbeyoğlu, 1991: 55). Attila, 441 yılında bizzat kumanda ettiği ordularını Belgrad ve Niş üzerinden güneye indirmeye başladı (Gürün, 1984: 150). Doğu Romalılar Batı Roma komutanı Aetius vasıtasıyla Hunlara sulh teklifinde bulundular. Yıllık verginin ödenmesi, Aetius'un oğlu Carpelion'un Hunlar nezdinde rehin olarak kalması şartlarıyla anlaşabildiler (Ahmetbeyoğlu, 1991: 55). Tuna boyundaki stratejik kaleler Hunların eline geçmiş, daha güneydeki istihkamlar yıktırılmış ve Balkanlar'da Hunlara ciddi şekilde mukavemet edecek hiçbir kuvvet kalmamıştır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 70; Gürün, 1984: 150).

b. II. Balkan Seferi

I. Balkan Seferi'nden sonra Bizans Margus Antlaşmasının hükümlerini uygulamamıştır. 447 yıllarına yaklaşıldığında, Attila'nın Doğu Roma politikasını daha da sertleştirdiği görülmektedir. Çünkü I. Balkan seferinden beri Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios, Balkanlarda Hunlara karşı bir

müdafaa hattı teşkil etme teşebbüsünde bulunmuş ve yeni bir limes tanzimine girişmişti (Ahmetbeyoğlu, 2001: 70). Bu dönemde Doğu Roma ağır ekonomik sıkıntı içindedir ve 446 yılında salgın hastalıklar yaşanmış, 447 yılında meydana gelen büyük deprem İstanbul'a büyük zarar vermiş, burçların ve surların büyük bölümü yıkılmıştır (Türkeş-Günay, 2007: 102: Ahmetbeyoğlu, 2001: 70). Doğu Roma'nın askeri ve mali bakımdan içine düştüğü çok zor şartların yanında, Attila'nın hareketinin altında yatan esas sebep Bizans'ı kat'i surette hakimiyet altına alıp Batı Roma'ya yönelmekti (Ahmetbeyoğlu, 2001: 71). Attila, Doğu Roma'nın içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumundan faydalanmaya çalışmıştır. Attila, Doğu Roma'dan Margus Antlaşması hükümlerine uyulmasını, geciken vergilerin derhal ödenmesini, kaçakların iadesini istemiştir (Türkeş-Günay, 2007: 103).

Attila'nın isteklerinin Bizans tarafından yerine getirilmemesi üzerine Attila, II. Balkan Seferini başlatmıştır. 447 yılında ordularıyla Tuna'yı geçen Attila, Sofya ve Filibe'yi zaptettikten sonra Bizans'ı kuşatmak üzere, Lüleburgaz üzerinden Büyük Çekmece mevkiine geldi. Imparator barış istemek zorunda kaldı (Gürün, 1984: 150; Ahmetbeyoğlu, 1991: 56; Ahmetbeyoğlu, 2001: 71). Büyük Çekmece'de ordugah kuran Hunlar ve Doğu Romalılar arasında barış görüşmeleri yapılmıştır. Doğu Roma Attila'nın isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu barışa, "Anatolius Barışı" denmiştir (Türkeş-Günay, 2007: 104). 447 yılında imzalanan Anatolius antlaşmanın maddeleri şöyle idi;

1. Kaçaklar derhal Hunlara iade edilecek.
2. Geçmiş vergiler karşılığında 6.000 libre altın Hunlara ödenecek.
3. Hunlara ödenen senelik vergi 2100 altına çıkarılacak.
4. Parasını ödemeden Romalıların ülkesine kaçmış olan her Romalı esir başına 12 altın ceza ödenecek ve bu ödenmediği takdirde esir sahibine iade edilecek.
5. Romalılar, Hun ülkesinden kendi tarafına kaçanları bir daha kabul etmeyecek (Ahmetbeyoğlu, 2001: 72).

Attila ile Bleda tahta oturduklarında Hun ülkesi Hazar Denizi'nden İtil/İdil/Etil/Volga Nehri'ne batıda Ren Nehri'ne ve Kuzey Denizi kıyılarına kadar uzanmaktadır. Devletin merkezi, Orta Tuna'ya, Macar Ovasına taşınmıştır. Hun sınırları Don Nehri'nin doğusuna kadar genişlemiştir (Türkeş-Günay, 2007: 104-105). M.S. 444-445 yıllarında Avrupa Hun İmparatorluğu'nun hükümdarı Attila'nın ağabeyi Bleda'nın ölümü üzerine Attila tek başına Avrupa Hun İmparatorluğu'nun başına geçer (Sinor, 2000: 261).

2. Batı Roma – Hun İlişkileri

Bizans'ı dize getiren Atilla daha sonra Batı Roma üzerine yönelmiştir. Uldız'ın temelini attığı Hun dış politikası gereği Batı Roma imparatorluğu ile başlangıçta iyi ilişkiler içerisinde bulunan Attila, Doğu Roma'nın hakimiyet altına alınmasından sonra politikasında belirgin bir değişiklik yapmıştır. Artık Batı Roma da boyunduruk altına alınacak ve sıra Sasanilere gelecekti (Ahmetbeyoğlu, 2001: 78). Batı Roma, Bizans'tan sonra sıranın kendisine geleceğini bilmektedir. Nitekim, 439 yılından sonra ilişkilerin kesilmesi Batı Roma'nın Hun politikalarını takip etmesine neden olmuştur. Batı Roma Başkomutanı Hunların değişen politikalarını izliyor ve bir Hun saldırısına hazırlanıyordu. Aetius bunun için tüm barbar kavimlerle anlaşmaya varmıştı. Attila da yeniden çıkan köylü ayaklanmasıyla ilgileniyor, Roma'ya karşı Vandallarla işbirliği olanaklarını araştırıyordu. Roma İmparatorluğu ile birlikte tüm barbarlar da savaşacağı için bu durumda çok iyi hazırlanmak gerekiyordu, iki yıl içinde Attila hazırlıklarını tamamlayınca önce Roma'ya politik bir saldırı düzenledi. Roma Prensesi Honaria'yı zevceliğe kabul ettiğini ve bunun karşılığında imparatorluğun yarısının yönetim hakkını istedi. Romalılar önceleri durumu oyaladılar, ama sonra olumsuz tutumları belirlenince Hunlar Roma Seferine çıktılar. 451 yılında Orta Macaristan'dan batıya doğru yola çıkan ikiyüz bin kişilik Hun ordusunun yarısı Türk, diğer yarısı da bağlı kavimlerin askerlerinden meydana geliyordu. (Çeçen, t. y. :

26-28; Çandarlıoğlu, 2003: 31). Attila'nın orduları bugünkü Koblenz şehri yakınlarında Ren Nehrini geçip biri Andernach, diğeri Bingen kentlerinden başlayıp uzanan Roma ordu güzergâhları üzerinden iki kolordu halinde Tier'e doğru yola çıkmışlardı. Hedefleri, Fransa'nın Orleans şehri idi. Orleans önlerine gelip pek aydın olmayan bir sebeple geri dönüp Chalons-sur-Marne yakınlarında mevzileştiler (Schimiede, 1993: 55). Tam bir gün süren ve her iki tarafın da ağır zarar gördüğü bu savaşta kimin kazançlı çıktığı belirlenemedi. Son araştırmalar savaş günü akşama doğru Roma ordusunun dağıldığını ve başkomutan Aetius'un bile Hun ordusu içine düştüğünü belgelemektedir. Gotlar ve Franklar da hemen savaştan çekilmişlerdi. Attila, Galya içlerine yürüyerek Roma ile Galya'nın bağlantısını da kesmişti (Çeçen, t. y. : 26-28; Çandarlıoğlu, 2003: 31). Got tarihçi Jordanes, " Bu çok büyük, korkunç, bugüne kadar duyulmamış bir savaştı. İlkçağ bunun eşini benzerini görmemiştir. Küçücük bir dere bir sele dönüşüp kan olup akmıştır. Dünyanın en yiğit uluslarının bu büyük savaşında iki tarafın tam yüz altmış beş bin adamı telef olmuştur" diye anlatır. Galya'yı kurtarmaya bu savaş da yetmez (Roux, 2007: 75).

Attila zamanında Avrupa Hun devletinin sınırları kuzeyde İskandinavya'dan batıda Ren Nehrine kadar genişlemiştir. Hun Devleti Aral Gölü havalisinden Ren Nehrine kadar, Skandinavya'dan, Tuna Nehrine kadar uzanan dünyanın en geniş ve en kuvvetli imparatorluğu oldu (Arsal, t. y. : 51). Attila zamanında Germen, Alan, Frank, Burgond, Yuthanglar, Lombardlar gibi birçok topluluk Hun hâkimiyetine girmiştir. Böylece Danimarka adaları dahi bu tarihte Hunların eline geçer. Ayrıca batıda da Manş Denizi Hunlar tarafından ilk defa görülmüş olur.

Hunların Avrupa topraklarındaki ilerleyişinin etkisiyle Roma İmparatorluğu önce ikiye ayrıldı, sonra da imparatorluğun batı kanadı Germen akınları sonunda yıkılarak tarihe karıştı. Batıda Roma İmparatorluğu gibi merkezi bir otoritenin bir anda kayboluşu büyük sorunlar doğurdu. Yurt bulmak isteyen

büyük nüfus hareketlerinin yarattığı siyasal istikrarsızlık uzun yıllar etkinliğini sürdürdü. Atilla'nın ölümünden sonra Bizans saldırılarına uğrayan Hunların bir kısmı bulundukları bölgede Hristiyanlığı benimseyerek Macar ve Bulgarların etnik yapısını oluştururken; bir kısmı da Kafkaslara çekilmek zorunda kaldılar.

Orta Asya kökenli İskitler gibi yine oradan çıkıp gelen Doğu Avrupa'daki Hun Türkleri Gotları söküp attıkları Güney Rusya Ovasından Fransa'da Catalaunum düzlüklerine kadar hızla yayılmış ve Attila ile onun çocukluk arkadaşı Roma'lı Flavius Aetius arasında geçen savaştan sonra (M.S. 451) yine aynı hızla ya geldikleri yere geri dönerek ya da kısmen bulundukları yerde kalarak, zamanla, başka adlı hanedanlar yanında, yeni devletler içerisinde yer almışlardır. Asya'daki ve özellikle de Orta Asya'daki budunsal bir hareket tarih içerisinde dalga dalga batıya yayılmış, hızı kesildikten sonra yönünü bu kez batıdan doğuya doğru çevirmiştir (Tekçe, 1993: 86-87).

a. Campus Mauriacus Savaşı

Attila, Batı Roma üzerine yapacağı sefer için hazırlanırken, bir yandan da diplomatik ataklarını sürdürdü. Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus'un kız kardeşi Honoria imparator tarafından tahta ortak olunmaması için bekar kalmaya zorlandı. Fakat 449 yılında sarayda patlak veren bir akından sonra İstanbul'a gönderildi ve sarayda göz hapsinde tutuldu. Aşağılanan Honoria 450 başlarında gizlice Attila'dan yardım istedi. Ayrıca ona altın bir nişan yüzüğü de gönderdi (Ahmetbeyoğlu, 2001: 85). Honoria'yı zevceliğe kabul ettiğini bildiren Attila, çehiz olarak imparatorluğun Honoria'nın hissesine düşen yarısını veya Roma İmparatorluğunun idaresine iştirak hakkını istedi (Kafesoğlu, 1993: 77; Kafesoğlu, 1988: 159). İmparator, Honoria'yı 450 ilkbaharında Roma'ya geri çağırdı. Ardından göstermelik bir evlilikle kardeşini gelin etti. Bunun üzerine savaş tehdidinde bulunan Attila, Batı Roma İmparatorluğunun yarı hükümdarı gibi davrandı. Ordusunu harekete geçirirken hedef şaşırtmak ve Batı Roma'yı iyice hazırlıksız yakalamak için

gayesinin Hun ülkesinin kuzeyinde oturan Germenler'in isyan teşebbüslerini bastırmak olduğunu söyledi. Bu arada Batı Roma İmparatorluğuna da haber göndererek Romalıların dostu olduğunu, ordusu ile de ihtiyaç duydukları anda yardım edeceğini bildirdi. Ayrıca Frankları mağlup ettikten sonra, Frank devletinin dağılması ve kralın ölmesi üzerine kralın büyük oğlunun kendisinden yardım istediğini de bahane etti. Hâlbuki Attila'nın esas hedefi Germenler ve Vizigotlar ile ittifak yapmak idi (Ahmetbeyoğlu, 2001: 85).

451 başlarında Attila, Hun ve müttefiklerinden oluşan kuvvetleriyle Orta Macaristan'dan Galya'ya doğru harekete geçti. Galya'ya doğru harekâta başlayan Attila, Ren Nehrini geçerek Galya'nın kuzeydoğusundaki Metz, Rheims, Orleans şehirlerini ele geçirmeye başladı. Attila, Orleans şehrine ulaştığı zaman, Aetius Galya bölgesindeki barbarlardan oluşan Roma ordusuyla Galya'ya gelmişti. İki ordu, Campus Mauriacus veya Mauriacum Campanum'da karşılaştı. 24 saat süren ve iki tarafın çok ağır kayıplar verdiği bu savaşta kimin galip geldiği tartışmalıdır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 92-94; Kafesoğlu, 1993: 77; Kafesoğlu, 1988: 159). Avrupalı tarihçiler Atilla'nın yenildiğini söylerler ve buna Roma kuvvetlerinin imha edilmeden Hunların çekildiğini delil gösterirler. Ancak, savaş gününün akşamı Roma ordusu dağılmış, birlikleri arasında irtibatı kaybeden başkumandan Aetius bile yanlışlıkla düştüğü Hun kıtaları arasından güçlükle kurtulmuş, ertesi gün erken saatlerde, Roma'ya bağlı Batı Got ordusu, savaşta ölen kral Theodorikh'in oğlu Thorismund idaresinde, muharebe meydanından uzaklaşmış, ağır kayıplara uğrayan Frank kuvvetleri de onları takip etmişti. Ayrıca, bu savaşta Attila'nın gayesine ulaştığı da aşikârdı (Kafesoğlu, 1993: 77; Kafesoğlu, 1988: 159).

b. Roma Seferi

Attila M.S. 452 yılında 100.000 kişilik orduyu Alpler'den geçirerek Venedik düzlüğüne getirir. Po ovasına girer. Güneye doğru ilerleyerek Roma'nın o

zamanki başkenti Ravenna'yı tehdit eder (Sinor, 2000: 269; Çandarlıoğlu, 2003: 32). Attila önüne çıkan her şehri işgal ederek Roma üzerine yürümekteydi. Papa Leo I, bir heyetle imparator namına konuşmak üzere, Attila'nın yanına gitti. Kendisine yıllık vergi verileceğini, ayrıca imparatorun kızkardeşini de zevce olarak alabileceğini bildirerek Roma'yı bağışlamasını rica etti (Gürün, 1984: 151). Attila'nın bu ilerleyişini Batı Romalılar Papa I. Leo, gözde senatörlerden Avienus ve Roma valisi Trigetius'u Attila ile görüşmeye yollayarak durduracaklarını düşündüler (Rasonyi, 1984: 3). Attila, kendilerinin bağışlanması için huzuruna gelen Roma elçilik heyetini ordugâhında kabul etti. Papanın hediyelerle gelmesi ve nasihatler etmesinin ardından Roma'nın teslim olduğunu işiten Attila, bu ricayı kabul etti. Bunun üzerine Atilla Roma'yı yıkmaktan vazgeçti. (Nafiz, t. y. : 28-30). Roma'yı yıkmaktan çekinen Attila, anlaşma sonrasında ülkesine dönerken Doğu Roma gibi Batı Roma İmparatorluğunu da kendi devletine bağladığına inanıyordu (Çeçen, t. y. : 28). Attila, Roma'yı yağmalamadan ve Batı Roma'nın artık kendi hâkimiyeti altında olduğuna inanarak ülkesine geri döner (Kafesoğlu, 1993: 78). Attila, ülkesine döndükten kısa bir süre sonra ölür (M.S. 453 İlkbaharı) (Kurat, 1972: 22).

3. Attila'nın Ölümü

Attila'nın ölümüyle ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bir tanesi Attila'nın evlendiği gece olduğudur. Attila, 453 yılının Mayısında, sarışın Cermen İdilko'yla evlendiği günün gecesinde öldü; belki de katledildi ya da içki âlemlerinden sonra arzularının kurbanı oldu (Roux, 2007: 75). Attila'nın cesedini, ovada kurulan bir çadır içine koydular ve halk etrafında hayranlıkla dolandı. Attila'nın ölümü haberi Avrupa'da yıldırım hızıyla yayıldı ve bunun ardından ölüm tarzı hakkında efsaneler çıktı (Baştav, 2005a: 239). Attila için Türk töresine uygun olarak çok büyük bir yuğ töreni yapılmıştır. Mezarı ile ilgili bazı rivayetler bulunmakla birlikte nereye gömüldüğü bilinmemektedir. Tuna ve Tsia arasındaki bölgenin doğu tarafında olduğu

tahmin edilmektedir (Türkeş-Günay, 2007: 109). Attila'nın ölümüyle ilgili olarak anlatılan rivayete göre Attila'nın naşının altın tabuta, bu tabutun bir gümüş tabuta ve bu sonuncusunun da bir demir tabuta konarak, bir gece gizlice bilinmeyen bir yere gömüldüğü; defin merasiminde görevlendirilen bütün hizmetkârların, mezarın yerinin öğrenilmemesi için hemen oracıkta öldürüldükleri söylenir (Gürün, 1984: 152).

4. Attila'nın Ölümünden Sonra Avrupa Hunları

Attila'nın ölümünden sonra İmparatorluğu bir anda parçalanır. Gotlar ayaklanırlar. Diğer Cermenler de ayrılırlar. Hunlar doğuya çekilirler ya da kendilerinden önce Hunların da başına geldiği gibi Romalıların himayesini isterler. Neticede bağımlı olarak Roma toprakları dâhilindeki Moesia ile Dobruca'ya yerleşirler (Roux, 2007: 75). Attila'nın ölümünden sonra, eşi Arg-kan'dan doğan oğulları İlek, Dengizik ve İrnek devleti yönetme yeteneğini gösteremediler. Büyük oğlu İlek babasının ölümünden sonra İmparatorluğun başına geçince kardeşler arasındaki çekişmeler bağlı kavimlerin bir biri ardına ayaklanmalarına neden olur (Kurat, 1972: 23). İsyan önce Ostrogotlar arasında başladı, ardından Gepid kralı Ardarik baş kaldırdı. Diğer Cermen kavimleri de onu izlediler (Baştav, 2005a: 240). İlek, ayaklanan Germen kavimleri ile yaptığı Nedao (Avusturya'da) savaşında hayatını kaybetti (454) (Kafesoğlu, 1993: 79). Ortanca oğul Dengizik siyasi zekâdan yoksun olarak imparatorluk birliğini yeniden kurmak için Bizanslılarla yaptığı mücadeleler sonucunda esir edilir (Kurat, 1972: 23) ve İstanbul'a getirilerek bir Bizanslının kılıcı ile can verdi (469) (Kafesoğlu, 1993: 79; Kafesoğlu, 1988: 160). Attila'nın üçüncü oğlu İrnek ise büyük kardeşlerinin ölümünden sonra, artık Orta Avrupa'da tutunmanın zorluğunu anlayarak, savaşlarda yorgun düşen Hunların büyük kısmı ile Karadeniz'in batı kıyılarına döndü. İrnek idaresindeki Hunlar, önce Güney Rusya düzlüklerinde görünmüşler, sonra Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da birer devlet kuran Bulgarlar ile

Macarların teşekkülünde büyük rol oynamışlardır (Kafesoğlu, 1993: 79; Günal, 2004: 64). İrnek'in akıbeti ise belli değildir (Baştav, 2005a: 241).

İrnek yurdunda doğudan ilerleyen Ogur Türkleri'nin istilasına uğradı ve Ogur Türkleri V. yüzyılın ortasında bir felakete uğramışlardı. Doğu'dan Avarlar tarafından yurtlarından kovulan Sabirler onlara hücum etmişler ve onlar da batıya doğru kaçmışlardı. Bu sahada yerleşmiş bulunan Hunları yendikten sonra Bizans'a elçiler gönderiyor ve imparatorluk ile ittifak yapıyorlardı (465-466). Kısa bir zaman sonra Karadeniz'in kuzeyinde konaklayan bütün kavimleri hâkimiyet altına alırlar. 466'da Kafkasya'dan İran'a, Ermenistan'a ve İberia'ya girerler. Hâkim zümre Saragur yani Ak Ogurlardı. Bundan başka Ogur ve Onogurlar bilinir. Oğurların istilaları sonunda İrnek, Don Irmağı'nın doğusundaki bütün arazisini kaybeder. 466'da durum o kadar kötü olmamasına karşılık 467'de artık vahim bir hal almış ve bütün halk Ogurların önünden kaçmıştır. Dengizik'in başarısız girişiminden sonra Hunlar ve müttefikleri Pontus boyundaki bozkırlardan acele ile Tuna'nın sağ sahilindeki imparatorluk arazisine sığındılar. Zira arkalarından Ogur Türkleri sıkıştırıyorlardı. Bu yeni gelenler imparatora tabi olmayı ve "Müttefikler" olarak Tuna boyundaki hudutları savunmayı kabul ettiler. Bu istekler imparatorluk tarafından memnunlukla karşılanmış ve onlar imparatorluğun hudut muhafızlığını üstlenmişlerdir. Böylece Attila'nın küçük oğlu İrnek adamları ile Dobruca'nın kuzeyinde yerleşmiştir. Artık 457-491 yıllarında Hunların büyük bir kısmı Tuna boyunda toplandı. Bunlar Bizans'ın tebaası idiler ve Nedao Muharebesinden sonra Batı Roma İmparatorluğunda da pek çok Hun çalıştı. Ancak doğudan gelen yeni ve kuvvetli göçlerden sonra bugünkü Romanya ve Rusya arazisinde fazla Hun kalmamış ve bunlar imparatorluk arazisine sığınmışlardır (Baştav, 2005a: 242). 466 tarihindeki ikinci göç dalgasında, Avrupa Hunları'na bağlı Ağaçeri Türk boyları Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir (Bayram, 1991: 936). M.S. 552'den sonra Don boyuna gelmeye başlayan Avarlar'la bir süre mücadeleye tutuşan Küçük Hun toplulukları bir süre sonra onların hâkimiyetini kabul ederler ve tarih sahnesinden silinirler (Kurat, 1972: 23).

E. KAVİMLER GÖÇÜNÜN SONUÇLARI

Kavimler Göçü 375 yılında Hunların bazı barbar kavimleri batıya sürmesiyle başlamış ve yaklaşık bir yüzyıl kadar devam etmiştir. Bir göç hareketi hakkında tam olarak bir bitiş tarihi söylemek yanlış olsa da Kavimler Göçü'nün sona eriş tarihi hakkında yapılan tahminlerden en akla yatkını Batı Roma İmparatorluğu'nun resmi yıkılış tarihi olan 476 yılıdır (http://www.mcuma.150.com/11_Nisan_2010). Bu göçün Avrupa ve Dünya Tarihi açısından siyasi, dini ve etnik sonuçları olmuştur. Kavimler Göçü'nün sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

1. Siyasi Sonuçları

375 yılında başlayan kavimler göçü özellikle Avrupa siyasi tarihinde önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Hunların tazyikiyle batıya doğru kayan kavimler Roma'da karışıklıkların ve iç isyanların yaşanmasına neden olmuştur. İmparatorluk toprakları Theodosius'un ölümü üzerine oğulları Arcadius ve Honorius arasında paylaşılmıştır. Kavimler göçünün başlamasından yirmi yıl sonra gerçekleşen bu bölünme bin yılı aşkın tarihi geçmişe sahip olan Roma İmparatorluğu açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Roma İmparatorluğu, batısını Honorius, doğusunu Arcadius yönetecek şekilde ikiye ayrılmıştır.

Kavimler Göçü ile Orta Asya topraklarını terk ederek batıya doğru kayan Hunlar Avrupa topraklarına ulaşmışlar ve Orta Avrupa'da bugünkü Macaristan topraklarını merkez alan Avrupa Hun Devleti'ni kurmuşlardır.

Hunların tazyikiyle batıya sürülen Gotlar, Vandallar, Angıl-Saksonlar gibi kavimler Roma topraklarına ulaştıklarında burada büyük tahribat yapmışlardır. Hunların tazyikiyle batıya sürülen kavimlerin neden olduğu bu tahribat neticesinde Batı Roma İmparatorluğu büyük güç kaybetmiştir. Batı

Roma'daki gelişmeler imparatorluğun aşiret krallıkların bölünmesine neden olmuştur. 476 yılında son kral Romulus Augustulus, Odoaker adlı bir aşiret reisi tarafından tahttan indirilmiş, yerine tahta oturan Odoaker'in, Roma imparatorluk simgelerini merkezi İstanbul olan Bizans İmparatoru Zenon'a göndermesiyle Batı Roma İmparatorluğu resmen sona ermiştir (476). Roma İmparatorluğunun Kavimler Göçünün etkisiyle önce ikiye bölünmesi ve daha sonra Batı Roma'nın yıkılması Avrupa'daki siyasi dengeleri alt üst etmiştir. Kavimler Göçü sonucunda Avrupa'ya gelen kavimler (Franklar, Vizigotlar, Burgundlar vb.) Ortaçağ Avrupası'na damgasını vuran, "barbar krallıklar" olarak nitelendirilen küçük krallıklar kurmuşlardır. Bir Germen kavmi olan Franklar, Kavimler Göçü sonunda Galya'ya yerleşmişler ve burada ilk devletlerini kurmuşlardır (V. yüzyıl). Britanya adalarına göç eden Angıllar ve Saksonlar, bugünkü İngiltere'nin temelini atmışlardır. Bunların kaynaşmasıyla Anglo-Sakson deyimi ortaya çıkmıştır. Kavimler Göçü, Vandalların, Vizigotların, Süevlerin ve Alanların İber Yarımadası'na yerleşmesi ve buradaki yerli halkı içlerinde eriterek bugünkü İspanyolların meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur. Germen kavimler (Saksonlar, Franklar, Burgundlar, Gepidler, Gotlar, Skirler, Vandallar vb.) Avrupa'ya yayılarak yeni milletlerin oluşmasına yol açmışlardır. Anayurtlarında kalan Germenler, daha sonra Alaman kabilesinin çevresinde yoğunlaşarak, yaşadıkları toprakların Almanya adını almasını sağlamışlardır.

Hunlar yendikleri kavimlerden aldıkları esirler ile ordularını genişleterek Avrupa'nın içlerine doğru saldırılarını yaygınlaştırdılar. Yoğun Hun saldırıları ile karşılaşan Avrupa'nın dengesi alt-üst oldu. Tüm Avrupa Hunlar'a barbar gözüyle bakar oldu. Roma İmparatorluğu Hunlar'a karşı herhangi bir direniş gösteremedi. Hunlar Macaristan'a kadar büyük seferler düzenlediler. Kavimlerin doğudan batı yönünde gerçekleştirdikleri göç hareketleri Roma İmparatorluğunu zor durumda bırakmıştır. Roma İmparatorluğunun toprakları bu kavimlerin göçleri neticesinde değişikliğe uğramıştır. Göçlerin sonucunda Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı Roma olarak 395 yılında ikiye ayrılmış, Kavimler Göçü'nün sonucunda Batı Roma tarih sahnesinden çekilmiştir.

Böylece Avrupa'nın etnik yapısında değişiklik meydana gelmiştir.

2. Sosyal Sonuçları

Kavimler Göçü tüm dünya tarihi açısından önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında göçlerin sosyal sonuçları da ortaya çıkmıştır. Kavimlerin sürekli yer değiştirmeleri uzun zaman diliminde gerçekleştiğinden Avrupa'da neredeyse yüz yıl sürecek olan bir karışıklık ortamı ortaya çıkmıştır.

Kavimler Göçünün yaşanması tüm dünyayı etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Bu göçün sonucunda Roma İmparatorluğu gibi yüzyıllarca Avrupa tarihinde önemli bir misyon yüklenmiş olan devletin yıkılması tarihçiler tarafından ilkçağın sonu ortaçağın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Kavimler Göçü Avrupa'nın sosyal hayatında atlı birliklerin önem kazanmasına neden olmuştur. Çünkü kavimleri batıya doğru sürükleyen Hun akınlarının kolaylıkla yapılmasını sağlayan atın gücüdür. Bu yüzden Avrupa'da atlı birlikler önem kazanmıştır. Hunların atı rahatlıkla kullanmalarına olanak sağlayan kıyafetler ve süvarilerin kullandıkları özellikle ok ve yay gibi silahlar Avrupa toplumu tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında görülen şövalye tipi Hun akıncılarının Avrupa'da bıraktıkları tarihi miraslarından esinlenilerek oluşturulmuş olsa gerektir.

3. Dini Sonuçları

Kavimler Göçü Avrupa'da otorite boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Bu durumdan kilise ve papalık faydalanmış, bütün ortaçağ boyunca siyasi gücün sahibi haline gelmiştir.

Kavimler Göçü sonucunda merkezi krallıklar zayıflamıştır. Merkezi krallıkların zayıflaması Ortaçağ Avrupa'sında derebeylik rejiminin meydana gelmesine neden olmuştur. Feodalitenin oluşmasında göç ve istilanın önünden kaçanların kendilerine sığınacak bir yer aramaları, bunun sonucu olarak da asillerin topraklarına ve şatolarına yerleşmeleri etkili olmuştur.

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması üzerine Roma toprakları üzerinde birçok krallık kurulmuştur. Katolik kilisesi Roma toprakları üzerinde kurulan bu krallıkları misyonerleri aracılığıyla Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır.

F. AVRUPA HUNLARININ SONU

Hunlar, Orta Asya'dan gelen ve dördüncü yüzyılın ikinci bölümünde Avrupa'da ortaya çıkan ve Avrupa'da güçlü bir krallık haline gelen devlet idi. Hunlar, Avrupa'daki bütün Germen halkları ele geçirdi ve Burgundlar onları baskı yoluyla Fransa'nın doğusundan batıya doğru hareket etmeye zorladılar. Hunların yıkılması Attila'nın ölümüyle bağlantılıdır (Haddon, 1927: 44). Atilla ölür ölmez geniş memleketi parça parça olmuştu. Her tarafta bir küçük Hükümet belirmiş, Hunlar da yine geriye dönmüşlerdi. Yalnız bazı döküntüleri Macaristan'da kalmış bir kısmı da Volga Nehri kenarında yaşayan Bulgar Türklerine karışmıştı (Nafiz, t. y. : 28-30).

VI. AVRUPA HUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

III. yüzyılda Pontus ve Tuna bölgesine gelen Doğu Gotları, bu bölgede oturan İrani Sarmat kavimlerinin hâkimiyetine son vermiş, fakat onların medeni etkisine girmişlerdir. İskit- Sarmat kültürü, İran-Grek unsurlarıyla karışarak oldukça yüksek bir seviyeye erişmişti. Hunlar İç Asya'dan getirdikleri medeni unsurları batı bozkırlarında terk etmiş ve Pontus'ta Yunan medeni çevresine girmişlerdi. Bu kültür değişiminde Romanizmin de payı vardır. 433'te Pannonia'yı ele geçiren Hunlar, Latin kültür sahasına

girmişlerdir. Hun sarayında Latince'nin yer almaya başlaması V. yüzyıl başlarına rastlar. Attila'nın sarayında artık Cermenlerden başka Latinleri de buluyoruz. Attila ve Bleda, kançılarlık işlerinde bundan böyle Latinlerden faydalanmışlar ve Hunların her iki imparatorluğa gönderdiği mektupları kaleme almışlardır (Baştav, 2005a: 212).

Avrupa Hunları Orta Asya'daki devletlerin çeşitli sebeplerle batıya göç etmelerinde öncü görevi üstlenmişlerdir. Hunlar, yol güzergâhları üzerindeki Alanlar, Sarmatlar, Gotlar gibi kavimlerin daha ileriye itilmelerinde etkili olmuşlardır. Avrupa Hunlarının yol güzergâhları kendilerinden sonraki Türk göçlerinde de kullanılmıştır. Hunların göçleri esnasında Avrupa'nın çeşitli kültürleriyle etkileşim içinde oldukları gözden kaçırılmamalıdır.

Attila idaresindeki Hunların akınları ile gittikçe yoğunlaşan göç hareketleri neticesinde, Hunların ardından Ogurlar, Avarlar, Tuna Bulgarları, Bulaklar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar ve diğer Türk boyları Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Avrupa ve Tuna'yı aşarak Balkanlara ulaştılar. Göç eden bu Türk kavimleri, yolları üzerindeki diğer kavimleri de harekete geçirdiler. Yol üzerindeki diğer kavimlerin bu büyük göç hareketine katılmasında Avarların hususi ve önemli bir rolü vardır. Çünkü Avarlar göçebe olduklarından işgal ettikleri arazilere, buraların işlenmesi için serfler iskân etmek zorundadırlar. Bu serfler Avarların seferlerinde yaya asker olarak da hizmet görmüş olmalılar. Bunun da ötesinde Avarlar Slav kavimlerini kendi topraklarından başka Tuna'nın yörelerine de cebren iskân etmişlerdir. Ancak zamanla Avar, Bulgar, Peçenek, Oğuz, Kuman ve diğer Türk kavimlerin Slav kızları ile evlilikleri ve karşılıklı kültür etkileşimleri Türk kökenli boyların bir kısmının erimesine yol açmıştır (Turan, 1991: 929).

Attila'nın sarayında yabancı kökenden görevliler bulunmakta, bunlar yüksek mevkiler işgal etmekte ve Türk, Got, Latin dilleri aynı ölçülerde konuşulmakta idi. Bu duruma rağmen Hun topluluğu kültürel değişikliğe

uğramamış, buna karşılık Hun hâkimiyet çağı Avrupa'da etkiler bırakmıştır. Bu etkileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Kavimler Göçü yolu ile etnik (Avrupa ahalisinin birbiri ile karışması)
b. Savaşlar veya dostça münasebetler yolu ile edebi (Nibelungen destanı, efsaneler vb.)
c. Bozkır sanatı yolu ile estetik
d. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması ve büyük istila hareketlerinin başlaması üzerine Roma – Germen gruplaşma eğiliminin uyanması yolu ile siyasi
e. Köylünün ve güçsüzün korunmasına yönelik "şövalyelik" (dar manada atlı savaşçılık) hayatının ve Roma İmparatorluk kavramına karşı milli duyguların yaratıcısı olarak sosyal
f. Avrupa ordularının Türk sistemine göre ıslahı hareketleri dolayısıyla askeri bakımlardan Türk kültür tesirleri Batı'da hemen bütün ortaçağlar boyunca devam etmiştir (Kafesoğlu, 1993: 80).

Attila adının bugün en çok kanaat verici izahı Cermence'den yapılmakla beraber, Hunlardan kalan adların çoğu Türkçe'den izah edilmektedir. Diğer deliller yanında bu isimler de Hunların büyük Cermen kütleleri arasında bile kendi karakterlerini muhafaza ettiklerini gösterir. Cermenler ve bilhassa Doğu Gotları kuvvetli Hun tesiri altında kalmışlardır. Hunlar Pontus civarına geldikleri zaman daha ziyade İran sanatı tesirini taşıyan eserleri de beraberlerinde getirmişlerdir. Panonya'da ise Roma sanat dairesine girmiş ve bunun tesirinde kalmışlardır. Hun Devleti dâhilinde Hun, Cermen ve Latin dilleri kullanılmıştır. Tuna boyundaki şehirlerde IV. asrın sonundan itibaren Hunlar Hıristiyanlığı kabule başlamışlardır (Nemeth, 2005: 86).

Romalılar V. yüzyıldan itibaren askerî güçlerini Türk ordusundaki gibi düzenlemeye ve Hun ordusundaki 10'lu sistemi benimsemeye başladılar.

Keten gömlek giymesini de ilk defa Türkler'de gördüler ve taklid ettiler. Ceket, pantolon giymeyi ve masada yemek yemeyi de yine Türkler'den öğrendiler. Hazar Prensesi Çiçek, Bizans sarayına gelin gittiği zaman giydiği Türk tipi "kağan hatun elbisesi" de Bizans'ta moda olmuş ve oradan Avrupa'ya yayılmıştı. Attila'nın sarayında, egemenliği altında bulunan ülkelerin temsilcileri, yabancı görevliler az değildi. Bu yüzden Got ve Latin dilleri de Türkçe kadar yaygındı. Fakat Türkler hem dillerini, hem geleneklerini hiç bozmadan korumuşlardı. Zaten siyasî iktidar sona erince yalnız Türkçe konuşuldu ve Türk çevresine dönüldü (http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009b).

A. YAYILDIKLARI BÖLGELERDEKİ ETKİLERİ

Hunlar, doğudan batıya doğru göç etmişler, göçtükleri yerlerdeki kavimlerin ve bölgenin etkilenmesine neden olmuşlardır. Hunların Avrupa tarihindeki önemi, Cermen kavimlerini dizginleyerek Roma İmparatorluğu'nun ömrünü uzatmış olmalarıdır. Orta Avrupa'da Cermen kavimlerini hâkimiyetleri altına almışlar ve bunların Roma'ya saldırmalarını engellemişlerdir (Baştav, 2005a: 256). Hunların batıya yönelmeleri Cermen kavimlerinin Galya, İspanya ve Afrika'ya kaçmalarında etkili olmuştur. Eğer Hunlar Avrupa'da görülmemiş olsalardı Vizigotlar'ın Toulouse Krallığı, Ostrogotlar'ın İtalya Krallığı ve Vandalların Afrika Krallıkları meydana gelmeyecekti. Bütün çağdaş kavimleri yerlerinden oynatmış ve Avrupa'nın o zamanki çehresini değiştirmişlerdir. Cermenlerin sebep oldukları terörü ortadan kaldıran ve onları o zamanki medeni dünya üzerine serpiştirenler yine onlardır (Baştav, 2005a: 257).

Hunlar yayıldıkları bölgelerdeki medeniyet çevresinin içerisine girmişlerdir. Yeni geldikleri yerlerde milli benliklerini kaybedenler olduğu gibi koruyanlar da olmuştur. Doğu Macaristan'da yaşamış olan Sekellerin Hunların çocukları olduğu hakkında ciddi sayılabilecek kanıtlar vardır (Çeçen, t. y. : 28).

Macaristan'ın İngiliz literatüründeki Hungary ismini de Hunların bölgedeki izlerinde aramak kanaatimizce doğru bir yaklaşım olmalıdır. Macaristan'daki topluluklar bu bölgeye göç ettiklerinde milli kimliklerini kaybetmişlerse de kalıcı izlere rastlanmaktadır. Hunların Avrupa'da yayıldıkları yerlerde onların izlerine rastlamak mümkündür. Avrupa'nın neredeyse her bir köşesinde onların izleri bulunmaktadır. Avrupa'daki Hun izleri, göçler neticesindeki etkinin derinliğini göstermektedir. Hun ordularının Fransa'ya gidiş ve oradan dönüş seferlerinde uğradıkları yerlerde, bu kavmin adı ile yakından veya uzaktan ilgisi olan yer adlarına rastlanmaktadır. Attila'nın ordularının iki kol halinde güneybatıya yönelerek ilerledikleri Roma askeri güzergâhları, Hunsrück dağ sırtları boyunca uzanıyor. Hun ordularının aynı dağ sırtları boyunca Fransa'ya yürüdükleri tarihen sabittir. Almanya'nın birçok yerinde görülmekte ve "Hünengrab" (Hun mezarı) tabir olunan kurganlar Hunsück ve yakın çevresinde, Rheinböllen, Erbach ve Trechtingshausen köy ve kasabalarının yakın yerlerinde bulunmaktadır. Hunların Almanya'daki izlerini gösteren başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Hungenroth, Hünfeld, Hünfelden, Hunstetten, Hungen, Hunzel gibi (Schimiede, 1993: 57- 59).

1. Kavimler Göçü'nün Roma'ya Etkisi

Roma M.Ö. 773 yılında Tibet Nehri üzerinde savunmaya elverişli bir tepede kurulan ve kısa zamanda gelişme kaydederek ilk çağın en büyük imparatorluğu haline gelmiştir. Kazandığı büyük zaferlerle Akdeniz'i ele geçirmiştir. Böylece gücünü artırmıştır. Roma İmparatorluğu'nun gücü dini mücadeleler ve iç savaşlarla sarsılırken Doğu'da İran'ın baskısı da gitgide artmış, Kavimler Göçü'nün başlaması daha büyük darbe vurmuştur. Roma, kuzeyden ve doğudan gelen kavimlerle aralıksız savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. Trakya toprakları Batı Gotları tarafından tahrip edilmeye başlanmıştır.

Kavimler Göçü, Avrupa'da birçok etki yaratmıştır. Avrupa, sahip olduğu

medeniyetin birçoğunu Hun Türklerinden almıştır. Fransız tarihçisi ve Coğrafyacısı Fernand Grenord şöyle ifade ediyor: "O zamana kadar, Avrupalıların meçhulü olan iç çamaşırları, at koşumları ve Türklerin atlarını besleme usulleri askerliğe ve süvariliğe dair birçok hususu, birçok coğrafya ismi ve mefhumu, at donatımına ait birçok hususları Hunlardan öğrenmişlerdir".

Kavimler Göçünden sonra Roma imparatorluğu Hunlardan askeri alanda etkilenmişler, onların usulüne göre ordular tefriş etmişlerdir. Roma İmparatorluğunda başkumandan Aetius muhtemel bir Hun Roma çatışmasına hazırlanmaktaydı. Barbarlarla münasebetlerini düzeltmişti. Onlardan aldığı ücretli askerlerle Türk usulünde çoğu süvari birliklerinden kurulu ordular teşkil ediyordu. Bir taraftan da Hunlara bağlı bazı kavimlerle gizliden gizliye temas kurmaya çalışıyordu (Çandarlıoğlu, 2003: 31).

2. Kavimler Göçü'nün Avrupa'ya Etkisi ve Avrupa'da Yeni Kurulan Krallıklar

Hunlar bütün Avrupa'yı baştan aşağı zapt etmişler, küçük atlarının sırtlarında yıldırım gibi, önlerine geçen milletleri çiğneyerek, dağları, dereleri aşarak Fransa'nın göbeğine kadar sokulmuşlardı (Nafiz, t. y. : 28-30). Avrupa Hun kitlesi, kendisinden sonraki Türk devlet ve toplulukları için batı bölgelerinde sağlam bir zemin hazırlamıştı. Kıtlık veya siyasi-askeri bir sebeple Asya'dan batıya göç eden Türk kitlelerine, bu yönün açıcısı oldu. Bu yol üzerindeki İndo-İrani veya Germen grupları uzaklara itti veya kendi içinde eritti. Böyece Batı yolu, sonraki 900 yıl boyunca devam edecek olan Türk göçlerinin hizmetine hazır hale geldi (Çandarlıoğlu, 2003: 33).

Kavimler Göçü'nün sona ermesinden sonra Avrupa'da birçok yeni devlet kurulmuştur. Bu devletler Avrupa tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir. 418-700 yılları arasında İspanya'da Vizigotlar; 533-548 yılları arasında Kuzey

Afrika'da Vandallar; İtalya'da Ostrogotlar; Galya topraklarında 871-1066 yılları arasında Anglosaksonlar; 568-774 yılları arasında Macaristan Ovasında Langobadlar; 773 yılında Avusturya, Nestruya ve Burgan bölgelerinde Franklar kavimler göçünden sonra Avrupa tarihine yön veren devletlerdendir. Hunların tazyikiyle Balkan topraklarından batıya doğru göç etmek zorunda kalan Vizigotlar, Sicilya (İspanya)'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Roma'nın güçlenmeye başladığı Justiniyanus döneminde etkinliğini yitirmeye başlamış, İslam ordularının İspanya'da görülmeye başlamasıyla 711 yılında Endülüsler kurulma sürecine girmiştir. Endülüslerin kurulmasıylı İspanya'da Vizigotlar son bulmuştur.

533-548 yılları arasında Kuzey Afrika'da devlet kuran Vandallar Hristiyan olup Ariyani mezhebini benimsemişlerdir.

Ostrogotlar, Teodarik tarafından İtalya'nın alınmasından sonra önem kazanmıştır. Teodarik'in ölümünden sonra İtalya'da taht mücadeleleri yaşanmıştır. Bu mücadeleleri Teodora'nın kızı kazanmıştır. Teodora'nın kızının başa geçmesiyle Bizans politikalarını rahatlıkla uygulama imkanı bulmuştur. Ostrogotlar, 555 yılında tamamen yıkılmıştır.

Anglosaksonlar, yedi küçük krallığın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu krallık, yabancılara karşı yapılan mücadelelerde ittifak halinde bulunmuştur. Hıristiyanlığın merkezi olarak kabul edilmektedir.

Langobadlar; Macaristan Ovası'nda kurulmuşlar, Frank Krallığı tarafından yıkılmışlardır. Franklar, üç ayrı bölgede yaşamışlar ve Avrupa'daki güçleri 400 yıl kadar sürmüştür. Frankların ayrıldıkları bölgeler kardeşler tarafından yönetilmişse de birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bizansla karşılıklı ilişkileri neticesinde Avrupa'nın tek hâkimi konumuna gelmişlerdir. Kavimler göçünden sonra Avrupa'da kurulan bu krallıklar bugünkü Avrupa devletlerinin temelini oluşturmuşlardır.

3. Kavimler Göçü'nün Alanlara Etkisi

Massaget heyetine dâhil olan Alanların esas kütleleri Hazar Denizinin kuzeyinde şimdiki Yayık (Ural) vilayetinde ve Amuderya'da oturmuşlar, Massaget, Dae, Horezmlilere, As (Alan) Peçenek hep beraber iş gören siyasi camia teşkil etmişlerdir (Togan, 1986: 23). IV. yüzyılda başlayan Büyük Kavimler Göçü sırasında Alanlar Hun istilasına uğrayan ilk Avrupa halkı olmuşlardır. Hunlarla giriştikleri savaş Alanların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. 372 yılında Alanların bir kısmı batıya Roma imparatorluğunun sınırlarına ilerlemekte olan Hunlara katılmıştır. Kısa bir süre sonra ise Alanlar Hun ittifakından çıkıp, 406 yılında Germen boyları olan Vandal ve Suevlerle birlikte Galya'yı istila etmişlerdir. Burada Alanlar ikiye ayrılmışlardır. Başlarında Goar'ın bulunduğu bir grup Roma'nın hizmetine girmiştir. Roma İmparatorluğu ile ittifak yapan Alanlar, bugünkü Fransa, Belçika topraklarıyla, İtalya'nın kuzeyine yerleşmişlerdir. Sangiban'ın krallığı döneminde Alanlar, 15 Haziran 451'de yapılan ve Roma İmparatorluğunun Hunları durdurmayı başardığı son büyük askeri zaferde -Campi Catalaunici (Katalaun Ovası) savaşında- büyük ün kazanmışlardır. Alanların başında kral Respendial'in bulunduğu diğer kolu, Roma İmparatorluğu ile düşmanlığını sürdürüp, Vandallar ile ittifak yapmıştır. 409 yılında Frankların saldırıları karşısında Vandallar ile Alanlar Galya'dan bugünkü İspanya topraklarına göçmüş ve İberik Yarımadası'nın önemli bir bölümünü ellerine geçirmişlerdir. Alanların Lusitanya ve Kartagena, Vandalların ise Doğu Galisya ve Betika üzerindeki egemenliklerini yapılan bir anlaşma ile Roma İmparatorluğu da tanımak durumunda kalmıştır. Ancak çok geçmeden Roma, Vandallar ve Alanlar ile baş edebilmek için bir müttefik bulmuştur. 416 yılında İspanya'yı, Roma'ya olan Germen kabilelerinden bir tanesi, Batı-Gotları ele geçirmiştir. Alanlar ile Batı-Gotları arasında uzun süren savaşlar olmuş, sonunda kralları Addak'ın 418'de savaşta ölmesiyle Alanlar egemenliği Vandal kralına devretmek zorunda kalmışlardır (http://www.circassiancenter/com/03 Eylül 2010).

Alanlar bulundukları coğrafyada çeşitli halklarla karşılaşmak zorunda kalmışlardır. Cermen kavimleri, özellikle Gotlar ve Vandallar, Tuna çevresindeki kavimler, Yunanlılar, Romalılar, Fransa'da Galiçyalılar ve İspanya'da İberler, Slavlar, Macarlar, Hazarlar, Fin kavimleri, Hun-Nogay ve Balkarlar gibi Türk halkları, Moğollar ve Çinliler Alanların karşılaştıkları kavimlerden bazılarıdır (McGovern, http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/tarih/025_alan_gocleri.htm/ 03 Eylül 2010). Alanlar bu kavimlerle genellikle Güney Rusya topraklarında karşılaşmışlardır. Alanların bulundukları Güney Rusya toprakları Asya'dan Avrupa'ya gerçekleştirilen göç ve akınlardaki hareketlerine imkân sağlayacak anayol olarak düşünülmektedir. Güney Rusya topraklarının bu özelliğinden dolayı Alanların diğer kavimlerle karşılaşmalarına ve bu kavimlerden etkilenmelerine neden olmuştur. Alanlar Güney Rusya ve Batı Kafkasya dışında şu bölgelerde bulunmuşlardır: Ermenistan, Med Ülkesi, Kapadokya'ya kadar (M.S. I.ve II. yy'daki istilalar), Kırım (M.S. III yy'dan XIV. yy'a kadar, Prut ve Aşağı Tuna (IV. yy'dan XII. yy'a kadar), Pannonia (I.yy'da Yazığlar ismi altında, IV.-V. yy'a kadar Alan ismi altında), Galiçya, modern Fransa, Loire boyunca (V.yy.'da Vandallarla) İtalya istilalarında (V.yy), İspanya (V.yy), Kuzey Afrika (V.yy.), Macaristan (XIII. yy'ın sonlarında), Çin (XIII-XIV. yy'da). Uzun, karmaşık göç ve askeri seferleri, Atlantik'ten Pasifik Okyanusuna kadar geniş bir toprak kütlesini kuşatmıştır. Orta Asya'da başlayıp daha sonra dünyanın dört bir yanına yayıldılar. Alanların bir bölümü İspanya ve Kuzey Afrika'ya göç etti. Diğer bir kol rotalarına Kafkasya yamaçlarında son verdi ve Osetler ismi altında yüzyıllar boyunca kadim dilini ve etnik kimliğini muhafaza etti (McGovern,http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/tarih/025_alan_gocleri.htm/03 Eylül 2010).

B. KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ

1. Sosyal Alandaki Etkileri

Avrupa Hunları, doğudan batıya doğru göç etmiş, geçtikleri bölgelerdeki halklarla etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu etkilerden bazıları Hunlardan günümüze kadar da devam etmiştir. Ammianus Marcellinus'a göre; Hunlar yemeklerini ne pişirirler, ne de terbiye ederler. Gıda olarak vahşi nebatların köklerini ve atlarının sırtı ile kendi butları arasında (Eyer altında) saklanarak yarı pişmiş eti kullanırlar (Arsal, t. y. : 47). Hunların yarı pişmiş olarak tükettikleri et günümüzdeki pastırmaya benzemektedir. Eyer altında etin sürtünmeyle suyunun çıkması sağlanmakta, böylece et tüketilmeye hazır hale gelmektedir. Etin bu şekildeki tüketilmesi bir toplumdan diğerine geçmiş, nesiller boyu aktarılmıştır.

Güney Rusya'da kurulmuş olan Avrupa Hun İmparatorluğu doğudan batıya doğru göç etmiş, Macaristan topraklarına gelerek buraları merkez haline getirmiştir. Macaristan'da Hunlara ait arkeolojik malzemenin fazla oluşu Avrupa Hunlarının burayı yurt tutmalarıyla alakalıdır. Burada ele geçirilen arkeolojik veriler arasında kültür ve sanat eserlerinin fazla olmayışı dikkat çekmektedir. Bu durumun esas sebebi ise Avrupa Hunlarının sürekli savaşlarla meşgul olmasıdır. Orta Avrupa'da yapılan kazılarda bazı toprak eşyalar çıkmıştır. Hunlarda, genel çizgileri ile Orta Asya'dan ve Büyük Hun İmparatorluğundan kalma bozkır kültürü egemendir. Batı Hunlarında da Doğu Hunlarına benzer sosyal ve kültürel bir yaşam söz konusudur. Bozkır kültürü Hun kültürünün çekirdeğini oluşturmaktadır (Çeçen, t. y. : 28).

Attila'nın sarayında yabancı vazifeliler bulunmaktaydı. Bunlar yüksek mevkilere de geçebiliyorlardı. Türk, Got ve Latin dilleri aynı ölçülerde konuşuluyordu. Halkı Germen ve Latin olan Avrupa kıtasında bu tabii bir durumdu. Fakat Hun-Türk devletinin Türklük yapısı bozulmamıştı. Hun

topluluğunun dil ve hayat tarzı yönlerinden değişikliğe uğramaması ve siyasi iktidar sona erince Türk çevresine dönülmesi bunu göstermektedir. Buna karşılık etnik, edebi, estetik, siyasi ve sosyal bakımlardan Türk kültür etkileri batıda hemen bütün orta çağlar boyunca devam etmiştir. Bu kültür etkilerinin belirli sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz: Kavimler Göçü nedeniyle Avrupa ahalisi birbirine karışmış ve bugünkü etnik yapısını, oluşumunu meydana çıkarmıştır (Çandarlıoğlu, 2003: 33).

Avrupa Hunlarının Kavimler Göçünden sonra özellikle düşmanlarını etki altında bıraktıkları bir nokta askeri alanda görülmektedir. Gotlar (Vizigotlar, Ostrogotlar), Franklar, Burgonlar ve Alanlar Batı Hunlarına karşı koyabilmek için güçlü atlı birlikler oluşturma yoluna gitmişlerdir (Kalkan, 1997: 1135). Hunlara karşı atlı birliklerin oluşturulması düşmanı kendi silahıyla vurma düşüncesindendir. Ordularını Hun askeri düzenine göre düzenlemeleri bunu göstermektedir. Hunların konar-göçer bir kavim olması atı, onların günlük hayatının vazgeçilmezi haline getirmiştir. Onlar at üzerinde yerler, içerler, at üzerinde uyurlar, hatta önemli akidlerini at üzerinde imza ederler. At, konar-göçer Hun toplumu için vazgeçilmez bir yardımcıdır. Savaşlarda kullanılan en önemli silahlardandır. At üzerinde ordular uzun mesafeleri kolaylıkla aşabilmektedir. At, bozkır kavimleri için dini misyon yüklenmiş kutsal bir varlıktır. Yılın belirli aylarında ataları için kesilen kurbanlarda at en başta gelenidir. Öldükten sonra atın kurganlarda bulunması onun ölümden sonraki hayatta da yardımcı olacağı düşüncesindendir. Kavimler Göçünün yapılması yeni at ırklarının ortaya çıkması yönünde de bir etkiye sahip olmuştur. Araştırmacı Antonius'a göre Rusya'daki Mongol ırkı, Prçevalski atına akraba olan diğer bir yabani numuneden neşet etmiş ırk Kavimler Göçü ile Avrupa'ya ve Kuzey Asya'ya gelerek Tarpan tipi ile karışarak muhtelif evcil at ırklarının çıkışına sebep olmuştur (Kalkan, 1997: 1134). Batı Hun İmparatorluğu'nun ekonomik yaşamı da kendinden önceki göçebe devletlerinki gibidir. Hayvancılık ana uğraştır. Ganimet sağlanması, tarım, avcılık, balıkçılık da diğer ekonomik uğraşlardır (Çeçen, t. y. : 28).

2. Sanat Alanındaki Etkileri

Kavimler Göçü ile birlikte anayurttan batıya doğru göç eden Hunlar geçtikleri güzergâhlarında bulunan kavimleri ileri iterek onların daha batıya kaymalarına neden olmuştur. Hunların, bu kavimleri batıya doğru harekete geçirmeleri elbetteki kısa sürede gerçekleşmemiştir. Belli bir süre Hunlar bu kavimlerle sınır komşuluğu yapmak durumunda kalmışlardır. Hunların bu kavimlerle sıcak ilişkiler içerisinde olmaları etkileşime açık bir kapı bırakmıştır. Hunların diğer kavimlerden etkilendikleri ve bu kavimleri etkiledikleri alanlardan birisi de sanat alanında görülmektedir. Got sanatı, Hun sanatı üzerinde etkili olur. Gelişmekte olan Hun sanatı aynı zamanda Sarmat sanatından faydalanır. IV-V. yüzyıllarda gelişen yeni sanat, Hun sanatı karakterini kazanır (Baştav, 2005a: 263).

İskitlerin bakiyesi olarak kabul edebileceğimiz Hunlar'da da altın işlemeciliği ön plana çıkmaktadır. Nasıl ki İskitler bozkırın kuyumcuları olarak nitelendirilmişlerse Hunlar'da da özellikle Roma'dan elde edilen vergiler sayesinde Hunların altın çağı başlamıştır. Altının Hunlarda bol miktarda bulunması sanat alanında özellikle altından yapılma eşyaların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Altının yanında Hunlar döneminde diğer madenlerin kullanıldığı da görülmektedir. Hunlar devrinde cırcır böceği ile yapılan süs eşyası çok yaygındı, bu bir hareket alameti idi. Asya Hunlarından beri cırcır böceklerinin değişik madenlerden yapılmış olarak kullanıldığı ve bunların rütbe ifadesine yaradıkları bilinir. Kırım'da ve Kafkasya'da 375'den sonra yeni cırcır böcekleri ortaya çıkar ve bunlar dökme bronzdan ve gümüşten yapılır, daha sonra Avrupa'da da görülür. Bunlar artık kadınların ve kızların süs eşyası olarak kullanılır, bu suretle cırcır böcekleri Avrupa'da yayılır (Baştav, 2005a: 275). Asya Hunlarına özgü olan bu cırcır böceklerinin Kafkasya ve Kırım bölgelerinden sonra Avrupa'ya geçmesi Kavimler Göçü neticesindedir. Kavimler Göçü ile Avrupa'da yayılma imkânı bulan süsleme sanatı Hun kültürünün izlerini taşımaktadır. Hunların süsleme sanatında o

dönemde İran'da egemen olan Sasani işçiliğinin geniş etkileri vardır. Hunlar ayrıca Avrupa'da ilişkiye girdikleri kavimlerden de kültür açısından etkilenmişlerdir (Çeçen, t. y. : 29). Hun arkeoloji malzemesini tahlil eden tanınmış Macar arkeologu Nandor Fettich'e göre, Hun bakiyeleri muhtelif unsurlardan terekküp ettiğinden izahında zorluk çekilmektedir. Eşyanın cinsi ve bunların doğduğu muhit ve üzerlerinde taşıdıkları tesirler, pek uzak muhitlerle temaslara delalet etmektedir. Bu bozkır sanatı İskit umumi adını taşıdığı gibi, bunun üzerinde Yunan, İran, Kelt ve Cermen tesirlerinin izleri de barizdir. Sarmat tesiri de göze çarpmaktadır. Got sanatı, Hun sanatı üzerinde esaslı bir tesir yapmış, buna mukabil Cermen sanatının yayılmasına Hun İmparatorluğu çok yardım etmiştir (Nemeth, 2005: 90).

Hun sanatının yayıldığı bölgelerdeki izlerini ve kültürel etkilerini arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen veriler açıkça göstermektedir. Elde edilen arkeolojik verilerden çeşitli madenlerden yapılmış süs eşyalarından günlük yaşamda kullanılan eşyalara kadar pek çok alanda eser ele geçirilmiştir. Bu arkeolojik verilerden Hunların kültürel izlerini görmek mümkündür. Segedin civarında bulunan Hun mezarları devletin kültürel yaşamı hakkında genel bir kanı vermektedir. Bu kazılarda altına dayanan süslemeciliğin çeşitli örneklerine rastlanmıştır. Huni biçiminde ayaklı kurban kazanları Hun kültüründe önemli bir yer tutar. Bu tür kazanları minyatür biçimlerde yaparak ölülerle beraber mezarlara gömmüşlerdir. Mezarlarda bulunan altın kazanlar da kurban kazanlarıdır ve Batı Hun kültürünün Orta Asya kültürü ile yakın bağlantısını göstermektedir (Çeçen, t. y. : 29). Hunların en tanınmış eşyaları başında gelen bakır kazanların menşeinin İç Asya'ya kadar izlenmesi mümkün olmuştur. Doğu Kazakistan ile Moldavya arasındaki bölgede bulunan 25 kadar defin yerinde zengin kadın ve erkek malzemesine rastlanmış ve bunların Hun devrinden olduğu tespit edilmiştir (Baştav, 2005a: 263). Hunlarla ilgili kazılarda, kurban kazanlarının yanı sıra irili ufaklı gümüş kayışlar, keramik eserler, altın ve gümüşten süs eşyaları, çeşitli tokalar, altın taçlar bulunmuştur. Buluntulara göre Batı Hun

İmparatorluğu'nda altın ve gümüş işçiliğinin ileri düzeyde olduğu Orta Asya'da görülen toprak ve keramik işçiliğinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Çeçen, t. y. : 29).

3. Dil ve Edebiyat Alanındaki Etkileri

Batı Hunları göçebe bir devlet kurduklarından ve yerleşik bir yaşam düzenine sahip olmadıklarından dilleri biraz karışıktır. Ne var ki temel olarak onların dilinin de Büyük Hun İmparatorluğundan geldiği söylenebilir. Batı Hun İmparatorluğunun egemenliğine giren kavimler değişik yerlerden gelmişlerdi ve kendi dillerini koruyorlardı. Bu durumda kavimlerin dilleri ile Orta Asya'dan gelen Hun dili karışmaya başladı. Batı Hun İmparatorluğunun devlet ve yönetici kademesi ise kesinlikle Büyük Hun İmparatorluğunun dilini kullanmıştır. Hun halkı ise yaşadığı bölgeye göre oranın kavimleri ile etkileşim içinde farklı farklı lehçeleri kullanıyordu. Devletin üst kademesinin geleneksel Hun dilini koruyabilmesine karşılık, Hun halkı giderek bu dilden uzaklaşmıştır. Avrupa gibi yeni bir kıta Hunların yaşam biçimlerini, geleneklerini etkilemiş, zamanla da değiştirmiştir (Çeçen, t. y. : 29).

Got-longobard efsanelerinde Attila, harpten hoşlanan, ılımlı tabiatta ve keskin zekâlı bir hükümdardır. Kilise menkıbelerinde Attila, dünya hâkimi ise de, silahsız ve aciz kilise mensupları ondan üstündürler. Paris halkı Attila'dan korktuğundan daha emin bir yere sığınmayı düşünmüştür. Galya'da meydana gelen menkıbelerde Attila, genellikle çok kan dökücü ve merhametsizdir. Almanya'da meydana gelen menkıbelerin en tanınmışı, 10.000 bakire ile ilgili Ursula efsanesidir. Efsanenin aslı Hun prensinin evlilik teklifini reddeden bir İngiliz prensesinin öldürülmesi ve bundan sonra onun yerine 11.000 meleğin zuhur ederek Hunları kaçırmasıdır. Fransa'da meydana gelen bu olaydan dolayı Fransız rahipler Attila'yı hiç sevmediler. Çok abartılan bu efsanedeki olaylar sebebiyle Hunlar çok tahripkâr olarak anlatılırlar. Bu yüzden Attila ve

Hunları, Fransız okul kitaplarında çok vahşi ve kan dökücü görülürler. Efsaneler halk düşüncesini yansıtmakla beraber tarihi içerik bakımından zayıftır (Baştav, 2005a: 258-259).

Attila döneminin edebiyat alanındaki en önemli etkileri Alman destanlarında göze çarpmaktadır. Eski Cerman göçümleriyle hükümdarlarının yaptıklarını, harp hatıralarını terennüm eden ve Hunlarla ilgili olan Ermanrich, Attila, Theoderich destanları Büyük Karl tarafından yazıya geçirilmiştir (Akkaya, 1944: 561).

Attila dönemini anlatan destanların ilkini Hildebrand destanı oluşturur. Bu destanda Attila'nın himaye ve lütuflarına mazhar olan bir Cerman Beyi'nin oğluyla olagelen vuruşma faciası dramatik olarak anlatılır. Destanın kahramanı Hildebrand'dır. Hildebrand silahtar ağası bulunduğu Dietrich ile birlikte gurbete gidiyor ve çoluk çocuğundan ayrı olarak otuz yıl savaşçı bir hayat sürüyor. Attila'ya hizmetlerinden dolayı Hun kralı, Dietrich ile arkadaşlarını yurtlarına dönebilmeleri için bir ordu ile İtalya'ya gönderiyor. Bu süreden sonra Hildebrand ile oğlu karşı karşıya gelir. Destanın konusunu da bu karşılaşma oluşturur. Attila, bu yiğitlik destanında Cerman beylerine sığınaklık yapan, kendine gösterdikleri bağlılık ve hizmetleri karşılamak için ordu sevkeden âlicenap bir hükümdar olarak tasvir edilmektedir (Akkaya, 1944: 562-564).

Attila döneminin işlendiği ikinci destanımız Walthari Destanıdır. Destanda Hun hakanı Attila'nın batıya yaptığı akın tasvir edilmektedir. Başta Engürüs-Macaristan ülkesinde cesareti ve silahıyla herkesin güçlü olarak tanıdığı Hunların, yalnız çevrelerindeki uluslara boyun eğdirmekle kalmayıp, Cihan-Atlas denizi kıyılarına dayandığını, kafa tutanı yere serip yalvaranı dost tuttuklarını, saltanatlarının 1000 yıl sürdüğünü anlattıktan sonra sözü önceleri bu ülkelerde yaşamış olarak tavsif ettiği Attila'ya intikal ettiriyor, batı seferini tasvir ediyor (Akkaya, 1944: 565).

Attila döneminin tasvir edildiği üçüncü destan Nibelungen destanıdır. Oktar kumandasındaki Hun ordusunun Burgondlarla çatışması Almanların ünlü Nibelungen destanlarına konu olmuştur (Çandarlıoğlu, 2003: 29). 433-436'da Burgundların ordusu başlarında kralları Gundahar olmak üzere kılıçtan geçirildi. Bu korkunç olay Cermen kavimlerinin hatırasında derin izler bırakmış ve olaylar daha sonra Nibelungen destanına girmiştir (Baştav, 2005a: 218). Bu savaşlar sonunda Hun hâkimiyeti Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına ulaştı (Çandarlıoğlu, 2003: 29). Nibelungen destanında Attila'nın etkin rol oynadığı görülmektedir. Attila, Bizans'ı daimi surette tehdit eder ve haraca bağlarken Roma ile iyi geçinerek bütün barbar kavimleri hâkimiyeti altına almayı düşünmektedir. Nibelung şarkıları işte bu zamanlarda cereyan eden hadiselerden doğmuştur. Attila Bizans'a çok ağır vergiler yüklemiş ve hatta 445'de Termopillere ve İstanbul surlarına kadar yürümüştü (Nemeth, 2005: 84). Destanın ikinci kısmına Hun ülkesi (Macaristan) Attila'nın sarayı, sahne olmaktadır (Akkaya, 1944: 567). Almanların destan-şarkıları Nibelungen ile Burgonyalıların (Burgonya'ya V. yüzyılda yerleşen Cermen kökenliler) epik şiirleri birbirlerine oldukça yakındır. Bu şarkılarda örneğin "Attila'nın sarayındaki Burgonyalı Kralların Şarkısı" veya "Attila'nın Ölümü"nde, Attila'nın ismi Atli, iyi kalpli koruyucu baba olarak geçer (Roux, 2007: 77). Cermen edebiyatının ilk yazılı abidelerinden biri olan "Nibelungenlied" de kralın adı "Etzel" diye geçer. "Atıl" ve "Etzel" kelimelerinin telaffuz benzerliği Attila'nın asıl adının "Atıl" olduğunu göstermektedir (Schmiede, 1993: 53). Batıda ve bilhassa Fransa'da hala yaşayan ananeler Attila'yı ve bunları korkunç mahlûklar olarak tasvir eder, hatta bunlar İtalya'ya da tesir etmiştir. Bunlara mukabil Cermen ananelerinde Attila büyük bir adamdır ve Cermen kralları onun sarayında yaşarlar. Nibelung'de Attila büyük otoriteye sahip, azametli ve asil ruhlu bir kraldır. Fakat uzak tarihi hadiselerin bazen Avar ve bazen Macarlar'ın ananelerine ve onların sebep oldukları hadiselere bağlandığı da vakidir. Kuzey Cermenleri arasında yaşayan ananede Attila servete haris, hilekâr ve haşin bir adamdır. İzlanda'ya kadar yayılan Cermen kavimleri arasında Attila efsanesine rastlanmaktadır (Nemeth, 2005: 89).

4. Dini Alandaki Etkileri

Hunların Avrupa'da daha ilk görünmelerinden başlamak üzere Kilise, Hunlar arasında din neşri hareketine girişmiştir. Avrupa'nın ufkunda yeni bir kavmin ortaya çıkmasının hemen ardından din adamları bu yabancıları ziyaret ederlerdi. Hunlar arasında ilk din neşri hareketleri Tuna boyundaki piskoposluklarda başlamıştır. Fakat Hunlar arasındaki din neşri hareketi fazla başarılı değildi. Buna rağmen Hunların haşin tavırlarını değiştirmeyi başardıkları ve daha ılımlı olmalarına yardımcı oldukları kaydedilir. Misyonerler din neşri yaparken halkı kazanmak maksadıyla onlara ziyafet vermek ve hediyeler dağıtmak gibi yollara başvururlardı. Misyonerler arasında bir ara İstanbul Pakrikliği de yapan (340-398) Ioannes Chrysostomos gibi meşhurları da vardı. Misyonerlerin en büyük güçlüğü dil engeliydi. Hunca bilenler çok azdı. Attila'nın hâkimiyetinin en parlak devrinde Hıristiyanlığa giren bazı Hunların kendi adetlerini unuttukları anlatılır. Fakat Hunların büyük bir kısmı kendi dinlerinde kalmış, ancak Romalılara esir düşenler arasında Hıristiyanlık yayılmıştır. Trakya'nın genellikle karışıklığın hüküm sürdüğü bölgelerinde köleler, fatih Hunları, kurtarıcı gibi görmüş ve onlarla iş birliği yapmaktan çekinmemişler ve baskı altında yaşayan sınıflar Hunları iyi karşılamıştır. Mesela, sınır bölgelerinde yaşayan kalelerden biri Hunlara kapılarını açmıştı. Kilise çevrelerinde ise Attila'nın "Allahın kılıcı, kırbacı" olduğu düşüncesi hâkimdi (Baştav, 2005a: 213).

VII. AKHUNLARIN KÖKENİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE YURTLARI

A. AKHUNLARIN KÖKENİ

Akhunlarla ilgili çelişik ve değişik görüşler varsa da en çok kabul edileni bunların Hun ve Türk kökenli olmalarıdır. Akhun devleti içinde bazı Moğollar ve İranlılar da yaşamışlardır. İmparatorluğun egemen öğesi ve toplumun çoğunluğu ise Hunlar'dan gelme Türklerdi (Çeçen, t. y. : 30).

B. AKHUNLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Akhunlar, Hunların büyük bir kolu idi. Hunlar, Çin tarafında hâkimiyeti kaybedince batıya yayıldı. Avrasya bozkırının yegâne gücünü oluşturdular. Zamanla, Sir-Derya/İakartes'i geçerek, batı-doğu arasında kültür birliğini sağlayan Sogdiana, Çin kaynaklarının işaret ettiği Su'te'ye girdiler. Burada ve komşu yerlerde Xion veya Xionitae diye tanındılar. Hunların, Sogdiana ve Oxus boylarına inen kolları içinde fiziki bakımdan farklılık arz eden ve aynı dili konuşan kabile Akhunlar'dı. Bunlar kısa zamanda siyasi alanda kendilerini ispat ettiler. V-VI. yüzyılda cihanşümul bir devletin temsilcisi oldular (Konukçu, 2002: 827). Asya Hunlarının büyük kısmı Volga'dan batıya geçerken, bunlardan başka bir bölük İran'a ve Afganistan'a geldi. Ak-Hun devletinin tarihi gelişmesi 350 yılında Altaylardan batıya doğru başlayan büyük göç hareketi ile bağlantıdır (Çandarlıoğlu, 2003: 35). Bu devlet, Töles'lerden Chao-ch'e'lere bağlı Hua kolu mensuplarının Cungarya bozkırlarından Horasan bölgesine geçerek V. asrın ortalarına doğru bir siyasi teşekkül haline gelmesi ile ilgili görülmüştür. Hun tarihinin bu noktası oldukça karanlık bir manzara taşımaktadır. Hâkimiyetini Hazar kıyılarından Kuzey Hindistan'a, Afganistan'a, İç Asya'ya kadar genişleten bu kavmin veya kavimler topluluğunun çeşitli vesikalarda birbirinden farklı adlarla anılması durumu daha da karıştırmakta gibidir (Kafesoğlu, 1993: 80-81; Kafesoğlu,

1992: 124; Kafesoğlu, 1988: 160-161). 350 yılları dolaylarında, Altay Dağları çevresindeki yurtlarından ayrılan bir grup Hun kütlesi, Güney Kazakistan bozkırlarına gelip yerleşti (Koca, 2002a: 706). Bu tarihi gelişme Altaylardan başlayarak batıya doğru cereyan eden büyük göç hareketi ile ilgilidir (Kafesoğlu, 1993: 82). Ak Hun veya Eftalit adıyla anılan bu Hun kütleleri, burada daha fazla kalamadılar (Koca, 2002a: 706).

Sienpiler yerine kurulan büyük Juan-Juan Devleti zamanında Avar ve Hun adlarında iki kabile grubu, 350'lilerde bilinmeyen bir sebeple o devletten ayrılarak bugünkü Güney Kazakistan bozkırına gelmişti. Buradaki eski Hun halkını Volga'ya doğru iten, bir kısmını da kendi içine alan bu kitle kısa bir zaman sonra güneye yöneldi ve Afganistan'ın Toharistan bölgesine indiler. Burada İran Sasani Devleti ile temasa geçtiler. Sasani Devleti'ndeki iktidar kavgalarına karışan Ak Hunlar, bir taraftan İran'daki gelişmelere yön verirlerken, diğer taraftan bölgedeki hâkimiyetlerini Kuzey Hindistan'a kadar genişlettiler. Çu, Seyhun ve Semerkand havalisine hâkim olmaya başladılar. Batıda da Hazar Denizinin güneyine kadar hâkimiyetini yaydılar (Çandarlıoğlu, 2003: 35; Koca, 2002a: 706; Kafesoğlu, 1993: 82; Kafesoğlu, 1988: 161). Çin kaynakları, Akhunların Hua adı ile tarih sahnesine çıktıklarını, bu sözcüğün de komutanları Pahua'nın sonundaki Hua'dan gelmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Akhunların Turfan bölgesinden gelerek yeni yerlerine yerleştikleri de söylenmiştir. Bununla beraber Hua bir ülke adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar Hua bölgesinin Ceyhun ırmağının doğu kaynaklarının aktığı vadilerde olabileceğini ortaya koymuştur. Akhunlar Horasan'ı fethettikten sonra Belh kentinin doğusunda kalan Gor'u kendilerine merkez yapmışlardır (Çeçen, t. y. : 30).

Beşinci yüzyılda doğu dünyasının önde gelen siyasi kuruluşları arasında Akhunlar göze çarpmaktadır. Roma/Bizans, Sasani, Çin ve Hindistan'daki

hanedanlar ile sonraki yıllarda siyasi ve askeri temasları olmuştur (Konukçu, 2002: 827).

C. AKHUNLARIN YURTLARI

Akhun İmparatorluğu'nun merkezi Kunduz'da bulunan Huo kenti idi. Gor'dan sonra bu kent de önemli bir merkez durumuna gelmiştir. Huo da Toharistan bölgesinde yer alıyordu. Toharistan, Belh kentinin doğusuna düşen Ceyhun ırmağının güneyindeki Hulm, Kunduz, Iskamış, Talakan-Simigan, Bağlan gibi yerleri içine alan bölge olarak bilinmektedir. Türkçe kaynaklarda bu bölgeye Tukri veya Tukharistan adı da verilmektedir. Akhunların en son ve en büyük merkezleri, Bedahşan'ın batısında Himatala idi (Çeçen, t. y. : 30). V.-VI. yüzyıllarda, Türkistan, Sogdiana/Maveraünnehir, Afganistan, Horasan ve Hindistan'ın kuzey bölgelerinde, Sakalar ve Kuşanlar gibi büyük bir devlet kuran Akhunlar, sadece askeri değil siyasi ve kültürel, medeni durumları ile yaşadıkları asra damgasını vurmuştur (Konukçu, 2002: 827).

VIII. TARİHTE AKHUN GÖÇLERİ

Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılması üzerine, Hunların büyük bir kısmı Volga ırmağı üzerinden Batı'ya doğru göç ederken, bir bölümü de güneye doğru inmiştir. Güneye inen Hunlar daha sonraları Akhun İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Batı Hun İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Akhunlar Afganistan ve Kuzey Hindistan'da kendi imparatorluklarını kurmaya çalışıyorlardı. Ortadoğu Hunları da denen Akhunlar, bir yüzyıldan fazla bir süre Horasan, Pencap, Afganistan, Hindistan, Harzem, İran ve Doğu Türkistan bölgelerinde egemen olmuşlar ve imparatorluklarını sürdürmüşlerdir (Çeçen, t. y. : 30).

Büyük kısmı Volga'dan batıya geçen Hun'lardan Güney İran'a ve Batı Afganistan'a inen bir bölük olduğu tahmin edilen Orta Doğu Hunları'nın hiç olmazsa, Ak Hun-Eftalit devleti hanedan ailesi ile hâkim zümresini teşkil ettikleri ileri sürülmüş; veya bu devlet, Töles'lerden Chao-ch'e'e lere bağlı Hua kolu mensuplarının Cungarya bozkırlarından Horasan bölgesine geçerek V. asrın ortalarına doğru bir siyasi teşekkül haline gelmesi ile ilgili görülmüştür (Kafesoğlu, 1993: 80). Bu kavmin Hunlarla akrabalıklarının açıklığı, 520 sıralarında Çinli seyyah Song-yun'un kayıtlarından anlaşılıyor. II. Yazdgird zamanında (438-457), İran üzerine baskılarını artırdıkları yıllarda Ak-Hunlar'ın başında en büyük hükümdarı sayılan Kunhas (başka okuyuşlar: Kuhanaz, Huşnavaz, Ahşunvar, Aksungur. Kün-han vb.) İran iç işlerine karışarak himayesine aldığı Firuz'u Sâsânî tahtına çıkarmış (459), hâkimiyetini Afganistan'a doğru genişleterek Kuzey Hindistan'a dönmüş ve orada Gupta devletini dağıtmıştı (470'e doğru)(http://www.öztürkler.com/29 Aralık 2009c). 451 yılında Kafkasya üzerinden gelen Akhunlar, Mugan'ın güneyine yerleşmiş ve burada Balasagan adıyla bir de şehir kurmuşlardı (Çay, 1986: 38).

A. AKHUN GÖÇLERİ VE GÖÇ YOLLARI

Akhunlar bir süre, Orta Asya'da başka kavimlerle beraber yaşamışlardır. Bu ortak yaşayış süresi içinde kültürel açıdan karşılıklı bir alışveriş gerçekleşmiştir. Özellikle dil ve bazı gelenekler açısından çeşitli kavimlerin Akhunları etkiledikleri görülmüştür. Toharistan'a yerleştikten sonra ortaya çıkan Toharca dili aslında Akhun dilinden başka bir şey değildir. Toharca, diğer dillerden farklı bir yapıya sahipti ve yirmi beş harften meydana geliyordu (Çeçen, t. y. : 32). Çin kaynaklarına göre, İç Asya'da Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar ve etrafını hâkimiyetlerine alan Ak Hun-Eftalitler, bu arada Kuzey Hindistan'ı da zaptetmişlerdi (Kafesoğlu, 1993: 83; Kafesoğlu, 1988: 162). Akhunlar'dan önce Toharistan bölgesine Kuşanlar egemendi. Ne var ki, bunlar daha sonraları bölünerek küçük beylikler biçiminde yaşamaya başladılar. Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Orta Asya'da

yaşamaya devam eden Hun kavimlerinin içlerinde Akhunlar en büyüğüydü. Daha sonraları koşulların zorlamasıyla güney bölgelerine doğru göç ettiler. Akhunlar Altay Dağlarından Horasan'a, Toharistan'a ve sonra Hindistan'a inen bir kavim olarak görünmektedir. V. yüzyılın başlarında Akhunlar Ceyhun ırmağını geçerek, Sasani topraklarını işgal etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Sogdiana ile beraber Semerkand yöresinin de yeni egemen gücü Akhunlar olmuşlardır. Ceyhun ırmağını geçen Akhunlar V. yüzyılın başlarından sonra Sasani Devletinin doğu ve kuzeydoğu bölgelerini istila etmeye başladılar. Akhunların güneye doğru inişleri Ön Asya'nın tüm ülkelerini ve buralarda yaşayan kavimleri sarsmıştır (Çeçen, t. y. : 32). Eftalitler kesin olarak bilinmeyen, ama büyük bir olasılıkla 440'tan önceki bir dönemde Baktriane ile Sogd ülkesine aynı tarihlerde girerler. İran'daki Sasanilere komşu olunca da onlarla dalaşmadan duramazlar (Roux, 2007: 79). Akhunlarla Sasaniler arasında savaşlar yapıldı. İlk savaş Sasanilerin galibiyetiyle neticelenirken ikincisi Akhunların galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Akhun hükümdarı Ahşunvar döneminde yapılan Sasani Akhun mücadelesinde Akhunlar daha önce kaybettikleri yerleri geri almışlardır. Aksuvar döneminde Sasani ve Akhun ilişkileri yoğun olmuştur. Sasani devletinde bir taht kavgası ve Firuz'un başa geçmesi sorun olunca, Aksuvar işe karıştı ve bazı koşullarla Firuz'un tahta geçmesini destekleyebileceğini bildirdi. Akhunlar otuz bin kişilik bir ordu ile Sasani Devleti sınırları içine girdiler ve Firuz'u destekleyerek tahta geçmesini sağladılar. Firuz başa geçince Akhun ordusuna büyük hediyeler verdi ve Ceyhun üzerindeki Tirmiz ile Vasgirt bölgelerini Akhunlar'a terk etti (Çeçen, t. y. : 32). Daha sonraki dönemlerde de Sasanilerle Akhunlar arasındaki mücadeleler devam etti. Bu mücadelelerde taraflar birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştılar.

Akhunlar Belh kentini ele geçirdikten sonra Sasanilerle savaşmaya başladılar. Kuşan devletinin çöküşünden sonra ortaya çıkan bazı prenslikleri Akhunlar kolaylıkla kendi egemenlikleri altına aldılar. Öncelikle Kuşan-Kidara prensliğini ortadan kaldırdılar. Bu tür prensliklerin ortadan kaldırılmalarından

sonra sıra Hindistan'ın işgaline gelmişti. Akhunlar 480 yılında Hindistan'a ilk saldırılarını yaptılar ve bir süre sonra Kuzey Hint bölgesini egemenlikleri altına aldılar. O sıralarda Hindistan'da devlet kurmuş olan Guptalar Akhunların saldırılarını bir süre için durdurabilmişlerdi. Hindistan'a yapılan akınlar sırasında Akhunların başında Toraman adlı bir hükümdar bulunuyordu. Kazılardan çıkan paralar ve kitabeler ile o dönemin tarihi hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir. Toraman, Guptaların iç karışıklıklarından yararlanarak Kuzey ve Batı Hindistan'ın iç bölgelerine kadar ilerledi ve Pencap bölgesi tümüyle Akhun denetimine girdi. Asya'nın sert kara ikliminden sonra Hindistan'ın sıcak iklimi Akhunları sarstıysa da zamanla buraya alıştılar. Valahbi racalarından Batarka, Toraman'ın iç bölgelere doğru ilerlemesini durdurmayı başardı. İki taraf arasında çıkan savaşta Toraman başarısızlığa uğradı. Toraman'ın ölümünden sonra Akhunlar duraklama dönemine girdiler. 5l5 yılında Toraman'dan boşalan Akhun tahtına oğlu Mihirakula geçti. Akhun İmparatoru Mihirakula sürekli olarak seferler ve akınlar düzenlemiş, ülkesinin sınırlarını genişletmiştir. Mihirakula'nın oturduğu merkez Sakkala idi. Burası İndu akarsu bölgesinde, şimdiki Sialkot kasabasıdır. Savaşlardan sonra Sakkala'ya döndüğünde kardeşini tahtta görünce kenti yeniden kuşatarak başa geçti. Daha sonraları Gandara bölgesini aldı ve tüm budist tapınaklarını yerle bir etti. Ordusundaki süvari birliklerine filleri de ekleyerek değişik bir ordu düzeni oluşturdu. İmparatorluğun yönetimi gereği Keşmir bölgesindeki Sakkala merkez olmuştu. 530 yılına kadar Akhun akınları tüm Hindistan bölgesinde sürdü. Ne var ki, Citraküta kentini ele geçirdikten sonra Akhun saldırıları bir durgunluk dönemine girdi. Bu tarihten sonra Akhunlar pek bir başarı gösteremediler ve gerileme dönemine girdiler. Akhunlar için genel çöküntü havasının estiği 550 yılında Mihirakula öldü. Yerine kimin hükümdar olduğuna dair kesin bilgiler yoktur. Sonraki kaynaklar Akhun İmparatorluğu sınırları içinde kendi başına buyruk prenslik ve beyliklerden söz ederler. VI. yüzyılın başlarında Akhunlar ile Sasaniler arasındaki sınır Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesinde bulunan Gürgan kentinden geçmekteydi. Ceyhun ve Seyhun ırmakları arasındaki bölge de Akhunların denetimindeydi. Akhunlar İran'dan başlayarak Orta

Asya'nın iç bölgelerine kadar uzanan ve Hindistan'ın yarısını sınırları içine alan geniş bir imparatorluk kurmuşlardı. Sonraları Orta Asya ve Türkistan bölgelerinde sahipsiz biçimde yaşayan Hun İmparatorluğu kalıntısı kavimler Akhun İmparatorluğu içinde yerlerini almışlar ve Akhunların savaşlarına katılmışlardı. Çin ile de komşu olan Akhunlar, daha çok güney ve batı ile uğraştıklarından bu ülkeye dönük sefer düzenlememişlerdir. Göktürkler, Sasanilerle akrabalık kurdu ve onlarla ortak hareket ederek Maveraünnehir bölgesini ele geçirdi. Nesef ve Karşi kentlerini de aldıktan sonra Nahşab kenti önünde Akhun ordusu ile karşı karşıya geldi. İki ordunun saldırıları karşısında Akhun İmparatorluğu ani bir çöküşe uğradı ve toprakları Göktürkler ile Sasaniler arasında paylaşıldı. Uzun zaman içinde Akhunlar Göktürk İmparatorluğu'nun vatandaşı oldular ve imparatorluk içinde eriyip gittiler. Daha sonraları Müslümanlığın yayılmasıyla güney ve batı bölgelerinde yaşayan Akhunlar bu dini benimsediler. Müslüman istilasından sonra Akhunlar tarih sahnesinden çekildiler. Zamanla etnik karakterlerini de yitirdiler (Çeçen, t. y. : 32-34).

Eftalit elçileri, Baktrialı ve Sogd elçilerine benzer şekilde, keza geçen yüzyıl zarfında ülkelerinde neler olup bittiğini anlatmışlardır. T'ungt'ien'in yazarı Eftalitlerden bahsederek elçilik raporunun söz konusu bölümünden (Wei Shu'nun orijinal metnine dayanarak) şöyle alıntı yapar: " Kinşan Dağları'ndan, Hotan'ın batısına düşen sahalara göç ettiler. Geç Wei hanedanı İmparator Wen ch'eng (yani Kaotsung) zamanından (452-465), bundan 80-90 yıl önce imiş." (Czegledy, 2004: 65).

Farklı prenslerin egemenliği altında bulunan Eftalit boyları, kaynaklarda kısmen kendi boy adlarıyla, kısmen Eftalitlerin kavim adlarıyla, Uar ve Hyon olarak, 457'den sonra ise çoğunlukla Eftal hanedanının adıyla geçerler (Czegledy, 2004: 67). Batı Uar-Hun boy grubunun yolu, Altay bölgesi üzerinden kuzeyden güneybatıya, Amu Derya civarındaki ülkelere

uzanıyordu. Bir Çince ananeye göre ise Eftalitlerin ataları, Amu Derya civarındaki ülkelere Altay'dan ilerlemişlerdir (Czegledy, 2004: 94).

1. Akhunların Batıya Göçleri

Akhunlar, IV. yüzyılda, Asya içlerinden batıya göç ettiler. Yüeçilerin varisi Kuşanların çökmesinden sonra, Hun kabileleri arasında güçlenerek, büyük bir devlet kurdular. "Bozkır, lakartes ve Oxus" ne zaman geçtikleri kesinlikle bilinemiyor. Sogdiana'daki tarihleri şimdilik karanlık kalmaktadır. Ama Sasanilerin kuzey doğusundaki topraklarında, Horasan'da sürekli akınlarda bulundukları bilinmektedir. Oxus veya Ceyhun'un güneyine, Belh Toharistan ve Çağaniyan'ı ele geçirmeleri, ancak tanıklığına arkeolojik belgelerden anlaşılmaktadır. V-VII. yüzyıldaki Çinli Budist hacıların şahadetlerine göre, Toharistan ve Gandhara bölgesinde Akhunlar hâkim olmuşlar ve yaşamışlardı. Akhunlar bununla da kalmayarak Hindistan'a indiler. Indus'un yukarı havzasında şimdiki Pençab bölgesinde hâkim duruma geçtiler ve yerleştiler (Konukçu, 2002: 828).

2. Akhunların Güneye Göçleri

Ak-Hun Eftalit meselesi M. 350 yıllarında Altay'lar havalisinden batıya doğru cereyan eden büyük göç hareketi ile ilgilidir. İç Asya'da Hun idaresinden sonra iktidara gelen Sienpilerin yerine kurulan büyük Juan-Juan Devletinde Uar ve Hun adlarında iki kabile grubu 350'lerde bilinmeyen bir sebeple o devletten ayrılarak bugünkü güney Kazakistan bozkırına gelmiş, buranın eski halkını Volga'ya doğru ittikten (Avrupa Hunları) az sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan bölgesine inmişti (Kafesoğlu, 1993: 82). Burada İran Sasani Devleti ile temasa geçtiler. Sasani Devleti'nde iktidar kavgalarına karışan Akhunlar, bir taraftan İran'daki gelişmelere yön verirlerken, diğer taraftan bölgedeki hâkimiyetlerini Kuzey Hindistan'a kadar genişlettiler. Fakat kısa sürede hâkimiyetlerini bütün Orta Asya'ya yayan Göktürkler, İran Sasani Devleti ile anlaşarak, 557 yılında Akhunların siyasi

varlıklarına tamamen son verdiler. Akhun toprakları iki devlet arasında paylaşıldı (Koca, 2002: 465). Akhunlar Güney-batıya yöneldiler. Sogdiyana, Baktriane ve Horasan'a egemen oldular. Akhunlar Kabil'e yerleştiler. Sasanilerle yakın temasa geçtiler. Hatta 459 yılında Sasani hükümdarlığına veliaht I. Firuz'un geçmesini sağladılar. Akhun hakanı Aksuvar'a açtığı savaşta yenildi ve öldürüldü. Türkler daha sonra Teoman Tigin önderliğinde Hindistan'a yöneldiler. İndus ve Malva'ya hâkim oldular. Hindistan'ın içerindeki Gurupta Devleti üzerine seferler düzenlediler. 565 yılında I. Göktürk Devleti güçlenene kadar egemenliklerini sürdürdüler (Küpçü, http://www.ihkupcu.com/11 Ocak 2010).

B. AKHUNLARIN SONU

Akhunlar, Hunların devamı olarak göze çarpan bir devlettir. Onların yayılmış oldukları sahalara bakıldığında Hunların bir kolu olarak İran, Çin ve Hindistan bölgelerinde yayıldıkları görülmektedir. İran'da Anuşirvan büyük bir devlet adamı olarak belirdikçe Akhun – Eftalitler sönükleşti (Kafesoğlu, 1993: 84; Kafesoğlu, 1988: 162; Kafesoğlu, 1992: 125). Kısa sürede hâkimiyetlerini bütün Orta Asya'ya yayan Göktürkler, İran Sasani Devleti ile anlaşarak, 557 yılında Ak Hunların siyasi varlığına son verdiler. Ak Hun toprakları, Ceyhun nehri sınır olmak üzere iki devlet arasında paylaşıldı. Hindistan'da ise asimile sureti ile tarih sahnesinden silindiler (Konukçu, 2002: 830; Koca, 2002a: 706).

IX. AKHUN GÖÇLERİNİN KÜLTÜREL ETKİLERİ

Akhunlar, devlet kurdukları bölgeye, çıkış noktası olan Orta Asya'nın geleneksel kültürünü taşımışlardır. Göçebe bir kavim olan Akhunlar devlet kurduktan sonra da göçebeliklerini sürdürmüşlerdir. Akhunların Orta Asyalı ve göçebe olmalarının yanı sıra bir üçüncü özellikleri de karakteristik bir Hun kavmi olmalarıydı. Böylece eski Hun kültürünü de sürdürmüşlerdir. Bu özelliklerin oluşturduğu Akhun kültürüne önceleri budizmin ve son

dönemlerde de Müslümanlığın katkıları olmuştur. Tüm bu öğeler birleştiği zaman Akhun kültürünün genel çerçevesi ortaya çıkmaktadır. Akhunlar da at sırtında yaşayan bir kavimdi. Hem günlük yaşamda, hem de kültür ve sanatlarında hayvan konusuna önem veriyorlardı. Eserlerinde ve süslemelerinde hayvan motifleri göze çarpmaktadır. Göçebe yaşam çadır olgusunu da sürdürmüş, sosyal yaşam ve ilişkiler ile beraber kültür ve sanat olguları da buna göre biçimlenmiştir. Akhunların devlet kurdukları bölgelerde daha sonraları birçok devletin kurulması ve Akhunların göçebeliklerini sürdürmeleri yüzünden arkalarında kalıcı anıtlar bırakmamışlardır. Akhun kültürü ile ilgili en önemli bulgular yaşadıkları bölgelerde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan kitabeler ve bulunan paralardır. Bunların üzerindeki yazı ve şekillerin okunması ve yorumlanmasıyla Akhun tarihi ve kültürü gün ışığına çıkmıştır (Çeçen, t. y. : 34-35).

Akhunlarla ilgili arkeolojik buluntular çok azdır. Ama tarihleriyle ilgili bilgi sağlayan öğeler arasında para ve kitabeler ön sırada yer alır. Para ve kitabelerin çoğu Doğu İran ve Afganistan yörelerinde ele geçmiştir. Bunların büyük bir bölümü Toraman ve Mihrakula dönemleri ile ilgilidir. Akhun paraları üzerinde yapılan nümizmatik araştırmalar sonucunda bunların atlı, büst ve yarı drahmi tipi olarak üç türe ayrıldığı anlaşılmıştır (Çeçen, t. y. : 30).

Akhunlar bir süre, Orta Asya'da başka kavimlerle beraber yaşamışlardır. Bu ortak yaşayış süresi içinde kültürel açıdan karşılıklı bir alışveriş gerçekleşmiştir. Özellikle dil ve bazı gelenekler açısından çeşitli kavimlerin Akhunları etkiledikleri görülmüştür. Toharistan'a yerleştikten sonra ortaya çıkan Toharca dili aslında Akhun dilinden başka bir şey değildir. Toharca, diğer dillerden farklı bir yapıya sahipti ve yirmi beş harften meydana geliyordu (Çeçen, t. y. : 32). Akhunlar, konar-göçer bir kavim olmalarının yanında kendi geleneklerini de devam ettirmişlerdir. Onların özellikle göç ettikleri alanlarda kendi geleneklerini devam ettirdikleri görülmektedir. Bunun yanında kültürel alanda göçün etkisiyle asimilasyona uğradıkları da görülmektedir.

Akhunlar, Hind edebiyatında, destanlarında, kitabelerinde, paralarında, coğrafyasında uzun süre kalabilmişlerdir. X. yüzyıldan itibaren, Hun adı yanında, bunların vakti ile iskân ettikleri Huna-Desa veya Huna-dhipa, Huna-Mandala gibi yer isimleri kullanılmaya devam edilmiştir (Konukçu, 2002: 828).

SONUÇ

Son zamanlarda yapılan çalışmalar Türk tarihinin aydınlatılmasına katkı sunmaktadır. Yapılan arkeolojik çalışmalar, filolojik, antropolojik, linguistik, coğrafya gibi bilim dallarıyla desteklenmekte ve ortaya kesin veya kesine yakın sonuçlar çıkmaktadır. Bu bağlamda Türklerin anayurtlarının Orta Asya olduğu yönünde kesin bilgiler bulunmaktadır. Her ne kadar Türklerin ilk yurtlarının Hz. Nuh'un torunu Yafes'den dolayı Anadolu olarak kabul edenler bulunmaktaysa da yapılan arkeolojik veriler Türklerin anayurtlarının Hazar Denizi ile Aral Gölü veya Aral Gölü ile Çin sınırları arasında olduğu yönündedir.

"Doğu – Batı Kültürel Etkileşiminde Orta Asya'dan Göçler (M. S. VI. Yüzyıla Kadar" adlı tezimiz Türklerin anayurtları Orta Asya'dan çeşitli sebeplerle başka bölgelere yapılan göç hareketlerini kapsamaktadır. Türkler, anayurtlarından kuraklık, hayvanlara yeni otlaklar bulmak, iklim değişiklikleri, şiddetli hayvan hastalıkları, yeni yurtlar bulmak gibi sebeplerle göç etmişlerdir. Göçlerin bir kısmı isteğe bağlı olarak yapılmışken bir kısmı zorunluluktan kaynaklanmıştır. Hiçbir kavim keyfi olarak yurdunu terk ederek başka yurtlar aramak istemez.

Orta Asya'dan yapılan göçler doğudan batıya doğru gerçekleştirilmiştir. Bazen ters istikamette yani batıdan doğuya doğru yapılan göçler de olmuştur. Türkler kuzey, güney yönlerine de göç etmişlerdir. Göç edilen bölgelerde Türkler, başka bir kavmin hâkimiyeti altına girerek yaşamaktansa bağımsız bir devlet kurmayı tercih etmişler ve göç ettikleri bölgelerde yeni Türk devletleri kurmuşlardır. Türkler göç ettikleri bölgelerdeki kavimlerle kültürel etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bazı Türk kavimleri bu kültürlerden etkilenerek milli kimliklerini kaybederken bazıları etkilenmeyerek milli kimliklerini korumuşlardır.

Orta Asya'dan yapılan göçlerin ilkini Kimmer Göçleri oluşturmaktadır. Kimmerleri takip ederek göç eden diğer Türk kavmi İskitlerdir. Her iki kavmin birbirlerine benzer özellikler göstermesi, iki kavmin de Türk olduğunu ispatlamaktadır. İskitlerin Kimmerleri tazyik ederek batıya sürmeleri ve onları takip ederek Orta Asya'dan batıya doğru göç etmeleri farklı coğrafyalardaki devletlerle ve etnik yapılarla karşılaşmalarına neden olmuştur.

Orta Asya'da Kimmer ve İskitlerden sonra yapılan göç hareketlerini gerçekleştirenler Hunlar'dır. Hunların kökeni üzerinde yapılan araştırmalar onların Türk kavmi olduğunu ispatlamıştır. Hunlar da çeşitli sebeplerle Orta Asya'dan farklı bölgelere göç etmiştir. Asya Hunları özellikle Çin üzerine akın ve göç hareketlerinde bulunmuş, Çin, Hunlara karşı koyabilmek için Çin Seddi'ni inşa etmekle kalmamış, bir takım politikalar da geliştirmek zorunda kalmıştır. Asya Hunlarının devamı olan Avrupa Hunlarının göçleri dünya tarihinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Kavimler Göçü olarak adlandırılan bu göç hareketleri neticesinde Roma İmparatorluğu dağılmakla kalmamış, Avrupa'ya doğru kayan kavimler buralarda yeni devletler kurmak suretiyle buraların siyasi tarihini etkilemiştir. Orta Asya'dan özellikle güney yönünde gerçekleştirilen Hun göçlerini ise Ortadoğu Hunları olarak kabul ettiğimiz Akhunlar gerçekleştirmişlerdir.

Orta Asya'dan yapılan göçler neticesinde Türkler gittikleri bölgelerde kendi kültürlerini yaşatmışlardır. Yeni gelinen bölgelerde mevcut halk Türk kültürünü benimsemiştir. Göçler, Türklerin iktisadi, siyasi, sosyal, dini ve sanat alanlarındaki etkilenmelerine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali; "Attila Devrinde Hun-Doğu Roma Münasebetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S. 17, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991, s. 53-58
- AHMETBEYOĞLU, Ali; "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", **Türkler**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 522-528
- AHMETBEYOĞLU, Ali; **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Ankara, TTK Yayınları, 2001
- AKDOĞAN, Bayram; "Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. 49, S. 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 151-190
- AKKAYA, Şükrü; "Eski Alman Destanında Attila'nın Akisleri", **DTCFD**, C. II, S. 4, Ankara, 1944, s. 555-568
- AKSOY, Mustafa; "Türklerde At Kültürü ve Kımız", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, S. 142, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ekim 1998, s. 38-45
- AKURGAL, Ekrem; " Türkiye'nin Kültür Sorunları", **Belleten,** C. XLVI, S. 182, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, s. 261-268
- AKURGAL, Ekrem; **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İzmir, 1995
- ALEMANY, Agusti; "Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlantılar", Çev: Nurşen Özsoy, **Türkler,** C. II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 530-535

- ALİYEV, Kemal Hasanoğlu, ALİYEVA, Feride; "Eski Türklerin Güney Kafkasya'ya Göçleri", Çev: Toğrul V. Kamiloğlu, **Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Ocak-Şubat 2002, s. 158-162
- ARSAL, Sadri Maksudi; **Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri,** No: 5, Ankara
- AŞAN, Muhammet Beşir; "Yesi ve Çevresinde Sakalar", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 628-631
- ATAÇ, Galip, **Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri,** No: 3, Ankara
- AYDA, Adile; "Pelasglar Kim İdiler?", **Belleten**, C. XLVI, S. 183, Ankara, TTK Yayınları, Temmuz 1982, s. 475-486
- AYDA, Adile; **Türklerin İlk Ataları,** Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1987
- AYTBAYEV, Abdulhalık; "Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar", Çeviren: Kezban Acar, **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002b, s. 632-636
- AYTBAYEV, Abdulhalık; "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 664-671
- BAŞTAV, Şerif; "Attila'nın Hayatı ve Ölümü", **Makaleler**, C. III, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005c, s. 93-101
- BAŞTAV, Şerif; "Avrupa Hunları", **Makaleler**, C. II, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005a, s. 183-283

- BAŞTAV, Şerif; "Eski Türklerde Harp Taktiği", **Makaleler**, C. III, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005d, s.179-193
- BAŞTAV, Şerif; "Eski Türklerde Harp Taktiği", **Türk Kültürü,** C. 2, S. 22, TKAE Yayınları, Ankara, 1964, s. 39-48
- BAŞTAV, Şerif; "Macar Türk Akrabalığı", **Makaleler**, C. II, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005b, s. 167-182
- BAYAT, Fuzuli; "Saka Etnoniminin Etimolojisi Üzerine", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi,** S. 1, Ankara, Karam Yayınları, Bahar 2004, s. 1-9
- BAYHAN, Ahmet Ali; "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2/7, 2009, s. 55-77
- BAYRAM, Sadi; "Mukaddes Kitaplara Göre Hz. Nuh'un Gemisi, Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri Üzerine Bir Deneme", **X. TTKB**, (Ankara: 22-26 Eylül 1986), C. II, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. 919-938
- BELLİ, Oktay, TOZKOPARAN, Mete; "2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü Kazısı, **28. Kazı Sonuçları Toplantısı,** C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Çanakkale, 2006, s. 429-455
- BELLİ, Oktay; "1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", **18. Kazı Sonuçları Toplantısı** C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 379-411

- BİLGİÇ, Emin, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", **DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi Ayrıbasım**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 75-121
- CANTAY, Gönül; " Doğu Anadolu'nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri,** Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2004, s. 25-30
- CHALIAND, Gerard; **Göçebe İmparatorluklar – Moğolistan'dan Tuna'ya M.Ö. V.yy.-XVI. yy.** Çev: Engin Sunar, İstanbul, 2001
- CÖHCE, Salim; "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 815-820
- CZEGLEDY, Karoly; **Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batıya göçleri**, Çev: Mutlu Gün, Doruk yayınları, Ankara 2004
- CZEGLEDY, Károly; **Turan Kavimlerinin Göçü**, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul, Turan Yayınları, 1999
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul, TDAV Yayınları, 2003
- ÇAY, Abdulhaluk; "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 17, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1986, s. 37-41
- ÇAY, Abdülhaluk M., DURMUŞ, İlhami; "İskitler", **Genel Türk Tarihi**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 475-510

- ÇEÇEN, Anıl; **Tarihte Türk Devletleri,** Milliyet Kültür Yayınları
- ÇEÇEN, Salih, GÖKÇEK, L. Gürkan; "Sumerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", **Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, C. I, S. 1, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 2005, s. 1-7
- ÇELİK, F.; "Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu", Erciyes Üniversitesi SBE, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,** Kayseri, 1999
- ÇIĞ, Muazzez İlmiye; "Sumerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri", **XI. TTKB,** (Ankara: 5-9 Eylül 1990), C. I, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 235-246
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan; **Urartu Tarihi,** İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994
- ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri"**,** **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları** 4, Ekim 2003, Ayrı Basım,
- DEER, Jozsef; "İstep Kültürü", Çev: Şerif Baştav, **Makaleler**, C. III, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 25-52
- DEMİR, Muzaffer; "İskitli Okçuların Atina'ya Getiriliş Tarihi Üzerine Yeni bir Yorum (M. Ö. 5. Yüzyıl)", **Belleten,** C. LXV, S. 244, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s. 905-910
- DEMİR, Timur; "Anadolu'da Kimmer-İskit İz ve Etkileri", Ankara, Gazi Üniversitesi SBE, **Basılmamış YL Tezi**, 2008
- DEMİRAĞ, Yelda; "Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler", Gazi Üniversitesi SBE, **Basılmamış Doktora Tezi,** Ankara, 2003

- DİNÇOL, Ali M.; "Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I**, Görsel Yayınlar, 1982, s. 18-120
- DİYARBEKİRLİ, Nejat; **Hun Sanatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972
- DOSTİYEV, Tarık; "Kafkasya'da Hunlar", Çev: Sadık Sadıkov, **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 921-927
- DÖNMEZ, Şevket; "Amasya Müzesinden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak Çömleğine Yeni Bir Bakış", **TÜBA-AR,** S. IV, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, 2001, s. 89-96
- DÖNMEZ, Şevket; İskit ve Kimmerlerin Anadolu'daki Arkeolojik Buluntuları, (erişim) http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm 30 Aralık 2009, 2009a
- DÖNMEZ, Şevket; İskitlerin Önasya'ya Gelişleri, (erişim) http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm 30 Aralık 2009, 2009b
- DÖNMEZ, Şevket; İskitlerin Son Dönemleri, (erişim) http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm 30 Aralık 2009, 2009c
- DÖNMEZ, Şevket; İskitlerin Urartular ve Asurlular İle İlişkileri, (erişim) http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/4.htm 30 Aralık 2009,
- DURMUŞ, İlhami; " Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları", **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,** Yıl 1, S. 1, (Güz 2007), Ankara, Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007b, s. 35-76

- DURMUŞ, İlhami; "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", **Belleten**, C. LXI, S. 230, Ankara, TTK Yayınları, 1997b, s.273-286
- DURMUŞ, İlhami; "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", **GÜFEFSD**, C. I, S. 2, 1997c, s.13-19
- DURMUŞ, İlhami; "Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları", **Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,** S. 2, Bahar 2008, s. 51-68
- DURMUŞ, İlhami; "Eski Türklerde Askeri Kültür", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 385, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2005, s. 4-25
- DURMUŞ, İlhami; "İskitlerin Kimliği", **Türkler**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 620-627
- DURMUŞ, İlhami; "Massagetler", **Bilig**, S. 3, Ankara, 1996, s. 86-92
- DURMUŞ, İlhami; "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", **Uluslararası Askeri Tarih Dergisi,** S. 87, Ankara, 2006, s. 1-13
- DURMUŞ, İlhami; "Saka Adı Üzerine", **Milli Folklor Dergisi,** C. 3, Yıl 5, S. 19, 1993a, s. 33-34
- DURMUŞ, İlhami; "Saka-Pers Mücadelesi", **Bilig,** S. 4, 1997a, s.49-53
- DURMUŞ, İlhami; "Sarmatlar", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002a, s. 637-647

- DURMUŞ, İlhami; "Türklerde Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları" **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 1, S. 1, 2007, s. 25-32
- DURMUŞ, İlhami; "Vusunlar", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002b, s. 782-788
- DURMUŞ, İlhami; **Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk,** Ankara, Maya Akademi Yayın Dağıtım, 2009
- DURMUŞ, İlhami; **İskitler (Sakalar),** Ankara, TKAE Yayınları, 1993
- DURMUŞ, İlhami; **Sarmatlar**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007a
- DURUGÖNÜL, E. ; "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç,** Sosyoloji Derneği Yayın No: 5, Ankara, İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s. 95-100
- EBERHARD, Wolfram; **Çin'in Şimal Komşuları,** Çev: Nimet Uluğtuğ, Ankara, TTK Basımevi, 1996
- EKREM, Erkin; "Türklerin Yurdu", **Türk Kültürü Dergisi,** S. 376, Yıl XXXII, Ankara, TKAE Yayınları, Ağustos 1994, s. 475-488
- EKREM, Nuraniye H. ; "Çin Kaynaklarına Göre Milattan Önceki Türklerin Yurdu", **Erdem**, C. IX, S. 27, Ankara, TTK Basımevi, 1997, s. 1013-1032
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; "Tarihten Geleceğe Türk Dili", (erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/7.php 31 Aralık 2010
- ERÇİN, Melih; "Saka-Türk (Hece-Harf) Yazısı ve Dili (İ. Ö. 8-4. Yüzyıl)", **IX. TTKB,** (Ankara: 21-25 Eylül 1981), C. II, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 563-568

- ESİN, Emel; "İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", **Türkler**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 494-517
- ESİN, Emel; **Türk Kültür Tarihi; İç Asya'daki Erken Safhalar**, Ankara 1997,
- ESİN, Emel; **Türk Kültür Tarihi; İç Asya'daki Erken Safhalar**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1985
- FEDOTOVİÇ, F. J. ;"Saha Yeri ve Saha Türkleri", Yayına Hazırlayan: Sadettin Gömeç, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 16, S. 27, Ankara, 1992, s. 227-241
- GÖKALP, Cevdet; **Kaynaklara Göre Orta Asya'nın Önemli Ticari ve Askeri Yolları (MS 552-999)**, Ankara, Emel Matbaacılık, 1973
- GÖMEÇ, Saadettin; "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", **AÜDTCFTarih Araştırmaları Dergisi,** S. 33'den Ayrıbasım, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 79-104
- GRAKOV, B.N.; **İskitler**, Çev: Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2008
- GROUSSET, Rene; **Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur**, Çev: M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999
- GÜNAL, Zerrin; **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Ankara, 2004
- GÜNALTAY, Şemseddin; **Türk Tarihi'nin İlk Devirlerinden-Yakın Şark**, Ankara, TTK Yayınları, 1987

- GÜNBATTI, Cahit; **Sumerler, Gutlar, Hattiler, Huriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri,** Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007
- GÜNDÜZ, M., YETİM, N. ; "Terör ve Göç", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç,** Sosyoloji Derneği Yayın No: 5, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s. 109-116
- GÜRÜN, Kamuran; **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1984
- HADDON, A. C. ; **Kavimler Muhacereti,** Çev: Zekiye S-Eglar, Ankara, İdeal Basımevi, 1941
- HADDON, A. C.; **The Wanderıngs Of Peoples,** Cambridge, At The University Press, 1927
- HATİBOĞLU, Vecihe; "Türk Tarihinin Başlangıcı", **Türkoloji Dergisi,** C. 8, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 29-52
- HAUSSİG, Hans Wilhelm; **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, Çev: Müjdat Kayayerli, Kayseri, Geçit Yayınevi, 1997
- HAWKİNS, J. D. ; "The Neo Hittites States İn Syria and Anatolia", **The Cambridge Ancient History**, III/2, Cambridge, At The Unıversıty Press, 1970, s. 390-vd.
- HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002
- HOMEROS, **Odysseia,** XI, 14, Can yayınları, 2006
- http://www.karalahana.com/makaleler/tarih/antik_trabzon.htm/ 23 Şubat 2010

- İNAYET, Alimcan; "Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler", **Türk Kültürü Dergisi,** S. 359, Ankara, TKAE Yayınları, 1993, s. 173-178
- İZGİ, Özkan; "Orta Asya'nın Türkleşmesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 12, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1982, s. 627-640
- JETTMAR, Karl; **Archaeology Of The Early Turks**, Handbook of Culture'den ayrıbasım
- JETTMAR, Karl; **Art of Steppes**, London, 1967
- KAFESOĞLU, İbrahim; " Hun İmparatorlukları", **Türk Dünyası El Kitabı,** C. I, Ankara, TKAE Yayınları, 1992, s.111-125
- KAFESOĞLU, İbrahim; "Türkler", **İslam Ansiklopedisi,** C. 12/2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 142-280
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü,** İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993
- KALKAN, Mustafa; " Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm", **Erdem**, C. 9, S. 27, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, s. 1129-1141
- KARATAY, Osman; "Orta Asya'da Bulgar Aramak", **OAKA**, C. 3, S. 5, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2008, s. 48-67
- KARAYEL, Erol, "Kuzey Kafkasya Halklarının Oluşumu", (erişim) http://www.adige.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=178:kuzey-kafkasya-halklarnn-oluumu&catid=48:tarh--corafya&Itemid=71 10 Mart 2010

- KARPE, V. Müler; “Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu’daki Kovanlı Savaş Baltaları”, **M. Akyurt-B Devam Anı Kitabı,** Ed. A. Erkanal, vd, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Kanaat Matbaası, 1995, s. 233-238
- KAŞGARLI MAHMUD; **Divanü Lugat-it Türk**, C. I, Çev: Besim Atalay, Ankara, TTK Basımevi, 1992
- KOCA, Salim; “Büyük Hun Devleti”, **Türkler**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002a, s. 687-708
- KOCA, Salim; “Eski Mezopotamya’da Tarih, Kültür ve Medeniyet”, **Türk Yurdu Dergisi**, C. 12, Ankara, Mayıs 1992, s. 38-44
- KOCA, Salim; “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Genel Türk Tarihi,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 453-474
- KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri-1**, İstanbul, Damla Neşriyat, 1990
- KOÇAK, Özdemir, “Eskiçağ Tarihinde Sinope”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE, **Basılmamış YL Tezi,** 1993
- KONUKÇU, Enver; “Akhunlar”, **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 827-830
- KOPARAL, Elif; “Göç Olgusunun Arkeolojik Materyal İle Tanımlanması, İon Göçleri Örneği”, **OLBA XII Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Dergisi,** Mersin, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.1-20

- KÖROĞLU, Kemalettin; "Urartu Krallığı", (erişim) http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/urartu/index.htm 18 Ocak 2010
- KÖYMEN, Mehmet Altay; " Türk Göçleri ve Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu" , **Önasya,** S.16, Ankara, San Matbaası, 1966, s. 9
- KRAMER, Samuel Noah; **Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri,** Çev: Özcan Buse, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002
- KRETSCHMER, K. ; "Scythae", **Paulys Realencyclopadıe Der Classıschen Altertumswıssenschaft,** Band II, A1, Alfred Druckenmüller Verlag In Stuttgart, 1921, s. 923-942
- KURAT, Akdes Nimet; "Doğu Avrupa'daki En Eski Türk Kavimleri", **Türk Dünyası El Kitabı,** C. I, Ankara, TKAE Yayınları, 2. Baskı, 1992a, s. 175-186
- KURAT, Akdes Nimet; **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,** Ankara, Murat Kitabevi Yayınları, 1992
- KURAT, Akdes Nimet; **Türk Kavimleri ve Devletleri,** Ankara, 1972
- KÜPÇÜ, İsmail Hakkı; "Türklerin Tarih Sahnesine Çıkmaları", (erişim) http://www.ihkupcu.com/makale/tarihsahnesi.htm 11 Ocak 2010
- LANDSBERGER, Benno; "Sümerler", **DTCFD,** C. I, S. 5, Ankara, 1943, s. 89-96
- LİGETİ, Lajos; "Atilla Hunlarının Menşei", **Atilla ve Hunları,** Ankara, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, 1982, s. 9-24
- LUCKENBILL, Daniel David; **Ancient Records of Assyria and Babylonia,** C. II, New York, Grenwood Press, 1968

- MANNİNG, Patrick; **Migratıon In World Hıstory,** New York, 2005
- MARSADOLOV, Leonid S. ; "Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri", Çev. Âlim Yılmaz, **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 526-532
- MARSADOLOV, Leonid; "Altay'da Pazırık Kültürü (M. Ö. VI-IV. Yüzyıllar)", **Türkler,** C. III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 895-902
- MCGOVERN, William M.; "Alan Göçleri", Çeviri: Haluk Özcan, (erişim) http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/tarih/025_alan_gocleri.htm 03 Eylül 2010
- MELYUKOVA, A.İ. ; "İskitler ve Sarmatlar", Çev. İsenbike Togan, **Erken İç Asya Tarihi**, Ed. Denis Sinor, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 141-166
- MEMİŞ, Ekrem; "Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, Yıl: 2, S. 1, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1986a, s. 59-64
- MEMİŞ, Ekrem; "M.Ö. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 53, İstanbul, TDAV Yayınları, 1988, s. 35-46
- MEMİŞ, Ekrem; **İskitlerin Tarihi,** Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987
- MEMİŞ, Ekrem; " Eskiçağ Türkiyesinde Ordunun Önemi", **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** S. 2, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988a, s. 55-65

- MEMİŞ, Ekrem; "İskitlerin Uyguladığı Harp Taktiklerinin Diğer Milletler Üzerindeki Etkileri ve Günümüzdeki Belirtileri", **Türk Kültürü Dergisi,** S. 293, Yıl XXV, Ankara, TKAE Yayınları, Eylül 1987a, s. 565-572
- MEMİŞ, Ekrem; "İskitlerin Uyguladığı Harp Taktiklerinin Diğer Milletler Üzerindeki Etkileri ve Günümüzdeki Belirtileri, **Askeri Tarih Bülteni,** S. 20, Yıl 11, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1986, s. 27-35
- MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, 2. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2001
- MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, 7. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007
- NEMETH, Gyula; "Attila ve Hunları", Çev: Şerif Baştav, **Makaleler**, C. III, Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın- Emine Erdoğan, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 79-91
- OCAK, Ahmet Yaşar; **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler**, Ankara, TTK Basımevi, 1997
- OMURA, Sachihiro; "1999 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **22. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.327-337
- ONAT, Ayşe; " Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. XV, S. 26, 1992, s. 63-71
- ÖGEL, Bahaeddin; "Büyük Hun Devleti'nin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında", **DTCFD,** C. VII, S. 4, Ankara, TTK Basımevi, 1949, s. 663-679

- ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1991a,
- ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I,** İstanbul, TDAV Yayınları, 1971
- ÖKSE, Tuba; "Sivas'ta Bulunan İskit Tipi Ok Uçları", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S. 64-65, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Kanaat Matbaası, 1994. s.24-32
- ÖTKER, Özden Gül; "Sumerliler'in Dini İnanç ve Adetleri", Gazi Üniversitesi SBE**, Basılmamış YL Tezi**, Ankara, 2006
- ÖZDOĞAN, Senem; "Orta Asya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, **Basılmamış YL Tezi,** Kahramanmaraş, 2007
- ÖZEY, Ramazan; "Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları", **Türkler**, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 266-276
- ÖZSAİT, Mehmet; " İlkçağ Döneminde Trabzon ve Çevresi " , (erişim)
- P'YANKOV, İgor; "Sakalar", Çev: Zülfiye Veliyeva, **Türkler**, C. I. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 611-620
- RASONYI, Laszlo; **Tarihte Türklük,** Ankara, TKAE Yayınları, 1971
- RASONYI, Laszlo; **Tuna Köprüleri**, Çev: Hiçran Akın, Ankara, 1984
- RICE, Tamara Talbot; **The Scythians**, Thames and Hudson, London, 1961

- ROBERTS, John Morris; **History of the World**, Middlesex, 1980
- ROUX, Jean-Paul; **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl,** Çev: Aykut Kazancıgıl, Lale Arslan Özcan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007
- SAN, Oya; "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler, **Belleten**, C. LXIV, S. 239, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 1-21
- SCHMİEDE, H. Ahmed; " Hunların Almanya'da Bıraktığı İzler Hakkında Düşünceler", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, İstanbul, TDAV Yayınları, 1993, s. 52-59
- SEEHER, Jürgen; "Boğazköy-Hattuşa 1999 Yılı Çalışmaları", **22. Kazı Sonuçları Toplantısı,** C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.303-315
- SEVİN, Veli; "Frygler", **Anadolu Uygarlıkları** II, İstanbul, 1982
- SINOR, Denis; "Hun Dönemi", Çev. Mete Tunçay, **Erken İç Asya Tarihi**, Ed. Denis Sınor, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 245-282,
- SOMUNCUOĞLU, Servet; "Ankara'da Hun İzleri Damgaların Göçü", **Atlas Coğrafya ve Keşif Dergisi**, S. 193, İstanbul, 2009, s. 110-121
- STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV**), Çev: Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005
- ŞENGÜL, Fatih; "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi", **Karadeniz Araştırmaları,** C. V, S. 17, Bahar 2008, s. 33-42

- ŞEŞEN, Ramazan; **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1988
- TANSUĞ, Kadriye; "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu İle Münasebetleri", **DTCFD,** C. VII, S. 4, Ankara, TTK Basımevi, 1949, s. 535-550
- TARHAN, Taner; "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **Araştırma Sonuçları Toplantısı** I, Ankara, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1984, s. 111-116
- TARHAN, Taner; "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", **Tarih Dergisi**, 24, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970, s. 17-32
- TARHAN, Taner; "İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** S. 23 (Mart 1969), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1969, s. 145-170
- TARHAN, Taner; "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", **Genel Türk Tarihi,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002b, s. 511-532
- TARHAN, Taner; "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002a, s. 597-610
- TARHAN, Taner; "Eskiçağda Kimmerler Problemi", **VIII TTKB**, (Ankara:11-15 Ekim 1976), C. I, Ankara, TTK Basımevi, 1979, s. 355-369

- TAŞAĞIL, Ahmet; " İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", **Türkler**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 323-367
- TAVKUL, Ufuk; " Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 1, Ankara, 2007, s. 25-45
- TEKÇE, E. Fuat; **Pazırık, Altaylardan Bir Halının Öyküsü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993
- TELLİOĞLU, İbrahim; " Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", **Türkoloji Araştırmaları**, 2007, s. 654-664
- TELLİOĞLU, İbrahim; " Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum, 2005, s. 237-245
- TELLİOĞLU, İbrahim; "Doğu Karadeniz Bögesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", **Karadeniz Araştırmaları,** S. 5, Bahar 2005a, s. 1-10
- TELLİOĞLU, İbrahim; **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,** Trabzon, 2004
- TELLİOĞLU, İbrahim; **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, 2. Baskı, Trabzon, Serander Yayınları, 2007a
- TEZCAN, Mehmet; "Hunların Anadolu'daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler", **I. Uluslararası Oğuzlardan**

Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2004, s. 103-115

- TOGAN, Zeki Velidi; "Sakalar" , **Belgelerle Türk Tarih Dergisi** 17, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1986, s. 20-24
- TOGAN, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş,** C. I, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970
- TURAN, Muzaffer; " Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri", **Erdem**, C. V, S. 15 (Eylül 1989), Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. 925-976
- TÜRKEŞ-GÜNAY, Umay; **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007
- TÜRKKAN, Reha Oğuz; "Türkler'in Ataları ve Türk-Moğol İlişkileri Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S. 48, İstanbul, TDAV Yayınları, 1987, s. 179-184
- UHLIG, Helmut; **Tarihin Başlangıcında Bir Halk Sümerler,** Çev: Nilgün Ersoy, İstanbul, Telos Yayıncılık, 2006
- VACZY, Peter; "Hunlar Avrupa'da", **Attila ve Hunları,** Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, Ankara, 1982, s. 51-78
- VELİYEZ, İsmayil Ömeroğlu; "Doğu Anadolu'da Eski Türk Medeniyetleri: Kimmer ve Kaşgay İzleri", **I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri**, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2004, s. 89-94
- WİTHERİCH, Michael; **Population&Migration,** Leicester, Raithby, Lawrence&Co. Ltd, 2004

- YAMADA, Nobuo; "Türklerin Asıl Yurdu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 105, Tercüme: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, TDAV Yayınları, 1996, s. 49-54
- YILMAZ, Anıl, TELCİ, Cahit; "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,** C. VII, S. 2, Ankara, Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yayını, Haziran 2010, s. 14-33
- ZEKİYEV, Mirfatih; "Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya'daki Eski Türkler", Çev: Dildar Atmaca, **Türkler,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 424-431
- ZOROĞLU, Levent; "Anadolu'da 1071 Öncesi İlk Türk İzleri", **Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları,** C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Ocak-Şubat 2002, s. 194-197

İNTERNET KAYNAKLARI

- (erişim) "Türk Boy ve Kavimleri >> Yüe-çiler (Yüeçiler)", http://www.öztürkler.com 29 Aralık 2009a
- (erişim) "At'ın Türkler Tarafından Evcilleştirilmesi ve Kullanılması", http://www.tariharastirmalari.com/atinevcillestirilmesi.html 23 Şubat 2010a
- (erişim) "Batı'da Alanlar", http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/027_batida_alanlar.htm 03 Eylül 2010

- (erişim) “Demir Çağı / Kimmer – İskit Dönemi”, http://www.amasya.gov.tr/http/index.asp?PageNo=106 05 Kasım 2009
- (erişim) “Hun Hâkimiyetinin Avrupa’daki Tesirleri”, http://www.öztürkler.com 29 Aralık 2009b
- (erişim) “Hunlar (Asya ve Avrupa Hunları)”, http://www.zafersen.com/turk_tarihi_hunlar.htm 03 Eylül 2010
- (erişim) “İskitya veya Sak Devletinin Etnik Yapısı”, http://n-marmara.blogspot.com/.../iskitya-veya-sak-devletinin_etnik.html 11 Mayıs 2010
- (erişim) “Kavimler Göçü Öncesi Hunlara Genel Bakış”, http://mcuma.150m.com/odev3.htm 11 Nisan 2010
- (erişim) “Ortadoğu Hunları; Ak-Hunlar”, (http://www.öztürkler.com 29 Aralık 2009c).
- (erişim) http://www.n-marmara.blogspot.com 11 Mayıs 2010
- (erişim) “Rize’nin Tarihçesi”, http://www.rize.gov.tr/tr/index. 12 Aralık 2009
- (erişim) http://www.aygunhoca.com/images/harita2/22- 03 Ocak 2011
- (erişim) http://www.türkvedünyatarihi.com 18 Ağustos 2010
- (erişim)“Tarihçe”,http://www.giresun.bel.tr/?Tmp=1&Tid=4&Cid=10&id=20 05 Kasım 2009

HARİTALAR

Harita 1

Harita 2

Harita 2 : Büyük (Asya) Hun Devleti'nin en geniş sınırları

Harita 3

Kiev
İSKİTYA
Donets
Don
Dinyeper
KARADENİZ
HAZARDENİZİ
Koban
KAFKASYA
PAFLAGONYA
Sardes
FRİGYA
LİDYA
Milet
PONTUS
URARTU
KAPADOKYA
KİLİKYA
Asur
AKDENİZ
SURİYE
MEDİA

Harita 4

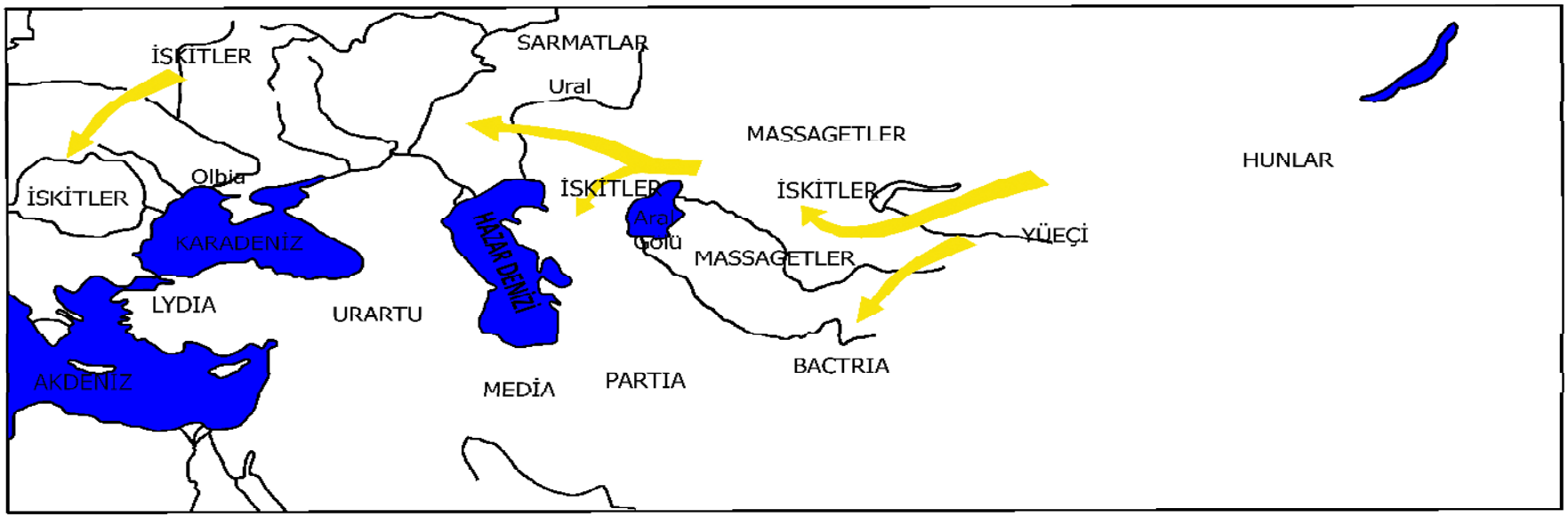
İSKİTLER
SARMATLAR
Ural
MASSAGETLER
HUNLAR
İSKİTLER
Olbia
İSKİTLER
İSKİTLER
Aral
Gölü
KARADENİZ
HAZAR DENİZİ
YÜEÇİ
MASSAGETLER
LYDIA
URARTU
AKDENİZ
MEDİA
PARTIA
BACTRIA

Harita 5

Olbia
Dinyester
Don
Tuna
Kırım
Kuban
TRAKYA
KARADENİZ
KAFKASYA
HAZAR
DENİZİ
Transkafkasya
Sardes
ANADOLU
URARTU
KAPADOKYA
Van gölü
HUBUSKİA
SUPRİA
Urmiye gölü
ASSUR
MANNAİ
Dicle
Fırat
SURİYE
AKDENİZ
İRAN
MEDİA
FİLİSTİN

Harita 6

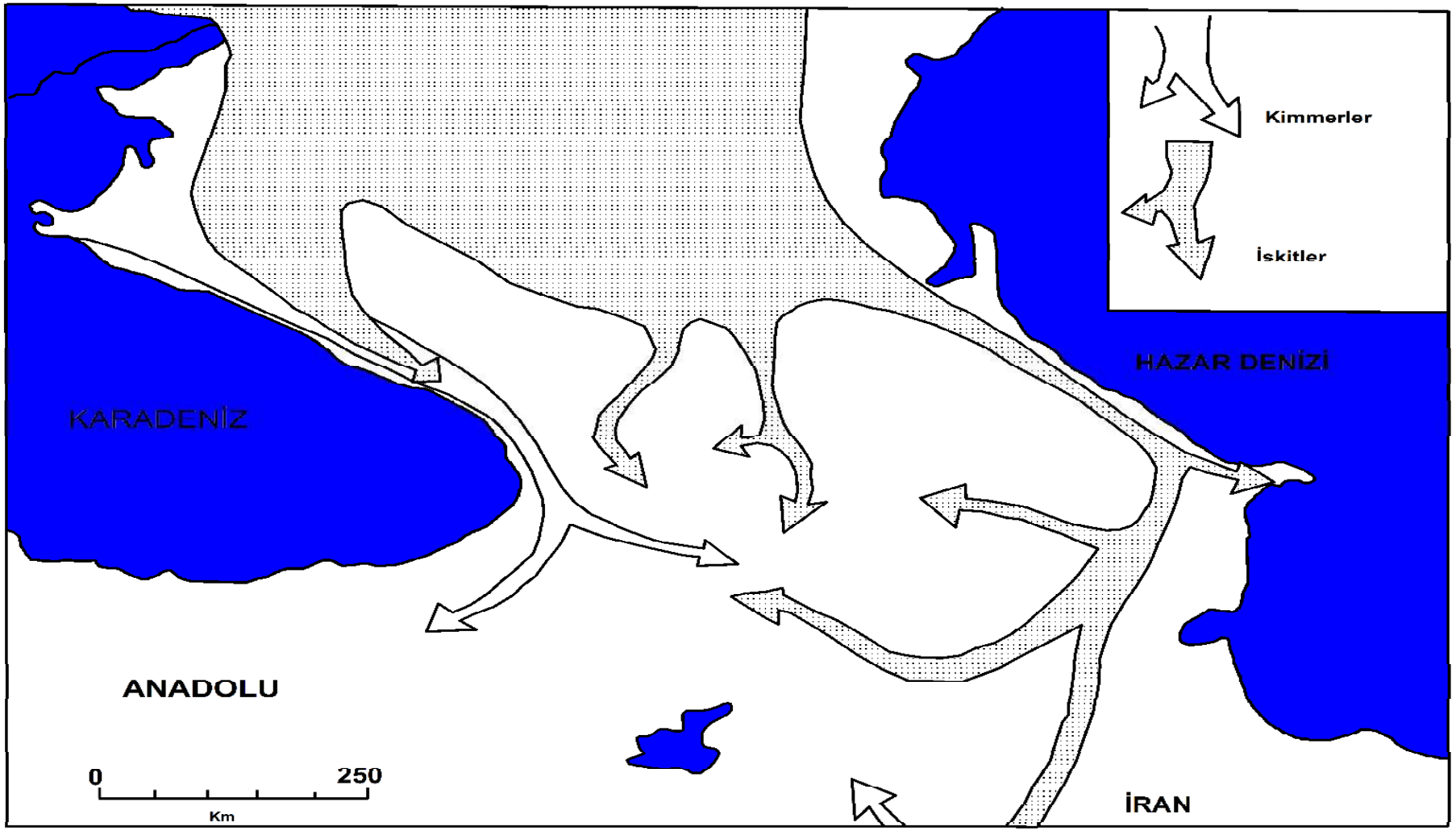
Kimmerler
İskitler
HAZAR DENİZİ
KARADENİZ
ANADOLU
0
250
Km
İRAN

Harita 7

BULGARİSTAN
KARADENİZ
GÜRCİSTAN
SİNOP
SAMSUN
İSTANBUL
İZMİT
Pazarlı
İmirler
TRABZON
AMASYA
ÇORUM
TOKAT
Altıntepe
ERZURUM
Alaca Höyük
Boğazköy
Maşat Höyük
Daskyleion
BALIKESİR
ESKİŞEHİR
Sarıket
Midas Şehri
Gordion
ANKARA
Alişar
Kerkenes
SIVAS
Gavurkale
Yenidoğan H.
Kaman Kalehöyük
Sulanhan
Kayalıdere
Ayanıs
MUŞ
Anzaf Kalesi
VAN
Toprakkale
Yoncatepe
Klazomenai
Panaztepe
İZMİR
T
Smyrna
Sardes
Ephesus
Melie
Miletos
İmamoğlu H.
Norşuntepe
MALATYA
DİYARBAKIR
ISPARTA
KONYA
URFA
GAZİANTEP
EGE
Gözlükule
Zincirli
Kargamış
Devehöyük
IRAK
AKDENİZ
SURİYE
0
100 km
Günümüz Şehirler
Antik Yerleşimler

Harita 8

KUZEY BUZ DENİZİ
ORTA AVRUPA
MACARİSTAN
BATI SİBİRYA
YAKUTİSTAN
ANDRONOVO
AFTALAR
KARADENİZ
ANADOLU
MISIR
KUZEY AFRİKA
SURİYE
İRAN
ARABİSTAN
AFGANİSTAN
TARIM HAVZASI
KANSU
DOĞU TÜRKİSTAN
HİMALAYALAR
TİBET
HİNDİSTAN
OSMAN DENİZİ
BÜYÜK OKYANUS
TÜRKLERİN ANAYURDU VE GÖÇ YOLLARI
TÜRKLERİN ANAYURDU
M.Ö TÜRK YAYILMASI
M.S TÜRK YAYILMASI

Harita 9

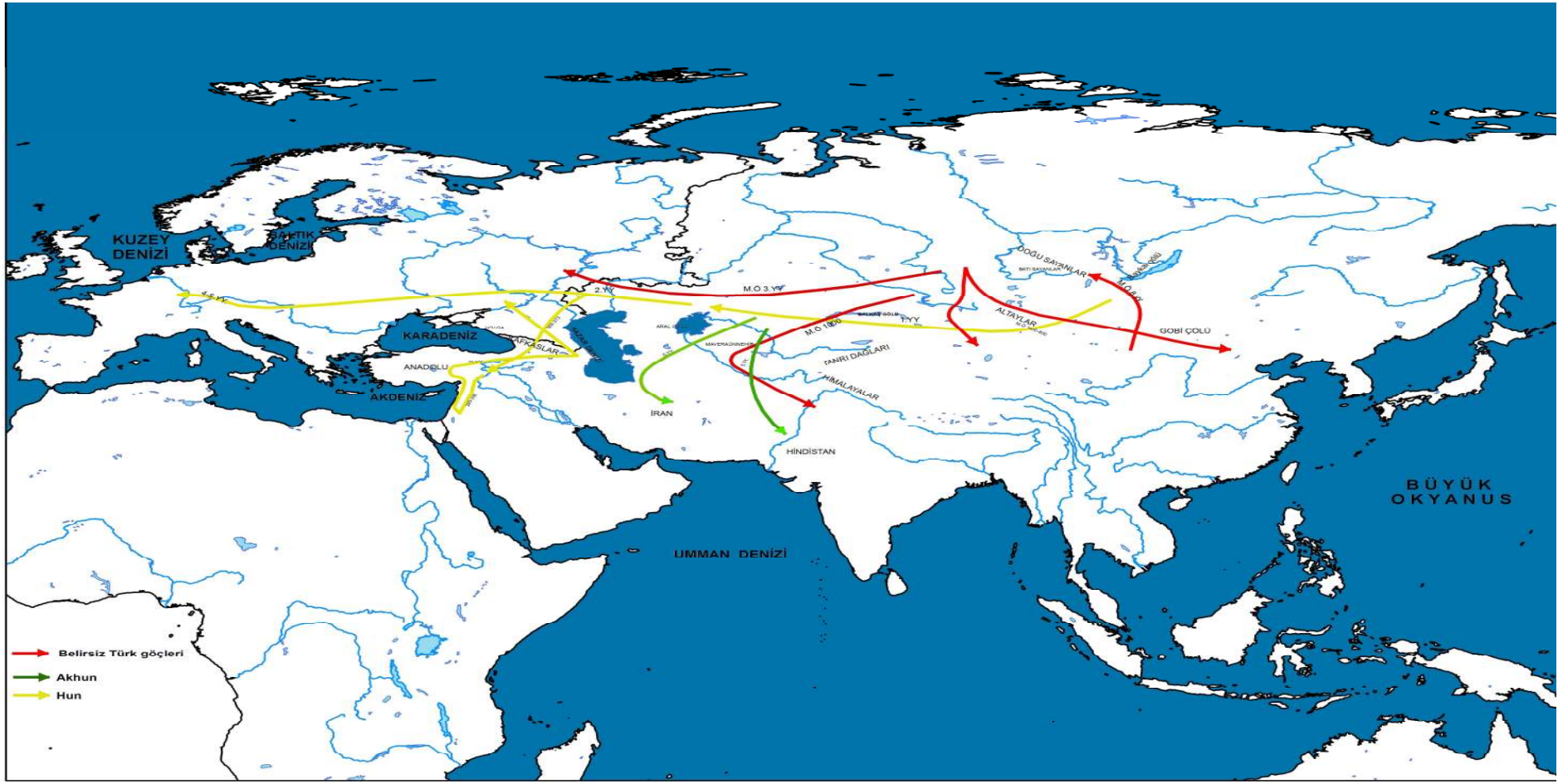
KUZEY DENİZİ
BALTIK DENİZİ
KARADENİZ
KAFKASLAR
ANADOLU
AKDENİZ
İRAN
HİNDİSTAN
TANRI DAĞLARI
HİMALAYALAR
ALTAYLAR
DOĞU SAYANLAR
GOBİ ÇÖLÜ
UMMAN DENİZİ
BÜYÜK OKYANUS
Belirsiz Türk göçleri
Akhun
Hun

Harita 10

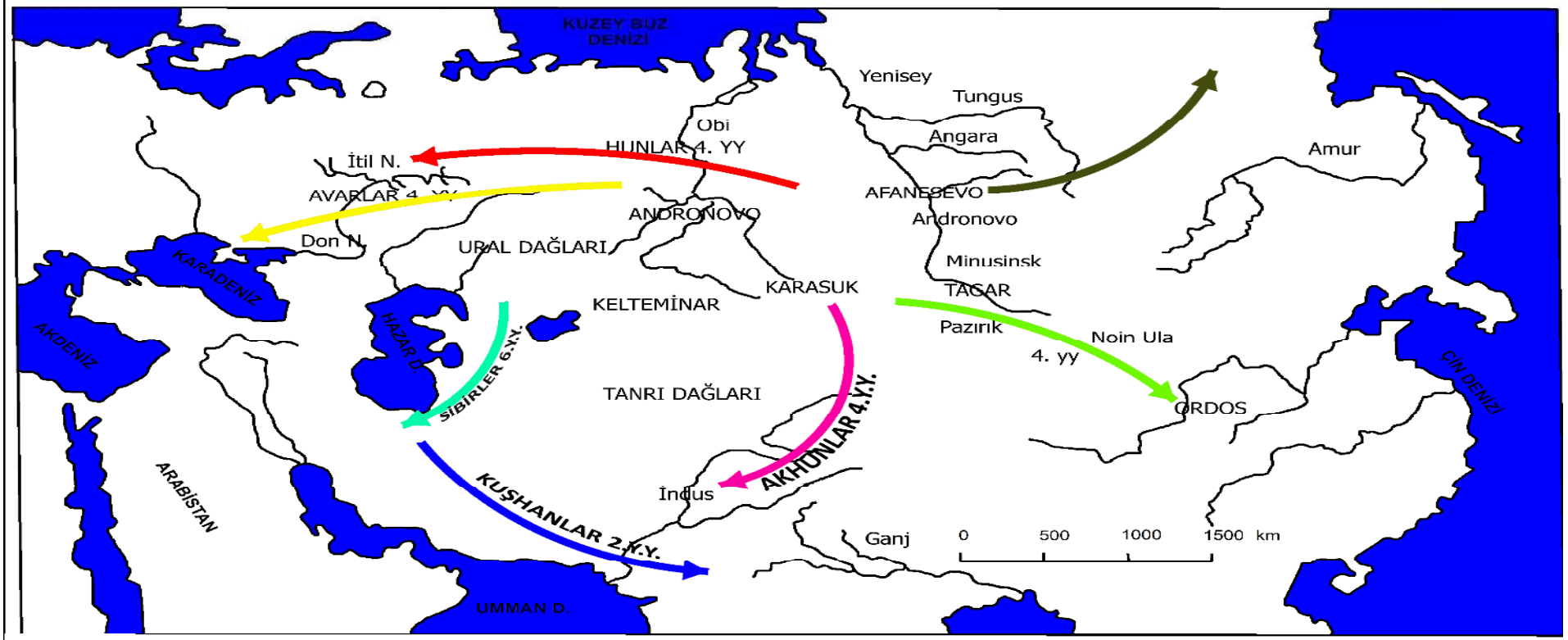
KUZEY BUZ DENİZİ
Yenisey
Tungus
Obi
Angara
Amur
İtil N.
HUNLAR 4. YY
AVARLAR 4. YY
AFANESEVO
Andronovo
ANDRONOVO
Don N.
URAL DAĞLARI
KARADENİZ
Minusinsk
TAGAR
KARASUK
KELTEMİNAR
Pazırık
Noin Ula
4. yy
AKDENİZ
HAZAR D.
SİBİRLER 6.Y.Y.
TANRI DAĞLARI
ORDOS
ÇİN DENİZİ
AKHUNLAR 4.Y.Y.
ARABİSTAN
İndus
KUŞHANLAR 2.Y.Y.
Ganj
0
500
1000
1500 km
UMMAN D.

Harita 11

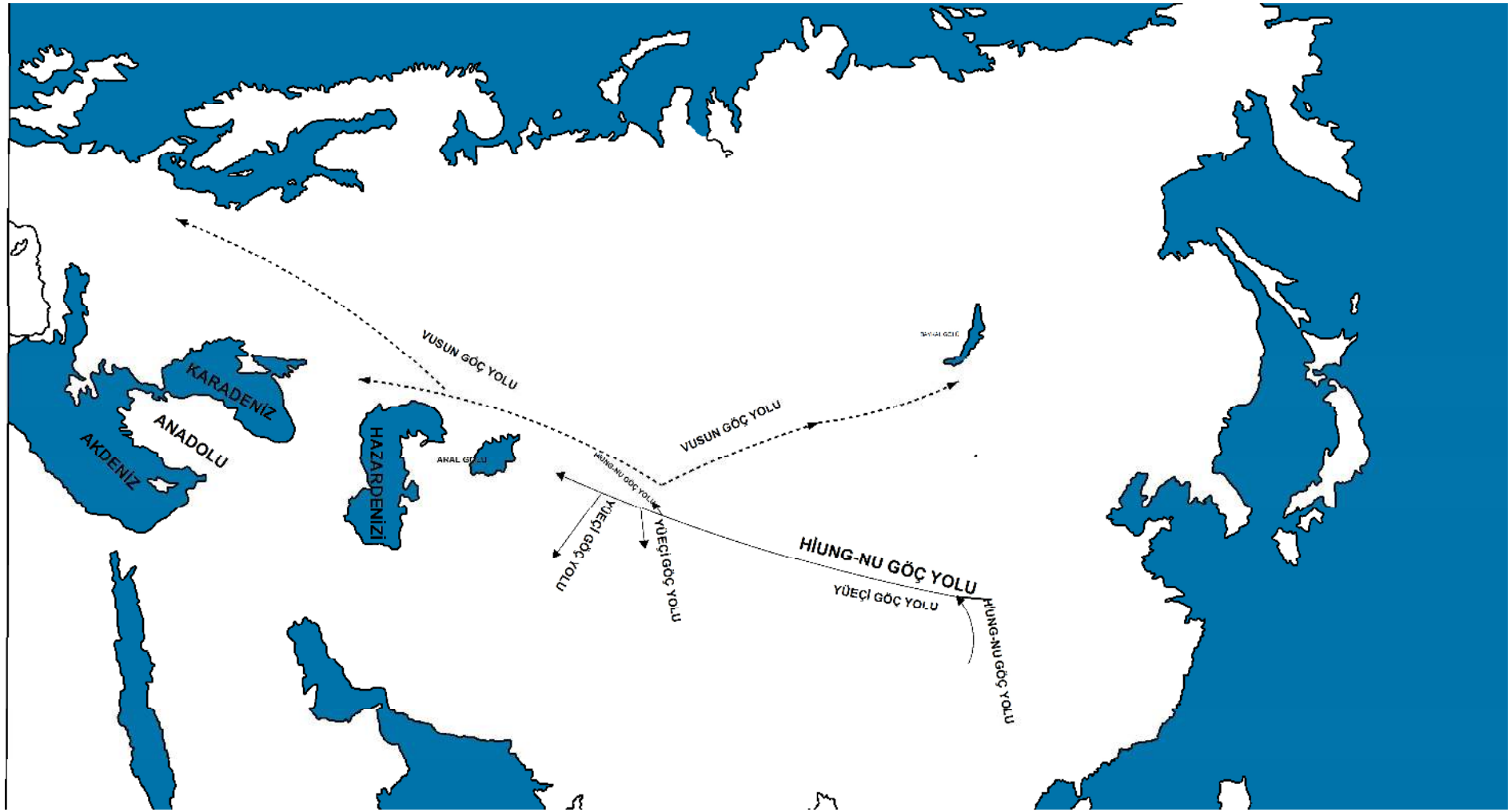
KARADENİZ
ANADOLU
AKDENİZ
HAZARDENİZİ
ARAL GÖLÜ
VUSUN GÖÇ YOLU
VUSUN GÖÇ YOLU
HİUNG-NU GÖÇ YOLU
YÜEÇİ GÖÇ YOLU
YÜEÇİ GÖÇ YOLU
HİUNG-NU GÖÇ YOLU
HİUNG-NU GÖÇ YOLU

Harita 12

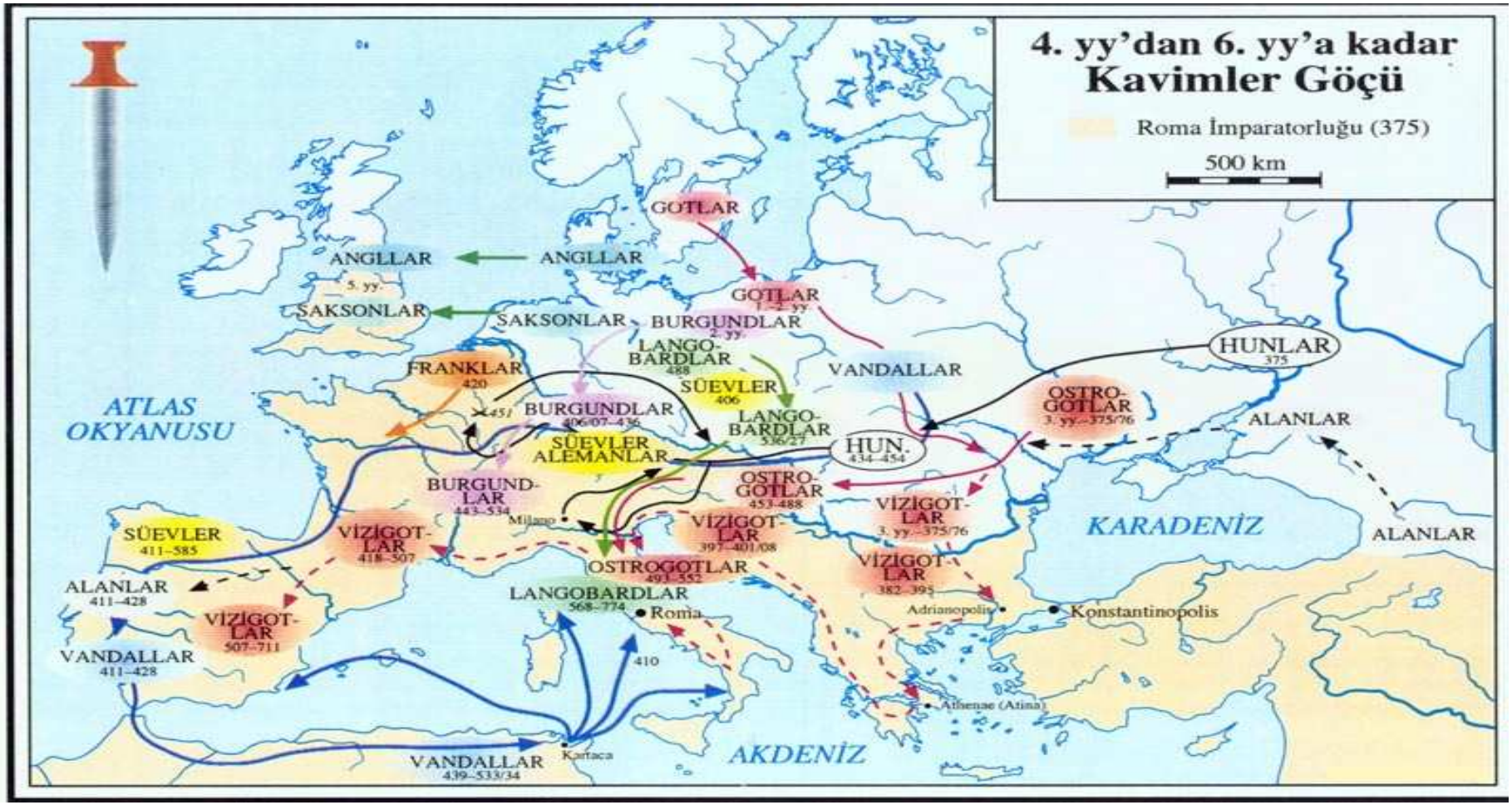
4. yy'dan 6. yy'a kadar
Kavimler Göçü
Roma İmparatorluğu (375)
500 km
ATLAS OKYANUSU
AKDENİZ
KARADENİZ
GOTLAR
ANGLLAR
ANGLLAR
5. yy.
SAKSONLAR
SAKSONLAR
GOTLAR
1.-2. yy
BURGUNDLAR
2. yy
LANGO-BARDLAR
488
FRANKLAR
420
SÜEVLER
406
VANDALLAR
HUNLAR
375
OSTRO-GOTLAR
3. yy.-375/76
ALANLAR
451
BURGUNDLAR
406/07-436
LANGO-BARDLAR
536/27
HUN.
434-454
SÜEVLER
ALEMANLAR
BURGUND-LAR
443-534
Milano
OSTRO-GOTLAR
453-488
VİZİGOT-LAR
3. yy.-375/76
VİZİGOT-LAR
397-401/08
SÜEVLER
411-585
VİZİGOT-LAR
418-507
OSTROGOTLAR
493-552
VİZİGOT-LAR
382-395
ALANLAR
411-428
LANGOBARDLAR
568-774
Roma
Adrianopolis
Konstantinopolis
VİZİGOT-LAR
507-711
VANDALLAR
411-428
410
Athenae (Atina)
VANDALLAR
439-533/34
Kartaca

Harita 13

Göç Hareketleri

ÖZET

[MANDALOĞLU, Mehmet]. [Doğu – Batı Kültürel Etkileşiminde Orta Asya'dan Göçler (M.S. VI. Yüzyıla Kadar)], [Doktora], Ankara, [2011].

Türklerin anayurdu Orta Asya'dır. Türkler çeşitli sebeplerle Orta Asya'dan göç etmek zorundaydılar. Türklerin temel geçim yolu hayvancılıktı. Bu yüzden Türkler, hayvanlarına geniş otlaklar bulmak için verimli topraklara göç ettiler. Türklerin göçü yeni ülke elde etmek için değildi. Bundan dolayı konar-göçer Türkler göçün temel unsurlarını benimsemişlerdir.

Sumerlilerin tarihi geçmişleri ve etnik kökenleri Türkler ile aynıdır. Bu tez kültür, dil vb. olarak onaylanabilir. Türk kavmi olan Sumerliler Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etti. Dolayısıyla Sumerliler konar-göçer Türk kavimlerine bir örnektir.

Diğer konar-göçer kavimlerden biri M. Ö. XII-VIII. yy arasında yaşayan Kimmerlerdir. Kimmerler ve İskitlerin de anayurdu Orta Asya'dır. Kimmerler anayurttan batıya göç ettiler. İskitler onları takip etti. Her ikisi de göç bölgelerinin kültürel hayatında önemli etki yapmıştır.

Hunlar bu çağın diğer konar-göçer kavmidir. Asya Hunları çeşitli sebeplerle batıya göç etti. Bundan sonra Avrupa Hunları Asya Hunlarının torunları tarafından kuruldu. Tarihte Avrupa Hunları tüm dünyayı etkileyen önemli bir olayın yaşanmasına neden oldu. O, M.S. 375'teki Kavimler Göçü olarak bilinmektedir. İmparator Balamir'in komutasındaki Hunlar, anayurtlarından çeşitli sebeplerle batıya göç ettiler.

Çeşitli kavimler yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar. Bazı kavimler Gotlar, Vandallar, Franklar, Gepidler gibi batıya doğru göç etti ve onlar bugünkü Avrupa topraklarına yayıldılar. Bu göç kısa bir zamanda olmadı. Bu olay yıllarca devam etti. Kavimler Göçü sadece batıya göçen kavimleri etkilemedi aynı zamanda batıdaki kavimleri de etkiledi. Roma İmparatorluğu Kavimler

Göçü'nden etkilenen kavimlerden biriydi. Roma İmparatorluğu 395'te göçlerin etkisiyle doğu ve batıya ayrıldı. Kavimler Göçü 476'da sona erdi.

Tarihin her döneminde bir göç hadisesi görmek mümkündür. Göç hadisesi, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde görülmüştür.

Anahtar Sözcükler

1. Göç
2. Türkler
3. Kimmerler
4. İskitler
5. Hunlar

ABSTRACT

[MANDALOĞLU, Mehmet]. [Migrations From Central Asia to the east-west Cultural İnteraction (A.D VI. Century Until)], [Doktora], Ankara, [2011].

The homeland of the Turks is Central Asia. Turks had to migrated from Central Asia for various reasons. The basic means of livelihod of Turks was animal husbadry. Therefore; Turks migrated to fertile land for their animals to find a wide pastures. Migration of Turks was not to obtain a new land. Therefore; nomadic Turks have adopted the basis elements of migration.

Historical backgrounds and ethnic origins of Sumerians and Turks are the same. In this thesis are confirmed culture, language etc. The Sumerians people of Turks migrated from Central Asia to Mesopotamia. Therefore, The Sumerians, is an example of nomadic Turks.

The other tribes people are Cimmerians who had lived between B.C. XII. century and B.C. VIII. century. The homelands of Cimmerians and Scyths are Central Asia. Cimmerians migrated from homeland to the west. Scyths followed them. Both had a substantial effect on the migration areas of cultural life.

Huns other nomadic tribes of thes era. Asian Huns had migrated to west for several reasons. After that European Huns was established by descendants of the Asian Huns. In history European Huns was led to an important event the whole world. It is known as the Great Migration of Peoples in 375 A.D. As Huns under the command of the Emperor Balamir, homeland for various reasons, migrated to the west.

Various tribes were forced to leave their homeland. Some tribes, such as Goths, Vandals, Franks, Gepits migrated towards west and they enlarged the territory of today's Europe. This migration was not a short time. This event

continued for many years. Great Migration of Peoples not only affect tribes migrated to the west, but also affected the western tribes. Roman Empire, was one of the affected by the Great Migration of Peoples. Roman Empire seperated into east and west with the effect of migration in 395. The Great Migration of Peoples ended in 476.

Every period of history, it is possible to see an immigration incident. Immigration incident was in the period of the Gökturks, Uighurs, Seljuks, and Ottomans.

Key Words

1. Migration
2. Turks
3. Cimmerians
4. Scyths
5. Huns